קרופוטקין

עזרה הדדית

בעולם החי והאדם

הוצאת „יבנה" ירושלים
סניף ברלין

מבוא

שני דברים מופלאים בעולם בעלי־החיים שבסיביריה המזרחית ומנדזוריה הצפונית עוררו את לבי ביחוד בזמן נסיעתי בימי נעורי בארצות אלו של מזרח אסיה. מצד אחד הפליאני הקושי של מלחמת הקיום, שרוב בעלי־החיים למיניהם צריכים שם להלחם כנגד הטבע האכזר, וגם הגויעה שהולכים וגועים שם בעלי־החיים במספר רב ועצום מזמן לזמן מחמת סבות טבעיות – ומתוך כך אנו מוצאים שם דלות בלתי־שכיחה וישוב מועט על שטחי־אדמה גדולים, ששם חקרתי חקירותי.

והדבר המופלא השני הוא זה, שגם באותם המקומות המועטים שיש בהם שפעת חיים, לא מצאתי בין בעלי החיים בני מין אחד – אף כי חקרתי ודרשתי היטב – מלחמה קשה ואכזריה זו בעד צרכי הקיום, שרוב תלמידי דרוין (אף כי לא תמיד דרוין עצמו) ראו בה את הקו המובהק והראשי של מלחמת הקיום ואת הגורם העיקרי להתפתחות.

הסופות הנוראות, שחולפות ועוברות בחלק הצפוני של אסיה בסוף החורף, וחלקלקות הקרח שבאה אחרי הסופה; הצנה העזה והסערות, שהולכות וחוזרות בכל שנה ושנה במחצית הראשונה לחדש אייר, בזמן שהאילנות עומדים בעצם פריחתם וחיי החרקים הומים וסואנים; הקרה קודם זמנה, ולפעמים השלג העמוק, שיורד כבר בחדש תמוז ואב גם בערבות־הדשא שבסיביריה המערבית ומביא פתאום כליה על רבוא רבבות חרקים ועל אפרוחי הדגירה השניה של העופות; הגשמים הסוחפים – תוצאות של רוחות המוסונים – שיורדים באב במקומות הפוריִם יותר שבאמור ואוסורי ונמשכים שבועות תמימים, ומתוך כך באים במקומות־השפלה ליד האמור

והסינגיורי, שטפי־מים במדה מרובה, שכמוה אתה מוצא רק באמיריקה ובאסיה המזרחית, ובמקומות־ההר נהפכים לאדמות־בוץ קרקעות גדולים, הדומים בשטחם למדינות שלמות באירופא; ולאחרונה השלגים העמוקים, שיורדים לפעמים בתחלת תשרי, שבגללם הולכת ארץ רחבה, הדומה בשטח גדלה לצרפת או גרמניה, ונעשית שממה בשביל בעלי־חיים מעלי־גרה, ההולכים וכלים אז לאלפים; — אלה הם התנאים, שבהם נערכת מלחמת החיים בעולם בעלי־החיים שבאסיה הצפונית.

התנאים האלה עוררו אז את לבי להכיר בתוך הטבע את ערכם הרם של אותם החזיונות, שדרוין קורא להם בשם „הגבלות טבעיות להתרבות בעלי־החיים" — לעֻמת ערכה של המלחמה בעד צרכי הקיום, שבאה במקום זה או זה בין בעלי־החיים בני מין אחד ומצומצמה תמיד במדתה ולעולם אינה מגיעה לערכו של הגורם הנזכר למעלה, דלות החיים, מעוט הישוב ולא רבויו — הם הסימנים המובהקים של החלק הגדול על כדור הארץ, שאנו קוראים בשם אסיה הצפונית. אלה היו תוצאות חקירותי, ומאז באתי להרהר אחרי דעה זו, וספקותי הלכו ורבו אחרי כן, אם באמת שוררת מלחמה נוראה בתחומים של בני מין אחד בשביל מזונותיהם, דבר שנעשה למין עיקר־אמונה לרוב תלמידי דרוין. כמו כן באתי אז להטיל ספק גם בנוגע להשפעה עיקרית זו, שיש לה למלחמה זו, כפי השערת תלמידי דרוין, על התפתחות מינים חדשים.

מן הצד השני, הנה בכל מקום ומקום שראיתי שפע מרובה של חיי החי — כגון ליד היאורים בימי האביב, ששם מתאחדים עשרות מינים של עופות ורבוא רבבות של בעלי־חיים להקים זרע, או במושבות של המון בעלי־החיים הגרמנים, או בזמן נדידת העופות, שבאה אז במדה עצומה לארך עמק אוסורי, או בזמן נדידת האילות, שראיתי על האמור, בשעה שרבבות בעלי־החיים הנבונים האלה ברחו מארץ רחבה, להנצל מן השלגים העמוקים שירדו, ונאספו עדרים גדולים, כדי לעבור את האמור במקום צר ביותר, בחינגאן הקטן — בכל מראות החיים האלה שעברו לנגד עיני ראיתי עזרה הדדית וסיוע הדדי, שהגיעו למדה זו, עד שבעל כרחי באתי לחשב

מחשבה על הערך הרב שיש להם לגורמים אלו לקיומו של כל מין, לשמירת חייו בעולם ולהתפתחותו בעתיד.

לאחרונה, ראה ראיתי בין הבהמות המקרינות, הפראיות למחצה, והסוסים שמעבר־הבייקאל ובכל מקום בין הסנאיות ובעלי החיים הפראים בכלל, כי בזמן שבעלי החיים מוכרחים להלחם עם חוסר מזון, מחמת אחת הסבות מאלו שנזכרו למעלה, הנה כל אותו חלק המין, שבאה עליו הצרה, יוצא מן המלחמה שעמד בה תשוש־כח ונטול־און כל־כך, עד שאין שום התפתחות והתקדמות של המינים יכולה לעמוד על תקופות כאלה של התחרות עזה.

מפני כל הסבות האמורות, בשעה שבאתי אחר כך לעיין ביחס זה, שבין תורת דרוין ותורת הסוציולוגיה, לא יכלתי להסכים אף לאחת מן החקירות הרבות, שעסקו בכה או בכה בשאלה חשובה זו. כל אותן החקירות אמרו להוכיח, כי האדם עם תבונתו העליונה וידיעותיו המרובות יכל להקל את הקושי של מלחמת החיים בקרב בני־האדם; אך עם זה מודים החוקרים, כי המלחמה בשביל צרכי הקיום של כל בעלי־חיים כנגד כל בני משפחתו ושל כל אדם ואדם כנגד כל בני אדם הרי היא „חוק הטבע" ואולם אנכי לא יכלתי להסכים להשקפה זו, משום שנוכחתי קודם לכך, כי מי שמודה במלחמה אכזרית בעד הקיום בתחומו של כל מין ורואה מלחמה זו כתנאי של התקדמות – הרי הוא בא לידי הנחה, שלא רק שצריכה עדיין ראיה, אלא שפשוט אינה מתאשרת על ידי הסתכלות ישרה.

מן הצד השני, לאחר שעיינתי בפרק „על דבר החוק של עזרה הדדית", ששנה בועידה של חוקרי הטבע הרוסים (בינאור ש. 1880), הפרופיסור קסלר, מי שהיה דקן באוניברסיטה הפטרבורגית, ראיתי כי הדברים האלה מפיצים אור חדש על כל השאלה. לפי דעתו של קסלר, מלבד החוק של מלחמה הדדית יש בטבע עוד חוק של עזרה הדדית, שלהצלחת המלחמה בעד החיים, וביחוד להתפתחותם והתקדמותם של המינים, ערכו מרובה יותר על החוק של מלחמה הדדית. הנחה זו, שבאמת אינה אלא המשך ההתפתחות של אותם הרעיונות, שהביע דרוין עצמו בספרו „תולדות האדם" נראתה

לי נכוחה כל כך וחשובה, עד שמאותו זמן שנודעה לי (בשנת 1883) באתי לאסוף חמר לפתוחו של רעיון זה, שקסלר נגע בו בנאומו דרך אגב ולא הספיק לפתחו, משום שנפטר בשנת 1881.

רק בדבר אחד לא יכלתי להסכים הסכם גמור עם השקפתו של קסלר. הוא אמר, כי „רגשות ההורים ודאגתם לזרעם (עיין למטה פרק א) הם המקור לקורבה שבין בעלי־חיים זה לזה, אך אני סובר, כי לקבוע את הדבר, עד כמה סייעו שני הרגשות האלה להתפתחות הנטיה־לחברותא בין בעלי־החיים, ועד כמה השפיעו שאר אינסטינקטים על נטיה זו – שאלה מיוחדת היא, סבוכה מאד, וספק היא אם יש בידינו כעת לפתרה, רק לאחר שנקבע יפה את העובדות עצמן של עזרה הדדית בין סוגים שונים של בעלי־חיים וערכן להתפתחות, אז נוכל להבדיל, מה יש בהתפתחותן של הנטיות החברותיות מרגשות־הורים ומה יש בה מן החברותא עצמה. קרוב לודאי, כי תולדות החברותא צריך יהיה לבקש בעולם החי, בזמן שעמד עדיין במדרגות התחתונות של התפתחותו -- אפשר, „במדרגות הקוליניאליות" [1] ולפיכך שמתי לבי, בעיקר, לקבוע, קודם כל, את ערכה של העזרה ההדדית בתור גורם של התפתחות ומניח אני לחוקרים אחרים, שיבאו ויקבעו את תולדות הנטיות לעזרה הדדית בתוך הטבע.

ערכו של גורם זה, העזרה ההדדית, – „אם אפשר להוכיח את מציאותו הכללית" – לא נעלם מעיני גיטו, שבו נתגלה כשרון גאוני של חוקר הטבע. פעם אחת – הדבר היה בשנת 1827 – ספר איקרמאן לפני גיטו, כי שני אפרוחי הגדרון שנמלטו מידו, לאחר שהמית את אמם, נמצאו ביום המחרת בקנה של אדמוניה, שכלכלה את האפרוחים האלה יחד עם ילדיה, לב גיטו התעורר למשמע הדבר הזה. הוא ראה בו ראיה מוכחת להשקפותיו הפנתיאיסטיות על הטבע ואמר: „אילו הוכיחו, כי כלכלת זרי

---

1) כונתי פה אל אותן המדרגות, בזמן שבעה"ח היותר נמוכים, כעין ה yolovoxglobator, מתאחד לקבוצות, עיין אגויסט קונט בנרק ע"ד הביאולוגיה שבספרו „הפוליטיקה הפוזיטיבית", ש הוא מסכם את הפילוסופיה הפוזיטיבית שלו, ועיין „יסודות הביואולוגיה" לספנסר, וביחוד גם של Perrler: „מושבות בעלי חיים". —

כעין זו מצויה בכל הטבע כדבר שיש לו צורה של חוק כללי, אז אפשר היה לפתור כמה וכמה חידות". הוא חזר לאותו ענין ביום המחרת והעתיר על איקרמאן (שהיה זואולוג, כידוע), כי יעסוק בחקירה של שאלה זו, והוסיף, כי בלי ספק יוכל איקרמאן בדרך זו למצא „מציאות יקרות שאין ערוך להן" (Gespräche III כרך 219 עי' 1848 הוצ.) לצערנו, לא עסק איש מעולם בחקירה זו, אף שקרוב להאמין, כי ברים, שאסף בספריו חמר רב בנוגע לעזרה הדדית בין בעלי־חיים, הגיע לידי רעיון זה על ידי הערתו הנכוחה של גיטו.

במשך שנות 1872-1886 יצאו ספרים חשובים אחדים על דבר תבונתם של בעלי־חיים וחייהם הרוחניים, ושלשה מהם יש להם נגיעה קרובה אל השאלה שאנו עוסקים בה. ואלה הם: „Les Sociétés animales" ("החברות של בעלי־חיים") לאספינאס (פאריז 1877), „La Lutte pour l'existence et l'association pour la lutte" („המלחמה לשם החיים והחברה לשם המלחמה") — פרקו של לאניסאן (אפריל 1881), וספרו של לאני ביוכנר „Liebe und Liebesleben in der Tierwelt" („האהבה וחיי־האהבה בעולם החי") שבמהדורא א' יצא בשנת 1881 או 82, ובמהדורא ב' בכמה הוספות, בשנת 1885. אך עם כל המעלות הטובות שיש לו לכל אחד מן הספרים האלה, הרי הם מניחים מקום רחב לספר, שבו יחקר דבר העזרה ההדדית לא בתור ראיה להוכיח, כי הנטיות המוסריות באו לעולם קודם שנולד האדם, אלא כחק של הטבע וגורם של התפתחות. אספינאס שם לבו אל חברות בעלי החיים (הנמלים, הדבורים), שנוסדו על השנויים הגופניים במבנה האברים השונים של אותו המין ועל החלוקה הגופנית של העבודה בעיניהם; ואף כי ספרו מביא הערות יפות בכמה וכמה ענינים, אך הוא נכתב בכ"ז באותו זמן, שאי אפשר היה לחקור את התפתחותן של חברות האדם במדה זו שאפשר לעשות בימינו, על פי החקירות המרובות שנאספו מאז ועד היום. פרקו של לאניסאן יש לו צורת הרצאה יפה של תכנית ספר, שבו יחקר דבר הסיוע ההדדי בטבע, למן הסלעים בים עד עולם הצומח והחי ועד האדם. ובנוגע לספרו של ביוכנר, הנה אף־על־פי שמעלה הוא על לב את תפקידה של העזרה ההדדית בטבע ומביא עובדות רבות, אין אני יכול

הסכים לרעיונו העיקרי. הספר פותח בשבחה של האהבה, וכמעט כל המשלים שבו באים להוכיח את מציאות האהבה והאהדה בין בעה"ח. אך מי שבא לומר, כי התחברותא של בעלי החיים עומדת רק על האהבה והאהדה, הרי הוא מצמצם את מדת כלליותה ואת ערכה — כשם שמוסר האדם, הנוסד רק על האהבה והחבה של הפרט, מביא לידי צמצום המושג על רגש המוסר בכללו. אין אני עושה מתוך אהבה אל שכני — שפעמים איני מכיר בו כלל — בשעה שאני חוטף דלי מלא מים וממהר אל ביתו הבוער באש, אף כי איני מפחד שמא תגיע האש אל ביתי: בלבי יש רגש רחב יותר, אף כי אין שם קבוע לו, רגש (יותר נכון: אינסטינקט) של אחדות מין האדם, היינו של ערבות משותפת ביניהם, ושל חיי חברותא. כיוצא בזה אנו מוצאים בין בעלי־החיים. לא האהבה, אף לא האהדה (במובנן האמתי של מלים אלו) מעוררות את עדר מעלי־הגרה או את הסוסים לעשות עגול, כדי להגן על העדר מפני התנפלות זאבים; לא האהבה מביאה את הכבשים או את ילדי החתולים לעסוק במשחקים זה עם זה; ולא האהבה מקהילה את אפרוחי העופות לבלות יחדו כל היום מימות הסתו; ולאחרונה, אין לומר כי האהבה או האהדה גורמת לכך, שרבבות אילות, המפוזרות על פני שטח־אדמה הדומה בגדלו לארץ צרפת, מתאספות לעשרות עדרים וכולם פונים אל מקום מיועד לעבור שם את הנהר. בכל המעשים הללו יש לראות בעיקר רגש רחב הרבה יותר מרגש האהבה או האהדה; — כאן מתגלה האינסטינקט של חברותא, שהולך ומתפתח לאט לאט בין בעל־החיים ובני־האדם במשך תקופה ארוכה מאד של איבולוציה, והוא שהורה במדה שוה את בעלי־החיים ואת בני־האדם להכיר את הכח, שהם קונים להם על ידי מעשה העזרה ההדדית והסיוע ההדדי, ולהכיר את התענוג, שאפשר למצא בחיים של חברה.

ערכו של חילוק זה מכיר ומבין כל איש, הבא לחקר את הפסיכולוגיה של בעלי־החיים, ובמדה מרובה מזו — את תורת המוסר של האדם. האהבה, האהדה, קרבן־עצמו לטובת זולתו ודאי שיש להן ערך רב בהתפתחותם והתקדמותם של רגשותינו המוסרים, אך החברה בקרב האנושיות אינה

עומדת כלל וכלל על האהבה אף לא על האהדה, היא עומדת על ההכרה — אם גם האינסטינקטיבית — של אחדות בני האדם, שתלוים הם זה בזה, היא עומדת על הודיה זו שלא־מדעת או מדעת־למחצה באותו הכח, שכל אדם רכש על ידי מעשה העזרה ההדדית, היא עומדת על יסוד זה, שאשרו של כל פרט תלוי באשרו של הכלל, ועל רגש זה של היושר או הצדק, שמביא את היחיד לראות את דין חברו כדין עצמו. אולם שאלה זו יוצאת מחוץ לגבול עניני, ואני מכתפק רק להראות על פרקי: „הצדק והמוסר", שבא בתור תשובה על „תורת המוסר" של הקסלי, ושם נגעתי בשאלה זו בפרטיות מרובה [1].

מפני כל הדברים האמורים סובר הייתי, כי ספר ע"ד העזרה ההדדית בתור חק של הטבע וגורם של איבולוציה יכל היה למלא חסרון חשוב מאד, בשעה שהוציא הקסלי בשנת 1883 את „המניפסט" שלו ע"ד מלחמת הקיום, („Struggle for Existence and its Bearing upon Man") שמתוך השקפתי לא היה בו תאור נכון של חזיונות הטבע, כפי שאנו רואים ביערי סיביריה ובערבותיה—פניתי אל העורך של „Nineteenth Century" בבקשה לתת מקום בירחונו היו"ל על ידו למאמרי בקרת על דעותיו של אחד מתלמידי דרוין המובהקים. ומר דז'מס נאאולס (Knowels) קבל ברצון רב את הצעתי, בענין זה דברתי גם עם ב. ביטס (Bates), זה האדם הגדול בעל הספר „חוקר הטבע ליד הנהר אמזונקה", שאסף, כידוע, הרבה חמר בשביל אואליס ודרוין, ושעליו אמר דרוין בספר־תולדותיו, כי הוא אחד מן ההכמים שבחכמים שמצא בקרב בני האדם. „פשיטא, — קרא ביטס — זו היא תורתו האמתית של דרוין. הן נורא הוא, כמה כונות זרות] הכניסו בדברי דרוין. כתב נא את מאמריך, ולאחר שיודפסו אערך אליך מכתב, שתוכל לפרסמו בדפוס". לצערי, נמשך חבורם של מאמרי אלה זמן של שבע שנים, וכאשר נדפס מאמרי האחרון, כבר הלך ביטס לעולמו.

---

1) עיין ג"כ הפרקים הראשונים של חבורי על האיתיקה, שנדפס זה לא כבר בירחון „Nineteenth Century": „תעודות האיתיקה" „והמוסר של הטבע". —

ובאינסטינקטים לחיות כל־אחד־לעצמו, ואולם הדבר הזה מוכרח היה, בזמן האחרון שמענו וחזרנו ושמענו הרבה כל כך ע״ד „מלחמת החיים הקשה והאכזריה״, שכל בעל־חי נלחם כנגד שאר בעל בעלי־חיים, וכל פרא נלחם כנגד שאר הפראים, וכל בן־אדם תרבותי נלחם כנגד חבריו — ואותם הדברים נעשו למין „עיקר״ מעיקרי האמונה של החברה התרבותית — עד שהיה צרך בדבר, קודם כל, לשים כנגדם שורה שלמה של עובדות, המתארות את החיים של בעה״ח ושל בני־האדם מצד אחר לגמרי, צריך היה להראות תחלה על התפקיד המכריע שיש להם להרגלים החברותיים בחיי הטבע ובהתפתחותם והתקדמותם של בעלי־החיים למיניהם וגם של בני־האדם, צריך היה להוכיח, כי הם נותנים לבעלי־החיים מבטח־עז בפני אויביהם, כי הם מקילים עליהם למצא מזונותיהם (האגירה לימות החורף, הנדידה, הכלכלה במעמד שומרים וכו׳) ומאריכים ימיהם, ומשום כך — הם מועילים להתפתחות כשרונותיהם הרוחניים; כי הם הם שנתנו לבני־האדם מלבד הטוב האמור, המשותף לכל החי, את היכלת לברא ולקים מוסדות אלו, שהועילו לאדם לצאת בשלום מן המלחמה הקשה עם הטבע ולהשתלם על אף כל פגעי ההיסטוריה, ואת זה עשיתי, ולפיכך הרי הספר הזה ספר על חק העזרה ההדדית, שמתואר כאחד מן הגורמים העיקרים של האיבולוציה, ולא על כל הגורמים של האיבולוציה וערכם זה לעומת זה; וספר זה צריך היה להכתב קודם שאפשר יהיה לחקור את השאלה על ערכם היחוסי של הגורמים השונים.

אין אני נוטה כלל וכלל להפחית את ערכו של התפקיד, שהיה לו לחזוק־עצמו של היחיד בהתפתחותה של האנושיות, אך שאלה זו, לפי דעתי, צריכה עיון עמוק יותר מזה שהיה לה עד היום, חזוק־עצמו של היחיד היה בתולדות מין האנושי דבר מופלה לגמרי, ועמוק ורחב יותר מאותה קטנות־המוחין, שרוב הסופרים קוראים לה בשם „אינדיבידיאלות״ „וחזוק־יחיד״, כמו כן, אותם היחידים שהיו מניעים את ההיסטוריה אינם רק אלה, וסופרי ההיסטוריה מתארים אותם בתור „גבורים״, לפיכך יש בדעתי, אם עלה בידי, לברר לעתיד בפרטות את התפקיד, שהיה לו לחזוק־עצמו של

זיד בהתקדמותה והתפתחותה של האנושיות. לפי שעה אסתפק רק בהערה לית זו.

בשעה שהמוסדות של עזרה הדדית – זאת אומרת, סדר־החיים של י־אבות, של הקהלה הכפרית, הגילדיות, העיר בצורת ימי־הבינים – התחילו המשך הפרוצס ההסטורי לפשט את צורתם הראשונה, בשעה שנראו בהם געים שדבקו בהם מן החוץ, ומשום כך נעשו המוסדות האלה למכשולים גל דרך הפרוגרס, אז לבשה תמיד המרידה של היחידים במוסדות אלו צורה כפולה. חלק אחד מן המורדים שאפו לטהר את המוסדות הישנים מן היסודות הזרים שנספחו עליהם, או לברא צורות עליונות של חיי חרות בחברה, העומדות שוב על היסודות של עזרה הדדית; הם נסו, למשל, להכניס לתוך דיני נפשות את היסוד של תשלומי נזק במקום החק של דם תחת דם, ובזמן מאוחר הורו ברבים תורת „הסליחה", ז. א. אידיאל רם יותר של שווי בני־האדם, מפני שתשלומי נזק היו באים לפי ערכו המעמדי של הניזק. אך בו בזמן עמד חלק אחר של היחידים, שמרדו כנגד הסדר הקים, ואמר להרוס פשוט את המוסדות המגינים על הסיוע ההדדי, כדי להעמיד במקומם את שרירות לבם ולהרבות על־ידי־כך את עשרם ולהגדיל את שלטונם. במלחמה משולשת זו — שבין שתי שורות היחידים המורדים והמגינים על הסדר הקיים – אתה מוצא את כל הטרגדיה האמתית של ההסטוריה. אך כדי לתאר את המלחמה הזאת ולחקר באמונה את תפקידו של כל אחד מן הכחות המנויים בהתפתחותה של האנושיות, צריך לעסוק בעבודה זו, לכל הפחות, מספר שנים כמספר זה שהקדשתי לכתב את ספרי זה.

מן הספרים העוסקים, בקירוב, בשאלה זו, שיצאו לאחר שנדפסו מאמרי על העזרה ההדדית בין בעלי החיים, אני צריך להזכיר את ספרו של הנרי דרימונד (Henry Drummond): „The Lowel Lectures on the Ascent of Man" לונדון, 1894, ואת ספרו של א. סודרלאנד (A. Suderland) „The Origin and Growth of the Moral Instinct" לונדון, 1898, שני הספרים האלה ברובם חוברו על פי תכנית ספרו של ביוכנר הנזכר למעלה, ובספרו של

סודרלאַנד רואה המחבר את רגשות־ההורים ורגשות־המשפחה בתור גורם יחידי להתפתחותם של רגשות המוסר. הספר השלישי ממין זה, הנוגע בתולדות האדם, והכתוב על פי אותה התכנית, הוא ספרו של הפרופיסור האמירקאי פ. א. געדינגס, שיצא ראשונה בשנת 1896 בניו־יורק ולונדון בשם: *) "The Principles of Sociology„ ורעיונותיו העיקריים הרצה המחבר במחברת מיוחדה בשנת 1894. ואולם מניח אני לבעלי הבקרת לשפט על הצדדים השוים ועל חלוקי־הדעות שיש בין הספרים הללו וספרי אני.

כל פרקי הספר הזה נדפסו ראשונה בירחון "19-th Century„ (משנת 1890 — עד 1896). כשבאתי להוציאם בספר אחד, אמרתי להכניס לתוכו בתור הוספה הרבה חומר שאספתי, שלא יכלתי להשתמש בו במאמרים הנדפסים בירחון, וגם כמה וכמה דברים שאינם־עיקרי, שהוכרחתי להשמיטם. אולם ראיתי, כי הוספות אלו מגדילות את כמות הספר פי שנים, ולכן חדלתי מהן לפי שעה. בפנים המאמרים הכנסתי קצת חומר, עד כמה שלא הפסיד את צורתו הכללית של הספר.

וכאן אני מוצא מקום להביע למר James Knowels, המו"ל של הירחון "Nineteenth Century„ את תודתי על מדת הכנסת־אורחים שנהג בספר זה, אחר שנודע לו רעיונו הכללי, ועל רשיונו להדפיסו בספר מיוחד. —

ברומלי, קנט. 1902

בהכיני לדפוס את ההוצאה הרוסית של הספר הזה, עברתי עליו בעיון ותקנתי את כל הפנים והוספתי הוספות אחדות. —

---

*) ספר זה יצא גם בתרגום עברי בהוצאת "תושיה".

פרק א׳

עזרה הדדית אצל בעלי־חיים.

„מלחמת הקיום״. — עזרה הדדית — חוק הטבע הוא ותנאי עיקרי להתפתחות והתקדמות. — בעלי־חיים בלי חוט־השדרה. — הנמלים והדבורים — העופות אגודותיהם לשם ציד ודיוג. — נטיתם לחברותא. — הגנה הדדית אצל עופות קטנים. — משפחת העגור; התוכי. —

המושג שהכניסו דרוין ואוּאָליס לתוך המדע, כי מלחמת הקיום היא תנאי של התפתחות והתקדמות, נתן לנו רשות להקיף ברעיון כולל אחד המון רב מאד של חזיונות החיים; והרעיון הכולל הזה הונח מאז יסוד לכל השיטות שלנו בפילוסופיה, ביאולוגיה וסוציולוגיה. מספר רב ועצום של עובדות שונות זו מזו, שקודם היינו מבארים כל אחת בפני עצמה, התאחדו על ידי דרוין לרעיון־כולל אחד. כח ההסתגלות של בעלי־חיים לסביבה זו שבה הם דרים, התפתחותם ממדרגה למדרגה באבריהם ובכל גופם, התקדמותם השכלית ואף השתלמותם המוסרית — כל החזיונות הללו עמדו לפנינו כחלקים של פרוצס אחד, שלם. התחלנו מבינים, כי כל אלה הם שורה בלתי־נפסקת של מעשי התאמצות, כי זו היא ה מ ל ח מ ה כנגד תנאים שונים ואינם נוחים, והיא שמביאה לידי התפתחות של אישים, גזעים, מינים וחברות כאלה, שיגיעו לשלמות גמורה, לרבוי הצורות ולחזוק כח החיים במדה המרובה ביותר.

אפשר שדרוין עצמו בתחלת עבודתו לא הכיר בכל ערכו וכלליותו של החזיון הזה — מלחמת הקיום — ששם אליו לבו, בבואו לבאר שורה אחת של עובדות, היינו — שמאב בעלי־חיים יצאו הרבה תולדות שלא־כיוצא־בו ונוצרו מינים חדשים. אך הוא הבין, כי הביטוי, שהכניס לתוך המדע, היה חסר את מובנו הפילוסופי המדויק, אילו בארו אותו במובנו

גר בלבד, כעין התאבקות בין בעלי־החיים על צרכי קיומם. ולפיכך, עוד ראשית חקירתו הגדולה על "תולדות המינים", עמד ושנה, כי „מלחמת הקיום" שאמר צריך להבין „במובנה הרחב והמשאל" (בדרך משל), זאת אומרת, כי בכלל זה אתה מוצא קיומו של בעל־חיים אחד תלוי בקיומם של אחרים, וגם – מה שחשוב יותר – לא רק קיומו בלבד של בעה"ח, אלא אף היכולת לקיים זרעו אחריו [1].

הנה כי כן, אעפ"י שדרוין עצמו, לתכליתו המיוחדה, השתמש על פי רוב במלים „מלחמת הקיום" במובנן הצר, הקדים והזהיר, על כל פנים, את תלמידיו על הטעות (שהוא עצמו, כנראה, נכשל בה בזמן אחד) – שלא יבאו להבין את הדברים בפשטות יתרה, ובספרו השני „תולדות האדם" עמד וכתב כמה עמודים יפים וכבירים, כדי להסביר את מובנה האמתי והרחב של מלחמה זו. הוא הוכיח שם, כי בכמה ובכמה חברות של בעלי־חיים הולכת וכלה לגמרי מלחמת הקיום בין היחידים בני החברה, ועל מקומה של המלחמה באה העזרה (שתוף העבודה), שמביאה לידי התפתחותם של הכשרונות השכליים והיתרונות המוסריים במדה זו, הנותנת למין זה של בעלי־חיים את התקוה הגדולה ביותר להתקיים ולהתפשט בעולם. ולפיכך הורה, כי במקרים אלו לא מי שגדול מחברו בכח או בערמה או בחריצות הוא „המסוגל לקיום", אלא אלה שיודעים יותר להתחבר זה עם זה ולסייע זה לזה – בין חזקים בין חלשים – לטובתה של החברה כולה. „חברות אלו – כתב דרוין – שיש בהן מספר מרובה של חברים המשתתפים זה עם זה, הן הן עתידות לעלות יותר ויותר ולהקים זרע מרובה" (מהדורא שניה, באנגלית, ע' 163).

ביטוי זה, שקבל דרוין מאת מאַלטוס, שראה את החיים כעין מלחמה של הכלל כנגד כל פרט, ניטלה ממנו איפוא כל צרותו, לאחר שנצרף במוחו של אדם שהבין את הטבע הבנה עמוקה.

לצערו של עולם, הערות אלו של דרוין, שהיו יכולות לשמש יסוד

1) „תולדות המינים", תחלת פרק ג'.

לחקירות עושות פרי רב, עברו בלי תשומת־לב — מפני המון העובדות, שראו בהן בעין או בדרך השערה מלחמה ממש בין בעלי החיים על צרכי קיומם, עם זה לא עסק דרוין כראוי בחקירה זו לדעת עד כמה רב הערך, ועד כמה גדולה ההתפשטות של שני מיני „מלחמת החיים בעולם החי", המלחמה הפשוטה של היחידים זה עם זה והמלחמה בצבור של היחידים שהתחברו יחד; אף לא כתב אותו החוקר את ספרו שאמר לחבר ע״ד המכשולים הטבעיים המעכבים בעד הרבוי המופלג של בעלי החיים, כגון בצורת, שטף־מים, צנה שבאה פתאום, מחלות מתפשטות וכדומה.

ואולם חקירה זו צריכה היתה לבא, כדי לקבוע את המדה ואת הערך, שיש בטבע למלחמת־הקיום של היחיד בתוך בעלי־חיים בני מין אחד, לעומת המלחמה של חברה שלמה כנגד מכשולי הטבע וכנגד האויבים בני מינים אחרים, ולא עוד אלא שבאותו הספר על תולדות האדם, שבו כתב דרוין את הדברים המובאים כאן, המבטלים את דעתו הקצרה של מאלטוס בהבנת המושג „מלחמה" שם גופא מבצבץ ועולה השאור של מאלטוס, למשל, במקום שהוא מעורר את השאלה: אם ראוי להחיות את „חלושי המוח והגוף" בקרב החברות התרבותיות שלנו? (פרק חמישי) הרי זה כאילו אלפי „חלושי גוף": משוררים, מלומדים ממציאים ומתקנים, אלה המכונים „משוגעים אנשי הרוח" לא היו כלי־יוצר חזק שבחזקים ביד האנושיות במלחמתה בעד החיים — במלחמה על ידי אמצעי השכל והרוח, שאת ערכם תאר יפה כל כך דרוין עצמו בפרקים אלו שבספרו.

אירע לה לתורת דרוין מה שאירע לכל התורות, שיש להן עסק עם חיי האדם, תלמידיו לא רק שלא הרחיבוה, על פי הוראותיו, אלא, אדרבא עשו אותה צרה יותר, ובה בשעה שספנסר שחקר ברשות עצמו, בדרך דומה לזו של דרוין, התאמץ במקצת להרחיב את חקירת השאלה: „איזהו מסוגל ביותר לקיום?" (ביחוד בהוספה למהדורא שלישית של ספרו «Data of Ethices») באו תלמידים רבים של דרוין והכניסו את המושג של מלחמת הקיום לתוך תחום צר מאד, הם באו ותארו את עולם החי כעין שדה של מלחמה שאינה פוסקת בין בריות רעבות כל ימיהן, שכל אחת צמאה לדמן של חברותיה,

הם באו ומלאו את הספרות של זמננו בקריאות: „וי להם למנוצחים", ואת הקריאה הזאת השמיעו כעין מלה אחרונה של תורת החיים.

את המלחמה „בלי חנינה" של כל אחד לטובת עצמו העלו החוקרים האלה למדרגה של פרינציפיון, של חוק ביאולוגי, שאדם מחויב להכנע לו – אם לא כן סופו שיעבור מן העולם, העומד על הכליון שזה מביא על זה. אם נדלג על אותם החוקרים, שמכל המקצוע של ידיעת הטבע הם יודעים על פי רוב רק מימרות שגורות אחדות, ואף אלה שאולות הן בידם מספרים של מסבירים קלים, אזי עלינו להודות, כי גם החכמים המומחים הגדולים, מן ההולכים בשיטת דרוין, עושים כל מה שבידם לחזק את הדעות הכוזבות הללו. אם נקרא, למשל, את ה י ק ס ל י, שבלי ספק הוא אחד מן המובחרים שבין בעלי שיטת ההתפתחות (האיבולוציה), אנו רואים, כי במאמרו הנקרא בשם „מלחמת הקיום ויחסה אל האדם" הוא שונה לנו, כי „מתוך השקפתו של בעל־מוסר דומה העולם של בעלי החיים לשדה מלחמה של לודרים (גלאַדיאַטורים), את החיות מאכילים יפה ומוציאים אותן למלחמה; וסופו של דבר – רק אלה החזקים ביותר, החרוצים ביותר והערומים ביותר יוצאים בשלום, כדי לשוב ולצאת למלחמה ביום המחרת. והרואה במחזה הזה אינו צריך לשלוח אצבע למטה, כדרך שהיו נוהגים בזירה, לדרוש שימיתו את החלשים: כאן אין חנינה לשום בריה בלאו הכי".

במאמרו ההוא מוסיף היקסלי ואומר, כי בין בעלי־החיים כמו בין בני־האדם הקדמונים, „החלשים ביותר והסכלים ביותר סופם כליה, ועתידים להתקים אלה הערומים ביותר, אלה שקשה להכניעם, אלה שעלה בידם להסתגל יפה אל תנאי החיים, ולא שהם המובחרים בשאר דברים. החיים – אומר הוא – היו מלחמה כללית כל הימים, ומלבד מגע־ומשא מוגבל וזמני בתחומה של המשפחה, הרי היתה המלחמה של כל יחיד כנגד הכלל, שהורה עליה ה ו ב ס, המצב הנורמלי של קיום העולם.[1])

עד כמה יש ממש בהשקפה זו על הטבע, נראה מתוך העובדות שיובאו בספרי זה מעולם בעה"ח ומחיי האדם הקדמוני. אך עוד כעת אנו יכולים

---

1) נדפס גם בספרו „Essays" ע׳ 165; לח׳ פברואר 1888. „Nineteenth Century"

לומר, כי השקפתו של היקסלי [על הטבע יש לה רשות מועטה להקרא בשם תוצאת המדע כמו אותה ההשקפה המהופכה של רוסא, שראה בטבע חק אהבה ושלום והרמוניה שבטלו עם בואו של האדם. על צד האמת, טיול ראשון ביער, התבוננות ראשונה אל חברת בעלי־חיים כל שהיא, או גם עיון בספר רציני כל־שהוא, העוסק בתאור העולם של בעה״ח (כגון ד׳אורביני, אידיובין, ל. וואליאן), צריכים להכריח את חוקר הטבע לחשוב מחשבות על תפקיד זה, שיש להם לחיים החברתיים בעולמם של בעלי־החיים, ולהזהירו מפני הטעות: לראות את הטבע כעין שדה־מלחמה כללי, וגם מפני הטעות הקיצונית להפך: לראות בתוך הטבע רק הרמוניה ושלום. טעותו של רוסא באה על ידי כך שהעלים עינו מן המלחמה שעושים בעלי־החיים בחרטומם ובצפרניהם; והיקסלי אף הוא טעה טעות מהופכה מזו. אך לא האופטימיות של רוסא, אף לא הפיסימיות של היקסלי אינן יכולות להחשב לפירוש בלי־פניות על ספר הטבע.

משאנו באים לחקור את בעלי־החיים — לא רק בין כתלי הלבורטוריום והמוזיאום בלבד, אלא גם ביער ובשדה, בערבה ובהר — אנו רואים מיד, כי אף־על־פי שבין מינים שונים, ביחוד בין סוגים שונים של בעלי־חיים, אנו מוצאים במדה מרובה מאד מלחמה עד להשמיד, אבל במדה זו עצמה, וגם במדה מרובה מזו, אנו מוצאים סיוע הדדי, עזרה הדדית והגנה הדדית בין בעלי־חיים הנמנים על מין אחד או, לפחות, על חברה אחת. החברותא אף היא חק־הטבע כמו המלחמה. אמנם קשה מאד לקבוע אפילו בקירוב את הערך המספרי שיש לו לכל אחד משני החזיונות האלה. אך אם נבא לבדוק מן הצד ונשאל את הטבע: „מי מסוגל יותר ל יום, אם אלה שעורכים תמיד מלחמה זה עם זה, או, להפך, אלה שעוזרים זה לזה? — אז נראה מיד, כי בעלי־חיים אלו, שקנו להם את ההרגל לעזור זה לזה, הם הם בלי ספק המסוגלים ביותר לקיום. כל אחד מהם וגם המין כולו יש לו תקוה יותר לחיות, והם הם שמגיעים לסוגיהם (החרק, העוף, היונקים) להתפתחות עליונה של השכל והגוף. ואם נשים אל לב את העובדות המרובות, שכולן מוכיחות את אמתותה של השקפה זו, אז אפשר לומר בודאות, כי העזרה ההדדית אף

היא חוק הטבע לבעלי החיים כמו המלחמה ההדדית. גדולה מזו: בתור גורם של איבולוציה, בתור תנאי של התפתחות בכלל יש לה לעזרה הדדית ערך מרובה יותר מאשר למלחמה הדדית, משום שהיא מביאה לידי התפתחות של הרגלים וסגולות כאלה שיש בהם כדי להבטיח את קיומו והתפתחותו של המין ולתת חיים של רוח ושל תענוג לכל אחד ואחד, מבלי שירבה לבזבז על כך כח ואון שלא לצורך.

עד כמה שאני יודע, הנה הראשון מן החוקרים ההולכים בשיטת דרוין, שהכיר כי העזרה ההדדית יש לה ערך של חוק הטבע וגורם ראשי של האיבולוציה, הוא הזואולוג המפורסם, מי שהיה זקן האיניברסטה בפ"ב, הפרופיסור ק. פ. קסלר. הוא הביא את הרעיון הזה בנאומו שנשא בח' יאנואר 1880, חדשים מועטים קודם פטירתו בועידה של חוקרי הטבע הרוסים; אך, כמו שאר דברים יפים שנכתבו רק בלשון הרוסית, לא נודע בעולם הנאום המצוין הזה.[1] בתור זואולוג — אמר קסלר — ראה חוב לעצמו להביא מחאתו כנגד אלה העושים חולין את הביטוי „מלחמת הקיום" השאול מתורת הזואולוגיה, או לפחות כנגד אלה המגזימים מאד את ערכו של הביטוי הזה. „ביחוד בזואולוגיה — אמר הנואם — ובאלה המדעים העוסקים בחיי האדם מראים על כל פסיעה ופסיעה על החוק הקשה של מלחמת הקיום, ופעמים שמעלימים עין לגמרי מזה שיש בטבע חוק שני, שאפשר לכנותו בשם חוק של עזרה הדדית, והחוק הזה, לפחות, בנוגע לבעלי־חיים, אולי חשוב הוא יותר מן החוק של מלחמת הקיום. להלן מראה קסלר על זה, שהצורך להקים אחריהם זרע מביא את בעה"ח להתחבר, „ובה במדה שמרבים בעלי־חיים ממין אחד להתרועע הולך וחזק הקיום של המין, הולכת ורבה התקוה למין זה לעלות מעלה בהתפתחותו והשתלמותו גם בגוף גם ברוח". „עזרה זה לזה נותנים בעלי־

1) החוקר אספינס הוציא את ספרו המצוין „Les societes animalaes" בשנת 1877, ושם העיר על ערכן של אגודות בעלי־חיים והשפעתן על קיום המין, אף הביא כמה השערות חשובות על תולדות החברות בכלל. בספר זה נאספו כל הדברים שנכתבו על אדות העזרה ההדדית, מלבד עוד הערות יקרות. ואולם אם אני מזכיר את נאומו של קסלר, אין זה אלא מפני שהוא העלה את העזרה ההדדית למדרגה של חוק, שיש לו בהתפתחות ערך מרובה יותר מן החוק של מלחמה הדדית —

החיים מכל הסוגים, ביחוד מן העליונים — הוסיף קסלר — והביא ראיות לחזוק רעיונו מחיי הרמשים, חופרי־קברים וגם מן החיים החברותיים של העופות וקצת מן היונקים. הראיות האלה מעטות במספרן, כמו שנאה לנאום קצר, אך עיקר הדבר נקבע ברור, ולאחר שהורה להלן, כי בהתפתחותו של האדם יש לה לעזרה הדדית תפקיד חשוב יותר, גמר קסלר את נאומו בהערות אלו:

„הרי איני מכחיש במציאותה של מלחמת הקיום, אלא אומר אני שלהתפתחותו והתקדמותו של עולם החי, וביחוד של האדם, מסייעה יותר העזרה ההדדית מן המלחמה ההדדית... כל הגופים האורגניים יש להם שני צרכים יסודיים: הצורך לכלכל את עצמם והצורך לפרות ולרבות. הצורך בכלכלה מביא אותם להלחם על קיומם ולכלות זה את זה, והצורך בפריה ורביה מביא אותם להתקרב זה אל זה ולעזור זה לזה. אך יש לשער, כי על התפתחותו של העולם האורגני, על זה שיהא פושט צורה ולובש צורה, פועלת התקרבותם זה לזה של בני המין יותר מן המלחמה שביניהם". [1]

אמתותן של ההשקפות האמורות נכנסה אל הלב של רוב הזואולוגים הרוסים שישבו בועידה זו, והחוקר נ. א. סיבירציב, המפורסם בין חוקרי חיי העופות וחוקרי הגיאוגרפיה, תמך בדברים האלה והסבירם בכמה דוגמאות שהוסיף להביא. הוא העיר על מינים אחדים של עוף התחמס, שיש להם „הסתדרות אידיאלית לתכלית מלחמה" ואף על־פי־כן הם הולכים וכלים, בו בזמן שמינים אחרים של התחמס שנוהגים עזרה הדדית עולים מעלה. „מן הצד השני — אמר החוקר הזה — קחו לכם למופת עוף חברותי כבר־האוז, שאין לו הסתדרות הגונה אלא שנוהג עזרה הדדית, ואם נדון על פי המינים הרבים והשונים שלו, עתיד הוא להתפשט בכל העולם".

מה שהזואולגים הרוסים נכונים היו לקבל דעתו של קסלר יש לבאר בזה, שכמעט כולם בא לידם לחקור את עולם החי במקומות הרחבים

---

1) הנאום: „על החוק של עזרה ההדדית". בספר: „פעולות החברה הפ"ב של חוקרי הטבע" כרך XI, 1880, ע' 136, 135.

השוממים באסיה הצפונית או ברוסיה המזרחית; והחקירה במקומות האלה הביאה בהכרח לידי מסקנות אלו. זכורני רושם זה שעשה עלי עולם החי הסיבירי, בזמן שחקרתי את מקומות ההר אוליקמין־וויטים בחברתו של זואולוג מפורסם, הוא ידידי איבאן סימיוניביץ פוליאקוב. שנינו עמדנו תחת הרושם החדש שקבלנו מספרו של דרוין „תולדות המינים"; אך לשוא בקשנו את ההתחרות הקשה שבין בעלי־החיים בני מין אחד, זו שהורה עליה דרוין בספרו – גם לאחר ששמנו לב אל הערותיו בפרק ג' מספרו (ע' 54).

– „איה אפוא המלחמה הזאת? – שאלתי את חברי. ראה ראינו כמה וכמה הכנות למלחמה, הן היתה על הרוב המלחמה הכללית כנגד תנאי האקלים הקשים או כנגד אויבים שונים; וא. ס. פוליאקוב כתב כמה עמודים יפים על אדות החיות הטורפות, המעלות־גרה והגרמנות שקיומן של אלה תלוי בקיומן של אלה למקומות מגוריהן. מן הצד השני ראינו מספר רב של מעשי עזרה הדדית, ביחוד בזמן הנדידה של העופות ושל החיות המעלות־גרה; אך גם בחבל אמור ואוסורי, במקום שמספר בעה"ח רב ועצום שבי בקשתי ומצאתי רק לעתים רחוקות מאד מעשים של התחרות ומלחמה בין בעלי־החיים בני מין אחד. רושם זה יקבל מי שיקרא בספריהם של רוב הזואולוגים הרוסים. ואפשר שדבר זה יבאר לנו, מפני מה קבלו יפה הדרויניסטים הרוסים את דעותיו של קסלר, בה בשעה שדעות אלו לא התפשטו בקרב תלמידי דרוין שבמערב אירופא.

הדבר הראשון המפליאנו, כשאנו באים לחקור את מלחמת הקיום בין במובנו הפשוט בין במובנו המשאל של בטוי זה, הוא רבוי המעשים של עזרה הדדית שעושים בעלי החיים לא רק לתכלית חנוך זרעם, שבזה מודים רוב החוקרים האיבולוציוניסטים, אלא גם לתכלית הבטחון של חיי הפרט והשגת מזונותיו ההכרחיים. בקרב הרבה מינים וסוגים בעולם החי עזרה הדדית נוהגת בכל זמן. עזרה הדדית אנו מוצאים גם בין בעה"ח הנמוכים שבנמוכים. ויש לשער, כי בזמן מן הזמנים נשמע מפי חוקרי היצירים הדקיקים השוכנים באגמי־מים מעשים של סיוע הדדי שלא־מדעת גם בין הברואים הדקים־מן־הדקים הללו.

אמנם ידיעותינו את חיי היצירים חסרי־חוט־השדרה (מלבד הטירמיטים הנמלים והדבורים) מועטות מאד; ואף על־פי־כן גם מחיי היצירים הנמוכים אנו יכולים להביא כמה מעשים ברורים של עזרה הדדית. חברות רבות ועצומות של הארבה, הפרפר (ביחוד זה המכונה Venessa), הצרצר, החסיל וכו׳ בעיקר הדבר לא נחקרו עדיין כלל; אך קיומן בלבד של החברות הללו מוכיח, כי עומדות הן בקירוב על יסודות החברות הזמניות [של הנמלים והדבורים שנוסדו לתכלית הנדידה ממקום למקום. בנוגע לחסילים הרי ידועים מעשים שהתבררו־יפה של עזרה הדדית בין „הקברנים" (Necro-phorus). הללו צריכים לחומר מרקיב להטיל בו ביצים ולכלכל בו את הדירות שלהם; אך הרקבון של חומר זה צריך לבא מהרה, ולפיכך נוהגים החסילים הקברנים לקבר באדמה גופות של בעלי־חיים קטנים, שהם מוציאים דרך הילוכם. בכלל שוכנים החסילים בני מין זה לבדד; אך בשעה שאחד מהם מוצא גופת עכבר או צפור ואין בכחו לקברו לבדו, הוא קורא לעוד קברנים אחדים (פעמים שמתאספים עד ששה), כדי לעשות את העבודה בכחות משותפים. אם יש צורך בכך, הרי הם נושאים את הנבלה למקום של קרקע רך ומתאים יותר להם. בכלל הם עושים את מעשה הקבורה בחשבון ודעת ואין חלוק בדבר, מי מהם עתיד להשתמש בזכות זו להטיל ביציו בגופה שנקברה. וכשבא החוקר גלידיטש וקשר נבלת עוף אל צלב עשוי משני מקלות או שתלה צפרדע במטה תקוע באדמה, נאספו „הקברנים" בחבורה ובכל כח שכלם המשותף התאמצו להתגבר על ערמתו של האדם. שתוף כחות מעין זה מצאו החוקרים גם אצל חסיל הזבל.

אבל גם בין בעלי־החיים העומדים במדרגה נמוכה בבנין גופם אנו מוצאים דוגמאות כאלה. מינים אחדים של סרטנים בהודו המערבית ובאמיריקה הצפונית מתחברים לחבורות גדולות בזמן שהם עומדים ללכת אל הים להטיל שם ביציהם, וכל נדידה מעין זו צריכה הסכמה הדדית לעבוד עבודה בשותפות ולסייע זה לזה. ובנוגע להסרטנים שבאיי מולוק (Limulus). הנה הפליאני המראה שראיתי בשנת 1882 במקור־המים שבברייטון, עד כמה מסוגלים בעה"ח הנרפים האלה לעזור זה לזה בשעה שאחד מהם שרוי

בצרה. הנה, למשל, נהפך אחד מהם אפריקן בפנה של גינית גדולה במקום דירתם בבקה־מים זה, ושריונו הקשה הדומה לאלפס גדול היה מעכב בעדו לקם ולשוב למהלכו הרגיל, ומה גם שבפנה זו עמדה מחיצה של ברזל, שהכבידה עליו יותר את עמלו לקום. אז מהרו אליו חבריו לעזרה ובמשך עֵת שלמה התבוננתי, כמה עמלו ויגעו להמציא לחברם עֵזר בצרתו. בתחלה באו שני סרטנים שדחפו את חברם מתחת, ואחרי יגיעה רבה עלה בידם להקימו על צלעו. אך מחיצת הברזל מנעה בעדם לגמור עבודתם, והסרטן ישב ורבץ על גבו. אחרי נסיונות רבים הלך אחד מן המצילים לקרקע הגינית והביא עמו עוד שני סרטנים שבאו בכחות חדשים לשוב ולהקים ולהרים את חברם הכושל. יותר משתי שעות שהינו ליד מקור־המים, וקודם שהלכנו משם נגשנו להבים אל הגינית: מעשה ההצלה עדיין נמשך והלך! לאחר שהייתי עד ראיה למעשה זה, הרי אני מאמין לדברי אירזמוס דרוין [1]) שראה, כי „הסרטן השכיח נוהג בזמן נשירת־העור להעמיד על המשמר סרטנים שעורם לא נשר עדיין או סרטנים, שקליפתם נעשתה קשה, כדי להגן מפני אויביהם על החברים שהשירו עורם בשעה שאין מגן להם“.

המעשים של עזרה הדדית אצל הטירמיטים, הנמלים והדבורים ידועים כמעט לכל קורא, ביחוד על פי ספריהם המפורסמים של סומאנס, ביוכנר ודז׳ון ליבוק, עד שרשאי אני להמעיט כאן בראיות.[2]) אם נקח, למשל, קן־של־נמלים, נראה שלא רק כל מיני עבודה (חנוך הזרע, הספקת המזון, הקמת הבנינים, חנוך הדירות, כלכול הכנימות וכדומה) נעשים על פי היסודות של עזרה הדדית, אלא יחד עם החוקר פוריל נכיר, כי תכונה עיקרית, יסודית שבחיי מינים רבים של נמלים היא זו, שכל נמלה מחלקת ומחויבת לחלק ממזונותיה שכבר בלעה ושנתעכלו במקצת לכל חבר וחבר שתובע מזונות. שתי נמלים, בנות מינים מיוחדים או שוכנות בשני תלי־

---

1) Georg J. Romanes: „Animal Intelligence“ 233 מהדורה א׳, ע׳

2) Pierre Huber, „Recheres sur les fourmis“ 1810 ז׳ניבה. Forel: Recherches sur le fourmis de la Sujsse“, 1874 ציריך. I. T. Moggridge: „Harvesting Ants and Trapdoor Spiders“ 1873 לונדון את הספרים האלה ראוי היה לתת בידי כל נער ונערה.

נמלים צירדים זה לזה, כשהן נפגשות במקרה הרי הן מתרחקות זו מזו. אך שתי נמלים השוכנות בתל אחד או במושבה אחת של תלים מתקרבות תמיד זו לזו, נותנות מעין־שלום זו לזו בקרני המשוש שלהן, ואם אחת מהן רעבה או צמאה, וביחוד בשעה שזפק חברתה מלא הוא, הרי היא תובעת תיקף מזונות. נמלה זו שפנו אליה בבקשה לא תמנע לעולם לעשות את הטוב; פושקת היא לסתותיה, כופפת את גופה ופולטת טיפה של נוזלים צחים. שהנמלה הרעבה מלקקת אותה. פליטת המזון לכלכלת רעותיה הרי היא תכונה חשובה בחיי הנמלים (בנות חורין) והן משתמשות בה תמיד בין לפרנסת חברים רעבים בין לכלכלת הדירות, עד שלפי דעת פוריל כל־ העכול של הנמלים יש להם שני חלקים שונים: אחד מהם, באחור, מיועד לשמוש בעה״ח בשביל עצמו, והשני, מפנים, נועד בעיקרו לטובת הצבור. אילו נמצאה נמלה אוהבת־עצמה, שהיתה מונעת להושיט מזון לחברתה בשעה שיש לה זפק מלא, הרי דינה כדין אויב או גם גרוע מזה, ואילו קרה כדבר הרע הזה בזמן שהנמלים מבנות משפחתה עומדות במלחמה עם מין אחר של נמלים או עם תל־נמלים זר, היו מתנפלים על הנמלה הקמצנית בחמה שפוכה יותר מעל האויבים, אך אם הנמלה לא נמנעה לפרנס נמלה רעבה בת התל של האויב הרי בנות משפחתה מתהלכות עמה בשלום ורעות. כל הדברים האלה מקוימים על פי התבוננות מדויקה מאד ועל פי נסיונות נכונים, עד שאין לפקפק בהם, לא בעצם העובדות אף לא בבאורן.

הנה כי כן, בחלק גדול זה של עולם החי — שכולל יותר מאלף מינים ומספרו רב ועצום, עד כי ארץ בראזיליה, לפי דברי התושבים, לא לבני אדם היא אלא לנמלים — אין אנו מוצאים כלל מלחמה והתחרות החברים של תל־נמלים אחד או מושבה אחת של תלי־נמלים. אמנם קשות ונוראות הן המלחמות בין המינים השונים והתלים השונים של הנמלים, רבים וגדולים הם מעשה האכזריות ביניהם בשעת מלחמה; אבל העזרה ההדדית בתוך הצבור ומסירותו של הפרט אל הכלל נעשו הרגל להם, וקרבנות היחיד בשביל הצבור חוק מקובל הוא ביניהם. ובכן עמדו הטירמיטים והנמלים וסלקו ידם מן „המלחמה שגזור עליהם הובס" ועל ידי כך קבלו שכרם.

תלי־הנמלים המפליאים, הבנינים העולים בגדלם לפי הערך על בניני האדם, הדרכים הסלילות והאולמים הספונים — בין תל לתל — החדרים המרווחים ואסמי הבר. שדות התבואה שלהם, קצירם ואגירם[1], „הגנים" הנפלאים של אחד ממיני הנמלה, המלחך את העלים ומשביח את הקרקע בכדורים עשויים מפרוסות של עלה לעוס, ובגנים האלה גדל רק מין אחד של כמהין ושאר המינים כלים; השיטות המחוכמות בטפוח הביצים והדירות, שאחוו בהן כל הנמלים למיניהן, ובנין קנים מיוחדים לכלכולן של הכנימות (שליניי קרא להן בדרך הציור בשם „פרות הנמלים); ולאחרונה, הגבורה, האומץ וההתפתחות השכלית שלהן כל אלה הם תוצאות טבעיות של העזרה ההדדית שנוהגת ביניהן על כל פסיעה ופסיעה בחייהן המלאים עבודה ופעולה, חברותא זו של הנמלים הביאה לידי התפתחות תכונה שנית חשובה בחייהן והיא: התפתחות מרובה של כח הפרט, וזה הביא לידי התפתחותם של כשרונות שכליים שונים בין הנמלים, עד שהן מעוררות התפעלות והתפלאות אצל כל המתבונן אליהן.[2]

אילו לא ידענו שום עובדות אחרות מחיי בעלי־החיים, מלבד אלה הידועות לנו על הנמלים והטירמיטים, היינו יכולים להחליט אל נכון, כי העזרה ההדדית (שמביאה לידי אמון הדדי: תנאי ראשון לאומץ רוח) והאיניציאטיבא הפרטית (תנאי ראשון להתקדמות שכלית) — אלה הם שני תנאים החשובים בהתפתחותו של עולם החי הרבה יותר מן המלחמה ההדדית. ואמנם כן, הנמלה עולה מעלה אף שאין לה גם אחד מכלי „ההגנה" שבלעדם אי אפשר לו לשום בעה"ח בודד להתקיים. על פי צבע גופן נוח להם לאויביהם להכיר בהן, והתלים הגבוהים של כמה מיני נמלים מושכים

1) האגריקולטורה של הנמלים נפלאה כל כך, עד שהטילו בה ספק זמן רב. כעת התאשר דבר מציאותה ע"י ספריהם של Mac Cook, Dr. Lincecum, Moggridge Dr. Jerdon, Sykes, ועומד למעלה מכל ספק. ועיין במסקנותיו וראיותיו של Romanes בספרו היפה. —

2) תכונה שנית זו לא בבת אחת הכירו בה. החוקרים הקודמים היו מספרים ע"ד „מלכים" „מלכות", „מושלים" וכו', אך משבאו Soreli Huber ופרסמו את חקירותיהם הנאמנות והמדויקות פסקו כל הספקות בדבר, שבכל פעולות הנמלים (אף מלחמותיהן בכלל) יש לו לכל יחיד ויחיד מקום רב לגלוי איניציאטיבא פרטית. —

אליהם את עינם של שוכני היערים והכרים. הנמלה אין לה שריון קשה, והעוקץ שלה, אף כי מסוכן הוא בשעה שמאות עוקצים נתחבים בגופו של בעל־חי, אין לו ערך רב לתכלית ההגנה של הפרט על עצמו. חוץ מזה הרי הדירות והגלמים של הנמלים (שקוראים להם ביצי נמלים) מאכל תאוה הם להרבה מתושבי היער. ואף־על־פי־כן אין הנמלים, אף כי מספרו רב ועצום, כלות הרבה ע״י העופות ואפילו ע״י החיות האוכלות אותן, והן מטילות אימה על בריות חזקות מהן הרבה. בשעה שפורל הריק שק מלא נמלים על פני הכר ראה והנה הצרצרים ברחו לכל עבר ועזבו את חוריהם לשלל לנמלים; העכבישים והחסילים עזבו את טרפם מפחד פן יהיו לטרף לנמלים. הנמלים לכדו גם קני גזים לאחר מלחמה שבה נפלו כמה וכמה מהן לטובת העדה כולה. ואפילו חרקים מהירים שבמהירים לא הספיקו להמלט. ופורל ראה כמה וכמה פעמים, שהנמלים התנפלו פתאם ויהרגו פרפרים, יתושים, זבובים וכדומה. כחן צפון בעזרה ההדדית ובאמון ההדדי. ואם הנמלה — ולא כל שכן הטירמיטים המפותחים יותר — עומדת במדרגה העליונה בתוך סוג שלם של חרקים על פי כשרונותיה השכליים; אם על פי גבורתה אפשר להעמידה בשורה אחת עם בעלי חוליות־השדרה האמיצים ביותר; ומוחה של הנמלה — לפי דברי דרוין —„הוא אחד מאטמי החמר הנפלאים שבעולם, אולי נפלא יותר ממוחו של האדם" — כלום לא זכתה הנמלה לכך אלא משום שבתוך עמה באה העזרה ההדדית במקום המלחמה ההדדית?

והוא הדין אצל הדבורים, החרקים הקטנים הללו, שיכולים היו להיות טרף לעופות רבים, ודבשם הוא מאכל תאוה לכל סוגי בעה״ח, מן החסיל ועד הדוב, אף הם אין להם שום סגולות הגנה בבנין גופם או בחוג המימיקריה[1], שבלעדן לא היו החרקים השוכנים ביחידות ניצלים מן הכליה הגמורה. אך בכ״ז משום שאצל הדבורים נוהגת עזרה הדדית עלה בידן, כידוע, להתפשט בכל העולם, יש להם בינה מפליאה ובראו צורות מפליאות של חברותא.

---

1) בשם מימיקריה — „חקוי" — מכנים דבר זה, שהרבה בע״ח לובשים גון של הסביבה, שבתוכה הם יושבים, וזה מציל אותם מאויביהם שלא ירדפו אחריהם. הדבורים, כמו הנמלים, אין להן סגולה זו. הגון השחור של גופן אינו נותן להם להסתר מעין האויב. —

מתוך עבודתן בחבורה הן מגדילות במדה מרובה לאין שעור את כחה של אחת ואחת מהן; ובשעה שהן באות לחלוק את העבודה ביניהן לזמן – ועם זה לא ניטל הכשרון מאת כל דבורה לעשות בשעת הצורך כל מלאכה שהיא – הרי הן מגיעות למדרגה זו של אושר ובטחון החיים, שאי אפשר לראותה אצל שום בע"ח החי ביחידות, גם אם כחו מרובה מאד וכלי זינו יפה מאד. בכשרונן לחיי־חברה פעמים שעולות הדבורים על האדם בזמן שהוא מזלזל בתועלת הבאה מתוך עזרה הדדית. הנה, למשל, בשעה שנחיל של דבורים מכין עצמו לעזוב את הכוֶרת כדי ליסד חברה חדשה, הרי מספר ידוע של דבורים יוצאות תחלה לתור את המקום הקרוב, ולאחר שעלה בידן למצא מקום יפה לדירתן – כגון סל ישן או כיוצא בזה – הן כובשות אותו, מנקות אותו ושומרות עליו, לפעמים במשך שבוע ימים, עד שיצא הנחיל בשלום ויבא בשלום אל מקומו החדש. ואילו אצל בני אדם העוברים לארצות חדשות אירע כמה וכמה פעמים שהלכו וכלו רק משום שהנודדים לא הבינו את הצורך לאחד את כחותיהם! בסיועו של השכל המשותף יש בידי הדבורים להתגבר על מכשולים קשים שבאים לפעמים בלתי צפוים ובלתי רגילים, כמו שאירע, למשל, לדבורים בזמן התערוכה בפריז שבאו וסתמו בדבק־של־דבורים את תריס החלון שנעשה בקיר הכורת שלהן [1]. מלבד זאת אין הן מצטיינות כלל בנטיה לשפיכות דם ובחבה למלחמה שלא לצורך, מדה זו שסופרים רבים רגילים ליחס לכל בעל החיים. הדבורים העומדות על המשמר בפתח הכורת הורגות בלי חמלה את כל הדבורים החמסניות, הבאות להתפרץ אליהן; אך דבורים נכריות שבאו בטעות למקום זה אין נוגעים בהן לרעה, וביחוד כשהן עמוסות משא אבק־פרחים שצברו או שהן עדיין צעירות ויכולות לתעות מן הדרך. הנה כי כן באה המלחמה רק בשעת ההכרח הגמור.

---

1) את הדבורים האלה שמו בכורת, שעשו בה חלון של זכוכית כדי לראות את הנעשה מבפנים. החלון היה סגור בתריס מבחוץ. כנראה, היה האור החודר אליהן, בשעה שבני אדם היו פותחים את התריס, מפריע את הדבורים, ולכן עמדו לאחר ימים מועטים וסתמו את החלון באותו הסרף הנקרא דבק־של־דבורים (propolis).

חיי החברה של הדבורים מחכימים ביותר, משום שהנטיה לחמסנות והעצלות עדיין מצויות ביניהן והן מתגלות בכל עת שיש תנאים נוחים. ידוע הדבר, כי תמיד יש מספר מסוים של דבורים, שנוח להן בחיים של חמס מחיים של עבודה; גם בתקופות של בצורת גם בתקופות של שפע הולך ומתרבה מספר החמסנים. בשעה שכלה הקציר ובשדות ובכרים נשאר חמר מעט לעשות ממנו דבש, עולות הדבורים החמסניות ובאות במספר רב; מן הצד השני, בשדות צמחי־הסוכר שבהודו המערבית ובמקומות של בתי־חרושת לסוכר שבאירופא אנו מוצאים בין הדבורים את החמס ואת העצלות ולפעמים קרובות גם את השכרון, אנו רואים איפוא, כי הנטיות כנגד החברותא קימות הן בין הדבורים, אך הברירה הטבעית עתידה להשמידן בלי הפסק, משום שסוף סוף מעשה העזרה זה לזה מביא תועלת יותר לבני המין מן ההתפתחות של יחידים שיש להם נטיות למעשי חמס.

אמנם לא הנמלים ולא הדבורים, אף לא הטירמטים, לא עלו עד לידי הבנה של אחוה עליונה המקיפה את כל בני מינם. ברור הוא, כי בענין זה לא הגיעו למדרגה זו של התפתחות, שאין אנו מוצאים אותה גם אצל מנהיגי האנושיות, חכמי המדינה, המלומדים וכהני הדתיות: רגשותיהם החברתיים אינם עוברים כמעט את הגבול של תלם או כורתם, ואף על פי כן תאר פוריל את מושבות הנמלים במון־טאנדר ובהר סאלים, הכוללות בתוכן לא פחות ממאתים תלי־נמלים, ושוכני המושבות הללו היו בני שני מינים שונים (Formica execta et F. pressilabris) פוריל אומר, כי כל חבר וחבר של אותן המושבות מכיר את שאר חבריו וכי כלם משתתפים בהגנה על הכלל. מאק־קוק ראה בארץ פינסילוואניה אומה שלמה של נמלים בת אלף ושש או שבע מאות של תלים שחיו יחדו בשלום; והחוקר ביטס תאר מקומות רחבי ידים בערבות ברזיליה המכוסים תלי טרמיטים וכמה מן התלים הללו שמשו מקלט לשנים או שלשה מינים, והרוב של הבנינים האלה היו מחוברים זה לזה על־ידי יציעות עשויות כפות וספונים מכוסים גגות [1]. הנה כי כן אנו מוצאים גם אצל בעלי־חיים חסרי־שדרה

---

[1] H. W. Bates: „The Naturalist on the Riwer Amasons".

נסיונות לאחד משפחות רבות של המין לשם הגנה הדדית ולשם חיי צבור.

כשאנו עוברים אל בעה"ח העליונים, אנו מוצאים במספר מרובה יותר מעשים שבלי ספק באו מתוך עזרה הדדית מדעת שנעשו לתכליות שונות — אף כי צריכים אנו להעיר שידיעותינו ע"ד חיי בעה"ח העליונים עדיין מועטות הן מאד. הרבה עובדות ממין זה נאספו ע"י זואולוגים ראשונים במעלה, ובכ"ז יש כמה וכמה חלקים מעולם החי שאין אנו יודעים כמעט כלום על אדותם.

ביחוד מעטות הן הידיעות הברורות על אדות הדגים, קצת מפני הקושי להסתכל בעולמם, וקצת משום שעד היום לא שמו לב כראוי לענין זה. ובנוגע אל היונקים כבר העיר קסלר על הדבר, עד כמה מעטות הן ידיעותינו על אדות חייהם. כמה מהם יוצאים מחוריהם רק בלילה; אחרים מתחבאים תחת האדמה; ואלה ממעלי־הגרה, שחיי החברה שלהם ואופן נדידתם ממקום למקום מלאים ענין רב, הם אינם נותנים לבני־האדם לגשת אל עדריהם. יותר מכל אנו יודעים ע"ד העופות; ואף על־פי־כן חיי החברה של כמה וכמה מינים מהם ידועים לנו רק מעט מאד. ואולם בכלל אין לנו להתאונן על חוסר עובדות שהתבררו יפה, כמו שנראה מן הדברים הבאים להלן.

אין לי צורך לעמד כאן על ההתחברות שבין זכר ונקבה לשם חנוך זרעם, לשם כלכלתם בימי חייהם הראשונים ולשם ציד בשותפות, אף על פי שראוי להעיר כי חבור-משפחה זה מצוי גם אצל חיות טורפות ועופות דורסים שאין להם נטיה לחברותא; והדבר המפליא ביותר הוא זה, כי חברת המשפחה היא סביבה שבה אנו רואים רגשות עדינים גם בין בעל־החיים האכזרים מאד במקומות אחרים. אפשר להוסיף עוד, כי מעוט החברות מחוץ לגבול המשפחה אצל החיות הטורפות והעופות הדורסים, אף כי ברובו הוא תוצאתו של אופן כלכלתם, יש לבאר במדה ידועה גם בתור פועל־יוצא של אותן התמורות בעולם החי שבאו ע"י הרבוי המהיר של בני האדם. בכל אופן יש להעיר, כי אנו מוצאים מיני חיות ועופות, שהם חיים ביחידות במקומות של ישוב צפוף, ואותם המינים עצמם או בני משפחתם הקרובים

חיים עדרים במקומות שאין שם ישוב של בני־אדם. לדוגמא בענין זה יש להראות על הזאבים, השועלים ועופות דורסים אחדים.

ואולם אותן האגודות שאינן יוצאות מחוץ לתחום המשפחה מעסיקות את רוחנו רק מעט, ביחוד בשעה שיודעים אנו כמה וכמה אגודות אחרות שיש להן גבולים יותר רחבים, כגון אותן החברות שהרבה בעלי־חיים מיסדים לשם ציד, לשם הגנה הדדית, או פשוט לשם תענוג החיים. כבר העיר החוקר אודיובין, כי פעמים שהנשרים עטים בכנופיה יחדו, וספורו ע"ד שני הנשרים הקרחים, זכר ונקבה, שערכו ציד ליד הנהר מיסיסיפי, מפורסם בתור דוגמא של תאור אומנותי. אך עד־ראיה נאמן בדבר זה הוא החוקר סיבירציב. בשעה שחקר את עולם החי בערבות רוסיה ראה פעם אחת נשר, בן המין החי בעדר (לבן־הזנב: Haliaetos albicilla), שעלה למרום; במשך חצי שעה עג עוגות רחבות ופתאם נשמע קול צריחתו. לקול הזה ענה עד מהרה קול נשר שני שעט אל הראשון, ואחריו קול שלישי, רביעי וכו', עד שנאספו תשעה או עשרה נשרים שנעלמו מהרה מן העין. אחרי הצהרים הלך סיבירציב אל המקום ששם, על פי ראות עיניו עטו הנשרים; הוא התחבא מאחרי גבעה אחת בערבה, קרב אל עדר הנשרים וראה כי נקהלו מסביב לנבלת סוס. הנשרים הזקנים שנוהגים לאכול ראשונה (כך הוא מנהג דרך־ארץ בחברת הנשרים) כבר ישבו על ערמות־החציר הסמוכות בתור צופים, ובה בשעה עמדו הנשרים הצעירים ואכלו, ומסביב להם עדרים של עורבים. מתוך התבוננות זו והדומות לה בא סיבירציב לידי מסקנא, כי הנשרים לבני־הזנב מתחברים יחדו לשם ציד; בזמן שהם עולים למרום אם יש מהם חבורה של עשרה, למשל, יכולים הם להקיף בראיתם ככר של חמשים וירסטאות מרובעות לכל הפחות; ובשעה שאחד מהם מוצא מציאה, הרי הוא מודיע תיכף את הדבר לחבריו.

אמנם יכל אדם להשיב, כי קולו הטבעי או גם תנועותיו של הנשר הראשון שראה את הטרף משכו את לב שאר הנשרים; אך באותו המקרה המתואר למעלה אנו מוצאים ראיה, כי קול הצריחה קול מבשר הוא, משום שהנשרים עטו קודם שירדו על הפגר. מלבד זאת ראה סיביריציב כמה

פעמים אח"כ ונוכח, כי הנשרים לבני־הזנב עטים תמיד על הפגר בכנופיה, ואחדים מהם (בראשית הסעודה—הצעירים) עומדים על המשמר בשעה שחבריהם אוכלים. ואמנם הנשרים לבני־הזנב — הצידים הכי־טובים והכי־אמיצים — הם מן העופות החיים עדרים, ו ב ר י ם אומר כי לאחר שנופל נשר זה בשבי נעשה כרוך אחרי האדם.

הֵרֵעוּת בכלל היא תכונה מיוחדה לכמה וכמה עופות דורסים. האיה הבראזילאית (קאראקארא) אחד מן החמסנים „הנבלים", נוחה היא להתרועעות, ע"ד האגודות של עוף זה לשם ציד כתבו דרוין ושאר חוקרי הטבע, וכלם אומרים, כי בשעה שהוא מוצא טרף גדול הוא מזמין חמשה או ששה מחבריו לשאת את המשא. לעת ערב בשעה שהאיות האלה, לאחר עמל של טיסה וטלטול במשך יום שלם, באות לנוח ולשבת על עץ בודד בערבה, הרי הן מתאספות תמיד כנופיות, ועליהן נלוות איות קטנות שחורות כנף הדומות לעורבים. „הם ידידיהם הנאמנים" — אומר החוקר ד'אורביני. בעולם הישן, בערבות שמעבר לים הכספי, מנהג האיות, על פי עדותו של זארודני, לבנות קניהן כמה וכמה במקום אחד. הגריף „המתרועע" (מין עז מאד של איה) נקרא בכנויו זה על שם חבתו לחיי חברה. הם שוכנים עדרים גדולים, ובאפריקה יש הרים העטופים ממש בקני העופות האלה. הם מקבלים הנאה מחיי חברה ומתאספים כנופיות כנופיות גדולות לשם טיסה במרום, שמין ספורט היא להם. „הם חיים בְּרֵעוּת רבה—אומר לי־וואליאן — ופעמים שמצאתי במערה אחת שלשה קנים". האיות אורובו שבבראזיליה מצוינות בחבתן לרעות אולי יותר מעורבי העמקים — אומר ב י ט ס. הדיות המצריות הקטנות אף הן חיות ברעות יחדו. הן מצחקות באויר עדרים עדרים, מבלות יחדו את הלילה, ובבוקר הן יוצאות בחבורה לבקש טרף. ואין ביניהן קטטה כל שהיא. כך מעיד עליהן ב ר י ם, שמצא יכולת לחקור את חייהן חקירה מעולה. גם את התחמס אדום־הגרון אנו מוצאים שוכן עדרים ביערי בראזיליה, והתחמס הנקרא Tinnunculus cenchris, בעזבו את אירופא ובהגיעו בימות החורף לערבות אסיה ויעריה, מתאסף בחבורות גדולות. בערבות רוסיה הדרומית, הוא חי (יותר נכון: היה חי) חיי חברה, והחוקר נורדמאן

ראה אותו בתוך עדרים גדולים ביחד עם מיני תחמסים אחרים, שהיו מתאספים בימי אור בארבע שעות אחרי הצהרים ומתענגים על טיסותיהם עד חצות הלילה. דרכם היה לעוף כולם יחדו בשורה ישרה עד הגיעם לנקודה קבועה, ואח"כ היו שבים בשורה ההיא, ושוב היו חוזרים על טיסתם.

טיסות כאלה בחבורה לשם תענוג בלבד מצויות מאד אצל העופות למיניהם. טש. דיקסון מספר, כי ביחוד ליד הנהר הומבר (Humber) במקום הביצות עולות בסוף אלול כנופיות כנופיות של חרטמונים ויושבות שם כל ימות החרף. טיסותיהם של העופות הללו מלאות ענין רב: לאחר שנאספו בחבורה גדולה הם עגים עגות באויר, אחרי כן הם מתפזרים לכל רוח וחוזרים ומתכנסים, וכך הם עושים כמה פעמים בדיוק כדרך אנשי־צבא מחונכים יפה. ביניהם יש אורחים רבים ממיני עופות אחרים.

למנות ולחשוב את החבורות השונות של העופות לשם ציד — אי אפשר: מחזה שכיח הוא מאד. אך ראוי להעיר, לפחות, על האגודות של עוף הקָאָת לשם ציד דגים, שבהן אתה מוצא כשרון הסתדרותי ותבונה רבה אצל העופות הנרפים האלה. רגילים הם לצאת אל הציד בכנופיות גדולות, ולאחר שבחרו במפרץ־ים נוח להם הם עושים חצי־עיגול רחב ופניהם אל החוף; לאט לאט הולך חצי־העיגול הזה ומצטמצם בה במדה שהעופות חותרים אל החוף, ומתוך תחבולה זו ניצודים כל הדגים שנאחזו בחצי־העיגול. בנהרות צרים ובתעלות מים מתחלקים העופות האלה לשני מחנות, שכל אחת מהן עושה חצי־עיגול שלה, ושתיהן זו כנגד זו ממש כשתי מחנות של בני אדם ההולכים זה לקראת זה עם שתי מכמרות ארוכות לאחוז את הדגים שנפלו לבין המכמרות. עם בוא הלילה הם עפים אל מקום מנוחתם — והמקום קבוע ומיוחד לכל חבורה וחבורה — ומעולם לא ראה אדם שנפלה קטטה ביניהם בשביל מקום ציד או מקום מנוחה. בדרומה של אמיריקה מתאספים עופות־הקאת חבורות חבורות עד ארבעים וחמשים אלף, וחלק מהם ישן שנה מתוקה בה בשעה שאחרים עומדים על המשמר, וחלק מהם יוצא לצוד דגים.[1]

---

1) Max Perty: „Über das Seelenleben der Tiere", (Leipzig 1876, 103, 37 עמ).

לאחרונה, עול גדול הייתי עושה כלפי האנקור שלנו, שהרבה ספרו בגנותו, אלמלא ספרתי בשבחו הפעם, שכל אחד ואחד מבני מינו פורס ברצון מלחמו לחברי אגודתו. עובדה זו ידועה היתה ליונים העתיקים, ואגדה מספרת על נואם יוני אחד שקרא פעם אחת (אני מביא את הדברים על פי הזכרון): בה בשעה שנשאתי נאומי לפניכם בא אנקור להודיע לחבריו כי אחד העבדים פזר שק זרעונים, וכלם עטו לאסוף אותם. וקורת רוח מיוחדת באה לי בשעה שמצאתי חזוק לאגדה עתיקה זו בספרו של בן זמננו החוקר גירניי העומד ומעיד, כי אנקורי הבית מודיעים זה לזה על המקומות שיש שם מזון. הוא אומר: „אף על פי שחבטו את הדגן בריחוק מקום מחצר האחוזה—היו האנקורים השוכנים בחצר האחוזה שבים בזפק מלא זרעונים.” אמנם האנקורים שומרים מכל משמר את מקומות אחוזתם שלא ידחקו נכרים לתוכם, כגון האנקורים שבגן הלוקסומבורגי בפאריז שמתנפלים על שאר האנקורים שמעיזים להכנס אל הגן ולהנות מחסדם של הטיילים; אך בתוך החבורה או הכנופיה עצמה רגילים האנקורים לעזור זה לזה ביד רחבה, אף כי פעמים שהם באים בריב — כמו שהדבר נוהג גם בין ידידים נאמנים.

הציד בצבור והסעודה בחבורה הרי הם מנהגים מקובלים בעולם העופות עד שאין צרך להרבות בראיות: שני החזיונות האלה יש לראות כעובדה קבועה. בנוגע לאותו הכח שהעופות קונים ע״י החברות האלה — הדבר ברור לכל. העופות הדורסים הגדולים שבגדולים מוכרחים לסגת אחור מפני צבור של עופות קטנים שבקטנים. גם הנשרים — ואפילו הנשר „הקברן” או הנשר „הלוחם” החסון והנורא, שבכחו להרים בצפרניו ארנבת או דישון רך — אנוסים לעזוב את טרפם לכנופיה של דיות, שבאות לערוך מלחמה עמהם, בראותן כי אחד מהם מצא טרף הגון. הדיות רודפות גם אחרי הנשר השולה־דגים וגוזלות ממנו את כל צידו; אך עדיין לא ראה אדם שהדיות באו בריב על הטרף שנפל בידן בדרך זו. באי קירגילין ראה הד״ר Coues את העוף Boaphagus (ממשפחת הזרזירי, תרנגולת־הים בפי הסוחרים) רודף אחרי עופות־שחף להכריחם שיקיאו מזונותיהם; מן הצד השני מתחברים בני השחף עם דרורי־הים ומבריחים את תרנגולת הים, בשעה שהיא הולכת

וקרבה אל מקומות אחוזתם ביחוד כשהם עוסקים בסדור קנם. הבלינוסים הקטנים והמהירים מאד (Vanellus czistetus) מעיזים לערוך מלחמה עם העופות הדורסים. התנפלות העוף הקטן הזה על תחמס־ההרים, על הדיה, על העורב או על הנשר — זהו אחד המחזות המלאים ענין רב, ניכר הדבר כי הקטנים האלה מאמינים בנצחונם, ועיניך רואות את זעמו של הדורס, במקרים אלו מסיעים הבלינוסים זה לזה סיוע גמור וכל מה שמספרם גדול אמיצותם גדולה. הצפור הזאת, הבלינוס, נאה לה השם „אם טובה" שנתנו לה היונים, משום שלא נמנעה להגן על עופות־המים האחרים מפני אויביהם המתנפלים עליהם, אך גם התושב הזעיר של גנינו האנקור הזנבי (Motacilla alba) שכל שעור ארכו הוא פחות משמונה אצבעות, מבריח לפעמים את הנץ הטורף־אנקורים. „כמה פעמים שבעתי התפעלות למראה אמיצותם וזריזותם — כתב הזקן ב ר י ם — וברי לי, כי רק ז תחמס מסוגל לצוד את האנקור הזה. בשעה שעדת אנקורים מבריחה את אחד הדורסים, הרי הם ממלאים את האויר צפצוף נצחון ואחרי כן פורחים להם לכל עבר". במקרים כאלה הם מתאספים לשם תכלית קבועה: לרדוף אחרי האויב; כיוצא בזה ראיתי איך שכל בעלי־הכנף השוכנים ביער התעוררו פתאם לשמועה כי בא עוף־לילה, אורח לא קרוא, וכל העופות, גם הדורסים גם המשוררים הקטנים והשקטים, התאספו ובאו לרדוף אחרי הנכרי, וסוף סוף עלה בידם להבריחו אל מקלטו.

מה רב ההבדל בין כח הדיה, התחמס או הנץ לכחה של צפור קטנה כגון האנקור יושב הכר! ואף על פי כן הנה העופות הזעירים האלה משום מעשיהם המשותפים ואומץ־רוחם נוחלים נצחון על החמסנים שטיסתם גדולה וכלי־זינם עליהם לערוך מלחמה! באירופא רודפים האנקורים לא רק אחרי העופות הדורסים המסוכנים להם, אך גם אחרי הנץ השולה־דגים, „יותר לשם שעשועים מאשר להשחית בהם" — אומר ב ר י ם. בהודו, לפי עדותו של הדוקטור דזשרדון, רודפים עורבי־הנחל אחרי הדיה „רק לשם שעשועים"; והנסיך ו ו י ד (Wied) אומר, כי פעמים שמחנות מחנות של מגהכנים" (тукaны) ו„קלאסיקים" (עוף קרוב מאד אל עורבי־העמקים שלנו) מכתירים

את הנשר הבראזילאי (urubitinga) ומתעללים בו. „הנשר הזה – מוסיף וויד – מקבל על פי רוב את יסוריו אלה במנוחה שלמה; ואולם מזמן לזמן הוא פוגע וחובל באחד הטרדנים“. אנו רואים, איפוא, בכל אותם המעשים (ודוגמאות כאלה אפשר להביא לעשרות), כי עופות קטנים שכחם מעט מאד לעומת כח העוף הדורס מתגברים עליו משום שפוגעים בו בחבורה.[1]

למדרגה עליונה של בטחון החיים, תענוג החיים והתפתחות הכחות השכליים ע"י חיי חברה הגיעו שתי משפחות של עופות, הלא הם: העגור והתוכי. העגור אוהב מאד חברותא ומתרועע לא רק עם בני משפחתו אך גם עם רוב עופות המים. זהירותו של העגור נפלאה לא פחות משכלו. הוא מכיר עד מהרה בתנאי־המקום החדשים, ויודע להתהלך על פי התביעות החדשות. בשעה שהעדה עוסקת בסעודה או יושבת לנוח, אזי עומדים הצופים על המשמר, והצידים יודעים מפי הנסיון כמה קשה לגשת אליהם. אם עלה בידי בן־אדם להתנפל עליהם לפתע פתאם, אזי לא ישובו עוד אל המקום ההוא בטרם ישלחו לפניהם מרגל אחד ואחריו – כנופיה של מרגלים, ולאחר שחזרה הכנופיה והודיעה כי אין סכנה צפויה, שולחים כנופיה שנית של מרגלים כדי לאשר את עדותם של הראשונים, ורק אז מעפילה העדה כולה לצאת לדרך. העגורים באים ברעות גמורה עם עופות בני מינים קרובים להם; ובשבי אין לך עוף (מלבד התוכי הנבון האוהב חברותא) שמתרועע כמוהם עם בני האדם. „העגור רואה את האדם לא כאדון לו אלא כידיד, והוא מתאמץ בכל כחו להביע לו זאת“, אומר ב ר י ם מפי הנסיון – מן הבוקר עד הלילה עוסק העגור בעבודה בלי הפסק; אך הוא מקדיש רק

---

[1] בנוגע אל האנקור הביתי מתאר החוקר T. W. Kirk את התנפלותם של העופות „החצופים“ האלה על הנץ „האומלל“: „פעם אחת שמע ק"ל שאון שאינו רגיל, כאילו כל העופות הזעירים שבחבל ההוא באו בריב גדול. כשיצא לראות מה הדבר הזה, ראה נץ גדול (C. Goreldii – שמתכלכל בבשר נבלה) מוקף מכל עבר מחנה של אנקורים. הם התנפלו עליו לעשרות בבת אחת מכל עבר. הנץ האומלל ראה את עצמו חסר־אונים לעמוד בפני אויביו. סוף סוף הגיע לאחד השיחים ומהר להתחבא שם: אך כנופיא של אנקורים באה והקיפה את השיח והוסיפה למלאות את האויר בצריחות שלא פסקו“. (מהרצאה שנקראה באספה של האינסטיטוט בזילנדיה החדשה: “Nature„ ל"א אוקטובר 1891).

שעות מועטות בבוקר לבקש מזונותיו׳ בעיקר מן הצמחים׳ ושאר זמנו הוא מבלה בחיי הצבור׳ „הוא נוטל גזרי־עץ קטנים או אבנים קטנות׳ זורקם באויר ומתאמץ לקבלם׳ פושט צוארו׳ פורש כנפיו׳ רוקד ומפזז ורץ׳ בכל הדרכים הוא מביע נחת רוחו׳ וכל ימיו הוא גאה והדור׳ [1]) ומפני שכל ימיו הוא חי בצבור אין לו כמעט אויבים׳ רק את התנין ראה ברים לפעמים כשהוא בא וטרף אחד מהם׳ אך מלבד התנין לא מצא החוקר הזה אויבים אחרים לעגור׳ זהירותו של העגור׳ שהיתה למשל׳ מצילה אותו מכל אויביו ובכלל הוא מגיע לזקנה מופלגת׳ אין פלא אפוא כי לקיום מינו אין צורך לו לעגור להרבות זרעו׳ ועל הרוב הוא מטיל לא יותר משתי ביצים׳ בנוגע להתפתחות כח שכלו׳ רב לנו אם נגיד׳ כי כל החוקרים מעידים פה אחד כי כשרונותיו השכליים של העגור דומים הרבה לכשרונותיו של האדם׳

ועוד עוף חברותי אחד׳ עומד׳ כידוע׳ על פי התפתחות כשרונותיו השכליים׳ בראש עולם בעלי־כנף׳ את אורח חייו של העוף הזה תאר ברים בכשרון רב׳ עד כי רב לי להביא רק קטע אחד בתור תאור מובחר:

„התכיים — אומר ברים — שוכנים חבורות חבורות או עדות עדות עצומות׳ מלבד בתקופות של הזדוגותם׳ הם בוחרים למושבם מקום מיוחד ביער שמשם הם יוצאים בבוקר בבוקר למסעם לצוד צידי החברים של כל עדה ועדה כרוכים זה אחרי זה ומחלקים ביניהם ששון גם אסון׳ בבוקר בבוקר הם יוצאים יחדו אל השדה או אל הגן או עץ־פרי כל־שהוא לאכול שם פירות או ירקות׳ הם מעמידים צופים לשמור על כל העדה ושמים לב אל אזהרותיהם׳ בשעת סכנה הכל חשים להמלט ועוזרים זה לזה; ובערב בשעה קבועה הם שבים למקום מנוחתם׳ קצור הדבר הם חיים תמיד באחוה ורעות״׳

הם מוצאים ענג גם בחברת עופות אחרים׳ „בהודו — אומר החוקר לאטארד — באים העורבים ותרנגולי־הבר ממרחק של כמה וכמה מיל לבלות את הלילה יחד עם השכנים בשיחי הבאמבוק׳ כשהם יוצאים לצוד ציד עושים

1) Brehm, VI. 67.

התוכיים מעשיהם לא רק בתבונה רבה ובזהירות אלא גם בשקול הדעת, הכל לפי המצב. הנה למשל עדת הקאקאדו הלבן באוסטרליה קודם שהם יוצאים לבז תבואת שדה הרי הם שולחים לפניהם חבורה של מרגלים העולים ויושבים על אילנות רמים מאד בשכונה של השדה שנתנו בו עיניהם, ומרגלים אחרים קונים להם שביתה על האילנות הסמוכים העומדים בין השדה ובין היער, והם מוסרים זה לזה סימנים. אם הסימנים מודיעים כי „הכל כשורה" עשרה עופות נבדלים מתוך העדה, עגים עגות אחדות באויר ועפים אל האילנות הסמוכים אל השדה. כת שנית זו מצדה בודקת יפה יפה את סביבות המקום, ורק לאחר בדיקה מעולה זו היא נותנת סימן למסע העדה — ואחרו כן זזה כל העדה בבת אחת ובמהירות הם בוזזים את השדה. הקולוניסטים באוסטרליה מתגברים בעמל רב על הזהירות היתרה של התוכיים; אך אם עלה בידי האדם, הערום ביותר וכלי־זין בידו להרוג כמה מבני הקאקאדו, הרי הם נעשים אחרי זה ערים כל כך וזהירים כל כך, עד שהם שמים לאל כל תחבולות אויביהם. אין שום ספק, כי רק בזכות חייהם בצבור באו התוכיים לידי התפתחות עליונה זו של בינה ורגש, המגיעה כמעט למדרגה של בינת אדם. בינתם היתרה של העופות הללו הביאה כמה מחוקרי הטבע המעולים לקרא למינים אחדים מהם — ביחוד את התכי האפור — בשם „עוף־אדם". ובנוגע לחבתם זה לזה ידוע הדבר, כי אם יומת אחד מהם בידי הציד, באים הנשארים מסביב לגופת חברם ומרימים קול צוחה ונופלים לקרבן על מזבח ידידותם" — כמו שכתב אודיוביאן; ושני תכיים שנפלו בשבי, אף כי בני מינים שונים הם, והתרועעו זה עם זה והאחד מהם מת במקרה, גוע לפעמים גם השני מתוך געגועים וצער על חברו שמת.

וגם זה ברי, כי התכיים מוציאים בתוך חברותיהם הגנה יתרה מפני אויביהם, מאשר היו קונים להם על ידי התפתחות מעולה של „החרטום והצפרנים" רק מעטים מאד מן העופות הדורסים ומן היונקים מעיזים להתנפל על התכיים — וגם זה רק על המינים הזעירים שבהם — ויפה אמר ברים בדבריו על התכיים, כי אין להם כמעט, כמו להעגור ולהקוף החברותי

אויבים אחרים מלבד האדם; והוא מוסיף ואומר: „קרוב הדבר׳ כי התכיים הגדולים מתים מחמת זקנה ולא מחמת צפרני אויביהם. רק האדם בלבד׳ בכח שכלו העליון וכלי זינו — שגם אלה הם תוצאות חייו בחבורה — יכל במדה ידועה להשמיד את התכיים. אריכות־ימיהם אף היא אינה אלא תוצאה של חייהם בחבורה. ויש לשער כי גם זכרונם הנפלא בא להם מתוך אורח חיים זה. וגם אריכות־ימים זו שכח־הגוף וכח־הנפש עומדים בה עד זקנה ושיבה.

מכל מה שאמרנו יוצא לנו׳ כי המלחמה של הכלל כנגד הפרט אינה החוק העיקרי של הטבע. העזרה ההדדית אף היא חק הטבע כמו המלחמה ההדדית. והחוק הזה יתגלה לעינינו לאחר שנתבונן אל חברות אחרות של עופות ואל החיים החברתיים של היונקים. הערות קלות ומעטות על ערך החוק של עזרה הדדית בהתפתחותו של עולם החי מצא הקורא בעמודים הקודמים; אך ערכו של החוק הזה יתברר ברור גמור לאחר שנספר עוד כמה וכמה עובדות׳ שעל יסוד אלו נוכל לבוא לידי מסקנותינו. —

פרק ב׳

עזרה הדדית אצל בעלי חיים.

(המשך)

נדידת העופות. — חברות לשם סיור. — חברות בזמן הסתו. — היונקים: מספר קטן של מינים בלתי חברותיים. — חברות לשם ציד בין הזאבים וכו׳. — חברות הגרמנים: הקופים. — עזרה הדדית במלחמת הקיום. — ראיותיו של דרוין להוכיח דבר מלחמת הקיום בגבולות של מין אחד. — העכובים הטבעיים לרבוי מופרז. — ההשערה כי החוליות התיכוניות הולכות וכלות. — הרחקת ההתחרות בתוך הטבע.

אך שב האביב בארצות של האזור הפושר, והנה רבוא רבבות של עופות המפוזרים בארצות הדרום החמות נאספים ובאים עדות עדות אין מספר ובזריזות מתוך שמחה הם חשים אל הצפון — להקים זרע, כל גדר, כל חורשה, כל סלע לחוף האוקינוס, כל יאור או ברכה, הנפוצים באמריקה הצפונית ובאירופא הצפונית ובאסיה הצפונית, היו יכולים לספר לנו בעונה זו מה רב ערכה של העזרה ההדדית בחיי העופות, מה רב הכח והאון שהם קונים על ידה, וכמה הגנה נותנת עזרה זו לכל חי, אם גם כשהוא לעצמו חלש הוא ומחוסר מגן.

צאו וראו, למשל, אחד מן היאורים המרובים בערבות רוסיה או סיביריה בימי האביב הראשונים. החופים מלאים רבוא רבבות של עופות־המים בני עשרים מינים, לכל הפחות, החיים יחדו בשלום רב ומגינים תמיד זה על זה, וכך מתאר ס י ב י ר צ ו ב את אחד היאורת האלה:

„השחיר היאור בין החולות הכתומים־הצהובים ובין הקנה והסוף השחור־ירוק... מלא הוא המון עופות. הראש סחרחר מקול ההמון הזה...

היאור מלא עופות דגים (Larus rudibundus et Sterna hirundo) והוא רועד מקול צריחותיהם· חרטמונים לאלפים משוטטים אנה ואנה ומצפצפים על החוף··· להלן׳ כמעט על כל גל וגל מתנדנדת ומקרקרת בר־אווזה׳ עדות עדות של אוזי פרא עולות למרום; ולמטה על היאור עטים מזה ומזה בני־נהר (Aquila clanga) ובני־פרס ועדה צרחנית של עופות־דגים רודפת אחריהם··· עיני רוצצו למראה הזה״·

בכל מקום ומקום מפכה מעין החיים· אך הנה הם העופות הדורסים – „העזים ביותר והמהירים ביותר״ כמו שאומר ה י ק ס ל י ׳ „והמוכשרים באופן אידיאלי לערוך מלחמה״׳ כמו שאומר ס י ב י ר צ ו ב – ואתם שומעים את קולותיהם מתוך רעב ובולמוס וזעם בזמן שהם עומדים שעות שלמות ומצפות לכון רגע ולגזול מתוך המון בעלי־חיים אלו לו רק אחד שאין־מגן־לו· ואולם רק הלכו וקרבו החמסנים׳ והנה קהל צופים מתנדבים מבשרים דבר בואם׳ ובו ברגע יוצאים מאות מאות של בני שחף ודרורי ים לרדוף אחריהם· הטורף המטורף מתוך רעב עוזב את זהירותו הרגילה ומתנפל פתאם על המון הצפרים; אך מכל עבר באים ופוגעים בו׳ עד שאנוס הוא שוב לסגת אחור׳ מתוך יאוש של רעב הוא מתנפל על ברוזי־פרא; אך העופות הנבונים והחברותיים האלה מתאספים מהרה לעדה ונמלטים – אם החמסן הוא נשר השו ה־דגים׳ אם תחמס הוא זה׳ הרי הם צוללים במימי היאור; ואם עוף הדיה – הרי הם מעלים עננים של אבק־מים׳ ומביאים את הטורף לידי טרוף גמור׳ ובה בשעה שהחיים הומים ומפכים כמקדם על היאור׳ הרי החמסן בורח בקול כעס ומבקש לו נבלה או בן־צפור רך או עכבר השדה׳ שלא למדו עדיין לשמוע אזהרות חבריהם· ובמקום שיש מעינות של חיים מוכרח הוא חמסן זה׳ המזוין יפה יפה׳ להסתפק בשיורי החיים·

להלן צפונה׳ בקבוצות האיים הצפונים׳ „אתה עובר כמה פרסאות לארך החוף ורואה את כל הזיזים׳ כל הסלעים וכל הפנות של מורדי ההרים מאתים או גם חמש מאות רגל למעלה משטח הים׳ עטופים ממש עופות

הים, וחזיהם הלבנים מבהירים על שחור הסלעים עד כי נראים כמשוחים בקרטון, האויר מקרוב ומרחוק מלא עופות".[1]

כל אחד "מהרי העופות" הרי הוא ראיה חיה לעזרה הדדית, ושם אתה מוצא רבוי מופלג של תכונות שונות מיוחדות לכל פרט ולמין כולו, שהן התוצאות של חיים חברתיים. הנה, למשל, העוף השולה־צדפות (Hacma-topus) ידוע שהוא מוכן ומזומן להתנפל על כל עוף דורס. חרטמון הבצה (Limosa) מפורסם בערניותו ובכשרונו להיות המנהיג של עופות שקטים יותר. העוף "תורגמן" (Strepsilas interpres) בשעה שהא מוקף חברים בני מינים גדולים הוא מניח להם לשקוד על שמירתם ולא עוד אלא שנעשה פחדן במדה מרובה; אך בזמן שמסביב לו עדת צפרים קטנות הרי הוא נוטל על עצמו לטובת החברה תפקיד של צופה ומכריז שיהיו נשמעים לו — אומר ב ר י ם. כאן אתה מוצא את הברבורים אוהבי־השלטון, ובצד אלה את השחפים "קטטיבאקי" שחברותיים הם מאד וגם רכים, עד שקטטה נופלת ביניהם — לפי דברי ניימאן — רק לעתים רחוקות מאד ותמיד רק לשעה קלה; אתה מוצא את עופות הציר (Uria) הלוקחים לב, המפזרים תדיר אותות־חבה זה לזה; אוזות איגואיסטיות שמניחות הפקר את היתומים שנשארו אחרי חברתם שנפלה חלל, ובצד אלו אוזות אחרות שדואגות לטובתם של יתומים כאלה ושטות במים כשהן מוקפות חמשים או ששים פעוטות ושוקדות עליהן כאילו ילדיהם הם; בצד הפינגוינים הגונבים ביצים זה מזה אתה רואה את האבטיטים, שחיי־המשפחה ביניהם מושכים ומעוררים את הלב כל כך, עד שגם הצידים העזים ביותר אינם מעיזים לירות באם האבטיט המוקפה אפרוחים, או את האדריות שכמה אמות מהן (כמו אצל "ברוזי הקטיפה" או אצל "Coroyas") יושבות — לפי עדותם של חוקרים נאמנים — חליפות על האפרוחים המשותפים. הטבע — רבוי צורות לו, ואתה מוצא בו גונים שונים ומשונים של תכונות עד הנעלה שבנעלות, ולפיכך אין לתאר את הטבע בקו אחד כולל הכל. עוד פחות

---

[1] „The Arctic Voyages of A. E. Nordenskjöld" 135 'ע 1879 לונדון.

מזה אתה יכול לדון על הטבע מתוך השקפת בעל־מוסר, משום שדעותיו של בעל־המוסר אף הן אינן אלא תוצאות — על פי רוב, שלא מדעת — של ההסתכלות בטבע.

המנהג להתאסף יחדו בתקופה של בנין הקן הוא מצוי כ"כ בין רוב העופות, עד שספק הוא אם יש צורך להביא עוד ראיות. צמרות האילנות במקומותינו מעוטרות קבוצות של קני עורבים; הגדרות מלאות קנים של צפרים קטנות; באחוזות אתה מוצא מושבות של קני סנוניות; במגדלים עתיקים ובאהל־פעמונים מוצאים להם מקלט עופות הלילה למאות*, וקל הדבר למלא כמה וכמה עמודים בתאורים נפלאים על השלום והשלוה שאנו מוצאים כמעט בכל אותן חברות העופות שנוסדו לשם בנין הקן, ועד כמה חברות אלו משמשות מגן ומחסה לצפרים החלשות — ברור הוא לכל, חוקר מצוין כהד"ר Cones האמיריקאי ראה, למשל, איך שהסנוניות הקטנות (cliff swallons) בנו להן קניהן בשכנות קרובה עם תחמס־הערבה (Fadlo polyargus). התחמס בנה לו קנו בראש מגדל חמר אחד, שרבים כמותו בקולוראדו, ומושבת הסנונית עמדה בקירוב מקום למטה ממנו. הצפרים השלוות האלה לא פחדו מפני שכנם הדורס: הן לא נתנו לו לגשת אל מושבתן, ואם עשה כדבר הזה הקיפוהו תיכף והתחילו מגרשות אותו, עד שאנוס היה הדורס לברח על נפשו.

החיים בחברותא אינם פוסקים גם לאחר שנגמר זמן בנין הקנים; הם רק לובשים צורה אחרת. האפרוחים מתאספים אז לחבורות של בני־נעורים ובחבורה משתתפים בני כמה מינים. החיים החברתיים משמשים בזמן ההוא בעיקר לשם שעשועים ובמקצת גם לשם שמירה מפני

---

*) Elliot Coués בעתון Bulletin U. S. Geol. Survey of territories IV, N 7, ע' 556, 579 ב"ו. — בין השחפים ראה פוליאקוב בבצות של רוסיה הצפונית, כי המקומות שיש בהם מספר רב של קני העופות האלה היו נשמרים ע"י הזכר, שהיה מקדים להזהיר את המושבה על סכנה קרובה. במקרים כאלה היו כל העופות מתרוממים בבת אחת ובזריזות מרובה היו מתנפלים על האויב. הנקבות שהיו להם 5 או 6 קנים סמוכים זה לזה על כל תל של הבצה היו נוהגות להעמיד משמר חליפות בשעה שעזבו את קיניהן לבקש מזון, האפרוחים החסרים מגן ויכולים להיות לטרף לעופות דורסים לא נעזבו לבדם בלי שומרים" („מנהגי המשפחה אצל עופות המים" בידיעות המחלקה הזואולוגית ז דיק. 1847).

הסכנה. הנה כי כן אנו מוצאים ביערותינו בימות הגשמים חבורות של עופות שבהן התחברו מפצעי־אגוזים (Sitta coesia) צעירים יחד עם הירגזים, הפרגיות, הגדרונים, ארנבי־ההרים והשרקרקים. בספרד מוצאים את הסנוניות באגודה עם תחמסי־המגדל, צודי־הזבובים וגם עם היונים. בדרום הרחוק באמיריקה מתאגדים ילדי החוגות הבלוריתניות (horned lark) לאגודות גדולות עם מין אחד של חוגות השדה (Sparagnés lark) עם האנקור סבן (Savannah Sparrow) ועם כמה מינים של הגבתון. בעיקר הדבר, קל היה יותר לתאר את מיני העופות החיים בבדידות מאשר למנות ולחשב את המינים שילדיהם מיסדים חברות סתם לא לשם ציד או בנין קן אלא רק כדי להתענג על החיים בחברותא ולבלות את הזמן בשעשועים ומשחקים אחרי מספר השעות, שעליהם לבזבז לשם בקשת מזונות.

לאחרונה יש לנו עוד מקצוע חשוב מאד של עזרה הדדית בין העופות בזמן נדידתם. המקצוע הזה רחב כל כך, עד שרק במלים מעטות יש בידי להעיר על מעשה־רב זה של הטבע. די לי להגיד, כי העופות, שהיו חיים עד הזמן ההוא בכנופיות קטנות מפוזרות על פני מרחב רב, באים ומתאספים בימי האביב או בימי הבציר לאלפים, ימים אחדים רצופים, ופעמים שבוע ימים או יותר, הם מתכנסים למקום מיועד, קודם יציאתם לדרך, ודנים, כנראה, על פרטי המסע העתידי. כמה מינים מהם מתרגלים בכל יום לעת ערב בפריחות למבחן והם מכינים עצמם לנסיעה ארוכה. הכל מחכים לבני משפחתם שאחרו לבא, ולאחרונה כלם נעלמים יום אחד, ז. א. הם יוצאים לדרך ידועה שנבחרה קודם יפה יפה על פי הנסיון שנצבר במשך דורות רבים. עם זה נוהגים העופות הבריאים ביותר ללכת בראש העדה והם מתחלפים ובאים זה אחרי זה למלא עבודת חובה זו. וכך עוברים העופות ימים רחוקים עדות עדות שיש בהן גם עופות גדולים גם צפרים קטנות; ובזמן שהם שבים בימי האביב למקום שיצאו משם הולך כל עוף ועוף אל מקום מושבו הידוע לו, ועל פי רוב בא כל זוג וזוג לשבת בקן זה שתקן או בנה בשנה שעברה.

חזיון זה של נדידת העופות שכיח הוא מאד, ואעפי"כ לא נחקר כראוי.

הוא ברא כמה וכמה הרגלים מופלאים של עזרה הדדית. וגם ההרגלים הללו וגם ענין הנדידה עצמו כדאים הם לספר מיוחד. אך כאן אני מוכרח למעט בפרטים. רוצה אני להעיר רק על האספות המרובות והגלהבות שהעופות עושים בכל שנה ושנה במקום מיועד קודם יציאתם לדרכם הרחוקה צפונה או דרומה. אספות כאלה אנו רואים גם בארצות הצפון – כגון ליד מוצא הנהר ייניסיי או בגלילות הצפוניים באנגליה – בזמן שהעופות שבים מן הדרום אל מקומם לבנות קן ועדיין לא הספיקו להשתקע בקנם. בזמן הנדידה כשפגע סער במחנות העופות. הרי האסון המשותף מאחד את העופות בני מינים שונים. רבוי המינים של העופות. המתדפקים על גבי הזכוכיות של פנסי־הים באנגליה בשעה שפגעה בהם סערת־שלג. מפליא את העין. ראוי להעיר. כי העופות שאינם פורחים אלא עוברים לאט אל הצפון או אל הדרום. הכל לפי עתות השנה. היינו העופות המכונים בשם נעים־ונדים. אף הם עושים דרכם בחבורות לא גדולות. אין הם יוצאים לדרך אחד אחד כדי למצא ביחידות מזונות ברֶוַח או מקום־מקלט נוח להם בנכר. אלא תמיד הם ממתינים זה לזה ומתאַספים עדות עדות קודם יציאתם האטית אל הצפון או אל הדרום.

בעברנו אל עולם היונקים. הרי הדבר הראשון המפליא אותנו בסוג גדול זה של בעלי־חיים הוא הרבוי המופלג של המינים החברותיים לעומת המעוט הקטן של החיות הטורפות היושבות לבדד. הגבעות וההרים. הערבה השפלה שבעולם הישן והחדש הומים ממש מעדרי צבאים. דישונים. אילות ראֵמים. עזי־פרא וכבשי־פרא. היינו. בעלי־חיים חברותיים. בשעה שבאו בני אירופא לחדור אל הכרים אשר באמיריקה הצפונית מצאו את המקומות האלה נושבים מבני רְאֵמים במספר עצום כל כך. עד שהחלוצים הראשונים היו צריכים לפעמים לעמוד שעה מרובה בזמן שמחנה של ראֵמים עוברים ממקום למקום היה חוסם בעדם את הדרך. מסע זה של מחנה ראמים ארך לפעמים שנים או שלשה ימים. ובזמן שכבשו הרוסים את סיביריה מצאו שם צבאים ודישונים ואילות וסנאיות ושאר בעלי־חיים חברותיים במספר רב ועצום כל כך. עד שכבוש סיביריה לא היה אלא מסע של צידים. שנמשך

מאתים שנה. וערבות הדשא במזרח אפריקא מלאות עד היום עדרי זֶברים ודישונים ממינים שונים.

עד סמוך לזמננו נמצאו ליד הנחלים באמיריקה הצפונית ובסיביריה הצפונית מושבות של בברים, וברוסיה האירופאית בחלקה הצפוני נמצאו מושבות כאלה לרוב עוד במאה השבע עשרה. המישורים העטופים דשא אשר בארבעה חלקי תבל מלאים עד היום מושבות אין מספר של חלדים, עכברים, מרמיטות, "סנאית האדמה" ושאר גרמָנים. בארצות השפלה שבאסיה ואפריקה משמשים עד היום היערים מקום מושב למשפחות רבות של פילים, קרנפים, היפופוטמים וחברות קופים אין מספר. בצפון הרחוק מתאספים הצבאים לעדרים אין מספר, ובמעלה הצפון אנו מוצאים עדרים עדרים של פרי־פרא (פרי־מוסקוס) וחברות אין מספר של שועלי־קרח. חופי האוקינוס מלאים עדרים של כלבי־הים וסוסי־הים, ומימיו הומים מעדרים של בעלי־חיים חברותיים ממשפחת התנינים. לאחרונה. הנה מוצאים אנו אף במדבריות של ארץ־הרָמה באסיה המרכזית עדרים עדרים של סוסי־פרא, גמלי־פרא וכבשי־פרא. כל היונקים האלה שוכנים חבורות חבורות ומשפחות משפחות, שמספר הנפשות בהן עולה למאות אלפים, אף כי בימינו, אחרי שלש מאות שנה של תרבות המשמשת באבק־שרפה, אנו מוצאים רק שרידים קלים מן החברות העצומות של בעלי־החיים, אשר ישבו שם בימים שעברו.

מה מעט הוא לעומת כל אלה מספר הטורפים! ומה רבה איפוא הטעות של זה הרואה את עולם החי כאילו מלא הוא כולו רק אריות וצבועים השולחים שניהם בטרפם! למה הדבר דומה, למי שיבא ויאמר כי כל חיי בני האדם אינם אלא מלחמות והריגות.

חיי חברה ועזרה הדדית כלל גדול הוא אצל היונקים. ואת ההרגל לחיי חברה אנו מוצאים גם אצל הטורפים, ובכל הסוג הגדול של בעלי חיים אלו אנו יכולים לקרא רק את בני משפחת החתול (הארי, הנמר, הברדלס וכ"ו) שחבריהם בוחרים בחיי בדידות מחיי צבור, ורק לעתים רחוקות — לפחות, כך הוא בימינו — אנו מוצאים אותם בכנופיות קטנות. ואולם גם בין האריות רגיל הדבר שיוצאים לציד בחבורה — אומר הציד המפורסם

והמומחה ס׳ בקר —; וזה לא כבר בא שילינגס׳ שערך ציד בארצות של קו־המשוה באפריקא המזרחית׳ ועשה ציור פוטוגרפי (בלילה לאור המגני שהתלהט פתאם) של אריות שנאספו בחבורה של שלשה וערכו ציד יחדו; בבקר הלך הציד הזה ליד הנהר׳ שבזמן הבצורת מתאספים שם בלילה עדרי זברים לשתות מים׳ ומצא שם עקבות של אריות במספר רב — עד שלשים—שבאו לצוד את הזברים׳ ועם זה לא שמע מימיו במשך שנים רבות לא שילינגס ולא ציד אחר שנלחמו או התאבקו האריות זה עם זה בשביל הטרף׳ ובנוגע להברדלס ולהארי האמיריקאי הנה תכונתם החברותית ידועה לכל׳

בקרב משפחת הביברים (הביברים׳ הצביטים וכ״ו) — חיות טורפות ספק חתולים ספק נמיות — ומשפחת הנמיות (הנמיה׳ הכרכושתא׳ החולדות למיניהן׳ התחש וכ״ו) נוהגים חיים ביחידות׳ אך יש ראיות מוכיחות׳ כי בסוף המאה השמונה עשרה היתה החולדה השכיחה (Mustela vulgaris) חברותית יותר מאשר כעת: בימים ההם היו מוצאים אותה בארץ שוטלנדיה ובחבל אינטרוואלדו שבשוויץ בחבורות עצומות יותר במספרו׳

בנוגע אל המשפחה הגדולה של הכלבים (הכלב׳ הזאב׳ התנים׳ השועל למינהו)׳ הנה את נטיתם לחברותא׳ ואת חברותיהם לשם ציד יש לראות כתכונה מובהקה של המינים הרבים הנמנים על משפחה זו׳ הכל יודעים׳ כי הזאבים מתאספים לעדרים לשם ציד׳ וחוקר הטבע בהררי האלפים׳ ט ש ו ד י׳ מסר לנו תאור יפה איך שהזאבים יושבים בחצי־עגול ומקיפים את הפרה הרועה במורד ההר׳ ואחרי כן הם קופצים פתאם בקול נביחה עזה ומכריחים את הפרה להתנפל אל הבור *)׳ א ו ד י ו ב ו ן ראה אף הוא׳ בשנות השלשים למאה שעברה׳ איך שזאבי לאבראדור ערכו ציד עדרים עדרים׳ ועדר אחד רדף אחרי בן־אדם עד אהלו וטרף את כלביו׳ בחרף קשה נעשים עדת הזאבים עצומים כל כך׳ עד שיש בהם סכנה לישוב בני אדם׳ כמו שאירע בצרפת בשנות הארבעים׳ בערבות רוסיה אין הזאבים מתנפלים על הסוסים אלא בחבורה׳ ועליהם לעמוד במלחמה קשה

*) Tschudi, „Tierleben der Alpenwelt“, 404 ע׳

(לפי עדותו של קול) בשעה שהסוסים יוצאים כנגדם למלחמת תגרה. במקרה כזה אם לא ימהרו הזאבים לסגת אחור הרי הם שרויים בסכנה, כי הסוסים יקיפו אותם ויהרגום בבעיטות פרסותיהם. גם זה ידוע, כי זאבי־הערבה (Canis latrans) אשר בערבות אמיריקה מתאספים לעדרים של עשרים או שלשים נפש, כדי להתנפל על הראם שתעה במקרה מעדרו. התנים המופלאים בגבורתם ונחשבים לבעלי בינה יתרה בין משפחת הכלבים יוצאים תמיד לצוד ציד עדרים; ומתוך שהם מאוחדים אין הם מתיראים מפני חיות טורפות גדולות מהם. בנוגע לכלבי־הפרא שבאסיה (הזחלנים, או Dholes) ראה החוקר וויליאמסון כי עדריהם מתנפלים על כל החיות הגדולות, — מלבד הפיל והקרנף, ויש בידם להתגבר גם על הדבים והנמרים, ותמיד הם נוטלים מהם, כידוע, את גוריהם.

הצבועים שוכנים תמיד בחבורה ויוצאים לצוד ציד עדרים. והחוקר קימינג מרבה לשבח ולהלל את ההסתדרויות לשם ציד של הצבועים המנומרים (Lucaon). גם השועלים שבארצות התרבות שלנו הם שוכנים תמיד לבדד, מתאספים לפעמים לשם ציד, כמו שהעידו עליהם כמה מן החוקרים. ושועלי־הקרח בארצות הציר הרי הוא — (או יותר נכון: היה בימי החוקר סטילר בחצי הראשון למאה הי״ח) אחד מבעלי־החיים החברותיים ביותר. בשעה שאתה קורא את ספורו של סטילר על דבר אותה המלחמה שעשו בני לויתו של החוקר בירינג עם החיות הקטנות והפקחות הללו, אי אתה יודע על מה להתפלא יותר: על בינתם היתרה של השועלים וסיועם זה לזה שהראו בשעה שחפרו ומצאו מזונות טמונים תחת אבנים או צבורים על גבי עמודים (אחד מהם היה עולה על ראש העמוד וזורק משם את המזון לחבריו שעמדו מלמטה), או על רשעתו הרבה של האדם שבא לידי יאוש מפני עדריהם העצומים. גם כמה מן הדובים חיים בצבור באותם המקומות שהאדם לא הטרידם מעולמם. הנה כי כן ראה סטילר עדרים עצומים של הדובים השחורים בקאמטשאטקה; ואת דובי הציר היו מוצאים לפעמים בחבורות לא גדולות. אף החיות האוכלות־חרקים שאינן פקחות ביותר לא בכל עת הן מזלזלות בהתחברות.

ואולם את הצורות השלמות ביותר של עזרה הדדית אנו מוצאים ביחוד בין בעלי־החיים הגרמנים, מפריסי הפרסה ומעלי הגרה. הסנאיות הרי הן יחידיאיות (אינדיבידואליסטות) במדה רבה. כל אחת מהן בונה לה קן נאה לעצמה ואוגרת בו את מזונותיה. הן נוטות לחיי משפחה, ו ב ר י ם מצא שהן רואות את עצמן מאושרות ביחוד בשעה ששני ילדיהם שנולדו להן באותו קיץ באים עם הוריהם לפנה אחת חבויה ביער. אך הסנאיות באות בכ"ז במגע־ומשא חברתי. אלה השוכנות בקנים מיוחדים באות בדברים זו עם זו, ובזמן שביער מגוריהן יש מגערת בצנברי האורן הרי הן נודדות משם בכנופיות גדולות. בנוגע לסנאיות השחורות במערב הרחוק שבאמיריקה, הן מצטיינות ביחוד בנטיתן לחברותא. מלבד השעות המועטות שהן מוציאות בכל יום לבקש מזונותיהן, הן מבלות ימי חייהן בשעשועים ומתאספות לשם כך כנופיות רבות ועצומות, בזמן שהן פרות ורבות מאד מאד במקום ההוא, כמו שאירע, למשל, בארץ פינסילואניה בשנת 1749, הן מתאספות עדרים במספר רב ועצום כארבה ונודדות לעבר דרומי מערבי — בזמן המאורע הנזכר — ומחריבות על דרכן יערים, שדות וגנים. כמובן, הולך אחריהן מחנה רב של שועלים, חולדות, תחמסים וכל מיני עופות־לילה שמתכלכלות מבשר הנחשלות. הבורונדוק, ממשפחת הסנאית השכיחה, מצטיין עוד יותר בנטיתו לחברותא. הוא קמצן גדול, ובמאורתו בקרב האדמה הוא צובר צבור גדול של שרשים ראוים לאכילה ואגוזים, שבימות הסתיו באים בני אדם וגוזלים אותם מהם. לפי דעת כמה מן החוקרים יודע הבורונדוק במדה ידועה את התענוג של הקמצן למראה הונו. אך בכ"ז הוא נשאר בע"ח חברותי. יושב הוא תמיד במושבות גדולות וכשגלה החוקר א ו ד י ו ב ו ן בימות החרף כמה דירות של "ההחקי" (בן משפחתו של הבורונדוק היושב באמיריקה) מצא בדירה אחת כמה דורים; אוצר המזון נאצר בחורים כאלה ע"י כחות משותפים.

המשפחה הגדולה של המרמיטות, הכוללת בתוכה שלשה מינים גדולים: המרמיטות עצמן, הסוסלים "וכלבי הכר" האמיריקאים (Aretomys, Spermophilus Cynomus) מצייטנת עוד יותר בנטיה לחברותא ובבינה יתירה, כל

בני המשפחה הזאת אף הם אוהבים לדור בדירות מיוחדות לעצמן; אך יושבים הם במושבות גדולות. האויב הנורא של זרע התבואות בדרום רוסיה — הסוסל —, שהאדם בלבד משמיד ממנו כעשרה מיליונים בכל שנה, יושב במושבות אין מספר; ובה בשעה שהזמסטבות ברוסיה מבקשות עצות ותחבולות להנצל „מאויב זה של החברה", מתאספים הסוסלים האלה במושבותיהם ומתענגים על החיים. שעשועיהם לוקחים לב כל כך, עד שאין לך אף חוקר אחד שלא יביע את התפעלותו ולא יספר על דבר הקונצרטים הנעימים היוצאים מתוך השריקה העזה של הזכרים והצפצוף העגום של הנקבות — עד שיעלה החוקר על לבו את חובתו לארצו ויבא לבקש ולהמציא תחבולות־שאול להשמיד את החמסנים הקטנים הללו. ומפני שהתחבולה לגדל מינים שונים של עופות דורסים וחיות טורפות לשם מלחמה עם הסוסלים עלתה בתהו, מצא המדע תחבולה חדשה להלחם עמהם — על ידי הרכבה של הכולירה.

המושבות של „כלבי הכר" (Cynomys) בערבות אמיריקה הצפונית הרי הן מחזה מרהיב עין. בכל מרחב הערבה עד כמה שהעין יכולה להקיף היא רואה תלי־עפר קטנים ועל כל אחד ואחד מהם עומדת חיה קטנה, הבאה בדברים עם שכנותיה על ידי קולות מקוטעים מעין קול נביחה. אך נתנה האחת אות כי בן האדם הולך וקרב — והנה הכל צוללים ברגע אחד לתוך חוריהם ונעלמים כמו בקסם. ורק עברה הסכנה — שוב הגיחו החיות האלה ממחבואן. משפחות שלמות יוצאות מחוריהן ופותחות בשעשועים. הצעירים צורמים וצובטים זה את זה, מתאבקים זה עם זה, מתגרים זה בזה, עומדים עמידת חן על רגליהם האחורות, והזקנים עומדים באותה שעה על המשמר. משפחות שלמות הולכות לבקר זו את זו, והמשעולים הסלולים יפה בין התלים הקטנים מעידים, כי בקורים אלו הולכים ונשנים כמה פעמים. קצור הדבר, כמה מן העמודים המובחרים בספרי החוקרים המובחרים מוקדשים לתאור אותן האגודות של כלבי־הכר באמיריקה, של המרמיטות בעולם הישן ושל מרמיטות־הציר בגלילות האלפים. ואף על פי כן עלי לחזור בנוגע להמרמיטות על אותם הדברים שאמרתי על הדבורים. הנטיות

למלחמה צפונות בקרבן והן מתגלות בהיותן בשבי. ואולם בתוך חברותיהן הגדולות, בזמן שהן שרויות בחפש של הטבע, אין להן לנטיותיהן כנגד־חיי־חברה שום מקום להתפתח, והיוצא מזה — שלום ושלוה.

אפילו בעלי־חיים נרגנים כאותם העכברים הגסים שדרכם להתקוטט תמיד בתוך מרתפינו, גם הם נבונים במדה מרובה שלא לבא בריב בשעת ביזת האסמים, ולא עוד אלא שמושיטים עזרה זה לזה בימי התנפלותם ונדידתם. ידוע הדבר, שפעמים הם מכלכלים את האינבלידים שבקרבם. לעומת זאת הנה העכבר־הבונה או המוסקי שבקנדה והמושק (Myogale moschata) שברוסיה מצטיינים במדרגה עליונה של חברותא. אודיובין מספר בהתפעלות על אדות „קהלותיהם השקטות שהיו יושבות בשלוה אלמלא הטרידו אותן האויבים”. כמו כל בעלי־החיים החברותיים הם עליזי־חיים, אוהבי־שעשועים ונוחים להתחבר עם שאר מינים של בע״ח; ובכלל אפשר לומר עליהם כי הגיעו למדרגה גבוהה של התפתחות שכלית. בשעה שהם באים לבנות את מושבותיהם — אומר אודיובין — העומדות תמיד על חופי היאורים והנהרות, הרי הם מביאים בחשבון את ההשתנות של שטח המים; אהליהם בתבנית כפה העשויים חמר וסוף יש להם פנות מיוחדות לפליטת גופם; והחדרים הפנימיים בימות החורף מוצעים מצעות של עלים ועשבים: חם בחדרים האלה, אך עם זה האויר מטהר יפה. בנוגע להביברים המחוננים, כידוע, במזג טוב מאד, הנה מושבותיהם וסכרי־המים שהם בונים, שבהם חיים ומתים דורות שלמים באין להם אויבים אחרים מלבד שועל־המים והאדם, יכולים לשמש מופת חותך, עד כמה יפה כחה של העזרה ההדדית בעולם החי לשמור את המין, לברא יתרונות חברותיים ולפתח כשרונות שכליים. דבר סכרי־המים של הביברים ומושבותיהם ידוע לכל מי שעוסק בעולם בעלי־החיים, ולפיכך אין לי לעמוד על דברים אלו, רק על זה אעיר כי אצל הביברים, העכברים המוסקיים ועוד מבני הגרמנים אנו מוצאים סימן מיוחד זה, שמשמש סימן מובהק גם אצל חברות בני האדם, היינו — את העבודה בצותא.

עובר אני בשתיקה על שתי משפחות גדולות הכוללת בתוכן את העכברים המרקדים, השינשילה, הארנבת האמירקאית, הקפצן. אף כי ארח חייהם של הגרמנים הקטנים האלה יכולים היו לשמש דוגמא יפה לאותם התענוגים שבעלי־חיים מוצאים בחיים חברותיים [1], אומר אני: תענוגים משום שקשה מאד לקבוע מה הדבר שמזמין את בעלי החיים למקום אחד: אם הצורך בהגנה הדדית או השאיפה לתענוג זה, שכל אחד מוצא בסביבה של קרוביו. על כל פנים, הנה הארנבות השכיחות שאינן מתאגדות לאגודות לשם חיים של חברה, ולא עוד אלא שאינן מחוננות ברגשות־הורים חזקים מאד, אף הן אינן יכולות לחיות, אם לא שמתאספות לשם שעשועים בצבורי. החוקר דיטריך ווינקל, הנחשב לידען מומחה בטיב חיי הארנבות, מתאר אותן בתור אוהבות שעשועים אהבה עזה שמביאה אותן לידי שכרון, ומעשה בארנבות שהיו טרודות בשעשועיהן כל כך עד שחשבו לחבר־שעשועיהן את השועל שהתגנב ובא אליהן. בנוגע אל השפנים, הרי הם חיים בחברות וכל חיי־המשפחה שלהם עומדים על היסודות של המשפחה האבהית (הפאט־ריארכאלית) הקדומה; הצעירים משועבדים שעבוד גמור אל אביהם וגם אל זקנים. בנידון זה יש לנו עובדה מלאה ענין: שני המינים הקרובים הללו, הארנבות והשפנים, שונאים זה את זה לא משום שמתכלכלים במזונות ממין אחד, כמו שרגילים חוקרים לבאר דברים אלו, אלא – קרוב הדבר להאמין – מפני שהארנבת העזה והיחידאית אינה יכולה להתרועע עם בריה שלוה, צנועה וענותנית כשפן. במזגם הם שונים כל כך זה מזה, עד שאי אפשר להם לחיות ברעות.

במשפחה הרבה של הסוסים, הכוללת בתוכה את סוס־הפרא ואת

---

[1] על אדות הארנבת האמיריקאית (buckara) יש לספר עובדה חשובה מאד, כי אותן החיות הקטנות והחברותיות במדה רבה לא רק שהן שוכנות בשלום זו עם זו במושבותיהן, אלא הן הולכות בלילה בכנופיות לבקר את שכניהן. החברותא אפוא חלה על כל המין ולא רק על חברה אחת או שבט אחד, כדרך שאנו רואים אצל הנמלים. בזמן שהאכר מחריב חור־של־ארנבות ומקבר את יושביו תחת גל של עפר – לפי דברי Hudson – באות ארנבות אחרות ממקומות רחוקים להציל ולהוציא את חברותיהן שנקברו חיות (ע' 31 ,1892 "A. Naturalist in La Plata"). עובדה מפורסמה זו בלא־פלאטא נחקרת ונתאמתה ע"י עצמו.

חמורי־הפרא שבאסיה, את הזברים, המוסטנגים, ה־cimarrones שבפמפסים ואת הסוסים הפראים־למחצה שבמונגוליה וסיביריה, אנו מוצאים שוב חברותא נאמנה מאד, כל המינים וכל המשפחות הללו שוכנים עדרים עדרים עצומים במספרם, וכל אחד מהם יש בו כמה משפחות קטנות, ובכל אחת ואחת מהן סוסות אחדות וסוס אביר נוהג בהם. התושבים המרובים האלה של העולם הישן והדש, שבכלל מעטה ביניהם ההסתדרות לשם מלחמה עם אויביהם הרבים וגם לשם הגנה על עצמם מפני תנאי האקלים הקשים, היו נכחדים מעל פני האדמה לולא רוח החברותא שבהם. הולך וקרב אליהם אחד הטורפים, מיד מתחברים יחדו כמה משפחות; הם מכים אחור את הטורף ופעמים שרודפים אחריו; ולפיכך לא הזאב ולא הדוב אף לא הארי יכול ללכד את הסוס או גם את הזבר עד שלא יתעו אותם מן המשפחה. אפילו בלילה, בשביל הזהירות היתרה של העדר והתיור המעולה של מומחים שתרו את המקום, יכולים הזברים ללכת אל הנהר לשתות מים ואין הם משגיחים באריות האורבים להם בין השיחים. בזמן שהחורב שורף ומכלה את העשב בערבות אמיריקה, מתאספות משפחות הסוסים והזברים עדרים עדרים, העולים במספרם לפעמים עד עשרת אלפים, ונודדות למקומות חדשים. ובימות החרף בערבות אסיה, בזמן שעולות סופות שלג, מתקרבות משפחות הסוסים זו לזו וכלן יחדו מבקשות להן מפלט בבקעה כל שהיא. אך אם מחמת מה שהוא אפס האמון הדדי בין המשפחה או שתקף פחד פתאם את העדר והסוסים נמלטו אחד אחד, הרי הם כלים ברובם ואת השרידים מוצאים אחרי כלות הסופה מתים למחצה מאין אונים. האחדות משמשת אפוא להם כלי־זין עיקרי במלחמת הקיום והאדם — אויבם העיקרי, ולאחר שנסוגו אחור מפני האויב הזה שהלך ורבי, בחרו אבות אבותיו של הסוס הביתי שלנו (שהחוקר פוליאקוב כנה אותו בשם „Equus Przewalski") לנדוד להרים ומדבריות על גבול ארץ טיבט, ששם התקיימו עד היום, ואמנם מוקפים הם חיות טורפות והאקלים קשה שם מאד, אך לעומת זאת אין במקומות האלה דריסת הרגל לבן האדם.

כמה וכמה דוגמאות מופלאות של חברותא יש להביא מחיי הצבאים וביחוד מעולם רחב זה של מעלי הגרה, הכולל את האילות, את הדישונים את העפרות, את היעלים ועוד — בעיקר הדבר, מחיי כל שלש אלה המשפחות העצומות: של הדישון, של התיש ושל האיל (Antelopides, Caprides, Ovides) שקידתם הרבה בשמירת העדר מפני התנפלות של טורפים; טרדתו של כל עדר היעלים עד שעברו הכל את מקום־הסכנה בכפי הסלעים; כלכלת היתומים שאמצום כבנים; יאושה של העפרה שהמיתו את הזכר או את הנקבה או את אחד החברים; שעשועיהם של הילדים ועוד כמה וכמה מתכונותיהם ראוי היה להביא, כדי לתאר את מדת החברותא שלהם, אך אפשר שהדוגמא המופלאה ביותר של סיוע הדדי יש לראות בנדידות הארעיות של האילות, שאחת מהן ראיתי בעיני פעם אחת ליד האמור.

כשעברתי את שטח־ההרים הרם שבמזרח אסיה ואת קצה רכסו את החינגן הגדול, בדרך מעבר הבייקאל אל מרגן, ואחרי כן הלכתי הלאה על פני המישורים הרמים של מנדז׳וריה בדרך העולה לאמור, ראיתי ונוכחתי מה מעט היה מספר האילות ששכנו במקומות הבלתי־נושבים האלה. שתי שנים אח״כ רכבתי בדרך אל מעלה האמור, ובסוף אוקטובר הגעתי אל הקצה התחתון של אותו המעבר הצר והנאה, שהנהר חודר דרכו בעד ההר דוססי־אלין (החינגן הקטן) בטרם יגיע אל השפלה ששם הוא מתחבר עם הנהר סונגרי. כאן במושבות העומדות בחלק זה של החינגן הקטן מצאתי את הקוזקים שרויים בזעזוע עצום, כי הנה אלפים ורבבות של אילות עברו את האמור, במקום צר של הנהר הגדול הזה, כדי להגיע ולבא עד השפלה ליד הסונגרי. במשך ימים מועטים, לארך ששים וירסטאות בערך במעלה הנהר, עמדו הקוזקים והרגו בלי הרף את האילות שעברו את האמור שבעת ההיא כבר צפו על פניו גלדי קרח לרוב. יום יום הרגו מהם לאלפים, אך נדידת האילות לא פסקה. נדידה כזו לא ראו מימיהם — לא לפניה ולא לאחריה — וסבתה יש לבקש, כפי ההשערה, בזה שעל החינגן הגדול ועל מדרוניו המזרחיים ירד אז שלג עצום קודם זמנו והוא שהכריח את האילות

לחגר כחם ולנסות להגיע אל השפלה אשר במזרחו של החינגן הקטן· ואמנם מקץ ימים אחדים· כשעברתי את ההרים האלה· ראיתי והנה הם מכוסים שלג תחוח בעומק שתים שלש רגל· נדידה זו של האילות כדאי לעמוד על אופיה· יש להעלות על הלב· מה רב וגדול חבל האדמה (כמאתים וירסטאות ברוחב וכשבע מאות באורך) שנאספו משם חבורות האילות המפוזרות· כדי להתחיל בנדידה שהיו מוכרחים לנדוד מחמת סבות יוצאות־מן־הכלל· ראוי להעלות על הלב גם זה· על כמה מכשולים היו האילות צריכות להתגבר עד שבאו לידי מחשבה אחת· כי צריך לעבור את האמור־לא במקום שהוא אלא דוקא בצדו הדרומי· במקום שאפיק הנהר הולך וצר ברכסי ההר· ובו במקום שעברו את הנהר עברו בה בשעה גם את רכסי ההר ויגיעו אל מקומות השפלה· וכאשר תשוה לנגדך את המראה הזה אי אפשר שלא תתפלא הפלא ופלא על מדת החברותא וכחה שהראו בנידון זה בעלי־החיים הנבונים האלה· מופלאה היא במדה לא מועטה· לגבי הכשרון להתאחד ולפעול בחברותא· גם נדידת הראמים באמיריקה הצפונית· אמנם הראמים היו רועים במספר רב ועצום בערבות· אך המספר הרב הזה חובר מכמה וכמה עדרים קטנים שמעולם לא התערבו זה בזה· וכל הכנופיות הקטנות הללו· כל כמה שהיו מפוזרות על פני חבל־האדמה הגדול· בשעת הצורך היו מתאספים יחדו ומתחברים למחנות גדולות של מאות אלפים, כמו שהזכרתי באחד העמודים הקודמים בספרי זה·

ראוי היה לי לדבר דברים אחדים· לפחות· על „המשפחות המרכבות" של הפילים· על ידידותם הנאמנה זה לזה· על מתינותם בשעה שהם מעמידים את צופיהם· ועל רגשות החבה שמתפתחים ביניהם ע"י חיים מלאים סיוע הדדי· יכל הייתי להעיר גם על רגשות החברותא שאנו מוצאים בין חזירי היער (שיצא להם שם רע בעולם) ולשבח אותם על כשרונם להתאחד בזמן שחיה טורפת מתנפלת עליהם [1]· ההיפיפוטמים והקרנפים ראויים להזכר בספר על אדות מדת החברותא בין בעל־החיים· אפשר היה לכתב כמה

---

[1] חזירי הבית בשעה שזאבים מתנפלים עליהם אף הם נוהגים כך (הודסון· I ?)·

עמודים נפלאים ע״ד החברותא וע״ד הידידות בין כלבי־הים וסוסי־הים; ולאחרונה כדאי היה להעיר על רגשות הידידות שאנו מוצאים בין המינים החברותיים של משפחת התנין. אך עוד לי דברים על אדות אגודות הקופים, שהן הן מעסיקות את רוחנו ביחוד, משום שמשמשות הן מעֲבר לחברות בני־האדם הקדמונים.

אין להטיל ספק בדבר, כי היונקים האלה העוֹמדים במדרגה העֶליונה בעולם החי והקרובים ביותר אל האדם על פי מבנה גופם ועל פי שכלם מצטיינים מאד במדת החברותא. אמנם בחלק גדול זה של עולם החי, הכולל בתוכו מינים למאות, אי אפשר שלא נמצא תכונות שונות ומדות שונות. אך אחרי הנחה זו ראוי להודות, כי מדת החברותא, המעשים בחבורה, ההגנה ההדדית, גם ההתפתחות העליונה של אותם הרגשות שהם תולדות מוכרחות של חיי החברה — כל אלה תכונות מובהקות הן של כל המחלקה הגדולה של הקופים. מן המינים הקטנים שבקטנים ועד הגדולים שבגדולים הרי מדת החברותא כלל גדול אצלם ומן הכלל הזה יש יוצאים במספר מעֵט מאד. קופי הלילה בוחרים בחיים ביחידות; הקאפוצינים (Cebus capucinus) האטילים — הצרחנים הגדולים ביותר השוכנים בבראזיליה והצרחנים בכלל — חיים משפחות קטנות; את האורנג־אוטנג לא ראה החוקר Wallace אלא ביחידות או בחבורות קטנות של שלשה וארבעה קופים; והגורילות, כנראה, אינן מתאגדות כלל לאגודות. אך כל שאר המינים של הקופים — השימפנזה, הגיבון, הקוף האילני שבאסיה ובאפריקה, המקקי, הקיפוק, הקוף־בצורת־כלב, המנדריל וכל השחקנים הקטנים — חברותיים הם במדרגה עליוֹנה. שוכנים הם עדרים גדולים, וכמה מהם, בני מינים שונים מתחברים יחדו. הרוב מהם רואים את עצמם אומללים בחיי בדידות. קול הקורא של כל קוף מקהיל תיכף את את העדר כלו, והכל יחדו יוצאים בגבורה כנגד האויב ומבריחים כמעט את כל החיות הטורפות והעופות הדורסים המתנפלים עליהם. גם הנשרים אינם מעֵיזים להתנפל על הקופים. את שדותינו הם בוזזים עדות עדות, והזקנים מקבלים על עצמם לשמר על החברה מפני מסכנה. הקופים הקטנים טי־טי, שפניהם הדומים לפני ילדים

הפליאו כל כך את לב הומבולדט. מכסים ומגינים זה על זה מפני המטר והם כורכים את זנבותיהם על צוארי חבריהם הרועדים מקור. כמה מינים נוהגים לכלכל בדאגה רבה את חבריהם הפצועים, ובשעת נסיגה לאחור מפני אויב אין הם עוזבים את חברם שנפצע עד שנוכחו כי מת ואין בידם להשיבו לתחיה. הנה כך מספר ד ז'מ ס פ ו ר ב ז בספרו „Oriental Memoirs" („רשימות ע"ד ארץ המזרח") על הקופים שהפגיעו מאד בבני גדודו שישיבו להם את גופתה של נקבה אחת משלהם שנהרגה, ותביעה זו באה בצורה כזו עד שאדם מבין יפה, מפני מה „גמרו בלבם כל אלה שראו בעיניהם את המחזה המופלא הזה שלא לירות מהיום והלאה בקופים"[1]) קופים בני אי־אלו מינים מתחברים יחדו כשבאים לגולל אבן כדי למצא את ביצי הנמלים הטמונות תחתיה. הפביונים שבאפריקה הצפונית (hamadryas) השוכנים עדרים גדולים מאד, לא רק שמעמידים צופים, אלא חוקרים נאמנים ראו איך שהקופים הללו העמידו שורה של שומרים כדי להעביר את שלל הפירות למקום בטוח. אמיצותם מפורסמה בעולם, ודי להעלות על הלב את תאורו המופתי של ב ר י ם, שספר בפרטות ע"ד הקרב הערוך שעמדו בו בני האורחה שלו קודם שנתנו להם הפביונים לעבר הלאה במסעו אל בקעת מ י נ ס י באביסיניה.

ידועה ג"כ החבה למשחקים אצל הקופים ארוכי־הזנב, שקנו להם את כנוים (השחקנים) על שם תכונתם זו; כמו כן ידוע דבר הידידות השוררת בין משפחות השימפנזה. ואם בין הקופים העליונים יש שני מינים (אורנג־אוטנג וגורילא) שאינם מצטיינים במדת החברותא, הרי יש לזכר כי שני המינים הללו שתחום מושבם צר מאד (אחד מהם שוכן באפריקה המרכזית והשני—באיי בורניא וסומטרה), כפי הנראה, הם שרידים אחרונים של שני מינים שהיו לפנים עצומים הרבה יותר. הגורילא, לפחות, היתה בימים קדמונים נוחה לחברותא — אם הקופים הנזכרים בס' periplus היו מבני הגורילא.

[1]) ספורו של פ ו ר ב ז מובא כלו בספרו של ר ו מ נ ס : „Animal Intelligence" ע' 472.

הנה כי כן, גם על פי סקירתנו הקלה יש לראות, כי החיים בחברותא אינם דבר היוצא מן הכלל בעולם החי; להפך, הרי הם כלל גדול — חוק הטבע — ומגיעים לידי מרום התפתחותם אצל בעלי־החיים מחוסרי־שדרה. המינים השוכנים בבדידות או משפחות קטנות מעטים מאד והם מעוטי מספר בערך, ולא עוד אלא שיש לשער, כי מלבד מעטים יוצאים מן הכלל – כל אלה העופות והיונקים, שבזמן הזה אינם שוכנים עדרים או עדות, היו לפנים חיים בחבורה, עד שפרו ורבו בני האדם על האדמה ובאו להלחם עמהם להשמידם, ובאו להחריב את מקורות המחיה שלהם „On ne s'associe pas pour mourir". („אין מתחברים יחדו למות") – העיר יפה אספינס, והוזא (Hauzeau), שידע יפה את עולם החי בכמה מחלקי ארץ אמיריקה עד שבאו בני האדם להשמיד עם רב מבעלי החיים, הביע אף הוא בספריו רעיון זה.

חברותא אנו מוצאים בעולם החי בכל המדרגות של ההתפתחות; ולפי רעיונו הגדול של הרברט ספנסר, שהתבאר יפה בספרו של פריה Colonies Animales הנה „המושבות", כלומר החברות, עולות ועומדות כבר בראשית התפתחותו של עולם החי. אך במדה שאנו עולים בסולם ההתפתחות אנו רואים, כי החברותא באה יותר ויותר מתוך הכרה, היא פושטת צורתה הגופנית, פוסקת להיות אינסטינקטיבית בלבד, ולובשת צורה של הכרה. בין בעלי־החיים השדרניים העליונים אנו רואים חברותא זמנית, מתקופה לתקופה, או שהיא באה לספק צורך ידוע, כגון להקים זרע, לעבור ממקום למקום, לערוך ציד או להגן זה על זה, ופעמים שהיא רק ארעית, למשל, בזמן שהעופות מתחברים לצאת כנגד טורף או בזמן שהיונקים מתכנסים לשם נדידה מחמת מאורע יוצא מן הכלל. במקרה זה האחרון הרי באה החברותא להיות יציאה ברצון מחוץ למנהג־החיים הרגיל.

ההתאחדות באה לפעמים בשתים או שלש מדרגות – תחלה באה המשפחה, אחר כך הקבוצה, ולאחרונה — חברת הקבוצות, שעל פי רוב הן מפוזרות אלא שמתאחדות בשעת הצורך, כמו שראינו אצל הראמים ושאר מעלי־הגרה. ההתחברות לובשת ג"כ צורה עליונה, ואז היא נותנת לכל יחיד

בעה״ח להריק את שפעת הרשמים ואת עתרת כח החיוני שבו – הצורך לחלק את הרשמים עם אחרים, הצורך להשתעשע עם חברים או להיות בצותא עם שאר בעלי־חיים קרובים – צורך זה חודר לתוך הטבע כלו; ובמדרגה עצומה זו, כמו כל פונקציה של הגוף, הרי היא תכונה מיוחדה של החיים ושל ההתרשמות בכלל. צורך זה הרי הוא התפתחות עליונה ולובש צורות יפות מאד אצל היונקים, ביחוד בין הצעירים שבהם, ויותר מזה אצל העופות, אך חודר הוא לתוך הטבע כולו. את הצורך הזה מצאו חוקרי הטבע המעולים, ובתוכם פ י ר ג י ו ב נ ר, גם בין הנמלים; ואין ספק כי אותו הצורך, אותו האינסטינקט הוא שמאסף את הפרפרות ושאר החרקים למחנות גדולות שספרנו עליהן לעיל.

ההרגל של העופות להתאסף יחדו לשם מחולות ודבר הקשוטים שהם מקשטים את המקומות המיועדים למחולותיהם ודאי ידוע הוא לקוראים, לפחות, על פי אותם הדפים שהקדיש לענין זה ד ר ו י ן בספרו „תולדות האדם״ (פרק י״ג). אלה שבאים אל הגן הזואולוגי בלונדון יודעים גם את האהל המפואר של עוף־האטלס שנבנה לשם זה, אך מנהג המחולות מקובל הוא הרבה יותר ממה ששערו לפנים, והחוקר וו. הודסון (W. Hudson) בספרו המעולה על לא־פלאַטאַ מתאר תאור מלא ענין רב (כדי להעריכו כראוי צריך לקראו במקורו) את המחולות המסובכים שמשתתפים בהם כמה וכמה מינים של עופות: הרגלי, החוחית, הבלינוס וכו׳.

ההרגל לשיר בחבורה, שאנו מוצאים אצל כמה מינים של העופות אף הוא נמנה על סוג זה של הנטיות החברותיות. למדרגה מופלאה הגיע הרגל זה אצל העוף של דרום אמיריקה chauna chavaria ממשפחה הקרובה אל האוזים, שהאנגלים קראו לו בשם פרוזאי מאד; „הצרחן הבלוריתני״. העופות האלה מתאספים לפעמים עדות גדולות ואז הם עורכים קונצרט שלם. וו׳ הודסון מצא אותם פעם אחת במספר רב ועצום יושבים מסביב ליאור בערבות אמיריקה הדרומית, ובכל עדה ועדה כחמש מאות עופות.

„עד מהרה – אומר החוקר ההוא – פצחה שיר עדה אחת שעמדה סמוך לי; ובמשך שלשה או ארבעה רגעים לא פסק קול הלהקה הזאת,

ולאחר שפסק פתחה בשיר העדה השנית, ואחריה השלישית וכו׳, עד אשר הגיע לאזני שיר העדות שעמדו מעבר־היאור השני ממולי, והקולות האלה עלו צלולים על פני המים; אחרי כן השתתקו לאט לאט ושוב עלו אלה הסמוכים לי״.

שוב פעם ראה אותו החוקר עדה עצומה של „צרחנים״ שכסתה את כל המישור, אך בפעם הזאת לא נפרדה לפלוגות, אלא נפרדה לזוגות זוגות ולכנופיות כנופיות קטנות, כתשע שעות בערב והנה כל המון הצפרים שכסו את האגמים מסביב כמה מילין פצחו פתאם שיר־ערב כביר... כדאי היה לעבור דרך מאה פרסאות, כדי לשמוע קונצרט כזה [1]. על הדברים האלה יש להוסיף, כי הצרחן, כמו כל בעלי החיים החברותיים, נוח להיות תרבותי ונעשה כרוך אחרי האדם. על אדות העופות האלה אומרים, כי „אוהבי שלום הם ובאים בריב רק לעתים רחוקות״, אף כי מזוינים הם יפה ועל כנפיהם יש להם דרבונות עזים. ואולם החיים בחבורה עושים את כלי־הזין הזה להם לדבר מיותר.

עובדה זו, כי החיים בחבורה משמשים כלי־זין כביר במלחמת הקיום (במובנה היותר רחב של מלה זו) מבוררת יפה, כמו שראינו בעמודים הקודמים על פי דוגמאות שונות, ועליהן אפשר היה להוסיף הרבה והרבה אילו היה צורך בכך. ראה ראינו כי החיים בחברותא נותנים יכולת לחרקים החלשים ביותר, ועופות החלשים ביותר וליונקים החלשים ביותר להגן על עצמם בשעת התנפלות של טורפים ודורסים נוראים מבין החיות והעופות או לשמור על עצמם מפניהם; החיים בחברותא מביאים אותם לידי אריכות ימים; הם נותנים את היכולת לבני המין לכלכל את זרעם בעמל מעט ובלי בזבוז הכח שלא לצורך וגם לקיים את מספר הנפשות בזמן שאינם פרים ורבים ביותר; הם נותנים יכולת לבעלי־החיים השוכנים עדרים לעבור ממקום למקום ולמצא להם מרעה חדש. ולפיכך, אף על פי שאנו מודים, כי הכח, המהירות, צבע־העור המגין, הערמה והסגולה לסבול רעב וקור (אלה הדברים

---

[1] ע״ד מקהלות הקופים עיין ברים כרך א׳.

שמונים דרוין ואואליס) אמנם יתרונות הם שעושים את בעה"ח או את המין כולו מוכשר ביותר לחיות בתוך תנאים ידועים – בכ"ז אנו מחליטים ואומרים, כי החברותא הרי היא יתרון גדול מאלה במלחמת הקיום, בכל התנאים הטבעיים שהם, מינים אלו שעוזבים את החברותא ברצון או באונס סופם כליה; ואלו בעלי־חיים שיודעים להתאחד יפה יש להם תקוה מרובה להתקיים ולהתפתח, אף כי עומדים הם במדרגה תחתונה משאר חבריהם בנוגע לאותן הסגולות שמנו דרוין ואואליס, חוץ מן הכשרונות השכליים. בעלי־החיים השדרניים, וביחוד מין האדם, הרי הם ראיה נאמנה להחלטה זו; מה שנוגע להכשרונות השכליים הנה יסכים כל דרוינאי לדברי דרוין, כי הם משמשים כלי־זין כביר מאד במלחמת הקיום וגורם כביר מאד בהתפתחות עליונה; וגם לזה יסכים, כי התפתחותם של הכשרונות השכליים תלויה במדה מרובה בשאר הכשרונות בחיים החברתיים. הלשון, החקוי למעשי אחרים והנסיון שנצבר הם יסודות הכרחיים להתפתחותם של הכשרונות השכליים, והם הם חסרים אצל בעלי־חיים בלתי חברתיים. ולפיכך אנו מוצאים, כי במרום המדרגה של סוגים שונים עומדים בעלי־חיים כאלה, כגון הנמלים והטרמיטים, התכיים, הקופים, שמפותחים אצלם ביותר גם הכשרונות השכליים גם הנטיה החברותית, „המוכשרים ביותר", שמוכשרים יפה למלחמה עם כל היסודות האויבים להם, הרי הם אפוא אותם בעלי־החיים הנוטים לחברותא – הרי שנטיה זו לחברותא היא הגורם העיקרי של ההתפתחות, הן בדרך ישרה, משום שעל ידה בא האושר של המין ומתמעט בזבוז האון שלא לצורך, והן בדרך בלתי ישרה, משום שהיא מביאה לידי רבוי של הכשרונות השכליים.

מלבד זאת ברי הוא, כי אי אפשר לחיים בחבורה בלי התפתחות ראויה של רגשות חברתיים, וביחוד אי אפשר הדבר אם לא התפתח ולא נעשה להרגל רגש משותף ידוע של יושר (ראשית המוסריות). אילו היה כל יחיד ויחיד משתמש תמיד לרעה בזכות עצמו ושאר חבריו לא היו באים להגן על הנעלב, אז אי אפשר להם לשום חיים חברתיים, ולפיכך הולך ומתפתח אצל כל בעלי־החיים החברותיים, במדה רבה או מעטה, רגש היושר,

כמה שיהא רב המהלך שבאו משם הדרור או העגור, הרי הם שבים עוף עוף אל קנו שבנה או שתקן אשתקד. אם יבא אנקור עצל (או צעיר) ויאמר לכבוש את הקן שבנה חברו או אפילו אם רק יגנוב ממנו מעט קני־תבן, יקומו כל בני החבורה של האנקורים כנגד חברם העצלן; ברי הוא, כי אלמלא היתה התערבות זו דבר מקובל בין העופות, אי אפשר היה להם להתחבר לחבורות לשם בנין קן. קבוצות מיוחדות של היוכנים יש להן מקומות שלהן למנוחה ומקומות שלהן לציד דגים ואין קטטה מצויה אצלן בשביל כך. עדרי הבהמות המקרינות באוסטרליה יש להם עדר עדר מקום קבוע, ששמה הוא הולך תדיר מדי יום ביומו לנוח וכו׳.

יש לנו מספר רב של ראיות ברורות, המוכיחות על השלום השורר בין חבורות העופות הבונים קניהם, בתוך המושבות של בעה״ח הגרמנים, בעדרי הבהמות האוכלות עשב וכו׳. מן הצד השני אנו יודעים במספר מעט מאד בעלי־חיים חברותיים, שבאים בריב זה עם זה, כגון העכברים שוכני מרתפינו או סוסי־הים המתקוטטים בשביל מקום להתחמם לנוכח השמש על חוף משכנם. הנטיה לחברותא שמה אפוא גבול למלחמה גופנית ומביאה לידי התפתחות של רגשות מוסריים מעולים. דבר ההתפתחות הרבה של אהבת־הורים בין כל הסוגים של בעלי החיים, אף האריות והנמרים בכלל – ידוע לכל. מה שנוגע לצעירי העופות והיונקים שאנו מוצאים תמיד בחברותא זה עם זה, הנה באגודותיהם יש לראות המשך ההתפתחות של הסימפטיה ולא של האהבה. אם נדלג על העובדות המעוררות־לב של חבה הדדית ושל השתתפות בצער, שמצאו החוקרים גם בין הבהמות הביתיות גם בין חיות היער שנפלו בשבי — הנה יש לנו מספר רב של עובדות מקוימות המעידות של גלוי הרגש של השתתפות־בצער בין החיות השוכנות ביער. החוקרים מ א ק ס פ ר ט י ול׳ ב י ו כ נ ר אספו עובדות כאלו לא מעט. ספורו של ו ו א ו ד על חולדת הסנאים שבאה להקים ולהציל חבר אחד שנפל בצרה מפורסם לשבח הראוי לו. אל השורה של עובדות אלו יש לצרף את הדבר המפורסם שראה הקפיטאן ס ט נ ס ב י ו ר י בימי נסיעתו בשטח־ההרים הרם של Utah, שהובא גם אצל ד ר ו י ן. ס ט נ ס ב י ו ר י זה

ראה קאת עורת שחברותיה כלכלוה יפה יפה בדגים שהביאו ממהלך ארבעים וחמש וירסטאות. והחוקר ג׳ א׳ אועדל בימי נסיעתו בארץ בוליביה ופירו ראה כמה פעמים, כי בשעה שצידים רודפים אחרי עדר של יחמורים יוצאים הזכרים החזקים להסך על העדר הנמלט והם מתמהמהים כדי לשמור על הנמלטים, ומה שנוגע להשתתפותם של בעלי־חיים בצער חבריהם שנפצעו. הנה על דבר זה עמדו כל החוקרים שהתבוננו אל חיי הטבע. מעשים אלו — טבעיים הם. רגש של השתתפות בהכרח שמתפתח הוא בחיים חברתיים. ואולם השתתפות זו מעידה על התקדמות מרובה של הכשרונות השכליים ושל הסגולה להרגיש. היא היא הפסיעה הראשונה בדרך אל ההתפתחות של רגשות מוסריים עליונים, והיא עצמה נעשית גורם כביר של איבולויציה הולכת ועולה.

אם ההשקפות שבאו בעמודים הקודמים נכונות הן, הרי ישאל השואל: עד כמה מתאימות הן אל התורה ע״ד מלחמת הקיום בצורה זו שהורו לנו דרוין, אואליס וההולכים בשטתם? והריני להשיב כעת בקצרה על שאלה חשובה זו. קודם כל, אין שום חוקר הטבע מטיל ספק בדבר, כי הרעיון של מלחמת הקיום שעובר דרך כל הטבע האורגני הרי הוא רעיון־של־הכללה שאין גדול ממנו בדורנו. החיים הם מלחמה, ובמלחמה זו יוצאים בשלום המוכשרים ביותר. אך אם נשאל שאלה: „מה הוא הנשק שבו עורכים בעיקר מלחמה זו?״ „ומי הוא המוכשר ביותר למלחמה זו?״ — הרי שונות מאד תהיינה התשובות על שתי השאלות האלה, הכל לפי הערך שאנו מיחסים לשני הצדדים השונים של מלחמה זו; מלחמה פשוטה כמשמעה שבאה בין בעלי־החיים יחידים בשביל מזונותיהם ובשביל שמירת גופם, ואותה המלחמה שקרא לה דרוין בשם „מיטפורית״ (בדרך השאלה), ז׳ א׳ מלחמה שבאה פעמים רבות בצותא כנגד מאורעות קשים. אין מי שיכחיש י בתחומו של כל מין יש מדרגה ידועה של התחרות בשביל מזונות. אם ם מזמן לזמן. אך השאלה היא — אם מגיעה התחרות זו לידי גבולין אלו ושער דרוין או גם אואליס? ואם אמנם נטלה בהתפתחותה של עולם חי תפקיד זה שמיחסים לה?

הרעיון שדרוין מעביר בכל ספרו על דבר תולדות המינים הרי הוא, בלי ספק, אותו הרעיון כי יש התחרות ממש, מלחמה, בתחומה של כל קבוצת בעלי חיים בשביל מזונות, שמירה מפני הסכנה והיכולת להקים זרע, הוא שונה כמה פעמים על אדות המקומות המלאים וגדושים בלי חיים ומתוך גדישה זו הוא מוכיח, כי אי אפשר בלי התחרות, בלי מלחמה בין שוכני המקומות האלה, אך אם נבא לבקש בספרו ראיות ברורות על מציאות התחרות זו, צריכים אנו להודות, כי ראיות מוכיחות יפה אינן. אם נעיין בסעיף זה הנקרא בשם „מלחמת הקיום" — קשה היא ביותר בין בעלי־חיים יחידים ובני־משפחה של מין אחד", לא נמצא בו שפע זה של ראיות ומשלים שאנו רגילים למצא בכל מאמר ומאמר של דרוין, לחזק את דבר המלחמה בין בעלי־חיים בני מין אחד אין החוקר מביא בפרק הנזכר אפילו משל אחד: הרי הוא לו כעין מושכל ראשון; ודבר ההתחרות בין בעלי חיים בני מינים קרובים הוא מוכיח בחמשה משלים, שאחד מהם על כל פנים (זה שנוגע לשני מינים של עוף הכיכלי) מוטל בספק, על פי החקירות האחרונות, אך כשנבא לבקש עוד פרטים כדי להוכח, עד כמה גורמת התמעטיותו של מין אחד להתרבותו של המין השני, הנה נמצא כי דרוין, כדרכו לדבר נכוחה, אומר כדברים האלה:

„יכולים אנו לשער (dimly see), מפני מה ההתחרות צריכה להיות קשה ביחוד בין מינים קרובים התופסים כמעט מקום אחד בטבע; אך בשום מקום אין אנו יכולים, כנראה, לקבוע ברור, מפני מה מין אחד נוחל נצחון על חברו במלחמת החיים הגדולה".

מה שנוגע לאואליס, שמביא בהרצאתו של שיטת דרוין אותן העובדות בשנוי השם קצת („מלחמת הקיום בין בע"ח קרובים הרי היא על רוב קשה ביותר"), הרי הוא מעיר הערה זו שיש בה הארה אחרת לעובדות אלו שהובאו למעלה, וכך הוא אומר (הקורסיב שלי):

„בקצת מקרים אין ספק שמתנהלת מלחמה ממש בין שני מינים והמין החזק יותר הורג את החלש ממנו; אך אין זה דבר הכרחי ויש שמינים חלשים יותר בגופם מתגברים בכח כשרונם להיות פרים ורבים

לסבול יותר את תנאי האקלים הקשים, או בערמתם הרבה המסייעה להם להמלט מאויביהם המתנפלים עליהם".

הנה כי כן, במקרים כאלה אותו הדבר שקוראים לו התחרות ומלחמה אפשר שאינו כלל התחרות ומלחמה, מין אחד כלה מן העולם לא מפני שמין שני השמידו או האבידו בנטלו ממנו מזונותיו, אלא משום שלא יכל להסתגל יפה אל התנאים החדשים, ואילו המין האחר עלה בידו לעשות זאת. הבטוי „מלחמת הקיום" משמש אפוא כאן בדרך ההשאלה, ואפשר שדרך אחרת אין לו כלל, ומה שנוגע להתחרות ממש בשביל מזונות שיש בין בעלי חיים ממין אחד, שדרוין מביא במקום אחר לשם באור דוגמא מחיי הבהמות המקרינות באמיריקה הדרומית בזמן של בצורת, הנה ערכה של דוגמא זו מתמעט מאד על ידי כך, שלקוחה היא מחיי בעה"ח הבלומים הראמים בזמן מאורעות כאלה נודדים למקום אחר, כדי להמלט מן ההתחרות בשביל מזונות. עד כמה שרבה וקשה המלחמה בין הצמחים (והדבר הזה נתאשר אשור גמור), הנה יכולים אנו לחזור על דברי אואליס באותו ענין, „כי הצמחים חיים במקום הקבוע להם בטבע", ואילו בעלי החיים יש להם במדה מרובה היכלת לבחור בעצמם מקום לשבת בו. ושוב אנו שואלים: „עד כמה שעור ההתחרות מגיע בתחומם של בע"ח בני מין אחד? ועל מה נוסדה השערה זו?"

הערה זו עצמה יש לי להעיר על אדות הראיה „מן הצד", להוכיח את מציאותה של התחרות קשה ושל מלחמה על הקיום בתחומו של כל מין ומין, שמביאים מזה „שמינים שונים, בני־מעבר כלו מן העולם", דבר שדרוין מזכירו כמה פעמים. כידוע עמד דרוין זמן רב ותמה על שלא מצא בשלשלת הארוכה של בעה"ח את החוליות הסמוכות שבין המינים הקרובים זה לזה; והוא מצא פתרון לחידה זו באותה ההשערה, כי מינים אלו נשמדו מן העולם. ואולם כשאנו קוראים בעיון את הפרקים השונים, שבהם עוסקים דרוין ואואליס בענין זה, הרי אנו באים לידי החלטה כי המלה „השמדה" שהם משתמשים בה אין פירושה השמדה ממש; אותה

הערה שהעיר דרוין בנוגע לבטויו „מלחמת הקיום" יש לכון במדה זו גם למלה „השמדה": אין להבין בשום אופן מלה זו כפשוטה, אלא על דרך ההשאלה.

אם נשער השערה, כי קרקע אחד מלא וגדוש בעלי־חיים עד אפס מקום ומשום כך מתנהלת מלחמה עזה בין יושביו בשביל צרכי־הקיום ההכרחיים—וכל בע"ח אנוס להלחם כנגד כל קרוביו כדי למצוא לנפשו מזונותיו – אזי יעלה ויבא בן־מין חדש ומצליח, היינו שבמקרים רבים (אף כי לא תמיד) יקומו בעלי־חיים כאלה שיוכלו לכבש לעצמם יותר מן החלק של מזונות המגיע להם על פי היושר; ותוצאות הדבר היו אמנם, כי בעלי־חיים אלו היו מביאים רעב על אבות המין, שלא קנו להם את הסגולה החדשה כלל, ועל כל בני המעבר, שלא רכשו להם את הסגולה החדשה במדה זו כמוהם. אפשר מאד, כי דרוין תאר לו בתחלה את הופעתם של בני־המינים החדשים רק בדרך זו, על כל פנים רבוי השמוש במלה השמדה עושה רושם כזה. אך גם הוא גם אואליס ידעו את הטבע יפה מאד ואי אפשר שלא הבינו, כי אין זה כלל וכלל המוצא היחידי וההכרחי.

אילו היו התנאים החמריים והחיוניים של המקום, גם הארץ שעליה יושבים בעלי־החיים וגם דרכי החיים של כל חברי המין הזה קבועים ועומדים תמיד בלי שנוי, אזי אמנם היה יכל גלויו הפתאומי של בן־מין חדש להביא רעב וכליה על כל בע"ח שלא סגלו לעצמם במדה מספיקה את התכונה החדשה המיוחדה לבן־המין החדש. אך הוא הדבר שצרוף־תנאים כזה, מצב שאינו משתנה כזה, אין אנו רואים בתוך הטבע. כל מין ומין שואף תמיד להרחיב גבול מושבו, והנדידה למקומות אחרים הרי היא כלל גדול גם לעוף הפורח גם לחומט המתנהל לאטו. חוץ מזה הנה בכל מקום על פני האדמה באות תמיד תמורות פיזיות, וסימנם המובהק של בני־המינים החדשים בין בעלי־החיים במקרים רבים מאד — ואולי על פי רוב – אינו כלל גלוי סגולות חדשות לגזול על ידן את המזון מפי בני משפחתם — המזון הרי הוא אחד ממאות התנאים השונים של קיום החי – אלא, כמו שהוכיח אואליס עצמו בפרקו היפה „על פרוד התכונות" (ע' Darvinism 107) ראשיתו של בן־מין חדש באה על־ידי הרגלים חדשים, ע"י הנדידה למקום

מושב חדש וע״י המעבר למיני מזונות חדשים. בכל אותם המעשים הללו לא תבא שום כליה אף לא תהיה מלחמה בשביל מזונות, מפני שההסתגלות החדשה תביא לידי הקלה של ההתחרות. אם זו נמצאה באמת, ובכ״ז מקץ זמן מה נראה כי חסרות החוליות של בני המעבר, משום שהאריכו ימים אלה שמוכשרים יותר לתנאים החדשים — והדבר הזה בא יבא בלי ספק כך, כאילו נעשה מעשה ההשמדה של אבות המין כפי ההשערה ששערוי וספק הוא אם נגיח — על־פי ספנסר ועל־פי כל תלמידי לאמארק ועל־פי דרוין עצמו — כי שנוי הסביבה גורם לשנוי המינים של בעלי־החיים (והמדע שבזמננו הולך יותר ויותר בדרך זו), אזי יש צורך פחות לקבל את ההשערה ע״ד השמדת בע״ח בני המעבר.

ערכה של הנדידה והפרוד של קבוצות בע״ח שבא אחריה בהופעתם וקביעותם של בני־מינים חדשים ולבסוף גם של מינים חדשים, שעליו העיר מוריץ וואגנר, הודה בו סוף סוף גם דרוין עצמו, והחקירות האחרונות הדגישו עוד יותר את ערכו של הגורם הזה וגם הורו כי רוחב הארץ שבה שוכן מין אחד של בעלי־חיים — דרוין מיחס בצדק לרוחב זה ערך גדול בהופעת בני־מין חדשים — יכל לשמש סבה להפרדתם של של חלקים אחדים מן המין, בכח תמורות גיאולוגיות של המקום או בכח עכובים מקומיים שבאו. אי אפשר לדון כאן בפרטות על כל השאלה החשובה הזאת; אך דין הערות אחדות לבאר את הפעולה המחוברת של השפעות אלו. ידוע הדבר, כי פעמים שחלקי מין־אחד עוברים למיני מזונות חדשים. הסנאיות, למשל, בשנת בצורת כשאין אצטרובלין ביערי לגש עוברות לדור ביערי אורן, ושנוי־מזונות זה מביא לידי שנויים פיזיולוגיים בגופן של הסנאיות. אם שנוי וסת זה לא ימשך זמן רב — אם בשנה הבאה יהיה שפע של אצטרובלין ביערי הלגש האפלים, אזי לא יקום בן־מין חדש של סנאיות. אך אם חלק מאדמת מגורי הסנאיות יבא לשנות את צורתו, למשל, מחמת אקלים שנעשה נוח או מפני חורב שבא, ושתי הסבות האלה תגרמנה לכך שהשטח של יערי האורן יגדל וירחב ויערי הלגש יתמעטו — ואם כמה תנאים אחרים יעזרו שחלק מן הסנאיות יתקיים על גבולי אותו המקום, אזי יקום

בן־מין חדש, ז. א. מין חרש של סנאיות עומד לבא לעולם; אך הופעתו של בן־המין הזה אין בה שום דבר שאפשר לקראו בשם כליה בין הסנאיות. כל שנה ושנה עתידות כמה וכמה מן הסנאיות של בן־המין החדש, המוכשר יותר לתנאי החיים, לחיות ולהתקיים יותר משאר חברותיהם, והחוליות העומדות בתוך תפסקנה בהמשך הזמן משנה לשנה, מבלי שיהיו יעודים למיתה ברעב ע"י בעלי־תחרותם. ואמנם מעשים כאלה הולכים ונעשים לעינינו לרגלי החליפות והתמורות הגדולות שבאות בחלקי־ארץ רחבים באסיה המרכזית מחמת החורב שהולך וגדל שם מזמן של התקופה הקרחית.

והרי עוד משל אחד: הגיאולוגים הוכיחו כי סוס־הפרא שבימינו (Equus Przewalski) קבל צורתו לאחר התפתחות אטית שבאה במשך אחרית התקופה השלישית וכל ימי התקופה הרביעית שבתולדות האדמה (התקופה הקרחית וזו שלאחריה); ואולם במשך השורה הארוכה של מאות השנים לא היו אבות־אבותיו של הסוס שבימינו דרים במקום קבוע אחד על פני האדמה, להפך, נודדים היו בעולם הישן והחדש, וקרוב לשער כי סוף סוף שבו בצורה חדשה אל אותם מקומות המרעה, שעזבו לפנים במשך נדודיהם הרבים. מכאן ברור, כי אם אין אנו מוצאים עכשו באסיה את כל החוליות העומדות בתוך בין סוס־הפרא שבימינו ובין אבות אבותיו הקדמונים שבאסיה, אין זאת אומרת כי החוליות הללו נשמדו מעל האדמה. כליה זו לא באה עליהם מעולם, ואפשר שגם מיתה בהמון לא באה בין אבות אבותיו של הסוס שבימינו: אלה הסוסים הנמנים על בני־המינים והמינים העומדים בתוך מתו כדרך כל אחיהם — ופעמים גם בתוך שפע של מזון — ושרידיהם מפוזרים כעת במעמקי האדמה בכל כדור הארץ.

קצורו של דבר, אם נסתכל יפה בענין זה ונחזור ונקרא בעיון את הדברים שכתב דרוין עצמו באותו ענין, נראה כי אם באנו להשתמש במלה „כליה" בנוגע לבני־המינים העומדים בתוך, אין להשתמש בה אלא על דרך ההשאלה, ובנוגע „להתחרות" או „להתאבקות" (competition), אף בבטוי זה היה ד ר ו י ן משתמש תמיד (עיין למשל בפרק „על הגויעה") בדרך הציור או באופן של צורת־דבור ולא שהיה מכון בו למלחמה ממש בשביל

צרכי הקיום בין שני חלקים של מין אחד־ואחד. על כל פנים, העדרן של צורות בעלי־חיים העומדות בתוך אינו ראיה מוכחת למציאותה של מלחמה תדירית ושל התחרות. על צד האמת, הראיה העיקרית להוכיח את דבר ההתאבקות הקשה בשביל צרכי הקיום — זו ההתחרות שהולכת ונמשכת בלי הפסק בתחומו של כל מין מבעלי־החיים — הרי היא, לפי דברי הפרופ. הידס, „ראיה חשבונית" שאולה אצל מאלטוס.

ואולם ראיה זו אינה מוכיחה כלום. על פי דרך זו יכולים היינו לקחת כמה כפרים בדרומית־מזרחית של רוסיה, שישוביהם לא ידעו מחסור מזון אלא ששום מכשירי טהרה לא היו להם, ובראותנו שבשבעים או שמונים שנה בזמן האחרון הגיע המספר הממוצע של הילודים עד ששים לאלף ואילו מספר התושבים במשך הזמן ההוא לא נתרבה — יכולים היינו לבא לידי מסקנא ע"י כך, כי בין יושבי הכפרים האלה יש מלחמה קשה מאד בשביל מזון. ואולם על צד האמת נבין, כי מספר התושבים אינו מתרבה בגלל סבה פשוטה זו, שיש שליש אחד מן הילודים מתים בכל שנה קודם שהגיעו לששה חדשים; המחצית מן הילדים מתים במשך ארבע השנים הראשונות לימי חייהם, ומכל מאה נולדים רק שבעה עשר מהם מגיעים לעשרים שנה. הנה כי כן, האורחים החדשים הבאים לעולם יוצאים ממנו קודם שהגיעו לאותו גיל שבו הם נעשים בעלי־תחרות זה לזה. ברור אפוא, כי אם דבר כזה יכול לבא בקרב בני־אדם, קרוב הוא יותר לבא בין בעלי־חיים. ואמנם בעולם של בעלי־נוצה בא כליון על הביצים במדה מבהילה כזאת, עד שבראשית הקיץ הביצים הרי הן מזונם העיקרי של כמה מינים מבעלי־החיים; ואין לומר הסופות והמבולים שמשמידים רבוא רבבית של קנים באמריקה ובאסיה, והשנויים הפתאומיים במזג האויר שמביאים כליה על המון הילדים של היונקים. כל סערה, כל מבול, כל פורענית בדמות עכבר שבא לקן צפור, כל שנוי פתאומי באויר, הרי הוא מכלה את אלה הצרים, שהם נראים נוראים כל כך בתי־אוריה.

מה שנוגע לעובדות אלו, שבאמיריקה פרים ורבים מהרה הסוסים והבהמות המקרינות ובארץ זילנדיה החדשה פרים ורבים מהרה החזירים

השפנים מאותו הזמן שבני אירופא הכניסום לארצות אלו, ואף בעלי־החיים הפראים שהובאו לשם מאירופא (ששם הלך והתמעט מספרם בידי בן־האדם ולא ע״י התחרות בני מינים), הנה עובדות אלו יש בהן יותר ראיה לסתור את התורה ע״ד עתרת הישוב. אם הסוסים והבהמות המקרינות יכלו להתרבות במהירות כזו באמיריקה, הנה דבר זה מוכיח, כי כל כמה שרבו בזמן ההוא לאין מספר הראמים ושאר מעלי הגרה בעולם החדש, היה שם בכ״ז מספר בעלי־החיים אוכלי־עשב פחות מזה שיכול להתפרנס בערבות הארץ ההיא. אם רבוא רבבות של גרים חדשים מצאו להם מזון בריוח ולא גרמו רעב לתושבים הקודמים של הערבות, הרי צריכים אנו יותר לבא לידי מסקנא, כי בני אירופא מצאו באמיריקה לא מותר אלא מחסור במספר בעלי־החיים אוכלי עשב. ויש לנו יסוד נכון לחשב, כי מחסור כזה בישוב של בעלי־חיים הרי הוא שכיח בדרך הטבע על פני כל כדור האדמה, מלבד במקומות מועטים, (וגם זה רק לזמן), יוצאים מן הכלל. ואמנם כן, המספר של בעלי החיים שיש במקום שהוא על האדמה אינו תלוי כלל ביכולת המרובה של אותו המקום לפרנס את יושביו, אלא בזה הדבר תלוי, מה טיבו של המקום ההוא בכל שנה בזמן של תנאים בלתי נוחים, ובכן, משום סבה זו בלבד ספק הוא אם ההתחרות והמלחמה בין בעלי־חיים בשביל מזונות מצב טבעי הוא. אך חוץ מזה עוד יש סבות אחרות, שאף הן ממעיטות את המספר המועט של בעלי־החיים עוד יותר. אם נקח את הסוסים (גם את הבהמות המקרינות) המתכלכלים בחציר מרעה בערבות שמעבר הבייקאל, הנה נמצא שרזים ודלים הם בסוף החורף. רזון זה הרי אינו תוצאות של חוסר מזון, כי מתחת השכבה הדקה של השלג יש בכל מקום ומקום עשב בשפע; אלא סבת הרזון מונחה בקושי זה שיש להוציא את העשב מתחת השלג, וקושי זה אחד הוא לכל הסוסים. מלבד זאת, הנה בראשית האביב תבא חלקלקות־הקרח, וכאשר תמשך ימים אחדים רצופים יוכחשו הסוסים עוד יותר ואחרי כן פעמים שתבאנה הסופות והסערות, ואז מוכרחים בעלי־החיים שכבר תש כחם לשבת כמה ימים בלי אכילה כל־שהיא, ולפיכך הם מתים במספר רב מאד. האבדות במשך האביב עצומות

הן כל כך. עד שבזמן של אביב קשה ביותר אין אבדות אלו חוזרות על ידי התולדות של השנה – ומה גם שכל הסוסים כחושים הם והסיחים שנולדו להם תשושים הם. מספר הסוסים והבהמות הוא אפוא תמיד הרבה יותר פחות מכפי המספר שיכול היה להיות, אילו לא באה אותה סבה מיוחדה: אביב קר וסוער; במשך כל השנה יש מזון בשפע, עד שהיה מספיק למספר בעלי־חיים פי חמשה או פי עשרה מזה שנמצא שם. ואף־על־פי־כן הישוב של בעלי־החיים בערבות מתרבה לאט מאד. אולם משבאו הבוריאטים, בעלי עדרי הבהמות והסוסים, לאצור אוצרות חציר מעטים שבמעטים לכלכל בהם את בהמתם בימי החלקלקות והשלגים, הלך תיכף ורם מספר עדרי סוסיהם ובהמתם, כמעט בתנאים כאלה, נמצאים כל בעלי־החיים בני החורין אוכלי עשב והרבה מן הגרמנים שבאסיה ובאמיריקה, ולפיכך רשאים אנו להחליט, כי מספרם פוחת לא ע״י התחרות ומלחמה הדדית, כי בכל ימות השנה אין להם להאבק על מזונותיהם, וכי אם אין הם מתרבים עד כדי עודף־ישוב־האקלים הוא שגורם לכך ולא המלחמה ההדדית בשביל המזון.

על ערכם של המכשולים הטבעיים, המעכבים את הרבוי המופרז, וביחוד על היחס של אלה אל ההשערה (ההיפותיזא) בדבר ההתחרות שיש בין בעלי־החיים לא עמדו החוקרים, כנראה, במדה הראויה. דבר המכשולים האלה, או יותר נכון: מקצת מהם, נזכר דרך אגב, אך השפעתם לא נחקרה בפרטות עד היום. ואילו אם נבא להעמיד זו מול זו את ההשפעה הממשית של הסבות הטבעיות על חיי בעה״ח למיניהם ואת ההשפעה הדמיונית של ההתחרות בקרב מין אחד, אז נהיה מוכרחים להודות מיד, כי ערכה של האחרונה כאין הוא לעומת הראשונה. הנה, למשל, מספר החוקר ביטס על דבר המספר לאין־שעור של הנמלים בעלות־הכנף שכלות מן העולם בזמן יציאתן מן הנחיל. גופותיהן המתות או הגוססות של נמלי־האש (Myrmica sacvissima) שנסחפו אל הנהר בזמן הסערה „נערמו ונעשו כמן סוללה גבוהה ורחבה כשעור אצבע או שתים, וסוללה זו הלכה ונמשכה בלי הפסק מהלך כמה מילין על שפת המים". רבוא רבבות של נמלים כלו אפוא מן העולם בקרב ארץ שיכלה לכלכל נמלים פי אלף ממספר זה שחי אז במקום ההוא.

הד"ר אלטום, יערן אשכנזי, שכתב ספר חשוב ע"ד בעלי־החיים הגורמים נזק ליערי ארצנו, אף הוא מביא עובדות רבות המוכיחות על ערכם העצום של המכשולים הטבעיים, המעכבים בעד הרבוי המופרז. הוא אומר, כי הסופות הבאות זו אחרי זו או גם מזג־אויר קר וערפלי בזמן יציאתו של סס־האורן (Bombyx pini) מן הנחיל מכלה אותו במדה שאי־אפשר לשער ובאביב של שנת 1871, כלה הסס הזה לגמרי, כנראה, מחמת לילות־הקור שבאו זה אחרי זה. הרבה משלים כאלה אפשר להביא בנוגע לחרקים בחלקי־ארץ שונים באירופא. הד"ר אלטום מספר גם אל אדות העופות האוכלים את הסס וע"ד המספר העצום של ביצי החרק הזה שהשועלים משמידים, אך הוא מוסיף ואומר, כי הכמהים הספחנים (הפאראזיטיים) שבאים עליהם מזמן לזמן הם הם אויבים מסוכנים לאותו הסס יותר מכל עוף שהוא, משום שהם מכלים את הסס בבת אחת על פני שטח גדול. ובנוגע למינים שונים של העכבר (Mus sylvaticus, Arvicola arvalis, A. agrestis) מעיר אלטום, לאחר שהביא רשימה ארוכה של אויביהם: „ובכ"ז אויביהם היותר נוראים של העכברים לא בעלי חיים אחרים הם, אלא אותם השנויים הפתאומיים במזג האויר שבאים כמעט בכל שנה", כשבאים ימות הקור וימות החום זה אחרי זה חליפות, הרי הם מכלים בהם עד אין מספר. „שנוי פתאומי אחד במזג האויר יכול להשאיר מכמה וכמה אלפים מן העכברים רק שרידים אחדים". מן הצד השני, חורף חם או חורף שבא בהדרגה נותן להם יכולת לפרות ולרבות במספר מבהיל על אף כל אויביהם; כך היה בשנות 1876, 1877. ההתחרות הרי היא אפוא לגבי העכברים גורם שאין־לו־ערך לעומת מזג האויר. עובדות כאלה מביא מחבר זה גם מחיי הסנאיות.

בנוגע לעופות הרי כלנו יודעים, כי סובלים הם צער על ידי השנויים הפתאומיים במזג האויר. הסופות בשלהי האביב מביאות כליה על העופות במקומות המדבר באנגליה (moors) כמו בסיביריה; וה' דיקסון ראה תרנגולי־בר אדומים (Lagopus scoticus) שצנת־החורף העזה הביאה אותם לידי כך שעזבו במספר רב את נאות המדבר שלהם, „ואנו יודעים כמה וכמה מעשים

שצדו אותם בחוצות שיפילדי וגם ימות הגשמים הנמשכים – מוסיף אותו החוקר – מביאים עליהם כליה כמעט במדה זו".

מן הצד השני, הנה המחלות הרעות שבאות מזמן לזמן על רוב בעלי החיים למיניהם מכלות בהם מספר רב ועצום, עד שהאבדות אינן חוזרות במשך כמה שנים גם בין אלה הפרים ורבים במהירות. הנה, למשל, נעלמו פתאם בשנות הארבעים הציסלים בסביבות סאַריפטי בדרומית־מזרחית של רוסיה מחמת מגפה, ובמשך כמה וכמה שנים לא נראה במקומות ההם אף ציסל אחד, עברו שנים רבות עד שפרו ורבו כמקדם.

מעשים כאלה, שכל אחד מהם מפחית מן הערך שנתנו החוקרים להתחרות ומלחמה בקרב המין של בעה"ת, אפשר היה להביא לרוב. אמנם יש לו לבעל דין להשיב על זה בדברי דרוין — כי אף על פי כן כל יציר אורגני „בתקופה כל שהיא בחייו, במשך זמן מן הזמנים, בכל דור או לפרקים, אנוס הוא להלחם על קיומו ולהיות צפוי לכליה", וכי רק המוכשרים ביותר יוצאים בשלום מתקופות אלו של מלחמה קשה בעד קיומם. אך אילו עמדה התפתחותו של עולם החי רק, או גם בעיקר, על היציאה בשלום של המוכשרים ביותר בזמן של פגעים: אילו היתה הבחירה הטבעית מוגבלה בהשפעתה בזמנים של בצורת שאינה־שכיחה או של שנויים פתאומיים באויר או של מבולי־מים — כי אז היה בא ריגריס כללי בכל עולם החי. אלה שיוצאים בשלום מן הרעב או מן המגפה של כולירה, אבעבועות או של אסכרה, שעושה שמות נוראות בארצות לא־תרבותיות, אינם כלל החזקים ביותר, הבריאים ביותר והנבונים ביותר. שום התקדמות לא היתה יכולה לעמוד על יסודות כאלה — ומה גם שכל היוצאים בשלום דרך הוא שיוצאים מן הפורענית רצוצים, כדרך אותם הסוסים מעבר הבייקאַל, שדברנו עליהם לעיל, או אותן הספינות השטות בימי הצפון, או אותם צבאות המבצרים הנצורים האנוסים לחיות במשך כמה חדשים בסעודה למחצה, וככלות המצור הם יוצאים רצוצים ותשושים, ומשום כך מצויה ביניהם אחרי כן המיתה במדה מרובה. כל מה שהבחירה הטבעית יכולה לעשות בתקופות של פורענית אינו אלא לקיים את אלה שיש להם הכשרון לשאת ולסבול במדה מרובה

כל מיני מחסור. רק הוא תפקידה של הבחירה הטבעית בין הסוסים והבהמות המקרינות שבסיביריה. אמנם הם מצטיינים בכח סבלם; יכולים הם בשעת הדחק להיות נזונים בעצי הלבנה; יכולים הם לעמוד בפני הקור והרעב. אך משום כך יכול הסוס הסיבירי לשאת רק חצי המשא שהסוס האירופאי נושא בלי עמל; ואין לך פרה סיבירית שנותנת אף החצי ממדת החלב שנותנת הפרה בדזשרסי; ואין שום תושב של ארץ בלי־תרבות יכול להדמות בכחו אל בן אירופא. בני־בלי־תרבות אלה יכולים לשאת בנקל רעב וקור אך כחם הגופני פחות הוא הרבה מכחו של בן אירופא הניזון יפה. והתקדמותם הרוחנית מתנהלת לאט לאט. „מן הרעה לא תצא הטובה" כתב טשרנישבסקי במאמרו המצוין ע"ד תורת דרוין.

לאשרנו אין ההתחרות כלל גדול לא בשביל עולם. החי אף לא בשביל האדם. היא מצויה בין בעלי־החיים בתחום ידוע. בזמנים ידועים, והבחירה הטבעית מוצאה לה שדה־פעולה טוב ממנה. תנאים נוחים להבחירה הפרוגריסיבית נבראים על ידי הרחקת ההתחרות. על ידי עזרה הדדית וסיוע הדדי. במלחמה הגדולה בעד הקיום — בעד זה שיהיו החיים מלאים ועצומים במדה היותר אפשרית ובזבוז הכח והאון לשוא יהיה מעט מן המעט — מבקשת לה הבחירה הטבעית דרכים להמנע עד כמה שאפשר מן ההתאבקות. הנמלים מתאחדות לקנים ולמשפחות; הן אוגרות מזון; מפטמות לצרכן „פרות" — ועל ידי כך הן נמלטות מן ההתאבקות; והבחירה הטבעית בוחרת מכל הנמלים את המינים האלה.] שיודעים יפה להמנע מן ההתחרות הפנימית עם כל הרעה המוכרחת לבא בעקבותיה. רוב העופות שלנו נודדים לאט אל הדרום בשעה שהחורף ממשמש ובא. או שהם מתאספים עדות אין מספר כדי לנסע למרחקים — וכך הם נמלטים מן ההתאבקות. בעלי־חיים גרמנים נשקעים בתרדמה משבא הזמן של התחרות אפשרית. ומינים אחרים של גרמנים אוגרים להם מזון לימות החורף ומתאספים יחדו במושבות גדולות כדי למצא מחסה בזמן עבודתם. הצבאים בזמן שאזוב־הצבי יבש בחלק היבשה נודדים אל המקומות הפונים אל הים. הראמים

עוברים ארצות רחבות למצא מזונות בשפע, ומושבות של הביברים, בזמן שהם פרים ורבים מאד ליד הנהר, מתחלקות לשני חלקים: הזקנים הולכים במורד הנהר והילדים — במעלה הנהר, והכל כדי להמנע מן ההתחרות. ואם לאחרונה, בעלי־החיים אינם יכולים לשקע בתרדמה אף לא לנדוד ולא לגדל לעצמם את טרפם, כדרך שעושות הנמלים — אזי הם נוהגים מנהג הירגזי (תאור יפה עיין אואליס בס׳ „Darvinism" פרק ה׳), היינו: הם מבקשים ומוצאים להם מין חדש של מזונות, וכך הם נמלטים שוב מן ההתאבקות.

„מנעו עצמכם מן ההתחרות! היא מביאה תמיד הפסד למין החי, והרבה דרכים יש לכם להמלט ממנה!" זו היא השאיפה של הטבע שיש לו תמיד, אף כי לא תמיד הוא מקיים אותה כראוי. זה הוא הקול העולה ובא אלינו מן השיחים, היערים, הנהרות, הימים. „ולפיכך התאחדו — עזרו זה לזה! עזרה זו הרי היא הדרך הנכונה ביותר לבא אל מבטח עז מפני הסכנה הצפויה לכל יחיד ויחיד ולהכלל כלו; עזרה זו הרי היא ערובה נאמנה ביותר לקיום הגוף והתקדמותו בחמר, ברוח ובמוסר". זו היא תורת הטבע, ולקול זה של הטבע שמעו כל אלה מבעלי החיים שהגיעו למדרגה עליונה בקרב משפחותיהם. לפקודה זו של הטבע נכנע גם האדם — האדם הקדמוני — ורק משום כך הגיע למדרגה זו שעליה אנו עומדים כעת. באמתותו של הדבר הזה יוכח הקורא מן הפרקים הבאים, העוסקים בתאור העזרה ההדדית בקרב חברות האדם.

פרק ג׳

עזרה הדדית אצל הפראים.

המלחמה לפי־ההשערה של כל אחד כנגד הכל. — חברת האדם מוצאה מבתי־האבות. — המשפחה המיוחדה שבאה אחרי כן. — הבושמנים וההוטנטטים. בני־אוסטרליה, הפאפ׳אסים, — האסקימוסים, האליאוטים. — תכונותיהם של הפראים, המובנות בעמל לבני אירופא. — מושג היושר אצל הדאיאקים. — המשפט לפי המנהג. —

את התפקיד הגדול, שיש לעזרה הדדית ולסיוע הדדי בהתפתחותו של עולם החי, בארנו בקצרה בשני הפרקים הקודמים. כעת עלינו לשים עין על תפקידם של אותם הגורמים עצמם בהתפתחות האנושיות. הנה ראינו, מה מעט הוא מספר המינים של בעה״ח, השרויים ביחידות, ומה רב ועצום מספר המינים החיים בחבורה, שמתאחדים לשם הגנה הדדית, או לשם ציד ואגירת מזון, לשם חנוך זרעיהם, או, פשוט, לשם התענגות על החיים בצוותא. גם זה ראינו, כי אף־על־פי שבין סוגים שונים של בעלי־חיים, בין מינים שונים וגם בין פלוגות שונות של מין אחד יש התאבקות לא מעט, אך בכלל אתה מוצא בגבולות הפלוגה והמין שלום וסיוע הדדי; ואלה המינים, שיש להם הכשרון במדה מרובה להתאחד ולהמנע מן ההתחרות ומן ההתאבקות, יש להם תקוה מרובה להאריך ימים ולהתפתח ולהתקדם. מינים אלו הולכים ועולים מעלה, בו בזמן שהמינים המתרחקים מחיי חברותא הולכים ויורדים.

ברי הדבר, כי האדם היה נראה סתירה לכל מה שאנו יודעים על דבר הטבע, אילו היה הוא יוצא מן הכלל הגדול בעולם: אילו מצא לו יציר חלש זה, כפי שהיה האדם בשחר קיומו, מגן ומחסה ודרך אל

התקדמות לא בעזרה הדדית, כמו שאר בעלי־חיים, אלא במלחמה אוילית בשביל תועלתו הפרטית, שאין לה עסק עם טובת המין כולו. כל בר־דעת שקנה את הרעיון על אחדות הטבע, צריך לראות השערה זו רחוקה מן השכל. ואף על פי כן, אף כי מתנגדת היא אל התבונה, מצאה השערה זו מחזיקים בה. בכל זמן נמצאו סופרים, שראו את האנושיות מתוך השקפה של פיסימיסטים. הם ידעו את האדם ידיעה שטחית פחות או יותר מתוך הנסיון המועט שקנו הם עצמם, ומן ההיסטוריה ידעו רק את זה שספרו סופרי דברי הימים, שבעיקר שמו לבם אל המלחמות, אל מעשי האכזריות, אל השעבוד; והפיסימיסטים הללו באו לידי מסקנא, כי האנושיות אינה אלא קבוץ יחידים מחוברים יחדו חבור קל ונכונים להלחם זה עם זה, ורק שלטון כל־שהוא מונע אותם לבלוע זה את זה.

הובס עמד על נקודת־השקפה כזו; ואף כי כמה מן ההולכים־בשיטתו בשנות המאה הי"ח נסו להוכיח, כי בשום זמן מן הזמנים – אפילו בתקופה הקדמונית מאד – לא נמצאה האנושיות במצב של מלחמה בלי־הפסק, כי האדם היה יציר חברתי גם "במצבו הטבעי", וכי חסרון דעת, ולא נטיות טבעיות רעות, הביא את האנושיות לכל אותם המוראים, שהצטינו בהם חייו ההיסטוריים שעברו, – אך תלמידיו הרבים של הובס הוסיפו בכ"ז להחליט ולומר, כי "המצב הטבעי" של האדם לא היה אלא מלחמה תדירית בין היחידים, שהיא מתכנסים במקרה בהמון על־ידי הדחיפות של טבע החיה שבהם. אמנם מימות הובס פסע המדע פסיעות קדימה, ועכשו יש תחת רגלינו קרקע מוצק יותר משהיה בימי הובס או רוסא, אך הפילוסופיה של הובס יש לה חסידים רבים עד היום, ובזמן האחרון קם בית־מדרש של סופרים, שהזדיינו לא ברעיונותיו של דרוין אלא בדבריו והשתמשו בהם להביא ראיות לדעותיו של הובס על האדם הקדמון; אף עלה בידם להלביש את הראיות הללו מעין צורה מדעית. כידוע, עמד הקסלי בראש בית־מדרש זה, ובמאמרו שנדפס בשנת 1888 תאר את בני־האדם הקדמונים בדמות נמרים או אריות, "שאין בהם אפילו משהו מן המושגים המוסריים ואינם נמנעים משום דבר במלחמתם בעד קיומם; –

וכל חייהם עברו עליהם „בהתאבקות תדירית״ „מחוץ לגבול היחסים המשפחתיים, המצומצמים והארעיים, היתה המלחמה ההובסונית של כל אחד כנגד הכל — לפי דבריו־המצב הנורמלי של קיומם״. [1])

כבר העירו לא אחת, כי טעותו העיקרית של הובס, וגם של פילוסופי המאה הי״ח, מונחה בזה שתארו לעצמם את המין האנושי הקדמון בדמות משפחות קטנות נודדות, כעין המשפחות „המצומצמות והארעיות״ של החיות הטורפות הגדולות. ואולם עכשו נקבע הדבר בודאות גמורה, כי השערה זו לא נכונה היא. אמנם אין לנו עובדות ישרות, המוכיחות על צורות־החיים של היצירים בדמות־אדם. אפילו זמן בואם של היצירים הללו עדיין לא נקבע בדיוק, יען כי הגיאולוגים בימינו נוטים לראות עקבותיהם עוד בשכבות הפליאוצנים וגם המיאוצנים של התקופה השלישית. אך יש לנו ברשותנו מיתודא בלתי־ישרה, הנותנת לנו את היכולת להפיץ אור במדה ידועה גם על התקופה הרחוקה ההיא. אמנם כן, במשך ארבעים השנים האחרונות חקרו יפה יפה את המוסדות החברתיים אצל הגזעים היותר נמוכים, והחקירות האלה גלו במוסדות הקימים של העמים הקדמונים עקבותיהם של מוסדות יותר עתיקים, שבטלו זה כבר מן העולם, אך עוד נשאר זכר לקיומם שאינו מוטל בספק. על ידי חקירותיהם של באכופן, מקלינאן, מורגאן, אידוארד ב. טיילור, מין, פוסט, קובלבסקי ואחרים נבראה מעט מעט תורה שלמה על אדות היצירה של המוסדות האנושיים. והתורה הזאת קבעה עכשו, כדבר שאינו מוטל בספק, כי האנושיות התחילה חייה לא בצורה של משפחות קטנות ובודדות.

המשפחה לא רק שלא היתה הצורה הקדמונית של סדר־העולם, אלא, להפך, הרי היא פרי מאוחר מאד של התפתחות האנושיות. כל כמה שאנו מעמיקים לרדת לתוך טמוני התקופות הקדמוניות של האנושות, הרי אנו מוצאים בכל מקום בני־אדם, שהיו חיים אז בחבורות, בכנופיות כעין העדרים של היונקים הגדולים. התפתחות אטית וארוכה מאד צריכה היתה, כדי להביא

1) פברואר 1888, ע׳ 165 „Ninteenth Century"

את החבורות האלה לידי יסוד בית־אב או שבט. ואף זה צריך היה לעבור דרך פרוצס ארוך מאד של התפתחות קודם שבאו לעולם העוברים הראשונים של המשפחה, הפוליגמית או המונוגמית, חבורות, גדודים, בתי־אבות, שבטים — ולא משפחות — הם שהיו אפוא הצורה הקדמונית של סדר האנושיות ואבות־אבותיה הקדמונים, על צד האמת. מסקנה זו יכולה היתה להשמע קודם מפי הזואלוגים, מפני שאין לך בעל־חיים אחד מן היונקים העליונים, מלבד אוכלי־בשר מועטים מאד ומינים מועטים, שהולכים וכלים בלי ספק, של קופים (אורנג־אוטנג וגורילא) שיהא חי משפחות קטנות, הנעות־ונדות יחידות ביערים, כל בעלי־חיים שוכנים בחבורות. ודרוין הכיר יפה, כי הקופים השוכנים בדד לא היו יכולים עד עולם להתפתח ולעלות למדרגה של יצורים בצורת־אדם, עד שנטה לראות את האדם יוצא ממין של קופים, חלש בערך, וחברותי דוקא, כגון השימפנזה, ולא ממין חזק יותר ולא־חברותי, כגון הגורילא [1], הזואולוגיה עם הפאליאונטולוגיה באות אפוא לידי מסקנא אחת, כי הצורה הקדמונית ביותר של החיים החברתיים היתה כנופיה, שבט ולא משפחה. החברות האנושיות הראשונות היו המשך התפתחותן של אותן החברות, שהן הן עצמות החיים של בעה״ח העליונים [2].

אם נעבור כעת על העובדות הודאיות, אזי נראה, כי עקבותיו היותר קדומים של האדם, שנשארו מתקופת־הקרח או מן התקופה הקדומה שאחרי־הקרח, מביאים ראיות על זה, שהאדם היה חי אז חבורות חבורות, רק לפעמים רחוקות מאד מוצאים כלי־עבודה של אבן אחד במספר גם בימי

1) בסוף הפרק ב׳ ע׳ 63 — 64 הוצ״ב. „The Desent of Mon"

2) מקצת מן האנטרופולוגים׳ המודים הודיה גמורה בדעות האמורות על האדם, מחליטים בכ״ז, כי הקופים שוכנים משפחות פוליגמיות, שבראשה עומד „זכר חזק וקנא". איני יודע עד כמה החלטה זו סומכת על ראיות נאמנות. אך עמוד זה בספרו של ב ר י ם „חיי בעלי־חיים", שסומכים עליו על פי רוב, ספק הוא אם יכול לשמש ראיה מוכחת. עמוד זה הוא חלק מתאורו הכללי של חיי הגופים: אך התאורים המפורטים שלו מחיי מינים מיוחדים או שסותרים את המסקנא הכללית או שאינם מאשרים אותה. אפילו בנוגע למין הגופים "Cercopithecus„ אומר ברים, כי הם חיים כמעט תמיד חבורות ורק לעתים רחוקות משפחות (כרך א׳, ע׳ 59׳ בהוצי הצרפתית), ובנוגע לשאר המינים הנה מספר פלוגותיהם שיש בהן הרבה זכרים, עושה את ההשערה על דבר „המשפחה הפוליגמית" לדבר מוטל בספק. ברי הוא, כי צריכים אנו לחקירות נוספות. —

התקופה היותר עתיקה, זו התקופה הפאליאוליטית; אדרבה, בכל מקום שמצאו כלי־צור אחד או שנים, מיד מצאו תמיד כלים אחרים בכמות מרובה מאד. עוד בימים ההם, בזמן שבני האדם ישבו במערות או התחבאו תחת סלעים משופעים יחד עם יונקים שעברו מן העולם מאז, ובעמל רב עלה בידם לעשות גולם של גרזן מצור, כבר הכירו וידעו את התועלת הבאה מחיים בחבורה. בארץ צרפת, בעמקים ליד הפלג דורדוני, כל שטח הסלעים בכמה מקומות מלא מערות, שהיו משמשות מקלט להאדם בן התקופה הפאליאוליטית [1]. פעמים שהדירות במערות ההן עשויות קומות קומות, ודומות בלי ספק יותר לקנים שבמושבות הסנוניות מאשר למאורות של חיות טורפות. ובנוגע לכלי־הצור שנמצאו במערות ההן, הנה, לפי דברי ליבוק, „בלי הגזמה אפשר לומר, כי אין מספר להם". וכיוצא בזה אתה מוצא בכל שאר תחנות האדם בן התקופה ההיא. ולפי בדיקותיו של החוקר לארטי הנה יושבי הגליל אוריניאק (בצרפת הדרומית) היו עושים משתה־משפחה בשעת קבורת מתיהם. הנה כי כן היו בני אדם חיים בחבורה, ועוד בתקופה הרחוקה ממנו מאד מאד צמחה אצלם ראשיתו של מנהג דתי משפחתי.

דבר זה מתאשר, על ידי ראיות בשפע רב, בנוגע לזמנים המאוחרים של תקופת האבן. עקבותיו של האדם הניאוליטי מוצאים החוקרים בכמות מרובה כל כך, עד שאפשר היה במדה רבה לתאר על פיהם כל דרך חייו. בעת שמכסה הקרח (שהיה מתפשט, לפי ההשערה, מארצות הציר עד לב צרפת, גרמניה ורוסיה, ומכסה את קאנאדה וחלק רב מן הארץ, שכעת היא באה בגבול המדינות המאוחדות באמיריקה) התחיל נמס, התכסו פני האדמה, שהסירה מעליה את הקרח, תחלה בצות ואגמי־מים, ואחרי כן — יאורים אין מספר [2]. היאורים מלאו בימים ההם את כל הנקרות והמשקעים בעמקים, עד שבקעו להם המים אפיקים קבועים, שהיו בתקופה הבאה לנהרות. ובכל

---

1) הוצאה חמישית 1890 „Lublock Prehistorie Times,"

2) רוב הגיאולוגים שחקרו ביחוד את תקופת הקרח מודים כעת בהתפשטות זו של מכסה הקרח (הגיאולוגים הרוסים מחזיקים בדעה זו בנוגע לרוסיה, ורוב המומחים הגרמנים מסייעים לה בנוגע לגרמניה). גם הגיאולוגים הצרפתים, לאחר שחקרו יפה את שרידי הקרח, יהיו מוכרחים להודות, כי החלק הגדול של צרפת המרכזית היה מכוסה קרח. —

מקום שנשים עין כעת׳ באירופא׳ אסיה או אמיריקה׳ אנו מוצאים, כי חופי היאורים של התקופה ההיא – שראויה היתה באמת להקרא בשם תקופת היאורים – מכוסים עקבות האדם הניאוליטי׳ העקבות הללו רבים ועצומים כל כך׳ עד שאפשר להתפלא על הישוב הצפוף של התקופה ההיא׳ על גבי המרפסות׳ המסמנות כעת את חופי היאורים העתיקים׳ באות ה„תחנות״ של האדם הניאוליטי סמוכות זו אחרי זו, ובכל אחת מהן מוצאים כלי אבן בכמות מרובה׳ עד שאין שום ספק בדבר, כי במשך זמן מרובה מאד היו המקומות האלה נושבים על־ידי שבטים רבים של האדם׳ הארכיאולוגים גלו בתי־מלאכה שלמים למעשה כלי אבן, והם מעידים על מספר הפועלים׳ שהיו נאספים למקום אחד.

עקבות תקופה מאוחרה יותר׳ שבה השתמשו בכלי־חרס׳ אנו מוצאים ב„שירי המטבח״ שבדניה. כידוע, הנה הערמות של הקנכיות האלה, שעבין מחמש עד עשר רגל ורחבן ממאה עד מאתים רגל וארכן מגיע עד אלף רגל ויותר, מצויות בכמה מקומות ליד חוף־הים בארץ־דניה. עד שזמן רב חשבו, כי מעשי הטבע הם. ואולם הם „בלי יוצא מן הכלל נצברו מחמר זה שהשתמש בו האדם לשם כך או כך״, ויש בהם דברים עשוים בידי־אדם במספר רב כל כך, עד שליבוק מצא „במשך שני ימים ששהה במילגארד מאה תשעים ואחד שברי כלי־אבן וארבעה שברי כלי־חרס[1]. גדלם והתפשטותם בלבד של צבורי השירים של המטבח מעידים, כי במשך כמה וכמה דורות ישבו ליד חופי דניה מאות שבטים או בתי־אבות קטנים, שחיו בלי ספק זה עם זה בשלום, כמו שחיים עכשו יושבי החופים בארץ האש, שגם הם נוהגים לצבור צבורים של קנכיות ושאר שירים[2].

ובנוגע אל הבנינים של כלונסאות שבשווייץ, שהם מדרגה עולה בדרך אל הציביליזציה׳ הרי הם מביאים ראיות מוכיחות יותר, כי יושביהם

1) ע׳ 232, 242 „Prehlstorie Times„

2) שירי המטבח׳ היינו הערמות של עפרורית׳ גבהן בערך שלש אמות וארכן כמאה רגל׳ שמונחת על גבי הגבעה הידועה בהסטינגס (Hastings) לפני הנקרה בסלע׳ ששם ישבו לפנים בני־האדם הניאוליטים, אף הם מסוג זה. השירים האלה נבדקו יפה יפה ונחקרו ע״י ה׳ לואיס אבוט. הם כוללים אך־ורק קינכיות שנתרוקנו׳ עצמות ושברי כלי אבן׳ – ואלה האחרונים נמצאים

חיו חברות חברות והיו עובדים בחבורה. ידוע הוא, שעוד בתקופת האבן היו מפוזרות על חופי היאורים שבשווייץ שורות של כפרים. ובכל אחד מהם אהלים אחרים, בנוים על גבי גשר, שעומד על כלונסאות אין־מספר התקועים בקרקע היאור. לא פחות מעשרים וארבעה כפרים (שרובם מוצאם מתקופת האבן) נמצאו בשנים האחרונות על חופי היאור הגנפי. שלשים ושנים על היאור הקונסטנצי, ארבעים וששה על היאור ניפשאטיל וכו׳, וכל אחד מהם מעיד על עבודה מרובה שנעבדה בחבורה — לא על ידי משפחה אך בידי שבט שלם. חוקרים אחדים משערים, כי חיי יושבי היאורים היו שלוים במדרגה מצוינה וחסרים תגרות; והשערה זו קרובה לאמת, אם נקח למופת את השבטים הקדמונים, הדרים בימינו בכפרים כאלה הבנוים על גבי כלונסאות לחופי הימים.

אנו רואים אפוא גם על פי תאורנו הקצר שלמעלה, כי סוף סוף אין ידיעותינו ע״ד האדם הקדמון דלות כל כך, ובכל אופן יש בהן יותר כדי להכחיש את השערתו של ה ו ב ס מאשר לקיימה. מלבד זאת אפשר להוסיף עליהן במדה מרובה, אם נתבונן יפה אל השבטים הקדמונים, שעומדים בימינו על אותה מדרגה של התפתחות, שעמדו עליה יושבי אירופא בזמן שלפני־ההיסטוריה.

כי השבטים הקדמונים האלה, הקיימים בימינו, אינם כלל וכלל — כמו ששערו קצת חוקרים — שבטים שהתנונו. שבזמן מן הזמנים היו בני תרבות עליונה אלא שאבדוה, — דבר זה כבר התאשר גמור ע״י אד׳ ב. ט י י ל ו ר ודש. ל י ב ו ק. אולם על הראיות שהביאו החוקרים כנגד תורת ההתנונות יש להוסיף גם את זו. מלבד שבטים מועטים, היושבים בארצות ההרים שקשה להגיע אליהם, הנה אלה המכונים „פראים" יושבים באזור זה, המוקף ישוב של עמים בני תרבות פחות או יותר, על פי רוב בקצות

שם במספר מרובה כ״כ, עד שבבואי לשם יחד עם ה׳ א ב ו ט לאחר מטר סוחף אספנו בשעה אחת כמאה מגרדות וסכינים, שהושלכו ע״י הפראים לפני ביתם אל הערמה של כלים שנפסלו. הערמות האלה מלאות ענין הן גם מצד זה, שאין בהן כלים, שאפשר היה לחשבם לכלי־זיין לערוך מלחמות או לצוד ציד חיות גדולות. —

חלק היבשה, שברובם יש להם עד היום, או שהיה להם זה לא כבר, טיבה של התקופה הראשונה שבאה אחרי הקרחית. עליהם נמנים האסקימוסים וקרוביהם בגרלנד, באמיריקה הצפונית ובסיביריה הצפונית, ועל חצי־הכדור הדרומי — יושבי אויסטרליה, הפאפואסים, יושבי ארץ האש, ובמקצת, הבושמנים; ובגבולות המקומות, שבהם יושבים עמי תרבות פחות או יותר אנו מוצאים שבטים קדמונים כאלה רק בהרי הימאלאי, בראשי ההרים שבאסיה הדרומית־מזרחית וברמות ברזיליה. עם זה אין לשכח, כי התקופה הקרחית נגמרה לא בבת אחת על פני כל כדור הארץ; הרי היא נמשכת והולכת עד היום בגרנלנד. לפיכך, בו בזמן שבארצות ליד האוקינוס ההודי, ים התיכון או המפרץ המקסיקני היה האקלים חם יותר ושם הלכה והתפתחה תרבות עליונה — נשארו עדיין ארצות גדולות באירופא התיכונית, סיביריה ואמיריקה הצפונית, וגם פאטאגוניה, באפריקה הדרומית, באסיה ואויסטרליה הדרומית־מזרחית בתנאי־החיים של התקופה הראשונה שלאחר הקרחית, שאי אפשר היה לעמי התרבות של האזור החם והפושר לדור שם. בזמן ההוא היו המקומות האלה דומים להמקומות הנוראים בסיביריה הצפונית־מערבית שבימינו, ותושביהם, שלא יכלו לקבל תרבות ולהתעורר על־ידה, נשארו דומים להאדם בן התקופה שאחר־הקרחית. רק לאחר זמן, כשיבשה האדמה והארצות האלה נעשו מוכשרות לעבודת־אדמה באו לשבת בהן גרים בני תרבות; ואז נטמעו חלק מן התושבים הקודמים של הארצות בגרים החדשים, וחלק שני מהם סג אחור והלך בדרך אל ארצות הציר והשתקע באותם המקומות ששם אנו מוצאים אותם. הארצות שבהן הם יושבים כעת יש להן עד היום, או שהיה להן עד הזמן האחרון, ביחס החמרי טיבה של התקופה הסמוכה אל הקרחית; ואומנותם וכלי־מלאכתם של תושביהן דומים עד היום לאלה של בן התקופה הניאוליטית; ואף על פי ששונים ונבדלים הם זה מזה במוצאם ומגוריהם, הנה דרך חייהם ומוסדותיהם החברתיים של השבטים הללו דומים זה לזה עד להפליא.

לפיכך אנו יכולים לראות את „הפראים" האלה כשארית הישוב של התקופה שאחר־הקרחית, שנמצא באותו חבל הארץ שהיא כעת תרבותית.

הדבר הראשון המפליאנו בשעה שאנו באים לחקור את העמים הקדמונים זה הוא הסדר החמור של יחסי הנשואין הנוהג ביניהן. אצל רובם קימת המשפחה, במובן זה שאנו מבינים, רק בתחלת־יצירתה. ואולם „הפראים" אינם כלל „עֵדה של זכרים ונקבות זרים זה לזה, שמזדוגים יחדו בלי סדר תחת השפעת הרגע". אדרבא, כלם משועבדים לסדר קבוע, שלואיס מורגאן תאר אותו בקוים מובהקים וקרא לו בשם סדר של „משפחה" או שבט.[1]

בבואי לבאר בקצרה את הענין הרחב הזה, יכול אני לומר כי בימינו אין עוד ספק בדבר, כי האנושיות בתחלת קיומה עברה את הדרגא של יחסי נשואין, שאפשר לכנותם בשם „נשואים קומונאים", היינו שזכרים ונקבות, בתי־אבות שלמים, היו חיים יחדו חיי בעל ואשה ולא השגיחו על קורבת דם. אך גם זה אינו מוטל בספק, כי מקצת מן האסורים של עריות הוטלו בזמן קדום מאד, תחלה בא האסור על בני אם אחת לבא על אחיותיה, נכדותיה

---

1) Bachofen: „Das Mutterrecht". Stuttgart 1861, Lewis H. Morgan: „Ancient society, or Rescarches in the Lines of Humann Progress from savagery thorugh Barbarism to Civilixation" New-York 1877, Mac Lennan: „Studies in Ancient History", שורה א' 1886, שורה ב' 1896; L. Fison anb it A. W. Howitt: „Kamilarol and Kurnai", Melbourne.

ארבעת הסופרים האלה—לפי הערכתו הנכונה של Girand Teulon—שפתחו מתוך עובדות שונות ורעיונות כללים שונים והשתמשו במיתודות שונות, באו לידי מסקנא אחת. זכור לטוב באכיפן שקבע את המושג על משפחת האם ועל הירושה ע"י האם; ומורגן — שחקר את השיטות של קורבה במשפחה אצל המַלַאַיים והטוראַנים וכתב מאמר מחוכם על המדרגות העיקרות בהתפתחות האדם; מאַק־לינאַן — שחקר את „האיקזוגמיה", ז. א. הנשואין מחוץ למשפחה; ופיזמן והוביט שקבעו את „הקואַדרו", ז. א. התכנית של יחסי הנשואין במשפחה באוסטרליה. וחקירתם של ארבעה אלה באה לקבוע את תולדות המשפחה מבתי־אבות. בשעה שהעיר באכופן בראשונה על משפחת האם בספרו, שברא תקופה במדע, ומורגאן תאר את סדר בתי־האבות, ושניהם באו לידי מסקנא, כי המוסדות האלה התפשטו בכל מקום ואשרו את הדבר, כי חוקי הנשואין מונחים בעצם היסוד של התפתחות האנושיות ממדרגה למדרגה — האשימו אותם בהגזמה. אולם חקירות מדויקות של חוקרים רבים שחקרו את החוקים העתיקים, הוכיחו כי אצל כל גזעי האדם אנו מוצאים עקבות של מנהג נשואין שעברו ממדרגות התפתחות אלו, שאנו רואים בימינו אצל מקצת מן הפראים. עיין בספריהם של Dargau, Post, קובלבסקי, Lublock וההולכים אחריהם, כגון Lippert, Mucke ואחרים. —

ודודותיה. אח״כ נאסרו הנשואין בין הבנים והבנות של אם אחת, ואח״כ באו עוד אסורים. לאט לאט הלך והתפתח הרעיון של בית־אב. שהיה כולל בתוכו את כל אלה שיצאו באמת או לפי ההשערה, משורש כללי אחד (יותר נכון: את כל אלה שהתאחדו לבית־אב ע״י קורבה לפי ההשערה). ולאחר שהתרבה בית־האב והתחלק לכמה בתי־אבות. וכל אחד מהם נחלק למחלקות (על פי רוב לארבע מחלקות). הותרו הנשואין רק בין בני מחלקה ידועה וקבועה. דרגא כזו של התפתחות אנו רואים בימינו בין תושבי אויסטרליה, המדברים בלשון קאמילארוי. בנוגע אל המשפחה. הנה ראשיתה עמדה בסדר בתי־אבות. אשה שנפלה בשבי בשעת מלחמה עם בית־אב אחר היתה קנין של כל בית־האב. אך בתקופה יותר מאוחרה זכה בה זה שלקח אותה בשבי, לאחר שקיים חובות ידועים לגבי בית־האב שלו. יכול היה האיש להושיבה באהל מיוחד, לאחר ששלמה האשה מס ממין ידוע לבית־האב. כי משבאה המשפחה לעולם באה מדרגה חדשה בתרבות האדם. אך בשום אופן אי אפשר היה לאשה, שהניחה את היסוד הזה למשפחה פטריארכלית, שתלקח מבית־אב שלה. היא היתה צריכה להיות מולדת בית־אב אחר.

אם נשים אל לבי כי סדר חמור זה התפתח אצל בני־אדם. שעמדו במדרגה נמוכה מאד מן המדרגות של התפתחות; והיה קים בחברות אלו שלא ידעו שום שלטון אחר מלבד זה של דעת הקהל, נכיר ונבין מיד, מה עמוקים השרשים של האינסטינקטים החברתיים בטבע האדם גם במדרגות היותר נמוכות של התפתחותו. הפרא שיכל היה לחיות בתוך סדר כזה ולהכנע מרצון לאסורים. שהיו מבטלים תמיד את מאוייו הפרטיים. ודאי לא היה דומה לחיה, שאין לה שום פרינציפים מוסריים ושאינה יודעת לעצור בעד תאוותיה. אך עובדה זו מפליאה עוד יותר: אם נשים אל לבנו את העתיקות הרחוקה־בזמן של סדר בתי־אבות זה.

בימינו אנו יודעים. כי העמים הקדמונים. היונים הנזכרים אצל הומירוס. הרומאים שלפני ההסטוריה. הגרמנים המתוארים בידי טאציטוס. הקלטים והסלוים העתיקים. כולם עברו דרך התקופה של סדר בתי־

אבות הדומה דמיון רב אל סדר בתי אבות של האויסטרליים, ההודים, אדומי־העור, האסקימוסים ושאר התושבים של „אזור הפראים״[1].

ובכן אנו צריכים להניח אחת משתי אלה: או שהתפתחות מנהגי הנשואין הלכה, מפני סבות כל שהן, בדרך אחת אצל כל גזעי האדם, או שראשית אסורי עריות התפתחה בין כמה מאבות—אבות האדם, שמהם יצאו השמיים, האריים, הפולנזיים, וכ״ו, קודם שאבות — האבות האלה נפרדו לגזעיהם. והאסורים האלה התקיימו עד היום הזה בין הגזעים, שנפרדו זה כבר מן השרש הכללי. שתי ההנחות מוכיחות במדה אחת על תקפם המפליא של המוסדות האלה, שעמדו בפני כל ההתנקשויות של האיש הפרטי במשך רבבות שנה. אך תקפו בלבד של סדר בתי — אבות מוכיח, עד כמה מוטעת היא השקפה זו, שעל פיה מתארים את בני — האדם הקדמונים בדמות אספסוף של יחידים, השומעים רק בקול תאוותיהם, וכל אחד מהם משתמש בכחו ובערמתו להתגבר על כל חבריו. האינדיבידואליות הפרועה — ילידת הזמן החדש היא ולא היתה מיוחדה כלל וכלל לאדם הקדמון.[2]

בעברנו עכשו אל הפראים הקיימים בימינו, יכולים אנו לפתח בשבט הבושמנים, העומדים על מדרגה נמוכה מאד בהתפתחותם —

---

1) ע״ד השמיים והאריים עיין ביחוד בספרו של מ. קובלסקי: „Первобытное право“ Москва 1886 87, וגם בפרקיו שקרא בשטוקהולם: Tableau des originec et de l'evolution de la familletet de la propriete, Stockholm 1890) ששם יש באור יפה לכל אותה השאלה. ועיין גם A. Post: „Dje Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit“, Oldenburg 1875.

2) אי אפשר לנו לברר כאן את השאלה על דבר תולדות אסורי הנשואין. עלי רק להעיר, כי החלוקה לפלוגות, כזו שתאר מורגאן אצל בני האבאי מצויה אצל העופות: האפרוחים דרים יחדו מובדלים מהוריהם. חליקה מעין זו יש לראות גם אצל כמה מן היונקים. בנוגע אל אסורי עריות הנה קרוב לאמת, כי באו לא מחמת הדעה על ההפסד שגורם החתון בין קרובי־דם — דעות אלו מוטלות הן בספק — אלא מפני השאיפה להרחיק את הקרבה בין הזכרים והנקבות בזמן צעירותם. בזמן שהם דרים סמוכים זה לזה בבית אחד מוכרח היה לבא אסור זה, ומתאים הוא עם אותה הזהירות שנוהגים הפראים להבדיל את הזכרים הצעירים „בבית מיוחד״ תחת השגחת מחנכים. צריך להעיר גם על זה, כי בכלל, בבואנו לדון על תולדות מנהגים חדשים, עלינו לשים אל לב, כי הפראים, כמונו, יש להם „חכמיהם״ ומלומדיהם, ידעונים ומכשפים, רופאים ונביאים — שעולים בידיעותיהם ובדעותיהם על שאר ההמון הידעונים האלה, המאוחדים בחברות חשאיות (עוד קו אחד מיוחד לכל העולם), משפיעים השפעה מרובה וקובעים מנהגים, שרוב בני השבט לא עמד עדיין על תועלתם. —

נמוכה כל כך, עד שאין להם דירות וישנים הם במאורות שנחפרו באדמה או תחת מחסה קל של עשב וענפים, המגינים עליהם מפני הרוח. ידוע הדבר, כי בשעה שבאו האירופאים לגור בארצם והשמידו עדרים גדולים של החיה האדומה' שהיתה רועה עד אז במישורים, התחילו הבושמנים גונבים את הבהמות המקרינות מאת הגרים, — ואז ערכו הגרים האלה מלחמה עזה כנגד הבושמנים והתחילו להשמידם באכזריות, שמוטב לי שלא אספר עליה. כאן, חמש מאות בושמנים נשמדו באופן כזה בשנת 1774, בשנות 9—1808 השמידה אגודת האכרים שלשת אלפים איש מהם וכו'. האכרים היו מרעילים אותם כעכברים, בשימם לפני האנשים הנמקים ברעב בשר מרעל, או שהיו יורים בהם כבחיות היער, בשבתם במארב מאחורי פגר בהמה, היו הורגים אותם גם בשעת כל פגישה[1]. הנה כי כן, אותן הידיעות על דבר הבושמנים שהגיעו אלינו רובן מאת האנשים האלה שהשמידו אותם, אינן מצטיינות בחבה יתרה. ואף־על־פי־כן אנו יודעים כי בזמן שבאו אליהם האירופאים ישבו הבושמנים בתי־אבות קטנים, שפעמים היו מתאחדים לפדירציות; כי היו עורכים ציד בחבורה וחולקים ביניהם את השלל בלי ריב וקטטה; כי הפראים האלה לא עזבו מעולם את פצועיהם והיו מחבבים מאד את חבריהם. החוקר ליכטנשטיין מספר מעשה מעורר־לב בבושמני אחד שנפל המימה והיה קרוב להטבע ובאו חבריו והצילוהו. הם פשטו מעליהם את עורות החיה לכסות אותו והם עצמם היו רועדים מקור; הם יבשו את גופו, מרקוהו לפני האש ומשחוהו בשומן חם, עד אשר השיבוהו לתחיה. ובשעה שהבושמנים ראו את יוהאן ואנדירוואלט והנה הוא מתהלך עמהם בידידות הביעו לפניו את תודתם על־ידי חבה מעוררת לב[2]. בורצ'ל ומופאט מתארים אותם בתור אנשים בעלי־לב־טוב, שונאי בצע, נאמנים למוצא פיהם ווזכרי־טובה[3] — כל אלה המדות הטובות שיכלו להתפתח רק בזמן שנוהגים על

1) Col. Collins, „Philips Researehes in South Africa", London 1828, „Antropoligia der Natnrvölker": .334 'ע II כרך Waitz ציטטות מובאות בספרו של

2) Lichtenstein: „Reisen im Südlichen Africa" II 92, 97 'ע 1881 ברלין.

3) Waitz, Antropologie der Naturvölker, II 335 ff. גם Fritsch, Die Eingeborenn Afrikas, Breslau 1872, S. 336 ff. unb Drei Jahre in Südafrika

פיתן תמיד למעשה בתחומו של בית־האב׳ בנוגע אל אהבתם לילדיהם׳ די להזכיר מעשה זה׳ כי בזמן שבא אירופאי למשך אליו אשה בושמנית׳ היה גוזל את ילדה: האם היתה באה תמיד מעצמה להיות לשפחה׳ כדי להשתתף עם ילדה בגורלו.[4])

חברותא כזו אנו מוצאים גם אצל ההוטינטוטים׳ שעולים בהתפתחותם על הבושמנים במעט׳ ל ב ו ק אומר עליהם׳ כי הם „בעלי חיים מזוהמים מאד״ ואמנם זוהמא רבה יש עליהם׳ כל מלבושם הוא עור־של־חיה התלוי בצוארם׳ והם נושאים את מלבושם זה עד שיקמל ויהי לסחבות׳ ואהליהם עשוים ממוטות אחדים הקשורים בקצותיהם ומכוסים מחצלות של קנים׳ בתוך האהל אין שום כלי־בית׳ ואף כי הם מגדלים בקר וצאן ויש לשער׳ כי ידעו את שמוש הברזל עוד קודם שבאו אליהם האירופאים׳ בכ״ז הם עומדים עד היום במדרגה נמוכה שבנמוכות בהתפתחות האדם׳ ואף־על־פי־כן׳ הנה האירופאים שהתבוננו אל חייהם עומדים ומשבחים את נטיתם לחברותא ואת רצונם לעזור איש את אחיו׳ כשנותנים מה־שהוא להוטנטוטי׳ הרי הוא מחלק את המתנה בין כל העומדים עליו — מנהג שהפליא׳ כידוע׳ את דרוין גם אצל יושבי ארץ האשי ההוטנטוט אינו יכול לאכול לבדו׳ גם אם הוא רעב מאד׳ והוא מזמן את העוברים ומחלק עמהם סעודתו׳ ובשעה שהביע ק ל ב י ן את תמהונו למראה הדבר הזה׳ ענו ואמרו לו: „כך הוא המנהג אצל ההוטנטוטים׳״ אך המנהג הזה מיוחד לא להוטנטוטים בלבד׳ בכל מקום׳ בין כל „הפראים״ מצאו הנוסעים את המנהג הזה׳ ק ו ל ב י ן זה שהכיר יפה בטיבם של ההוטינטוטים ולא העלים עין ממגרעותיהם׳ מרבה לספר בשבחן של המדות הטובות׳ השוררות בבתי־אבות שלהם׳

„הדבר שיצא מפיהם — קודש הוא להם״ — כותב החוקר הזה — „אין הם יודעים כלל את קלקול־המדות והמעילות שבאירופה״׳ „הם חיים בשלום ונלחמים עם שכניהם רק לעתים רחוקות״׳ „הם מלאים רוך וענוה במגעם־ומשאם זה עם זה... תענוג גדול מאד הוא להוטנטוטי לתת ולקבל מתנות

(4 Elisée Reclus: „Géographie Universelle" XIII 475.

ולעשות חסד", "על פי יושר־רוחם, שקידתם לעשות משפט צדק, צניעותם עולים ההוטנטוטים על כל, או כמעט על כל, העמים האחרים". [1]

החוקרים טאשאר (Tachart), בארָאו (Barrow) ומודי (Moodie) [2] מאשרים כל דברי קולבין. צריך רק להעיר, כי בשעה שכתב קולבין על ההונטוטים, כי "במשאם־ומתנם זה עם זה הם־העם החביב, הנדיב והטוב מכל העמים שהיו על פני האדמה" (I 332), הביע דעה זו, שמאז חוזרים עליה תמיד כל הנוסעים בתארם את החיים של פראים שונים. כשפגשו האירופאים בפעם הראשונה בני גזעים קדמונים, תארו אותם על פי רוב בדברי הבאי; אך כיון שבא אדם פקח לדור ביניהם זמן ארוך, הרי תאר אותם בתור העם "הענו" או "הנדיב" מכל העמים על פני האדמה. בדברים אלו מתארים נוסעים נאמנים מאד את האוסטיאקים, את הסאמויידים, את האסקימוסים, את הדאיאקים, את האליאטיים, את הפאפואסים וכ"ו. זכורני כי דברים כאלה קראתי גם על הטונגיזים, הטשוקטים, ההודים בסיאו וכמה שבטים פראים אחרים. חזרה זו על השבחים הללו מעידה יותר ממאה ספרים של חקירות מיוחדות.

יושבי אויסטרליה אינם עולים בהתפתחותם על אחיהם שבאפריקה הדרומית. אהליהם יש להם צורה זו שתארנו, ופעמים רבות הם מסתפקים בתריס או מחיצה של זרדים להגן על עצמם מפני רוחות קרות. אף אינם ברֵרנים במזונות: בשעת הדחק הם אוכלים נבלה שהרקיבה, ובזמן של רעב פעמים שהם מתירים לעצמם בשר אדם. בשעה שבאו בני אירופא וגלו ראשונה את יושבי אוסטרליה הקדמונים, לא מצאו אצלם כלי מלאכה אחרים, מלבד אלה שנעשו בצורה גולמית מאבן או עצם. אצל כמה שבטים לא היו אפילו סירות ולא ידעו כלל את סחר־החליפין, ובכל זאת אחרי

1) P. Kolben: „The Present State of the Cape of Good Hope" תרגום מאשכנזית לונדון 1731, כרך I ע' 59, 71, 333, 336 וכו'.

2) Waitz, Antropologie II, 335 ff.

שחקרו יפה את הרגליהם ומנהגיהם מצאו׳ כי גם ביניהם שורר סדר בתי־אבות כזה שנזכר למעלה [1]׳

הארץ שעליה הם יושבים נחלקת על פי רוב בין בתי־אבות שונים, אך המקום שכל בית־אב עורך שם ציד או שולה דגים נמצא ברשותה של החברה׳ ופרי הציד והדיוג הוא קניתו של כל בית־האב׳ גם כלי הציד והדיוג הרי הם קנין של בית־האב׳ סעודתם הם עורכים בחבורה׳ כמו שאר השבטים הפראים׳ גם יושבי אויסטרליה אוחזים בכללים קבועים על דבר הזמנים׳ שבהם מותר לאסף מינים שונים של גומי ועשבים׳ והנוגע למדותיהם בכלל׳ מוטב שאביא כאן את התשובות האלה שהשיב המיסיונר ל ו מ ה ו ל צ ם׳ שחי בקווינסלנד הצפונית׳ על שאלות החברה לאנטריפוליגיה בפאריז: [2]

„רגש הידידות ידוע להם; מצוי הוא אצלם במדה מרובה׳ החלשים מקבלים עזרה של החברה; על החולים שומרים יפה: אין עוזבים אותם לנפשם ואין הורגים אותם׳ השבטים האלה — אוכלי־אדם הם׳ אך רק לעתים רחוקות מאד הם אוכלים מבני שבטם (אם איני טועה—רק אז נוהגים לאכל׳ כשהורגים על פי נמוקים דתיים); הם אוכלים רק בשר נכרים. ההורים אוהבים או ילדיהם׳ משתעשעים עמהם ומלטפים אותם׳ רציחת־בנים נוהגת רק בהסכם הכלל׳ עם הזקנים מתהלכים בחבה יתרה ואין הורגים אותם לעולם׳ אין להם לא דת ולא אלילים׳ ורק פחד המות מצוי אצלם׳ הנשואין — פוליגמיים׳ הקטטות הבאות בתחומו של בית־אב נחתכות על פי קרבות בין בעלי־הריב׳ שנערכים בחרבות־עץ ובשריוני־עץ׳ העבדות אינה ידועה אצלם; עבודת־האדמה — אין שם; כלי חרס אין להם; בגדים — אין׳ מלבד סנרי שהנשים לובשות לפעמים׳ בית־האב יש בו מאתים איש׳ הנחלקים לארבע מחלקות של גברים וארבע מחלקות

1) חקירות מעולות בנידון זה ע״ד הפראים היושבים מצפון ליסידניי והמדברים בלשון קאמילארי יש למצא בספרם החשוב של Lorimer Fison a. A. W. Howit „Hamilaroi and Kurnai“, Melborne 1880.

2) „Bulletin de la Société de Anthropologie“ כרך י״א, 1888. — את התשובות אני מביא בקצור.

של נשים; הנשואין מותרים רק בין בני המחלקות, אך לא בתחומו של בתי־האב".

על אדות הפאַפּואַסים, הקרובים מאד אל יושבי אוסטרליה, יש לנו עדותו של ג. ל. בינקא, שישב בגויניי החדשה, על פי רוב בגילוניק ביי משנת 1871 עד שנת 1883. הרי אנו מביאים את תוכן תשובותיו על אלו השאלות: [8]

„הפאַפּואַסים נוחים לחברותא ומבודחים מאד ואוהבים את הצחוק. רכי־לב הם ולא עזי־נפש. הידידות עזה בין החברים של בתי־אבות שונים, ועזה היא יותר בתחומו של בתי־אב אחד. יש שהפאַפּואַס יפרע חובו של חברו על תנאי שזה ישיב את החוב, בלי רבית, לבניו. על החולים והזקנים הם משגיחים; את הזקנים אין עוזבים ואין הורגים, — מלבד עבדים שהיו חולים זמן רב. פעמים שאוכלים בשר שבוי מלחמה. את הילדים הם מלטפים ומחבבים. את הזקנים והחלשים שבין שבויי מלחמה הם הורגים, ואת השאר מוכרים לעבדים. אין להם לא דת, לא אלים, לא אלילים, ולא שום שלטון; זקן המשפחה הוא השופט. כי ינאף איש (ז. א. שעבר על מנהגי הנשואין שלהם) ישלם כסף ענושים, שחלק ממנו נותן לטובת ה„נהריה" (הצבור). הארץ עומדת ברשותו של הכלל, אך תבואת הארץ תהי לאיש שטפל בה. הפאַפּואַסים יש להם כלי־חרס ויודעים את סחר החליפין, ועל פי מנהג שאחזו בו, רגיל הסוחר לתת להם סחורתו והם שבים לביתם ומביאים משם תבואת ארצם שהסוחר מבקש מהם; ואם לא ימצאו את הדבר המבוקש, ישיבו את הסחורה ליד הסוחר. [1]) הפאַפּואַסים נוהגים „ראשי בני־אדם", ז. א. אוחזים בחוק של גאולת דם. ואולם „פעמים — אומר פינש — בא הריב עד ה„ראַדשר" (הנסיך) שמטיל קנס ועושה שלום".

בזמן שמתהלכים עם הפאַפּואַסים בשלום, הם נוחים מאד לבריות. מיקלוכה־מאַקלאַי בא, כידוע, אל החוף המזרחי של גויני החדשה רק

1) שם, ע' 386.

2) בדרך זה נוהג המסחר של חליפין אצל הפאַפּואַסים בקיימאַני־ביי, שמפורסמים במעשיהם הישרים. „לא קרה מעולם, שפאַפּואַס לא שמר הבטחתו" — אומר פינש: („Neuguinea und seine Bewohner", Bremen, 1865, ע' 829.

בלוית מלח אחד וישב שם שתי שנים תמימות בין שבטים שנחשבו לאוכלי אדם, ונפרד מעליהם מתוך געגועים; הוא הבטיח להם לשוב וקים הבטחתו וישב עמהם עוד שנה אחת, וכל אותו הזמן לא היה ביניהם שום סכסוך אמנם הוא שם לו לחק שלא לדבר אליהם מעולם, — בלי שום אמתלא — דבר שקר ושלא להבטיח להם דבר שאי־אפשר לקיימו. הבריות העלובות האלה, שאינם יודעים אפילו להוציא אש ומשום כך הם שומרים על האש באהליהם שלא תכבה, חיים בתנאים של הקומוניסמוס הקדמוני ואין להם שרים ופקידים, ובכפריהם הדלים אין שום קטטה כמעט, שראויה לטפל בה. הם עובדים בחבורה — כמה שנחוץ להביא לחם יומם; בחבורה הם מחנכים את בניהם; ובערב הם מתקשטים, בהדור היותר אפשרי, ויוצאים ברקודים. כמו כל הפראים, הם מחבבים מאד את הרקודים, שהם מעין מיסתורין של בתי־האבות. בכל כפר וכפר יש „בארלא" או „באלאי" — בית „ארוך" או „גדול" — המיוחד לרווקים, ובו מתאספים לאספות צבוריות ודנים בעניני הצבור — שוב מנהג־מובהק המצוי אצל כל יושבי האיים של האוקינוס השקט, וגם אצל האסקימוסים, ההודים אדומי־העיר וכ"ו. כנופיות שלמות של כפרים מתרועעים זה עם זה ומבקרים זה את זה בצבור כולו.

לצערו של עולם, יש שעולה ובאה איבה בן הכפרים — לא בשביל „שיצר המקום להכיל את כל התושבים" או מחמת „התחרות עזה" שביניהם ושאר נמוקים, שבדה מלבו דורנו התגרני, אלא, בעיקר הדבר, מפני אמונות הבל. משחלה ביניהם אחד מהם, באים אליו ידידיו וקרוביו ודנים בכובד־ראש על השאלה — מי האשם במחלה זו שבאה? באותה שעה מבקשים את האויבים של החולה, איש איש מתודה על כל ריב קל שבקלים וסוף סוף — מוצאים את הסבה האמתית של המחלה: היא נשלחה בידי פלוני האויב היושב בכפר הסמוך — ולפיכך נמנים וגומרים להתנפל על אותו הכפר לפיכך הקטטות מצויות גם בין הכפרים היושבים ליד החוף, ואין צריך לומר בין אוכלי־האדם השוכנים בהרים, שנחשבים למכשפים גמורים

אויבים — אף כי לאחר שעמדו על טיבם יפה מצאו החוקרים, כי אין הם נבדלים במאומה משכניהם, היושבים לחוף הים [1].

הרבה עמודים נפלאים אפשר היה לכתב על ההרמוניה השוררת בכפריהם של יושבי פוליניזיה על אי האוקינוס השקט.

אך אלה עומדים כבר במדרגה יותר עליונה בסולם ההשכלה, ולפיכך נביא עוד מעשים מחיי יושבי הצפון הרחוק. עלי להוסיף רק, קודם שנעזוב את חצי־הכדור הדרומי, כי אפילו יושבי ארץ־האש, שיצא עליהם שם רע, עולים אלינו באור נעים יותר במדה שאנו חוקרים את דרכיהם. מיסיונרים צרפתים אחדים היושבים בתוכם „אינם יכולים להתאונן עליהם אף על מעשה רע אחד.״ הם שוכנים לבתי־אבות. מאה ועשרים או מאה וחמשים נפש בכל אחד, ונוהגים מנהג קומוניסמוס קדמון כמו הפאפואסים. הכל הם חולקים ביניהם, ועם הזקנים הם מתהלכים בנועם. שלום גמור שורר בין השבטים האלה[2].

אצל האיסקימוסים וקרוביהם הטלינקיטים, הקולושים והאליאוטים אנו מוצאים צורת־חיים דומה ביותר לזו שנמצא בו האדם בתקופה הקרחית. כלי־המלאכה שהם משתמשים בהם נבדלים במעט מאלה שהיו בתקופת־האבן העתיקה, וכמה מן השבטים האלה אינם יודעים עד היום את האומנות של ציד־דגים: הם הורגים פשוט את הדגה בחוח[3]. הם יודעים את שמושו של הברזל, אך הם מקבלים אותו רק מאת בני אירופא או מוצאים אותו בגלמה של ספינה לאחר שבירתה. מוסדותיהם החברתיים טבועים בחותם הקדמוניות, אף כי כבר יצאו מחוץ למצב של „נשואין קומונאים״ ואף מן האסורים של „המעמדות״. הם שוכנים משפחות משפחות, אך קשורי המשפחה רופפים עדיין, משום שמזמן לזמן הם עושים חליפין

---

1) „ידיעות החברה הגיאוגרפית הרוסית״ 1880, ע׳ 161. — מעטים הם כספרים, שיש בהם תאיר יותר יפה מחיי ינם ינם של הפראים, כמו אותם הקטעים מ׳ומנו של מיקלוכי־מאקלאי.

2) L. F. Martial: „Nission Scientifique au Cap Horn“ Paris 1883 כרך I ע׳ 183 — 201

3) מסע הקאפיטאן הולם בגרנלנד המזרחית.

בנשיהם או באנשיהם [1] ואולם המשפחות עומדות מאוחדות לבתי־אבות, — ואי אפשר בלי כך, כיצד היו יכולים לעמוד במלחמת־הקיום הקשה, אלמלא אחדו וחברו את כחותיהם יחדו? ואמנם כך הם עושים, ובמקום שמלחמת הקיום קשה ביותר, היינו — בגרלנדיה הצפונית־מזרחית, שם קשר בתי־האבות חזק יותר, רגילים הם לשבת „בבית הארוך", במקום ששוכנות משפחות אחדות, המובדלות זו מזו על־ידי מחיצות קטנות עשויות עורות קרועים, אך פרוזדור הבית משותף לכלם. פעמים שבית כזה יש לו צורה של שתי־וערב, ואזי נמצא במרכזו כירים משותפים לכל יושבי הבית. תירים גרמנים שישבו בימות החורף סמוך לאחד מאלה „הבתים הארוכים" ראו ונוכחו, כי בכל ימות החורף הקשה „לא נפלה קטטה כל שהיא ולא היה שום ריב בין השכנים בשביל השמוש באותו המקום הצר". נזיפה ואפילו דברי גדוף בלבד אסור להוציא, אם לא בצורה מקובלת של שירי לגלוג (nith-song), שהנשים שרות במקהלה, הנה כי כן מספיקים חיים של ידידות ושל סיוע־זה־לזה לחזק מדור לדור את רגש הכבוד לטובת עניני הכלל, שבו מצטיינים חיי האיסקימוסים. אפילו בקהלות הגדולות של האיסקימוסים הרי „דעת הקהל היא בית־דין ממש, וענשו של החוטא היא זה, שמגלים את קלונו ברבים [2].

ביסודם של חיי האסקימוסים מונח הקומיניסמוס. כל מה שרכשו בדרך ציד או דיוג הוא קנין בית־האב כלו. אך אצל שבטים אחדים, ביחוד במערב, בהשפעתם של הדנים, הולך ונרכש רכוש פרטי. אך הם משתמשים בחבולה אוריגינלית מאד להמעיט את הרעה הבאה בעקב צבור ההון בידי

1) באוסטרליה מצאו, כי בתי־אבות שלמים עושים חליפים בנשותיהם, כי להנצל מפורענית כל־שהיא (Post: „Studien zur Entw, des Fam". 1890, 342) הנה כי כן הם רואים את גלוי רגש האחוה במדה מרובה כעין תריס בפני הפורענית.

2) הדר. רינק אומר: האירופאים שהונכו על משפט הרומאים מסוגלים לעתים רחוקות להבין את כח שלטונו אל בית־האב. ואמנם לא בדרך יוצא־מן הכלל, אלא בדרך כלל אפשר להגיד, כי האדם הלבן, שדר אפילו עשר שנים בין האיסקימוסים, הולך מהם מבלי שרכש לו את דעת הרעיונות המקובלים אצלם, שעליהם עומדים סדרי החברה שלהם. האדם הלבן, הן מיסיונר והן סוחר מאמין תמיד, כי אירופאי עם־הארץ עולה על האיסקימוס החכם שבחכמים. "The Eskimo Tribes" ע' 31.

אנשים יחידים, דבר שעתיד במהרה להרוס את אחדות בית־האב. בשעה שאסקימוס רואה שעשירותו מתרבה, הוא מזמין את כל קרוביו ועושה להם משתה גדול, ולאחר שאכלו ושתו הקרואים, בעל־הבית מחלק ביניהם את הונו. ליד הנהר יוקון באליאסקא ראה דאלי משפחה איליאוטית אחת שנתנה בדרך זו עשרה רובים, עשר פרוואות, מאתים מחרוזות של פניני־זכוכית, הרבה שמיכות, עשרה עורות זאבים, מאתים עורות ביברים וחמש מאות עורות של קקומים. אחרי כן הסירו מעליהם את בגדי החג ונתנום מתנות, ובלבשם פרוואות בלות פנו אל קרוביהם בנאום קצר ואמרו, כי אף־על־פי שנעשו עתה עניים מכל אחד מן הקרואים, אך הם רכשו להם במחיר זה רכוש גדול של יד ידותם[1].

חלוקת העושר מעין זו נקבעה, כנראה, למנהג אצל האסקימוסים ובאה בכל שנה ושנה בזמן קבוע אחרי התערוכה, של הרכוש שנרכש במשך השנה. חלוקה זו, כנראה, מנהג עתיק הוא מאד, שנולד בזמן שנולד הרכוש הפרטי ונעשה תרופה להקים את השויון בין הקרובים, שנהרס על ידי התעשרותם של אנשים יחידים. חלוקת הקרקעות ושמיטת החובות מתקופה לתקופה, שהיו נוהגות בזמנים היסטוריים אצל כמה וכמה עמים (שמיים, אריים וכו'), הרי הן, כפי הנראה, שרידי מנהג קדמון זה. המנהג לקבר עם המת את כל רכושו הפרטי או לכלותו על קברו — שאנו מוצאים אצל כל הגזעים הקדמונים — אף הוא, יש לו יסוד זה, ואמנם כן, בה בשעה שכל רכושו הפרטי של המת שורפים או מנתצים על קברו, הנה אותם הדברים שהם קנינו בשותפות עם בית־האב שלו, כגון, הסירות הצבוריות, הרשתות וכו' נשארים בעין. צריך לאבד רק את קנינו הפרטי. בתקופה מאוחרת יותר נעשה מנהג זה דתי: מבארים אותו בדרך הסוד והדת מצוה לאבד את הרכוש, בשעה שדעת הקהל בלבד אין בכחה עוד לכוף על מנהג זה, ולבסוף, במקום אבוד ממש של הרכוש בא מנהג סימבולי, ז. א. — על קברו של המת שורפים תבניות של ניר או ציורים של רכוש המת (כך נוהגים בכינא), או שמביאים על הקבר את רכוש המת ולאחר הקבורה משיבים אותו לביתו:

1) Dall: „Alaska and its Resourses", Cambridge U.S, 1870,

בצורה זו נשמר המנהג הזה, כידוע, בין האירופאים בנוגע אל החרבות, אותות־הצלב ושאר אותות־הכבוד.

על מדותיהם הנעלות של משפחות האסקימוסים נכתב הרבה בספרות הכללית, ובכל־זאת יש בדברים האלה הבאים לקמן ע"ד מדותיהם של האלי־אוטים — קרוביהם של האסקימוסים — ענין רב, משום שהם יכולים לשמש באור יפה לבאר את מוסר הפראים בכלל. הדברים האלה יצאו מעטו של אדם גדול, הוא המיסיונר הרוסי בנימינוב, שכתב אותם לאחר שישב עשר שנים בין האליאוטים ודר עמהם בידידות. אני מקצר את הדברים, אך עד כמה שאפשר אני מביא אותם בלשונו של המחבר.

"כח־הסבל' התכונה המובהקה שלהם, גדול מאד אצלם. לא רק שהם יוצאים לטבול עצמם בכל יום בבוקר בים המכוסה קרח ועומדים את"כ ערומים על החוף ונושמים אל קרבם את אויר הצנה, אך כח סבלם בשעת עבודה קשה או בימי בצורת עולה על כל הם שאפשר לציר בדמיון. בזמן שיש מחסור במזון, דואג האליאוטי קודם כל לכלכלת בניו; הוא נותן להם כל מה שבידו והוא עצמו שרוי ברעב. אין בהם נטיה למעשי גנבה, כמו שעמדו על זה הנוסעים הרוסים הראשונים, ולא שהם אינם גונבים מימיהם; כל אליאוטי מודה על עונו, כי גנב משהו בזמן מן הזמנים, אף תמיד הרי זה דבר השוה פרוטה ואינו אלא מעשה ילדות. החבה של ההורים אל ילדיהם מעוררת נפש, אף כי אינה מובעה בחבוק־ונשוק או בדברים. האליאוטי מוציא מפיו הבטחה בעמל רב, אך אם יצא דבר מפיו, ישמור אותו ויעבור עליו מה. (מעשה באליאוטי שנתן במתנה לבנימינוב מחרוזות של דגים חרובים, אך בהיותו נחפז לדרכו שכח בי את המתנה ונשארה על החוף, והאליאוטי נשא אותה לביתו. עד יאנואר לא מצא האיש יכולת לשלחה לבנימינוב, ודוקא בחדשי נובמבר ודצמבר היה מחסור רב בין האליאוטים האלה, אך האנשים הרעבים לא נגעו באותם הדגים שנתנו במתנה, ובחדש יאנואר נשלחו למקומם) ספר המדות שלהם הוא גם שונה גם קשה. אלו דברים, למשל, שהם חרפה לאדם: לפחד מפני המות המוכרח לבא; לבקש חנינה מאת האויב; למות עד שלא הרג אף אויב אחד; להיות נתפש בגנבה;

לפול מתוך הסירה בחוף; להתירא להפליג בים בשעת סערה; להתעלף קודם חבריו בזמן שהולכים בדרך והמזון אזל: להיות להוט בשעת חלוקת השלל (וכדי לבזות חבר חמדן כזה, הכל נותנים לו את חלקיהם). וגם אלה חרפה הם לאדם: לגלות סוד הצבור לאשתו; לצוד ציד בשנים ולא לתת את החלק הטוב מן הטרף לחברו; להתפאר במעשי גבורה, וביחוד כשהם בדויים מן הלב; לחרף ולגדף מתוך כעס; לבקש נדבה; לחבק את אשתו ולפזז עמה במעמד אחרים; לעסוק במקח וממכר בעצמו: המכירה צריכה לבא ע"י סרסור, שהוא קוצב את המחיר. ואלו דברים הם חרפה לאשה: שלא לדעת את מלאכת התפירה ובכלל לעשות מלאכת נשים לא בכשרון; שלא לדעת מחולות; לחבק את בעלה וילדיה, או גם לדבר עם בעלה במעמדם של אחרים". [1]

אלו הן המדות של האליאוטים, ואשורם של הדברים האלה אתה מוצא בהגדותיהם ואגדותיהם. יש לי רק להוסיף, כי בזמן שכתב בנימינוב "את רשימותיו" (בשנת 1840), קרה בין האליאוטים (שמספרם עלה עד ששים אלף איש) במשך חמשים שנה רק מקרה אחד של רציחה, ובמשך ארבעים שנה בין אלף ושמונה מאות אליאוטים לא אירע אף חטא אחד של דיני־נפשות, והדבר הזה אמנם לא יפלא בשימנו אל לבי, כי כל מיני גדוף ודבורים גסים אינם ידועים לגמרי בחיי האליאוטים. אפילו ילדיהם אינם מתגרים זה בזה ואינם פוגעים זה בזה בדברים. הגדוף החריף ביותר שבפיהם הוא מעין זה: "אמך אינה יודעת לתפור" או "אביך שתום־עין הוא". [1]

ואולם הרבה תכונות בחיי־הפראים הרי הן חידות בעיני האירופאים. יש להביא ראיות נאמנות אין מספר להוכיח, כי בין הפראים התפתחה

---

1) בנימינוב: "רשימות ע"ד חבל אונאלאשק" 3 כרכים, ס"ב 1840.

2) ראוי לעמוד על זה, כי כמה סופרים (מידינדורף, שרינק, פינש) תארו את שאר יושבי הצפון (האוסטיאקים והסאמויידים) כמעט באותם הדברים. אף בשעת שכרונם הקטטות מועטות ביניהם. "במשך מאה שנה קרה רק מקרה אחד של רציחה באדמת־הטונגדרות" – כתב מידינדורף –: "ילדיהם אינם מתגרים מעולם זה בזה"; "כל אדם להניח בטונדרא כל דבר שהוא, אפילו מיני מזונות ומשקאות ואיש לא יגע בהם"; "לא ראו מעולם ששני תושבים סכהים כבני השבט ההודי אחס יכו זה את זה", וכו' וכו'.

במדה רבה האחדות של בית־האב ושלום רב שורר ביניהם. ובכל זאת גם זה נכון וקים, כי בין אותם הפראים עצמם אנו מוצאים רציחת־ילדים, כי במקרים ידועים הם הורגים את זקניהם, וכי כולם אוחזים באדיקות במנהג של נקמת דם. אנו צריכים אפוא לנסות כחנו ולבאר את קיום העובדות הללו, שבעיני האירופאי הן נראות מתוך השקפה ראשונה כשני הפכים בנושא אחד.

זה עתה אמרנו, כי האליאוטי נכון לרעב ימים שלמים וגם שבועות ולתת אוכל לילדו, כי האם הבושמנית מוסרת עצמה להיות שפחה, כדי שלא להפרד מעם ילדה. ואפשר היה למלא כמה וכמה עמודים בתאורים מוכיחים כי אמנם שוררים בין הפראים וילדיהם יחוסים של חביבות. כל הנוסעים מספרים עובדות מעין אלו. בספרו של אחד אתה קורא על האהבה העדינה של אם; והשני מספר על אב רץ בכל כחו ביער ונושא על שכמו את ילדו שנשכו נחש; או מיסיונר אחד מספר על יאושם של ההורים שמת עליהם ילדם, זה הילד שהמיסיונר עצמו הצילו מידם כשרצו להביאו לקרבן תיכף ללידתו; או שאתה שומע, כי האמות נשי „הפראים" מיניקות את ילדיהן עד ארבע שנים, וכי באי „הברידא־החדשה" במות ילד חביב ביותר, אמו או דודתו מאבדת עצמה לדעת, כדי לשמור על חביבה בעולם הבא, וכו' עד אין סוף.

עובדות מעין אלו ידועות במספר רב. ולפיכך, בשעה שאנו רואים כי אותם ההורים הרחמנים עצמם נוהגים מנהג רצח־ילדים, על כרחנו אנו צריכים להודות, כי מנהג זה (ואין להשגיח על הצורות שלבש בזמן מאוחר) נולד בכח ההכרח, כעין תוצאת הרגש של חובה ביחס אל בית־האב ובשביל שיוכלו לגדל את בניהם שגדלו מעט. בכלל צריך לומר, כי הפראים „אינם פרים ורבים לאין שעור", כמו שאמרו עליהם מקצת מן הסופרים האנגלים, אדרבא, הם מבקשים כל מיני תחבולות להמעיט את מספר הילודים. ולשם כך יש ביניהם שורה שלמה של אסורים שונים, שבלי ספק היו נראים כמעיקים ביותר בעיני האירופאים, ובכ"ז הפראים אינם עוברים עליהם. ואף על פי כן אין בכחם של העמים הקדמונים לכלכל את כל הילדים הנולדים. ואזי הם

באים לידי רצח־ילדים׳ ואולם לא אחת בדקו ומצאו׳ כי תיכף לאחר שעולה בידם להגדיל ולהרבות את מזונותיהם׳ מיד הם פוסקים להשתמש בתחבולה זו; בכלל׳ עושים ההורים מנהג זה שלא ברצון׳ ובכל מקרה שבא לידם הם משתמשים בכל מיני פשרות׳ ובלבד לקיים את נפש ילדיהם. כמו שהעיר יפה ידידי א ל י ר ק ל י ו׳ הרי הם בודים לשם כך ימים טובים וימים רעים להולדת הילד׳ כדי להציל לפחות את אלה שנולדו בימים טובים; בכל התחבולות הם מנסים לדחות את הרצח לכמה שעות׳ ואחרי כן אומרים׳ כי כיון שחי הילד מעת־לעת׳ סימן הוא שנגזר עליו להאריך ימים. הרי הם שומעים קול ילדים קטנים׳ כאילו עולה עליהם מן היער׳ ואומרים כי הקול הזה מבשר רע לכל בית־האב אם ימות הילד; וכיון שאין ביניהם לא מומחים „לברא מלאכים" ולא „בתי מחסה"׳ שיבאו ויסירו מעליהם את עול הילדים׳ הרי כל אחד ואחד מתמלא רעד מפני הצורך לקיים גזר דין קשה זה׳ ולכן הם בוחרים להוציא את הילד אל היער מאשר ליטול את חייו בידים. רצח־ילדים מתקיים אפוא משום חוסר דעת ולא משום אכזריות; ותחת לפטם את הפראים בדרשות יפות׳ מוטב היה אילו הלכו המיסיונרים בדרכו של בנימינוב׳ שהיה עובר בכל שנה׳ עד ימי זקנתו׳ את הים האוחוטי בספינה רעועה לבא אל הטונגוסים ואל הקאמטשאדאלים׳ או שהיה נוסע בכלבים בין הטשוקטשים׳ להביא להם לחם ותשמיש — ציד׳ ובדרך זו עלה בידו לבטל ביניהם מנהג של רצח־ילדים.

ואותם הדברים נכונים גם בנוגע אל המעשה שחוקרים שטחיים קוראים לו בשם רצח־אבות. הנה ראינו׳ כי המנהג להמית את הזקנים לא התפשט כל כך כמו שספרו כמה סופרים. בכל הספורים הללו יש הפרזה מרובה; אך אין ספק׳ כי מנהג זה מצוי לפרקים כמעט אצל כל הפראים. ובמקרים אלו יש לבארו על פי סבות אלו שגורמות לרצח־ילדים. בשעה „שהפרא" הזקן חש׳ כי היה למשא על כל בית־האב שלו; בשעה שהוא רואה בכל בוקר׳ כי

---

1) „Les Primitifs", Paris, 1889.

1) דברים אלו שמעתי מפיו בשנת 1864 ליד האמור, בזמן שהיה בישוף בחבל האחוטי וקאמטשאטקא, קודם שנעשה למיטרופוליט המוסקבאי.

חלק מזונותיו הוא גוזל מאת הילדים (והקטנים הרי אינם מקבלים באהבה את יסורי הרעב כאבותיהם ובוכים ומבקשים אוכל); בשעה שבכל יום על הבחורים לשאת אותו על שכמם לאורך החוף המלא אבנים או דרך יער־עד (הרי הפראים אין להם לא כורסאות־עגלות לחולים אף לא עניים לנהג בהן) אזי אומר וחוזר ואומר הזקן את הדברים שנשמעים עד היום מפי האכרים הזקנים ברוסיה: „שרוי אני בעולם שאינו שלי — עת להאספ!" והוא הולך ונאסף. הוא עושה כמו שעושה תמיד במקרים אלו איש־צבא. בזמן שהצלחת גדודו תלויה בהליכתו לפנים הלאה, והחיל אינו יכל ללכת הלאה ויודע שעתיד הוא למות אם יפגר בדרכו, אז הוא פונה בבקשה אל ידידו הטוב לעשות עמו חסד בטרם יצא הגדוד לדרך — והידיד מכונן בידים רועדות את רובהו אל גוף האדם ההולך למות. כך נוהגים גם הפראים. הפרא הזקן מבקש לו את המות; הוא עצמו דורש לקיים את החוב האחרון שהוא חייב לבית־האב שלו. הוא מקבל על זה תחלה רשות מאת קרוביו. אז יחפור לו בידו קבר והוא מזמין את כל קרוביו למשתה פרידה. כך עשה בזמנו אביו, ועכשו הגיעה שעתו הוא, ובידידות הוא נפרד מעם הכל קודם שילך לבית עולמו. הפרא רואה מות כזה כמלוי חובה לבית־אב שלו, עד שלא רק שממאן הוא, כי יצילוהו ממות (כמו שמספר מופט), אלא גם אינו מקבל הצלה זו שבאה לו. ומעשה באשה אחת שצריכה היתה למות על קבר בעלה (בכח המנהג הנזכר) ובאו מיסיונרים והצילוה ממות והוליכוה אל אי אחד, אך היא ברחה מעמהם בלילה, עברה את מיצר־הים ובאה אל בית־האב שלה למות על הקבר. המות במאורעות אלו הרי הוא דבר שבדת. אך בדרך כלל אפשר לומר, כי הפראים ממאסים כל כך בשפיכת דמים, אם לא בשעת מלחמה, עד שגם במקרים אלו אין איש מהם נוטל על עצמו מעשה הרצח, ולכן הם בוחרים בדרכים עקלקלות, שהאירופאים לא ידעון ובארו את מעשיהם באור שקר. על פי רוב, עוזבים ביער את הזקן שגמר למות ופורסים לו ממזונות הקהל מנה גדולה מזו שמגיעה לו. כמה פעמים אירע לנוסעים

1) הובא בספרו של גירלאנד ווייץ: כרך ה', ע' 640 „Antropologie der Naturvölker",

התירים בארצות הציר לעשות כך, בשעה שלא היה בידם להוביל הלאה את חברם שחלה: „הרי לך מזון, פרנס עצמך עוד ימים אחדים! אולי תבא לך ישועה ממקום שהוא!”

חכמי מערב־אירופא, שראו עובדות אלו, אינם מסוגלים להבין את טיבן; אין הם יכולים להתאימן עם אותן מן העובדות, המעידות על התפתחות עליונה של מדות בית־אב, ולכן הם בוחרים להטיל ספק בעדות זו, שיש לסמוך עליה בלי שום פקפוק, תחת לבקש באור על הדבר, שאנו מוצאים יחדו שני מינים של עובדות זו בצד זו: מדות נעלות של בית־אב בצד רצח אבות זקנים וילדים קטנים. אך אילו באו אותם האירופאים עצמם וספרו לפני הפרא, כי בני אדם חביבים מאד, הכרוכים אחרי ילדיהם והנוחים להתרגש כל כך, עד שהם מורידים דמעות למראה אסון, המתואר על פני בימת התיאטרון, והם יושבים באירופא בשכנות עם אהלים דלים, ששם מתים ילדים מכפן — לא היה הפרא גם הוא מבין אותם. זכורני שעמלתי לשוא לבאר לידידי הטונגוסים את טיב התרבות שלנו, העומדת על האינדי־בידיאליות: הם לא הבינו את דברי ובאו לידי כמה השערות דמיוניות. האמת היא, שהפרא המחונך על רעיון האחדות של בית־האב, שיש לה מקום בכל המקרים הרעים עם הטובים, אינו מסוגל להבין את האירופאי „בעל המדות” שאין לו מושג כל־שהוא מאחדות כזו, כשם שאירופאי בינוני אינו מסוגל להבין את רוח הפרא. ואולם אילו אירע לו למלומד שלנו לדור בין משפחת הפראים הרעבים למחצה, שכל אוצר מזונותיהם לא היה מספיק גם לכלכל אדם אחד ימים אחדים, אפשר שהיה מבין אז, מה מביא את דפראים לעשות את מעשיהם. כמו כן, אילו היה הפרא דר בתוכנו והיה מקבל את „השכלתנו” אפשר שהיה מבין את חוסר־הרחמים של בני אירופא אל רעיהם ואת הקומיסיות הממלכיות, העוסקות בשאלה, איך לקדם את הרציחות הליגליות של ילדים, הנהוגות באירופא. 1) „בבתי אבן יהפכו

2) באנגליה התפשט המנהג למסור את הילדים „הממזרים” לנשים כפריות, העוסקות במלאכה זו במומחיות ומענות את הילדים האומללים ברעב וקר. מספר המתים בין „חניכי־הכפר” אלה מבהיל הוא. קרוב לאותו דזמן שכתבתי את מאמרי ישבה קומיסיה מיוחדה לדון בשאלה זו, כמובן, העלתה ס בידה.

הלבבות לאבן־ אומרים האכרים הרוסים; אך הפרא צריך היה קודם לשבת בבית אבנים.

הערות אלו יש להעיר גם על אדות אכילת־בשר־אדם. אם נשים אל לב כל אותן העובדות שהתבררו זה לא כבר, בשעה שדנו בענין זה בחברה האנטרופולוגית בפאריז, וגם כמה וכמה הערות דרך־אגב שאנו מוצאים בספרות על ה„פראים", אנו צריכים להודות, כי אכילת־בשר־אדם באה מתוך הכרח גמור, ורק בהשפעתן של דעות־קדומות ושל הדת התפתחה והגיעה באי פידשי או במקסיקה לידי מדרגה מבהילה. ידוע, כי עד סמוך לזמננו מוכרחים פראים רבים לפעמים לאכול בשר נבלה שהרקיבה, ובזמן שאפס מזון לגמרי היו כמה מהם מוכרחים לפתח קברים ולהוציא משם פגרי אדם לאכילה גם בזמן של מגפה. עובדות מעין אלו התאשרו אשור גמור. אך אם נעבור בדמיוננו אל אותם התנאים, שבהם היה שרוי האדם בימי התקופה הקרחית באקלים לח וקר, באין לו כמעט שום מזון של צמחים; אם נביא בחשבון את השמות הנוראות, שעושה עד היום מחלת הסקורבוט (הצינגה) בין השבטים הרעבים הפראים־למחצה, ונזכר כי הבשר והדם היו שתי התרופות היחידות הידועות להם, עלינו להניח, כי האדם שהיה בתחלה בעל־חיים אוכל־זרעים נהפך והיה לאוכל־בשר בימי התקופה הקרחית. אמנם בזמן ההוא ודאי שהיה שפע רב של חיות שונות; אך ידוע הוא, שהחיות דרכן לנדוד בהמון בארצות הצפון, ופעמים שהן נעלמות לגמרי מן הארץ לזמן של שנים אחדות. במקרים אלו חסרו לו לאדם צרכי מזונותיו האחרונים. ועוד אנו יודעים, כי גם האירופאים בזמן של נסיונות קשים כאלה באו לאכול בשר־אדם: לא כל שכן הפראים. עד היום הזה הם מוכרחים לפעמים לאכול פגרי מתיהם, ובזמנים הקודמים, בשעת פורענית, היו מוכרחים לאכול גם בשר ההולכים למות: הזקנים היו מתים אז מתוך אמונה, כי במותם הם עושים את החסד האחרון עם בית־האב שלהם. ומטעם זה יש כמה שבטים שחושבים אכילת־בשר־אדם לדבר של מעלה, כעין דבר מצוה מפי מלאך מן השמים.

בזמנים מאוחרים חדלה אכילת־בשר־אדם להיות דבר הכרחי ונעשה נהג, „שריד" אמונה תפלה. צריך לאכל את האויב, כדי לרשת את כחו גבורתו; אחרי כן, בזמנים מאוחרים יותר, היו אוכלים לתכלית זו רק את הלב או העין של האויב. ובו בזמן הלכו ורבו בין שבטים אחרים המון של כהנים, ונבראה תורה שלמה של אלים, שביניהם היו אלים רעים הצמאים לדם אדם. והכהנים תבעו קרבנות אדם לרצות את האלים האלה. בצורה דתית זו הגיע המנהג של אכילת־בשר־אדם לידי מדרגה מבהילה ביותר. ומקסיקה יכולה לשמש בנידון זה דוגמא ידועה לכל. ובאיי פ י ד ש י ששם רשאי היה המלך לאכל בשר כל נתין מנתיניו. אנו מוצאים כתה עצומה של כהנים, תורת־אלים שלמה והתפתחות גמורה של שלטון־מלך שאין לו גבול. הנה כי כן, המנהג של אכילת־בשר־אדם, שנולד בכח ההכרח, נעשה בתקופה מאוחרה מוסד דתי. ובצורה זו היה קים ימים רבים לאחר שכבר בטל בין אותם השבטים שהיו מחזיקים בו. בלי ספק, בזמנים קדמונים, אלא שלא הגיעו בהתפתחותם למדרגה תיאוקרטית. כיוצא בזה אפשר לומר גם בנוגע לרצח־הילדים והמנהג להפקיר את ההורים שהזקינו. בכמה מקרים נשמרו גם המעשים האלה כשריד ימים קדמונים, בצורה של מסורת קדומים שנקדשה בקדושה דתית.

לבסוף עלי להביא עוד מנהג אחד חשוב ומקובל בכל מקום, שנתן ידים לבא לידי מסקנות מוטעות. כונתי אל המנהג של נקמת דם. כל הפראים מאמינים, כי הדם השפוך יכופר רק בדם שופכו. מי שהרג את הנפש צריך למות; מי שנפצע ונשפך דמו, צריך שהחובל בו דמו ישפך. ואין יוצא מן הכלל הזה: גם בעלי־החיים בכלל; אם הציד שפך דם — בהרגו את הדוב או את הסנאי — גם דמו ישפך בשובו מן הציד. כך הוא מושגם של הפראים על דבר היושר — מושג שנתקיים עד היום באירופא המערבית בנוגע למעשה רצח.

בזמן שהפוגע והנפגע הם בני בית־אב אחד דינם דין פשוט: בי

האב והנפגע הם עצמם חורצים משפט. [1] אך בזמן שהחוטא היה בן בית־אב אחר, וזה היה ממאן, מחמת סבה כל־שהיא, לכפר עונו, אז מקבל על עצמו בית־האב שנפגע לנקם מאת הפוגע. האנשים הקדמונים רואים מעשי כל יחיד ויחיד כמעשי בית־האב כולו, כאילו הוא מלא את ידיו, ולפיכך הם חושבים, כי בית־האב כולו אחראי בעד מעשי כל אחד מבניו. ומשום כך יכל מעשה־הנקמה לפגע במי שהוא מבני אותו בית־האב, שממנו יצא העולב. [2] אך פעמים שמעשה־הנקמה עולה על מעשה־הפגיעה, הנוקמים אומרים רק לחבול באיש שפגע בחברם ונמצא שהרגו אותו או שפצעו אותו יותר מכפי ששערו; באה אז פגיעה חדשה בצד השני, שרואה את עצמו מחויב לעשות נקמה חדשה; וכך ימשך הדבר עד אין סוף. ולפיכך התאמצו החוקקים הקדמונים לקבוע תחומין מדויקים לנקמה: עין תחת עין, שן תחת שן, דם תחת דם.

ואולם ראוי לעמוד על זה, כי אצל רוב העמים הקדמונים מקרים אלו של נקמת דם מועטים הם מכפי שאפשר היה לשער; אף כי אצל מקצתם הגיע הדבר לידי התפתחות שלא־כדרך־הטבע, ביחוד בין ההרריים, שברחו אל ההרים מפני הגרים שבאו מארצות נכריות, כגון אצל ההרריים

1) ראוי לעמוד על זה, שבשעה שבית־האב חורץ משפט־מות אין איש רוצה ליטול על עצמו תפקידו של תלין. כל אחד ואחד שזורק אבנו או ששולח חצו או שמכה בגרזנו מתאמץ שלא הוא יכהו מכת־מות. בתקופה מאוחרת יותר יבא הכהן להמית את הנידון בסכין קודש; ובזמן מאוחר יותר יעשה מעשה זה המלך, עד שסוף סוף ימצאו תלין קבוע בשכר. עיין הערות עמוקות בענין זה בספרו המפורסם של Bastin: „דער מענש אין דער געשיכטע" כרך ג' „דיא בלוטראכע" ע' 1 — 36. שריד של מנהג זה מחיי בתי־האבות, כמו שהעירני ע"ז הפרופיסור E. Nys, נשאר במיתות בי"ד של צבא עד היום. באמצע המאה הי"ט היו נוהגים למלא את הרובים של שנים עשר חילים, שנועדו להמית חוטא ביריה, באחד עשר כדורים ובזיון אחד סתמי. ונוהגים היו שהחילים לא ידעו מי מהם זכה בזיון הסתמי, ולפיכך יכל כל אחד מהם להרגיע את לבו הסוער במחשבה זו, שהזיון הסתמי היה אצלו ולא הוא אפוא היה בין אלה שהרגו את הנפש. —

2) באפריקא, גם בשאר בקומות, קים מנהג מקובל שעל פיו בזמן שנמצא מעשה גנבה, בית־האב הקרוב משיב מחיר הגנבה ואחר כך מבקש את הגנב. A. H. post: „Afrikanische Jurisprudenz", Leipzig 1887, 77 'כ' I ע

2) עיין בספרו של הפרפרוסור מ' קובלסקי: „מנהג זמננו והחוק הקדמוני" מוסקבא 1885 כ' ב', שיש בו הרבה השערות חשובות בענין זה.

שבקוקז, וביחוד אצל הדאַיאַקים שבאי בורנֵיאָ, אצל הדאַיאַקים — לפי דברי קצת תיָרים בני זמננו – הגיע הדבר לידי כך, שבחור אינו יכול לשאת אשה, אף לא להיות נחשב לגדול שבגר, עד שלא הביא, לפחות, ראש אחד של אויב. כך מסופר, לפחות, בפרטי פרטים בספר אנגלי אחד. ואולם נמצא הדבר, כי אותן הידיעות שבאו בספר ההוא מוגזמות מאד. על כל פנים, דבר זה שהאנגלים מכנים בשם „צַיָד ראשים" נעשה לנו ברור יותר לאחר שנודע לנו, כי זה המכונה „ציד" אינו „עורך ציד" ואף אינו עושה מה שעושה מתוך נקמה פרטית. הוא עושה על פי זה שנחשב בעיני לחוב מוסרי בנוגע אל בית־האב שלו, ולפי־כך הוא נוהג ממש כמו שנוהג השופט האירופאי, המשועבד גם הוא אל החוק המוטעה „דם תחת דם" שמוסר את הרוצח שנידון למיתה על פיו ליד התלין. שניהם — גם הדאיאק גם השופט שלנו – היו מרגישים מוסר־כליות, אילו באו לחון את הרוצח מחמת רגש של רחמים. ומשום כך הנה מחוץ לתחום של הרציחות האלה, שנעשות תחת השפעת דעותיהם על היושר, הרי הדאיאקים הללו, לפי עדותם של כל אלה שהתודעו אליהם יפה, עם חביב מאד. אותו קארל בוק עצמו, שתאר לנו את התמונה הנוראה של „ציד הראשים", כותב על אדותם:

„מה שנוגע למדותיהם של הדיאיאקים, הרי אני צריך ליחד להם מקום חשוב בין שאר העמים"... מעשי גנבה וגזלה אינם בנמצא כלל ביניהם. גם הם מצוינים באהבתם את האמת... ואם לא בכל זמן יכלתי להוציא מפיהם את „כל האמת" – אך מעולם לא שמעתי מפיהם דבר זולתי אמת. אבל ששבח זה אין להגיד על המאלאים". [1]

עדותו של בוק מתאשרת אשור גמור על ידי אידא פייפר. „ראיתי ונוכחתי – כתבה זו – כי ברצון רב הייתי נוסעת ביניהם. על פי רוב מצאתי את האנשים האלה כנים, טובים וצנועים... במדה מרובה יותר מכל עם שהוא מן העמים הידועים לי. [2] ושטלצי בדבריו על הדאיאקים משתמש כמעט באותם הניבים עצמם. הדאיאקים נושאים על פי רוב רק אשה אחת

---

1) Carl Bock: „The Head Hunters of Borneos" London 1881, 209 'ע.

2) Jda Pfeiffer: „Meine zweite Weltreise", Wien 1856, 116 'ע ,'כרך א.

ומתהלכים עמהּ נוחים הם לחברותא ובכל יום ויום בבוקר כל בית־האב יוצא בכנופיות גדולות לדוג דגים או לצוד חיות או לעבוד בגן הכפרים שלהם אהלים גדולים שם, ובכל אחד מהם דרים כתריסר משפחות, ופעמים שגם כמה מאות נפש, וכולם חיים זה עם זה בשלום ואהבה. הם מכבדים מאד את נשיהם ומחבבים מאד את ילדיהם; אם חלה אחד מהם — הנשים באות לשמור עליו חליפות. בכלל הם זהירים מאד במאכל ומשקה. כאלה הם הדאיאקים בחיי יום יום שלהם.

אם אמרתי להביא עוד משלים מחיי הפראים, הרי אהיה חוזר עוד ועוד על הדברים שכבר אמרתי. בכל מקום שאנו פונים אנו מוצאים דרכי חיים בחברותא, רוח של עולם־הזה. ובשעה שאנו באים לחדור אל הערפל של ימי קדם, הרי אנו מוצאים גם שם את החיים בבתי־אבות ואותן האגודות של בני־אדם, אם גם בצורה קדמונית מאד, לשם סיוע הדדי. ולפיכך יפה מאד כִּוֵן דרוין, שראה בסגולות החברתיות של האדם את כח־הפועל העיקרי של התפתחותו והשתלמותו. ותלמידיו הטועים של דרוין לא כִּוְנוּ יפה כלל וכלל, בהוכיחם את ההפך מזה.

„כחו המעט של האדם בערך אל שאר בעלי־החיים והמהירות המעטה של תנועותיו — כתב דרוין — וגם הזיון המועט שקבל מאת הטבע וכו' התרבו במשקלם, ראשית, על־ידי כשרונותיו השכליים (ואלה, כמו שהעיר דרוין במקום אחר, התפתחו בעקר או ביחוד ע"י עמלו לטובת החברה), ושנית, על ידי סגולותיו החברתיות, שמתוך כך היה נותן לאחיו בני האדם ומקבל מהם עזרה בשעת דחקו". [1]

בשנות המאה הי"ח התפשט המנהג לפאר ולרומם את „הפראים" ואת החיים „במצב טבעי". כעת באו אנשי המדע ועברו אל הקיצוניות שכנגד המנהג ההוא, ביחוד מזמן שמקצת מהם, מתוך שאיפתם להוכיח את מוצא האדם מן החיה ואי־ידיעתם את החברותיות של בעלי־חיים, באו להאשים את הפרא בכל מיני נטיות „בהמיות" שנראו להם בדמיון. הכל

1) „Descent of Man" 64 ,63 'הוצאה ב' ע.

רואים, כי הגזמה זו רחוקה יותר מן המדע מאותה האידיאליזציה של ר ו ס א. האדם הקדמוני אינו לא סמל המדות־הטובות אף לא סמל „הפראות״. אך יש לו סגולה אחת שהלכה וגדלה בקרבו וחזקה ע״י תנאי מלחמתו הקשה בעד קיומו: הוא רואה את קיום עצמו שוה לקיומו של בית־האב שלו; ובלי סגולה זו לא היתה האנושיות מגיעה לעולם למדרגה זו, שעליה היא עומדת כיום.

כאשר אמרנו למעלה, היו בני האדם הקדמונים משוים את חייהם הם לחיי בית־האב שלהם במדה כזו, עד שכל מעשה קל שעשו ראו כמעשהו של בית־האב כולו. כל מעשיהם ודרכי חייהם ערוכים על פי שורה שאין־לה־סוף של חוקים בעל־פה, חוקי דרך־ארץ, שהם פרי הנסיון של הכלל לדעת מה טוב ומה רע, זאת אומרת, מה מועיל ומה מזיק לבית־האב שלהם. אמנם הדעות והמחשבות, שעליהן מיוסדים החוקים הללו, פעמים שחסרות־טעם הן מאד. הרבה מהן יסודן באמונות תפלות. בכלל, בכל מה שהפרא עושה הוא רואה רק את התוצאות הסמוכות של מעשהו; אין בכחו לחזות את התוצאות העתידות לבא לאחר זמן; אך בדבר הזה מחזק הפרא את הטעות, שעליה הוכיח ב י נ ט א ם את המחוקקים המשכילים. אפשר שבעינינו המנהג של הפרא שנעשה־לחוק חסר טעם הוא, אך הוא משועבד לו גם אם מעיק הוא מאד. הדינים־המנהגים של הפרא – הם הם הדת שלו; הם הם – מהות חייו. הרעיון ע״ד בית־האב קבוע תמיד בלבו; ולפיכך, מעשה הגבלת־עצמו והקרבת־עצמו לטובת בית האב הרי הוא חזיון מצוי בכל יום. אם עבר הפרא על חוק קל כל שהוא שחקק בית־האב שלו, הנשים רודפות אותו בלגלוגן; ואם העבירה חמורה יותר, אזי הוא מתענה יומם ולילה בפחד, שמא הביא רעה על כל בית־האב שלו, עד שיסיר מעליו בית־האב את חטאו. אם הפרא פצע במקרה את חברו מבני בית־האב שלו ועשה אפוא את העון היותר חמור, הוא בורח אל היער ונכון הוא לאבד עצמו לדעת, אם בית־האב לא יכפר עונו על־ידי־זה שיגרום לו כאב גופני או שיוציא

ממנו מעט דם מדמו[1]. בתחומו של בית־האב חולקים כל דבר בין הכל: כל נתח מזון מתחלק בין כל המסובין; ואפילו בשעה שהפרא עומד ביער יחידי לא ישב לאכול עד שיקרא שלש פעמים בקול רם לכל מי שישמע את קריאתו לבא ולסעוד עמו[2].

קצור הדברים, בתחומו של בית־האב שורר בכל תקפו הכלל: „כל אחד לכל העדה", עד שצומחת ועולה המשפחה הנבדלה, שבאה לבטל את אחדותו של בית־האב. אך הכלל הזה אינו חל על בתי־האבות או השבטים השכנים, גם אם באו בברית לשם הגנה הדדית. כל שבט או בית־אב הרי הוא יחיד בפני עצמו. כשם שאצל היונקים ואצל העופות אין אדמת מושבם עומדת בלתי מחולקה, אלא היא מתחלקת בין המשפחות המיוחדות, כך גם אצלם היא מתחלקת בין השבטים המיוחדים, וגבולות אלו, מלבד בזמן המלחמה, נשמרים שמירה יפה. מי שבא אל אדמת שכניו מחויב להראות כי אין בלבו מחשבה רעה, וכל מה שהוא משמיע יותר על בואו הרי גדול יותר האמון אליו; כשהוא נכנס לבית שכנו, הוא מחויב להניח את גרזנו במבוא הבית. אך אין שום בית אב מחויב לחלק את מזונותיו עם שאר בתי אבות: רשות היא ולא חובה. ולפיכך, כל חייו של האדם הקדמוני נחלקים לשני מינים של מגע־ומשא, ויש לראות אותם מתוך שתי השקפות מוסריות שונות: המגע־ומשא בתחומו של בית־האב וזה שמחוץ לתחום; ויש הבדל רב בין דיני בתי־אבות ביחסם זה לזה (כמו בדיני היחסים של העמים זה לזה שבימינו) לדינים השוררים בתחומו של בתי־האב. ולפיכך, בזמן שמתפרצת מלחמה בין שני שבטים, הרי כל מעשי האכזריות הנוראים שנעשים עם האויב יש לראות כדברים הראוים לשבח גדול. שניות זו בתורת המוסר עוברת בכל התפתחותה של האנושיות והיא קימת עד היום הזה. אנו, בני אירופא, עשינו מה שהוא (לא הרבה מאד, בכל אופן) להנצל משניות זו של המוסר; אך צריך להוסיף גם את זה, כי אם עלה בידנו להרחיב במדה ידועה את רעיון האחדות של בני האדם – להלכה, לפחות — בגבולות עם

1) עיין בספרו של Bastian: דער מענש אין דער געשיכטע, כרך ג, ע' 7.

2) מאקלאי־מאקלוכא בספרו הנזכר. מנהג כזה נהוג גם אצל ההוטנטוטים.

שלם ובמקצת גם מחוץ לגבולות אלו, הנה בו בזמן יפה הקשר של האחדות בגבולות העמים וגם בתחומה של המשפחה עצמה שלנו.

משבאו המשפחות המיוחדות בתוך בית־האב, בטלה בהכרח האחדות הקבועה, המשפחה — רשות־היחיד — מביאה בהכרח לידי רכוש פרטי ולידי צבור הון בידי יחיד. ואולם ראה ראינו, כי האסקימוסים שואפים לקדם את פני הרעה הבאה בעקב היסוד החדש בחיים של בתי־האבות.

בהמשך התפתחותה של האנושיות שאיפה זו לובשת צורות חדשות; ולחקור ולדרוש את המוסדות השונים (הקהלות הכפריות, הגילדאות וכו׳), שעל ידם שאפו המוני העם להחזיק את האחדות של בית־האב על אף כל הרוחות שאמרו להרסה, הרי זה אחת מן החקירות שיש ללמוד מהן הרבה. מן הצד השני, הנה ראשיתם של המדעים שבאה בזמן קדום מאד, כשהתמזגה עדיין עם מעשי כשפים, גם היא היתה בידו של היחיד לכח, שאפשר היה להשתמש בו כנגד תועלתו של בית־האב. ראשית זו של המדעים היתה אז דבר שבסוד, שהיו מוסרים רק לבני ברית, לבני חברות טמירות של מנחשים, ידעונים (שאמאנים) וכהנים, שאנו מוצאים אצל כל השבטים הקדמונים מלבד זאת, הנה באו המלחמות והגדודים שיצרו את שלטון הצבא וגם כתה של אנשי־צבא, שאגודותיהם ו„קלוביהם״ רכשו להם כח רב מאד. אך בכל אלה, בכל תקופה מתקופות החיים של האנושיות, מעולם לא היו המלחמות תנאי־של־חיים נורמלים, בו בזמן שאנשי המלחמה השמידו זה את זה והכהנים דרשו בשבחן של הרציחות האלה, הוסיפו ההמונים לחיות כדרכם יום יום ולעשות מלאכתם כיום יום. ולחקור ולדרוש את החיים האלה של ההמונים, לבדוק את התחבולות שבהן החזיקו את סדר־החברה שלהם, העומד על המושגים שלהם בדבר השויון, העזרה ההדדית והסיוע ההדדי — ז. א. על הדינים־המנהגים — אפילו בזמן שהיו נכנעים לממשלה קשה של כהנים או מלכים במדינה — לחקור צד זה של התפתחות האנושיות — זה הוא עיקר גדול בזמן הזה למדע האמתי על דבר החיים.

פרק ד׳

העזרה ההדדית בין הברברים·

הנדידות הגדולות· — ההכרת להקים סדר חדש· — הקהלה הכפרית — עבודת הקהלה· — סדר המשפטים· — הדינים שבין בית־אב לבית־אב. — באורים שאולים מחיי זמננו· — הבוריאטים· — הקאבילים· — ההרריים בקוקז. — השבטים האפריקאים. —

בחקרנו את בני־האדם הקדמונים· אי אפשר שלא נתפלא עַל התפתחות החברותא שהאנושיות החזיקה בה למן הפסיעות הראשונות בחייה· עקבותיהן של חברות בני־אדם נמצאו בשרידי תקופת האבן גם האחרונה גם הקדמונית; ומשבאנו לחקור את הפראים שבזמן־הזה· שאורח חייהם אינו נבדל מאורח החיים של האדם בתקופת האבן האחרונה (הניאוליטית)· הרי מצאנו שהפראים האלה קשורים זה בזה על־ידי סדר עתיק מאד של בתי־אבות· והוא שנותן להם את היכולת לצרף יחדו את הכחות המעטים של כל יחיד ויחיד· להתענג על החיים בחבורה ולעלות מעלה בהתפתחותם· האדם אינו יוצא אפוא מן הכלל בתוך הטבע. אף הוא משועבד אל החוק הגדול של עזרה הדדית· שנותן את התקוה המרובה להתקיים רק לאלה המסייעים זה לזה סיוע מרובה במלחמת הקיום· אלה הן המסקנות שבאנו להן בפרקים הקודמים·

ואולם משעוברים אנו אל המדרגה העליונה של התרבות ופונים אל ההיסטוריה שיכולה לספר לנו משהו על מדרגה זו· הרי מפליאה אותנו מלחמה זו ותגרות אלו· שההיסטוריה מגלה לפנינו· הקשרים העתיקים· כנראה· נתקו לגמרי· שבטים נלחמים בשבטים· בתי־אבות עם בתי־אבות יחידים; ומן המלחמה הזאת של תהו־ובהו בין הכחות האויבים זה לזה האנושיות יוצאה מפורדת לכתות· כבושה בידי מושלים עריצים· מחולקה

לממלכות מיוחדות, הנכונות תמיד לערוך מלחמה זו עם זו וכשהפילוסוף הפיסימיסט מעיין בהיסטוריה זו של האנושיות, הרי הוא בא לידי מסקנא כי המלחמה והכבישה הן הן העצמות האמתית של טבע האדם; כי האינ־סטינקטים של האדם להלחם ולעסוק בגזלה יכולים במדה ידועה להבלם רק על ידי שלטון כביר, שבכח הוא מביא שלום לעולם ונותן את היכולת ליחידי סגולה להתקין חיים טובים לבני־האדם לעתיד לבא.

ואילו אם נבא לעיין עיון מעולה בחיי יום יום של האדם במשך התקופה ההיסטורית, כמו שעשו בשנים האחרונות הרבה מן החוקרים המתונים שחקרו את מוסדות האנושיות, מיד לבשו החיים האלה צורה אחרת לגמרי. אם נחדל מן הדעות הקדומות של רוב סופרי ההיסטוריה ותשוקתם היתרה לתאר את הצדדים הדרמטיים שבדברי הימים נראה, כי התעודות עצמן, שבהן דרכם להשתמש בספוריהם, הרי הן בעצם אלו שמגזימות חלק זה של חיי האדם שנמסר למלחמה ואינן מעריכות כראוי כלל וכלל את עבודת השלום של האדם. הימים הבהירים, ימי השמש, מתעלמים בשביל תאור הסופות והסערות. גם בימינו הנה ספרי־הזכרונות הגדולים והרבים שאנו מכינים בשביל ההיסטוריון העתיד לבא, הדברים שבאים בעתונותנו, בתעודות בתי־הדינים, במוסדות הממשלה שלנו ואף ביצירות של הספרות־היפה והשירה, לקויים הם בנטיה זו לצד אחד, הם מוסרים לדורות את התאורים לפרטיהם של כל מלחמה, של כל תגרה ושל כל קרב, של כל ריב ומעשה אלמות, הם משאירים לזכרון כל המאורעות למיניהם שאירעו ליחיד; אך תמה אני אם ימצא שם הקורא זכר כל־שהוא להמעשים אין־מספר של סיוע הדדי ושל מסירות נפש, שכל אחד מאתנו יודע מפי הנסיון; בספרים אלו אין שמים לב כמעט אל זה שהוא עצם חיינו יום־יום — אל הנטיות והמדות החברתיות. אין פלא אפוא אם ספרי הזכרונות של הימים שעברו היו פגומים כל־כך. סופרי הדורות העתיקים היו רושמים תמיד בספוריהם את כל המלחמות הזעירות וכל מיני פורעניות שבאו על בני זמנם; אך הם לא שמו לבם אל חיי המוני העם, אף כי אותם ההמונים הם שעסקו בעבודת השלום ורק המעטים מסרו עצמם למעשי

מלחמה, שירי עלילה, הכתבות על גבי עמודי־הזכרון, דברי ברית־השלום — בקיצור, כל התעודות ההיסטוריות כמעט יש להן אופי זה; כלן עוסקות במקרים של הפרת השלום ולא בשלום עצמו. ולפיכך גם אלה מסופרי ההיסטוריה, שנגשו לחקור את הימים שעברו בכונות יפות מאד, תארו שלא מדעת תאור פגום ולקוי את התקופה שאמרו לתאר; וכדי לקבוע את היחס האמתי שבין המלחמה לאחדות אנו מחויבים כעת לעסוק בנתוח הפרטים של המעשים הזעירים ושל הרמזים הקלים שנשארו במקרה בספרי הזכרונות של העבר, לבארם ולפרשם על פי הוראות האטנולוגיה; ולאחר ששמענו כמה וכמה על זה שהפריד בין בני האדם עלינו לשוב ולהקים אבן לאבן את אלה המוסדות החברתיים שאחדו אותם.

קרוב להאמין, כי לא רחוקים הימים, שבהם עתידים לשוב ולכתוב את כל ההיסטוריה של האנושיות בדרך חדשה ולהביא בחשבון את שני הזרמים האמורים שבחיי האדם ולהעריך את תפקידו של כל אחד מהם שמלא בהתפתחות האדם. אך עד שעתיד ספר זה להכתב יש בידנו כעת להשתמש בחומר הרב, שהוכן בשנים האחרונות ושנותן את היכולת לקבוע, אף כי בקוים כוללים, זרם שני זה שהיו מזלזלים בו זמן רב. מתקופות אלו של ההיסטוריה שחוקרו יותר מן השאר אנו יכולים כעת לתאר תאורים אחדים מחיי המוני העם, כדי להראות את תפקידה של העזרה ההדדית במשך התקופות האלה. עם זה, לשם הקצור, אין אנו מחויבים כלל להתחיל מדברי ימי מצרים או גם מדברי ימי יון ורומא, משום שבאמת אין לה להתפתחות האנושיות צורה של שלשלת־מאורעות שאינה פוסקת. כמה פעמים אירע שהתרבות פסקה במקום אחד ואצל גזע אחד ועלתה שוב במקום אחר ובין גזעים אחרים. אך עליה חדשה של התרבות התחילה תמיד מאותו הסדר של בתי־אבות שראינו אצל השבטים הפראים. ובכן אם נבא אל העליה האחרונה של התרבות של זמננו — מאותו זמן שצצה שוב במאות הראשונות למנין הנוצרים בין עמים אלו שהרומאים קראו להם בשם „ברברים" — הרי יש לנו סולם שלם של התפתחות, למן סדר של בתי־אבות ועד המוסדות של זמננו. לתאורים אלו אנו מקדישים את העמודים הבאים לקמן.

החוקרים עדיין לא באו לידי הסכם על אדות הסבות שהסיעו לפני אלפים שנה בערך את העמים מאסיה לאירופא ושהביאו את הנדידות הגדולות של הברברים, ששמו קץ למדינת רומי המערבית. ואולם הגיאוגרף רואה בדרך הטבע סבה אחת אפשרית, בשעה שהוא מתבונן אל החורבות של הערים הנושבות לפנים במדבריות אסיה התיכונית בימינו, או בשעה שהוא חוקר את האפיקים העתיקים של הנחלים שאבדו בזמננו ואת שארית היאורים הגדולים לפנים שהגיעו בימינו למדרגה של ברכות קטנות. הסבה הזאת – יבושת שמה: זו שבה בזמן לא־רחוק ממנו ושנמשכת והולכת עד היום במהירות כזו, שלא עלתה כלל על הדעת לפנים [1]. עם חזיון זה לא יכל האדם להלחם בשעה שיושבי מונגוליה הצפונית מערבית וטורקיסטאן המזרחית ראו, כי המים אוזלים מהם, לא נשארה להם דרך אחרת בלתי אם לרדת אל העמקים הרחבים הפונים אל השפלה וללחוץ אל המערב את יושבי ארצות השפלה ההן [2]. בדרך זו נדחקו עם אחרי עם ובאו לאירופא והכריחו גויים אחרים לנסוע ולחזור ולנסוע במשך מאות שנים אל המערב או לשוב אל המזרח לבקש להם מקומות חדשים קבועים פחות או יותר למושבם. בזמן הנדידות האלה התבוללו גויים בגויים, התושבים בגרים, הארים בשבטי אורַאל־אַלטַאִי; ולא היה שום פלא בדבר, אילו נהרסו לגמרי המוסדות החברתיים שהיו מאחדים את הגויִים בארצות מולדתם בזמן שגויים שונים נספחו זה על זה באירופא ובאסיה; אך המוסדות האלה לא נהרסו: הם רק לבשו צורה אחרת לפי תנאי החיים החדשים.

---

1) עקבות רבים של יאורי קדומים שנעלמו בימינו אנו מוצאים בכל אסיה המרכזית, המערבית והצפונית. היבושת הולכת במהירות שלא שערות הגיאולוגים לפנים. אפילו בחלקי סיבירת הדרומית מערבית שיש שם הרבה מים בערך, על פי החקירות הנאמנות של יאדרינצוב נמצא הדבר, שבמקום שהיה בו לפני פ״ה שנה קרקע של יאור עומדים כעת כפרים, ויאורים אחרים שכסו לפני חמשים שנה שטח של מאות וירסטאות מרובעות נהפכו כעת לברכות. קיצור הדבר, היבושת באסיה הצפונית מערבית הולכת במהירות זו, שצריך לקבעה למאות שנים, תחת א״תן הרבבות שנים שהיו הגיאולוגים נוהגים קודם למוד את הזמן. —

2) סדרי־תרבות שלמים נכחדו מן העולם בזמן ההוא, כמו שהוכיחו כעת התגליות הנפלאות שגלו במונגוליה וכו׳ (Sven Hedin). —

הסדרים החברתיים של הטיוטונים, הקילטים, הסקאַנדינוים, הסלוים ושאר העמים, בזמן שהתחילו באים במגע־ומשא עם הרומאים, נכצאו במצב של מעבר, אגודות של בתי־האבות, שהיו מיוסדות על מוצאם המשותף באמת או בדרך השערה, היו משמשות לאחודם במשך כמה וכמה אלפי שנים, אך אגודות כאלה היו מתאימות לתכליתן רק עד אותו הזמן שבתחום בית־האב עצמו צצו ועלו משפחות מיוחדות, ואולם בתוקף הסבות שנזכרו למעלה הלכו ונבראו לאט־לאט אך בלי הפסק משפחות פטריאַרכאַליות מיוחדות בתוך סדר בתי־האבות, ובבואן הביאו סוף סוף לידי צבור הון ואון בידי היחיד, לידי העברתם בירושה לרשות המשפחה ולידי פרוד של בית־האב. הנדידות התכופות והמלחמות שבאו בעקבותיהן הועילו רק לקרב את פרוד בתי האבות שנפרדו למשפחות מיוחדות, ופזור העמים בזמן הנדידות והתבוללותם בעמים אחרים שמשו תנאים נוחים שבהם הוקל הפרוד של האגודות הקודמות שהיו מיוסדות על קשר הקורבה. הברברים — ז׳ א העמים שהרומאים קראו להם בשם „ברברים" ושאני, על פי חלוקת מורגאַן קורא להם בשם זה, להבדילו מן השבטים הקדמונים או הפראים — צריכים היו אפוא לבחר באחת משתי אלה: או שיניחו לבתי־אבות שלהם להתפרד לקבוצות של משפחות הקשורות זו אל זו בקשר רופף, והעשירות שבהן (ביחוד אלו מהן שהעשירות התאחדה אצלן עם כהונת כהן או עם כבוד גבור־מלחמה) יתפשו בידן את הממשלה על השאר; או — שיבקשו וימצאו צורה חדשה של סדר־החברה, שיהא מיוסד על יסוד חדש.

הרבה שבטים לא יכלו לעמד לפני ההתפוררות: הם התפזרו על פני האדמה וזכרם אבד בדברי הימים, אך השבטים האמיצים יותר לא התפרדו: הם יצאו מתוך הצרה אחרי שבראו סדר חברתי חדש — **את הקהלה הכפרית** — שהוסיפה לאחד אותם במשך חמש־עשרה מאות שנים ויותר. בלבם נברא הרעיון על אדות **חבל אדמה** כללי שקנו להם והגינו עליו בכחות משותפים, והרעיון הזה בא במקום הרעיון שנדעך על אדות מוצאם הכללי. האלים שלהם פשטו לאט לאט צורתם של אלהי אבות ולבשו צורה חדשה של **אלהי הארץ**. הם נעשו לאלים או בזמן מאוחר לקדושים

של מקום אחד. „הארץ" היתה עם יושביה — חד. במקום האגודות של קרובים שהיו לפנים, צצו ועלו אגודות שכנים. והסדר החדש הזה, ברי הוא, נמצא בו טוב רב בתנאי החיים החדשים. הוא הכיר בזכות המשפחה להיות עומדת ברשות עצמה וגם נתן תוקף לזכות זו, משום שהקהלה הכפרית סלקה את ידה מכל זכות להתערב בדברים שיש בקרב המשפחה עצמה; הוא נתן חופש מרובה יותר להאיניציאטיבה של היחיד; בעצם הדבר לא התנגד לאגודות בין בני־אדם שונים על פי מוצאם, ועם זה חזק את הקשר הראוי במעשיהם ומחשבותיהם של בני הקהלה; ולאחרונה היה בו די כח לעמוד בפני הנטיות לשלטון שיש בלב המועט, בלב הידעונים, הכהנים, גם אנשי־המלחמה שאומנותם בכך או שיצא להם שם גבורים ולפיכך נעשה הסדר החדש הזה אב לכל החיים החברתיים בעתיד, ואצל כמה מן העמים נשמרה תכונתה של הקהלה הכפרית עד היום הזה.

כעת הכל יודעים — וספק הוא אם יש מי שחולק על זה — כי הקהלה הכפרית אינה כלל הסימן המובהק של הסלוים או הגרמנים העתיקים. היא התפשטה באנגליה, גם בתקופת הסכסים גם בתקופת הנורמנים, והיתה קימת בכמה מקומות עד המאה התשע־עשרה; היא היא ששמשה יסוד לסדר החברתי בשוטלנדיה העתיקה, באירלנדיה העתיקה ואואלס העתיקה. בצרפת התקים הסדר, שבני הכפר באספת כלם היו קובעים את נחלת הקהלה ומחלקים את האדמה העומדת לחרישה, למן שנות המאות הראשונות למנין הנ. עד ימי ט א ר ג א, שמצא כי האספות הכפריות הללו „סואנות הן מאד" ולכן עמד ובטלן. באיטליה האריכה הקהלה ימים אחרי ממשלת רומא ושבה לתחיה אחרי מפלת מדינת רומא. היא היתה נוהגת בין הסקנדינוים, הסלוים, הפינים, הקורים והליבים. הקהלה הכפרית בהודו — בעבר ובהוה, האריית ולא האריית — מפורסמת על פי ספריו של סיר הנרי מין, שבראו תקופה במקצוע זה; והחוקר אלפינסטון תאר אותה אצל האפגנים. אנו מוצאים אותה „באולוס" המונגולי, בtaddoart הקאבילי, בdessa שבאי יבה, בkota או tofa שבאי מאלאי ובשמות וכנויים שונים באביסיניה, בסודאן, בפנים אפריקא, בין השבטים ילדי המקום באמריקה הצפונית והדרומית ואצל כל

השבטים הקטנים והגדולים שבאי האוקינוס השקט. קצורו של דבר, אין אנו יודעים אף גזע אחד של בני־אדם, אף עם אחד, שלא עבר בתקופה ידועה דרך הקהלה הכפרית. עובדה זו בלבד מכחשת את התיאוריה, שעל פיה אמרו לתאר את הקהלה הכפרית כתולדה של „שעבוד האכרים" היא קדמה הרבה לשעבוד האכרים, ולא עוד אלא שגם שעבוד זה לא יכל לבטלה, היא הרי היא מדרגה עולמית בהתפתחותו של מין האדם – לכל הפחות, אצל כל אותם הגויים שמלאו או שממלאים עד היום תפקיד כל־שהוא בקורות העולם.

הקהלה הכפרית הרי היתה מוסד שעלה בדרך הטבע, ולפיכך אי אפשר שתהא לה צורה אחת גמורה בבנינה. בכלל יש לומר, כי היא היתה אגודה של משפחות, שחשבו את עצמן ליוצאות משרש אחד ושהתאחוו יחדו בחבל־ארץ אחד. אך אצל כמה מן העמים, בתוך מסבות ידועות, הלכו המשפחות ועצמו מאד קודם שהורכבו מהן משפחות חדשות; במקרים כאלה היו חמשה או ששה דורות דרים תחת גג אחד או במחיצה אחת, וכל אשר בבית וכל הבהמה היו ברשות כולם, וכולם היו מתאספים לסעודה לפני הכירים המשותפים. אז עלה ונברא סדר זה שידוע בתורת האטנולוגיה בשם „משפחה שלא נחלקה" או „משק שלא נחלק", כאותם שאנו מוצאים עד היום הזה בכל ארץ כינא, בהודו, ואצל הסלוים הדרומיים, ובדרך ארעי אנו מוצאים באפריקה, באמריקה, בדניה, ברוסיה הצפונית, בסיביריה וצרפת המערבית. אצל גויים אחרים או בתנאי־מקום־וזמן אחרים שעדיין לא נקבעו בדיוק לא הגיעו המשפחות למדה רבה כזו; הנכדים ופעמים גם הבנים היו יוצאים מתוך הבית תיכף אחר נשואיהם וכל אחד מהם היה מניח יסוד לתחלת־משפחה שלו. אך גם המשפחות שלא־נחלקו, גם אלה שנחלקו, גם אלה שהתישבו יחדו, גם אלה שהתישבו לבדד ביערות – כולן התאחדו לקהלות כפריות; כפרים אחדים היו מתחברים לבתי־אבות או לשבטים, ושבטים אחדים היו מתחברים לקונפידירציה, זה היה הסדר החברותי שהתפתח בין העמים המכונים „ברברים" בזמן שהתחילו מתישבים באירופא ישיבת קבע פחות או יותר.

התפתחות מרובה צריכה היתה לבא עד שיכיר בית־האב בזכותה של המשפחה האבהית (הפאטריארכאלית) להתקים בקרבו ולדור באהל מיוחד לעצמה, אך גם לאחר שהכיר בזכות זו לא הכיר עדיין בית־אב בזכות היחיד לרשת את רכוש המשפחה. אלה מן הדברים המעטים שהיו קנין היחיד או שהיו מכלים אותם על קברו או שהיו קוברים אותם עם המת. ואולם הקהלה הכפרית הכירה יפה בזכות זו לצבור הון פרטי בתחומה של המשפחה ולהורישו להבאים אחריה. אך ההון היה פירושו רק נכסים נדים ובזה נכללו הבקר והצאן, כלי־המלאכה וכלי־הבית, כלי זין, ובית הדירה. „שיכל ככל הכלים להשרף באש" נמנה אף הוא על סוג זה. אך בנוגע לקנין פרטי על קרקעות לא הכירה הקהלה הכפרית ולא יכלה להכיר בדבר זה. ובכלל אין היא מכירה בכך עד היום הזה. הארץ היתה קנינו המשותף של כל בית־האב או של כל השבט, והקהלה הכפרית עצמה שלטה בחלקה מאת אדמת בית־האב רק עד אותו הזמן שבית־האב או השבט – תחומין מדויקים אי אפשר לקבוע כאן – מצא שראוי לחלק שנית את האחוזות הכפריות. ומשום שהעבודה להכשיר את אדמת היערים ולחרוש את הקרקע־בתולה היתה על פי רוב נעשית בידי קהלה שלמה או, לפחות, בידי כמה משפחות שהתאחדו – תמיד ברשותה של הקהלה – היו חלקי־האדמה המתוקנים נשארים ברשותה של כל משפחה לזמן של ארבע שנים, של שתים עשרה או עשרים שנה, ואחרי כן היו עומדים כאדמת זרע. קנין הקהלה כולה. קנין פרטי או „לצמיתות" לגבי קרקע לא היה מתאים עם המושגים העיקרים ועם הדעות הדתיות של הקהלה הכפרית, כשם שקודם לא התאימו עם המושגים של חיי בתי־אבות, עד שצריך היה שתבא ההשפעה העצומה של דיני הרומאים ושל הכנסיה הנוצרית, שקבלה עד מהרה את דיני רומא האלילית, ותטע בלב הברברים את הדעה שאפשר לאדם לשלט בקרקע. ואולם גם בזמן שהכירו בזכותו של הקנין הפרטי או השלטון לזמן בלתי־מוגבל היה בעל האחוזה המיוחדה נשאר שותף בשדות־בור, אדמת־היערים ושדות־המרעה של הקהלה. גדולה מזו אנו מוצאים, ביחוד בדברי ימי רוסיה, שבזמן שהיו משפחות אחדות באות כל אחת בפני עצמה וכובשות חלק אדמה שנמצא ברשות שבטים

נכרים בעיניהם, היו המשפחות של הכובשים מתאחדות עד מהרה ובראו קהלה כפרית שהאמינה בדור השלישי או הרביעי במוצאה משרש אחד. וארץ סיביריה מלאה עד היום דוגמאות כאלה.

שורה שלמה של מוסדות, שמקצתם עברו בירושה מתקופת בתי־האבות, הלכו ונבראו על יסוד זה שהקרקע קנין הקהלה הוא, והם הלכו ונבראו במשך כל אותן מאות השנים שעברו, עד ששעבדו את הברברים לשלטון הממלכות שנוסדו בתבנית רומי או ביצנץ. הקהלה הכפרית היתה לא רק אגודה לשם נתינת חלק ראוי מאדמת הקהלה לכל אחד ואחד להשתמש בו; היא שמשה אגודה גם לעבוד את האדמה בחבורה, להמציא סיוע הדדי בצורות שונות, להגן על עצמם מפני חמס ולפתח יותר את המדעים ואת הקשרים הלאומיים ואת המושגים ע"ד מדות טובות, וכל שנוי ושנוי בדינים ומשפטים, בחוקי הצבא, במנהגי ההשכלה ובמשפטי הכלכלה של הקהלה היה נחתך על פי כל העדה—באספת הקהל בכפר, באספת בתי־האבות או באספה של הקונפידירציה. הקהלה, שהיתה המשך של בית־האב, קבלה בירושה את תפקידו. היא היתה „עולם" universitas בפני עצמו.

הציד בחבורה, הדיוג בחבורה ועבודת הנטיעות של עצי־פרי בחבורה היו מנהג מקובל בסדר הישן של בתי־אבות. עבודת האדמה בחבורה היתה גם היא למנהג בקהלות הכפריות של הברברים. אמנם עדות ישרה על הדבר הזה יש לנו מעט מאד ובספרות העתיקה אנו מוצאים רק דבורים אחדים אצל דיאודור ואצל יוליוס ציזאר, הנוגעים אל יושבי האיים הליפארים, אל אחד משבטי הקילטים ואל הסביבים. ואולם לעומת זאת אין מחסור בעובדות מוכיחות, כי עבודת האדמה בצבור היתה נוהגת אצל כמה משבטי גרמניה, אפל הפרנקים ואצל התושבים העתיקים של שוטלנדיה, אירלנדיה, ויושבי ווילש (Welsch), ובנוגע לשרידים אחרונים של המנהג לעבוד בחבורה – הרי רבים הם לאין מספר, אפילו בצרפת שקבלה כל חוקי רומי היו מצוי עוד לפני עשרים וחמש שנה (במורביגאַן־בריטני) המנהג של חרישה בצבור, את המחרשה של הקהל, ה־cyvar העתיק שבאועלס, אנו מוצאים, למשל, בקוקז, והמנהג לעבוד בצבור את האדמה המיוחדה למקדש

הכפר להשתמש בה הרי הוא מצוי אצל השבטים הקוקזים שלא נוגעו בציביליזציה; עובדות כאלה אנו מוצאים תמיד בין האכרים הרוסים. מלבד זאת ידוע הוא, כי שבטים רבים בבראַזיליה, באמיריקה המרכזית ובמקסיקה היו עובדים שדותיהם בחבורה ומנהג זה התפשט עד היום בין יושבי מאַלאַי, בקאלידוניה החדשה, אצל מקצת משבטי הניגרים וכו'. קצורו של דבר, עבודת האדמה בצבור הרי הוא חזיון מצוי כל כך אצל הרבה משבטי האריים, האוראלואַלטאַיים, המונגולים, הכושים, ההודיים אדומי־העור, המאַלאַיים והמילאַניזיים, עד שיש לנו לראות אותה כצורה כללית – אם גם לא היחידה האפשרית – של עבודת־האדמה בימים קדמונים.

ואולם צריך לזכור, כי עבודת האדמה־בצבור אינה גוררת אחריה בהכרח אכילת התבואה בצבור. עוד בזמן סדר בתי־אבות אנו רואים, שבשעה שהסירות הטעונות פירות או דגים שבות אל הכפר נחלק המזון שהובא בתוכן בין האהלים המיוחדים „והבתים הארוכים" (שבהם דרו או משפחות אחדות או הבחורים), וכל אחד ואחד מכין את המזון ליד הכירים שלו. המנהג לשבת בסעודה בחוג צר של קרובים או חברים בא אפוא עוד בתקופה קדומה של חיי בתי־אבות, ובקהלה הכפרית נעשה המנהג הזה כללי. גם פרי האדמה שהצבור עסק בגדולו היה מתחלק בין בעלי הבתים לאחר שהוקצה חלק ממנו לאוצר של הקהלה. ואולם המנהג לערוך סעודות בצבור נשמר מתוך חסידות, בכל מאורע שהזדמן, כגון בימים המוקדשים לכבוד אבות, בזמן של חגיגות דתיות, בתחלת עבודת־השדות ובסופה, גם לרגלי מאורעות כמו לידת בנים, נשואים וקבורה היו בני הקהלה מתאספים לסעודה של צבור. גם בימינו אנו מוצאים באנגליה שריד למין זה, הידוע בשם „סעודת הקציר" (harvest supper) : הוא נשמר יותר משאר מנהגים כאלה.

גם זמן רב לאחר שחדלו לעבוד את השדות בחבורה, בצבור, אנו רואים כי כמה ממלאכות האכרות הולכות ונעשות בידי „העולם". חלק ידוע מאדמת הקהלה עובדים עד היום בהרבה מקומות בחבורה לעזור לעניים וגם לאצור

אוצר הקהלה או להשתמש בפרי העבודה הזאת בזמן החגיגות הדתיות. התעלות והביבין המיוחדים להשקאת השדות חופרים ומתקנים בחבורה הכרים של הקהלה קוצרים בצבור: ואחד המחזות הלוקחים לב הוא לראות את הקהלה הכפרית הרוסית בזמן קציר כזה, בשעה שהאנשים מתחרים זה עם זה ברוחב התנופה של החרמש ובמהירות הקצירה, והנשים מהפכות את העשב שנקצר וצוברות אותו לערמות, כאן אנו רואים מה אפשר ומה צריך היה לעשות בעבודת האדם. במקרים אלו חולקים את השחת בין בעלי הבתים וברור הוא שאין איש רשאי ליטול שחת מן הכר של שכנו בלי נטילת רשות; אך הרבה יש ללמוד מן ה„יתר" שאנו מוצאים אצל האוסיטינים בקוקז: משנשמע קול הקוקיה המבשר את בוא האביב, שעתיד בקרוב לעטוף כל הכרים דשא, מותר לו לכל אדם ליטול מכרי של שכנו שחת במדה הדרושה לו לכלכל את בהמתו. ובכן שבים ונקבעים דיני הקהלה העתיקים, כאלו להוכיח עד כמה מתנגדת רשות־היחיד (האינדיבידואליסמוס) בלי־גבול לטבע האדם.

בשעה שתיר אירופאי בא אל אחד האיים הקטנים של האוקינוס השקט, ובראותו מרחוק קבוצה של עצי תמר הוא קרב אליה, הרי מפליא אותו המראה לראות, כי הכפרים הקטנים של תושבי המקום מחוברים זה עם זה ע"י דרכים מרוצפות באבנים גדולות ונוחות להלך בהן יחף. בכמה פנים הן מעלות על לב הרואה את „הדרכים הישנות" שבהרי שווייץ. דרכים כאלה תוקנו בידי „הברברים" בכל אירופא, וצריך אדם לעבור בארצות שוממות ומעוטות־ישוב, היושבות הרחק מן המסלות הראשיות שבין מדינה למדינה, כדי שיבין את שעור העבודה העצומה שעבדו הקהלות הברבריות לנצח שממת המקומות של יערים ובצות, כמו שהיה מראה אירופא לפני אלפים שנה. משפחות בודדות, חלשות ובאין כלי־עבודה נחוצים לא היו יכולים לעולם לכבוש את „הטאיגא". היערים והביצות היו כובשים אותם, ורק הקהלות הכפריות שעבדו בחבורה יכלו להתגבר על היערים הסבוכים האלה, על הביצות הטובעניות ועל הערבות אין־גבול להן; הדרכים והנתיבות, המעברות והגשרים של עץ, שהיו פורקים אותם בימות

החורף וחוזרים ובונים אחרי גאות־המים באביב, החפירות והגדרות, שהיו מקיפים בהן את הכפרים, המבצרים הקטנים העשויים עפר, המגדלים והגבעות הקטנות, שנמצאו לרוב בכל הארץ – כל אלה היו מעשי ידי הקהלות הכפריות, וכשגדלה הקהלה התחילו מעשי ההרכבה. במרחק זה מן הקהלה הישנה הלכה וצמחה קהלה חדשה, ובדרך זו כובשו בידי האדם פסיעה אחרי פסיעה היערים והערבות. כל מעשה היצירה של עמי אירופא שנוצרו אינו באמת אלא פרי הרכבה זו של הקהלות הכפריות. גם בימינו אנו רואים את האכרים הרוסים, אם רק לא כרעו ונפלו תחת משא העוני, עוברים למקומות אחרים קהלות קהלות, חורשים בצבור את קרקע־הבתולה וחופרים בצבור צריפים ואח"כ בונים בתים, בזמן שמתישבים ליד האמור או בארץ קנדה. גם האנגלים בראשית ישוב אמיריקה שבו אל השיטה הישנה: היו מתישבים וחיים בקהלות.

הקהלה הכפרית שמשה כלי־זין ראשי בידי הברברים במלחמתם הקשה עם הטבע האויב להם. היא ששמשה גם כן קשר שקשרה את הברברים לעמוד בפני הלחץ של החרוצים ביותר והחזקים ביותר, ששאפו לחזק את שלטונם בימים הרעים ההם. ה„ברבר" שבדמיון אנשי הספר – הוא אדם לוחם והורג בני־אדם בשביל דברים של מה בכך והוא פרא „שואף־לדם". ואולם הברבר שבמציאות, להפך, היה משועבד בחייו לשורה שלמה של מוסדות שהיו דנים בעיון על כל דבר הגורם תועלת או הפסד לשבט או לאגודות השבטים, והחוקים האלה היו נמסרים ביראת־כבוד מדור לדור בשירים וזמירות, בפתגמים ומכתמים, במימרות ומשלי־מוסר. במדה שאנו מוסיפים לחקור את דברי התקופה הזאת, אנו באים יותר ויותר להוכח באמיצות הקשר שקשר את בני־האדם בקהלותיהם. כל קטטה שנפלה בין שני תושבים של כפר אחד היתה כדבר הנוגע לכל הקהלה – ואפילו דברי־הגדוף שנפלטו בשעת הקטטה נראו כעלבון לכל הקהלה ואבותיה. ואם הקטטה נגמרה בתגרה ופצעים, היו רואים את האיש שעמד בשעת מעשה ולא התערב להפסיק את הריב, כאילו הוא עצמו חבל בחברו.

סדר בתי הדינים היה מלא ג"כ רוח זה. כל ריב, קודם כל, היה בא

למפשרים או לבית דין של שלשה לעיין בו, ועל פי רוב היה נגמר על ידו, משום שכחו של בית־דין זה היה יפה בחברה של הברברים. אך אם הדבר היה קשה מאד והמפשרים לא יכלו לשפוט עליו, בא לפני אספת הקהל שחובה הוטלה עליה „להוציא פסק־דין", והפסק הזה הוצא תמיד על תנאי, „העולב צריך לשלם כך וכך לנעלב, אם דבר העלבון יאה מקוים; ודבר העלבון התקיים או הוכחש ע"י ששה או שנים עשר אנשים שנשבעו לקיים או להכחיש את דבר העלבון; אל משפט־אלהים היו פונים רק בזמן שנמצאה סתירה בין שתי כתות העדים משני הצדדים שנשבעו. סדר כזה שהיה קים אלפים שנה ויותר מעיד יפה על עצמו; הוא מוכיח עד כמה אדוקים היו הקשרים שקשרו את כל חברי הקהלה זה לזה. ועם זה צריך לזכור, כי אספת הקהל, מלבד האויטוריטא המוסרית שלה, לא היה לה שום כח אחר להוציא את פסק־דינה אל הפועל. האיום האחד שאפשר היה לאים בו על הממרה היה להכריז עליו נידוי, להעמיד אותו מחוץ לחוק; אך גם האיום הזה היה כלי־זין מסוכן להשתמש בו. האיש שלא היה מרוצה מפסק דינה של אספת הקהל יכל היה להודיע, כי יוצא הוא מבית־האב שלו ונספח על בית־אב אחר – והדבר הזה אמנם נורא היה, משום שלפי אמונת הכלל יש בידי זה להביא פורעניות שונות על אותו בית־האב שעשה עול לאחד מחבריו. התנגדות לפסק־דין ישר, הנוסד על המנהג המקובל לחוק, דבר „שלא־יתואר" היה, לפי בטויו הנכון מאד של הנרי מין, משום „שבימים ההם היו החוק, המוסר והמעשה דבר שאין להפרידו". האויטוריטא המוסרית של הקהלה היתה גדולה כל כך, עד שגם בזמן מאוחר יותר, כשהקהלות הכפריות השתעבדו אל האדונים הפיאודליים נשאר בידה כח בית־דין; הקהלות נתנו רשות לאדון או לבא־כח „למצא" את פסקי־הדינים שעל־תנאי האמורים שנוסדו על חקי המנהג, והוא נשבע לשמור אותם בטהרתם, ורשות ניתנה לו לגבות לעצמו את הקנס (fred) שלפנים היו גובים אותו לטובת הקהלה. אך במשך זמן רב, אם היה האדון הפיאודלי שותף לשדות־הבור ולשדות־המרעה של הקהלה, הרי היה הוא עצמו כפוף בעניני הקהלה לפסקי־הדין של הקהלה, בין שהיה נמנה על האצילים ובין על הכהנים.

מחויב היה לקיים פסק דינה של אספת הקהל – „Wer daselbst Wasser und Weid hat, muss gehorsam sein" מי שניהנה כאן מן המים ומן המרעה חייב לציית" – אומר פתגם עתיק אחד· אפילו כשנעשו האכרים עבדים לבעלי האחוזות – היו אלה האחרונים מחויבים לבא לאספת הקהל· אם האספה הזמינה אותם·

במושגיהם ע"ד הצדק לא הרחיקו הברברים ללכת מן הפראים· גם הם חשבו· כי כל מעשה־רצח גורר אחריו מות הרוצח; כי הפוצע את חברו דינו שיפצעו אותו כפצע ההוא, וכי המשפחה הנעלבה מחויבה לקיים בעצמה את פסק־הדין שיצא עפ"י חוק המנהג· ז· א· להרוג את הרוצח או את אחד מקרוביו, או לפצוע פצע ידוע את העולב או את אחד מרעיו· הדבר הזה היה להם חוב קדוש, חובה לגבי האבות· ואת החוב צריך היה לעשות בגלוי ולא בסתר ולפרסמו ברבים· ולכן הרי הפסוקים הכי־יפים שבאגדותיהם ובכל היצירות הפיוטיות שלהם בכלל מוקדשים לשבח ולהלל את זה שנחשב בימים ההם לצדק· ז· א· לנקמת דם· האלים עצמם היו מתחברים במקרים אלו לבני האדם והיו מסייעים בידם·

ואולם הקו המכריע של משפט הצדק אצל הברברים היה מצד אחד השאיפה להגביל את מספר האנשים שיכולים להשתתף במלחמה שבין שתי משפחות על נקמת־דם· ומן הצד השני: השאיפה להרחיק את הרעיון האכזרי כי חוב הוא לשלם דם תחת דם ופצע תחת פצע ולקבוע שיטה של תשלומי כופר למי שפגעו בו· קובצי הדינים של „הברברים", שהם קובצי חוקים של דיני המנהג שחוברו בשביל הדינים ללמוד מהם הלכה למעשה – „התירו בתחלה ואח"כ עוררו ולבסוף דרשו" שבמקום נקמת הדם· יבאו תשלומי כופר, כמו שהעיר על זה החוקר קיניגסוורטר· אך מי שבא ואומר כי שיטה זו של תשלומין בפקודת בית־דין הרי היא שיטה של קנסות שנתנה בידי האיש העשיר carte blanche, ז· א· רשות לעשות כטוב בעיניו – מעיד הוא על עצמו שאינו מבין כלל בטיב המוסד הזה· הכופר· היינו Wergeld, שהיו משלמים להנעלב· שונה הוא לגמרי מן הקנס המועט· היינו fred· שהיו משלמים לקהלה או לבא כחה; ותשלומי הכופר בעד כל מעשה אלמות היו

קוצבים במדה מרובה כל כך, עד שלא יכלו לחזק ידי עוברי עברות כאלה. במקרה של רציחה היו דמי הכופר מרובים על פי רוב מכל נכסי הרוצח. „שמונה־עשרה פחות כפול שמונה עשר" — אלה הם תשלומי־כופר אצל האסיטינים, שאינם יודעים למנות למעלה משמונה עשר; אצל השבטים האפריקאים עולה כופר נפש לשמונה מאות פרות או מאה גמלים עם ולדותיהם, ורק אצל שבטים עניים יותר הוא יורד עד ארבע מאות וששה עשר כבשים. בכלל, ברוב הגדול של המקרים אי אפשר היה לשלם את כופר־הנפש הרג ולרוצח לא נשארה אלא תחבולה אחת: לעשות תשובה ולשדל את משפחת הנהרג שתאמץ אותו לה לבן. גם בימינו אנו מוצאים בקוקז, שבזמן שמלחמת משפחות בשביל נקמת דם נגמרת בשלום הרי הרוצח נוגע בשפתיו אל שדי האשה הזקנה במשפחה ונעשה אפוא „אח" לכל האנשים בני המשפחה שנעלבה. אצל כמה מן השבטים האפריקאים הרוצח מחויב להשיא את בתו או את אחותו לאחד מבני המשפחה של הנרצח; ואצל שבטים אחרים מחויב הוא לישא אלמנתו של הנרצח; ובכל המקרים הללו הרי הוא נעשה אחרי כן בן למשפחה ובכל הענינים החשובים של המשפחה הוא מחוה דעתו.

מלבד זאת, לא לבד שהברברים לא היו מזלזלים בחיי האדם, אלא שלא ידעו כלל את מעשי העונש הנוראים שהונהגו בזמן מאוחר ע"י המחוקקים מאנשי המלכות ומאנשי הכהונה בהשפעת חוקי רומי וביצנץ.

אם המשפט של הסכסים היה דן למיתה על עונות קלים, כגון על מעשה בערה וגזלה בכלי־זין, הנה קובצי־דינים אחרים של ברברים היו דנים למיתה רק על מעשה בגידה במשפחה וחלול־הקודש בנוגע לאלהי הקהלה, משום שבמיתה זו ראו את הדרך היחידה לכפר פני אלהים.

ברי הוא, שכל זה רחוק „מפריצות המדות" המדומה של הברברים. אדרבא, אי אפשר שלא להתפלא על היסודות המוסריים העמוקים שנבראו בקהלות הכפריות העתיקות ושהובעו בשירים הקצרים של אואילס, באגדות ע"ד המלך ארטור, בכתבים האירלנדיים, בהגדות העתיקות של הגרמנים וכו', ושמובעים עד היום בפתגמי הברברים של זמננו. בפתיחתו אל הס'

„The Story of Brunt Njal" נתן לנו ד ז'ר ז' ד א ו י נ ט תאור נאמן מאד של מדות הנורמני' כפי שנקבעו על יסוד האגדות:

„עשות כל דבר בגלוי ובאמץ מבלי־לפחד מפני האויבים' השונאים' המזל... להיות בן־חורין ובן־חיל בכל המעשים; להיות חנון ונדיב לרעים ולקרובים' להיות עז ואיום לאויבים (ז' א' לאלה שחלה עליהם נקמת דם), אך גם להם צריך לעשות מה שהובטח... אל להפר ברית שלום, אל ללכת רכיל ולהוציא דבה' אל לדבר על אדם שלא בפניו מה שלא היו אומרים בפניו' אל לגרש מפתח הבית כל אדם שבא לבקש מזון או לינה' אף כי אויבך הוא [1]'

דעות כאלה ועוד נעלות מהן עוברות בכל שירי־העלילה ובכל שירי־המכתם של בני אוילס. להתנהג „בחנינה ובלי משוא פנים" עם כל אדם' אם אויב, ואם אוהב' ולתקן את מעשה הרעה שנעשה" — אלה הן החובות העליונות של האדם' „הרע – המות' הטוב – החיים" – קורא משורר מחוקק' „העולם היה חסר־טעם' אלמלא שמרו בני־אדם את החוזה שעשו בעל פה" — אומר החוק של ב ר י ג ו ן' והמורדוין הצנוע' לאחר שמשבח מדות טובות אלו' מוסיף ואומר ביסודות הדינים על־פי־המנהגים: „בין שכנים הרי הפרה וכד־החלב – קנין משותף", את הפרה צריך אדם לחלוב לעצמו ולאיש שיבא לבקש חלב", „הגוף של הילד מתאדם מחמת השבט' אך פני האיש המכה את הילד מתאדם מחמת בושה" וכו'. אפשר היה למלא הרבה עמודים בהרצאה של יסודות מוסר כאלה, שה„ברברים" היו נוהגים על פיהם למעשה לא רק להלכה.

כאן ראוי להזכיר עוד דבר טוב שנמצא בקהלות הכפריות העתיקות. זה הוא מה שהיו מרחיבים לאט לאט את חוג האנשים הקשורים זה עם זה בקשר של הסכם' באותה התקופה שאנו עוסקים בה לא רק שהתאגדו בתי־האבות לשבטים' אך גם השבטים, בני גזעים שונים, התאחדו לקונפידירציאי' כמה מן האגודות היו אדוקות כל כך' עד שהוונדלים, למשל' שנשארו

---

1) George Dasent: „Thé Story of Burut Njal", XXXV פתיחה ע'

במקומות מושבם לאחרי שחלק מאגודתם הלכו אל הרהיין ומשם עברו לספרד ואפריקא, שמרו במשך ארבעים שנה את קרקעות הקהלה ואת הכפרים העזובים של בני בריתם ולא נאחזו בהם עד אשר נוכחו, מפי שליחים מיוחדים, כי בני בריתם אין דעתם לשוב. אצל ברברים אחרים אנו מוצאים כי האדמה היתה נעבדת בידי חלק אחד מן השבט, בו בזמן שהחלק השני עמד במלחמה בגבולות ארצם או מחוץ לגבולותיה. בנוגע אל הליגות שבין שבטים אחדים הרי היו חזיון שכיח מאד. הסיקאַמברים התאחדו עם החירוסקים והסביבים, הקידים עם הסאַרמאַטים, הסאַרמאַטים עם האַלנים, הקרפים וההונים. ובזמן מאוחר אנו מוצאים, כי המושג על דבר האומות מתפתח באירופא הרבה קודם שהלך ונברא דבר מעין ממלכה בחלק מחלקי הארץ שישבו בה הברברים. ואולם האומות האלה — שהרי אי אפשר למנוע את השם אומה מאת צרפת בימי המירובינגים או מאת רוסיה בשנות המאה הי"א והי"ב — היו מאוחדות זו עם זו רק ע"י אחוד הלשון והסכם חשאי בין הריפובליקות הקטנות לבחור את נסיכיהן (המגינים בשעת מלחמה והשופטים) מקרב משפחה אחת מסוימה.

אמנם המלחמות היו הכרחיות; הנדידות גוררות אחריהן בהכרח מלחמה; אך כבר הוכיח ה נ ר י מ י ן בספרו המצוין ע"ד תולדות החוקים שבין עם לעם, כי „האדם לא היה מעולם אכזרי כ"כ ושוטה כ"כ עד כדי להשתעבד לרעה רבה כמו מלחמה, מבלי שישתמש קודם בכמה תחבולות לקדם פניה ולהמנע ממנה". ועוד הוכיח אותו חוקר עד כמה רב היה „מספר המוסדות העתיקים, שחשבו מחשבה לקדם פני המלחמה או למצא פשרה כל־שהיא כנגדה. בעצם הדבר הרי האדם, על אף כל ההשערות הרגילות, יציר שונא־מלחמה כל כך, עד שבשעה שהברברים התישבו סוף סוף בארץ והתאחזו בה אבד להם מהרה ההרגל לעשות מלחמה — עד שמקץ זמן מועט הוכרחו להנהיג שרי־צבא מיוחדים שעמדו בראש גדודים Scholae כדי להגן על כפריהם מפני התנפלות של אויבים. הם נתנו יתרון לעבודה־ בשלום על המלחמה, ואהבת־השלום של האדם היא ששמשה סבה לכך־ שעבודת המלחמה היתה לעבודה של מומחים וזה שהביא סוף סוף ידי

עבדות ולידי כל המלחמות של „התקופה הממלכית" בדברי ימי האדם.

תורת ההיסטוריה מוצאה הרבה קושיות בנסיונותיה לעמוד על טיבם של המוסדות של התקופה הברברית. על כל פסיעה ופסיעה מוצא ההיסטוריון רמזים קלושים על מוסד זה או זה, שאינו יכל לעֲמוד עליו על פי הכתבים ההיסטוריים בלבד. אך אור בהיר זורח העבר בו ברגע שאנו פונים אל המוסדות של השבטים הרבים, החיים עד היום על פי סדר חברתי הדומה כמעט לכל־דבר אל סדר החיים של אבות־אבותינו, הברברים. כאן אנו מוצאים שפע חמר רב כל כך, עד שקשה לבחר ולבור מהם. מפני שהאיים באוקינוס השקט, ערבות אסיה, ושטח־ההרים באפריקא הרי הם בתי־מוזיאום ממש שיש בהם דוגמאות לכל מיני המדרגות שעמדה עליהן האנושיות למן סדר בתי־אבות של הפראים ועד הסדר הממלכי. הבה נתבונן אל דוגמאות אחדות מאלה.

אם נקח, למשל, את הקהלות הכפריות של המונגולו — בוריאטים, ביחוד את אלה היושבות בערבות הקודיניות במעלה הנהר ל י נ ה שנמלטו יותר מאחרות מן ההשפעה הרוסית, הרי יש לנו דוגמא יפה מן הברברים באותו הזמן שעברו מגדול־בקר לעבודת־אדמה. הבוריאַטים האלה שוכנים עד היום „משפחות בלתי מחולקות", ז. א. אעפ"י שכל בן לאחר שנשא אשה הולך לדור באהל מיוחד, אך האהלים האלה, לפחות במשך שלשה דורות, עומדים בתוך מחיצה אחת, והמשפחה הבלתי־מחולקת עובדת בחבורה בשדה ושוררת בחבורה במשך־הבית שלא נחלק, בצאן ובבקר וגם „בדירי העֲגלים" (מגרשים לא גדולִים מוקפים גדר, שבהם אוספים עשב רק לפטום העגלים) בנוהג שבעולמם כל משפחה יושבת בסעודה באה־ה שלה; אך בזמן שצולים בשר הרי כל בני המשק שלא נחלק, מעשרים עד ששים איש, באים לסעוד יחדו. משפחות אחדות בלתי־מחולקות היושבות באחוזה אחת, גם המשפחות המועטות באוכלוסיהן (על פי רוב הרי הן שרידים מן המשפחות הבלתי־מחולקות שנתפרדו מפני סבה כל שהיא) מצטרפות יחדו ל„אולוס" או לקהלה כפרית. אולוסים אחדים מצטרפים ל„בית־אב" — יותר נכון: לשבט — וכל ארבעים וששה „בתי האבות" שבערבה הקודינית

מאוחדים בקונפידירציא אחת· בשעת הצורך· שבאה מתוך הכרח מיוחד זה או זה· מתאגדים „בתי־אבות" אחדים לאגודות קטנות [אך הדוקות יותר הבוריאַטים הללו אינם מכירים בקנין פרטי של קרקע — האולוסים הם ששוררים באדמה בצבור· או יותר נכון· כל הקונפידירציא שוררת בה; ובשעת הצורך חוזרים ומחלקים את האדמה בין האולוסים השונים (באספה של כל בית־האב) ובין ארבעים וששה "בתי־האבות (באספה של הקונפידירציא). צריך להעיר· כי סדר זה קיים אצל הבוריאַטים· מאתים וחמשים אלף איש. שבמזרח סיביריה· אעפ"י שזה יותר משלש מאות שנה הם נמצאים תחת שלטונה של רוסיה ויודעים יפה את הסדרים הרוסיים·

אך למרות כל האמור· הנה הולך ומתפשט בין הבוריאַטים אי־השויון, ביחוד מזמן שהממשלה הרוסית באה להגדיל את ערך ה„טיישים" (הנסיכים) הנבחרים ע"י הבוריאַטים ולמנות אותם לגובי המסים ולבאי־כח של הקונ־פידירציות בעניני ההנהגה ובעניני המסחר עם הרוסים· בדרך זו נפתחו הרבה שערים להעשיר יחידים, ויחד עם זה מתדלדלים ההמונים מתוך שהרוסים תופשים את אדמת הבוריאַטים· ובכ"ז בין הבוריאַטים· ביחוד בין אלה היושבים בערבה הקודינית· שורר מנהג (ומנהג — כחו יפה מחוק)· שעל פיו משפחה שמת בקרה המשפחות העשירות נותנות לה פרות אחדות וסוסים אחדים להרימה מדלותה· והעניים שאין להם בית אוכלים על שלחן קרוביהם; העני נכנס לאהל· יושב — בתורת חוב ולא בתורת נדבה־ ליד האָח ומקבל חלקו במזון שמתחלק תמיד באמונה לחלקים שוים; ובאהל זה שאכל בו העני פת־ערבית שם הוא לן הלילה· בכלל היו הרוסים־כובשי סיביריה מתפלאים כל כך על המנהגים] הקומונאיים של הבוריאַטים· עד שקראו להם בשם „מנהג אחים" והודיעו עליהם: „הכל משותף להם; כל מה שיש להם מחלקים בין הכל"· גם בימינו· כשהבוריאַטים הקודינים מוכרים את חטיהם או שולחים את בהמתם למכירה אל הקצב הרוסי· כל משפחות האולוס או השבט צוברים את החטים למקום אחד ומאספים את הבהמות לעדר אחד על מנת למכרם בסיטונות כקנינו של אדם אחד· מלבד זאת יש לו לכל אולוס אוצר בר שלו להשאיל ממנו בשעת הצורך· תנורים משותפים

לכל בני הקהלה לאפות לחמם (four bonal של הקהלות הצרפתיות) ונפח שלהם שבהיותו חבר הקהלה, כמו הנפח בכפרים ההודיים, אינו מקבל מעולם שכר מלאכה בתחום הקהלה. מחויב הוא לעשות כל עבודת נפח בחנם. ואם הוא עושה בשעות הפנאי שלו רקועֵי ברזל מצופים כסף, המשמשים אצל הבוריאַטים לפאר בהם בגדיהם, הוא רשאי למכרם לאשה בת שבט אחר, אך לאשה מבנות שבטו הוא יכל רק לתתם במתנה; מקח־וממכר אין או לו מקום כלל בתחום הקהלה, והכלל הזה קים בכל תוקף, עד שבזמן שבית בוריאַטי עשיר שוכר לו פועל הרי הוא צריך לבא מבית־אב אחר או מבני הרוסים; יש לי להעיר, כי מנהג כזה בנוגע למקח־וממכר קים לא אצל הבוריאטים בלבד: הוא התפשט כל כך בין הברברים שבזמננו — האַריים והאוראַלו־אַלטאַיים-עד שאצל אבות אבותינו ודאי שהיה קבוע ומקובל בין הכל.

רגש האחדות בגבולות הקונפידירציא מתחזק ע"י הענינים המשותפים השונים, ע"י ועידותיהם המשותפות וחגיגותיהם שחוגגים בזמן הועידות. ואולם חזוק הרגש הזה בא גם ע"י מוסד אחר — ע"י הציד בהשתתפות כל בני השבט, (אַבאַ), שהוא ודאי הד ימים רחוקים מאד בעבר. בימות הסתו בכל שנה ושנה מתאספים כל ארבעים וששה בתי־האבות של הקודינים לשם ציד כזה והשלל מתחלק אח"כ בין כל המשפחות, מלבד זאת מקהילים מזמן לזמן „אבא" לאומי לשם קיום רגש האחדות בין כל הלאום הבוריאַטי. במאורע זה כל בתי האבות הבוריאטים המפוזרים על פני מאות מילין מזרחה ומערבה מן היאור הבייקאַלי, מחויבים לשלח לתכלית זו ביחוד את ציריהם המובחרים. אלפי אנשים מתאספים לציד לאומי זה, וכל אחד ואחד מביא עמו צידה לזמן של חודש ימים. כל חלקי הצידה צריכים להיות שוים, ולפיכך, קודם שצוברים בצבור אחד את כל הצידה, שוקל הזקן הנבחר ערך חלקו של כל אחד ואחד (ודוקא—„בדרך אומדנא": במאזנים יש חלול־הקדש של המנהג העתיק). אחר כך נחלקים הצידים לגדודים, עשרים איש בכל גדוד, ופותחים בעריכת הציד על פי תכנית קבועה מראש. בזמן של ציד לאומי כזה הרי כל הלאום הבוריאטי שרוי בעולם הזכרונות העתיקים על אותם הימים שהיה מאוחד בליגא כבירה

אחת: יש לי להוסיף, כי ציד כזה — חזיון מצוי הוא אצל ההודיים אדומי־העור והחינאים היושבים על פי אוסורי.

הקאַבילים, שארח־חייהם תואר יפה ע״י שני חוקרים צרפתים, הרי הם דוגמאות של הברברים שעלו קצת בטיב עבודת־האדמה. את שדותיהם הם משקים ע״י תעלות, מזבלים אותם ומעבדים אותם יפה, ובמקומות ההר כל כברת אדמה ראויה לזריעה נעדרת במעדר. הרבה הרפתקאות עברו על הקאַבילים בדברי ימיהם; זמן מה הלכו בחוקי המושלמים ע״ד הירושה, אך לא יכלו להשלים עם החוקים האלה וזה כמאה וחמשים שנה חזרו אל דיני המנהג שלהם הקדמונים. לפיכך מוצאים אצלם בנוגע לחקלאות שיטה מעורבת, וקנין פרטי על קרקע עומד בצד שלטון כל הקהלה על הקרקע. על כל פנים, יסוד הסדר החברתי אצלם בזמננו הרי היא הקהלה הכפרית (thaddart), הכוללת בתוכה משפחות בלתי־מחולקות (kharoubas) אחדות שמכירות במוצאן המשותף וגם משפחות אחדות מועטות מהן של זרים. הכפרים מתאגדים לבתי־אבות או שבטים (ârch), ובתי־אבות אחדים בוראים קונפידירציא (thakebilt), ולאחרונה, הנה קונפידירציות אחדות מתחברות לפעמים לליגא – בעיקר הדבר לתכלית הגנה בנשק מפני אויב.

הקאַבילים אינם יודעים שום שלטון אחר מלבד זה של ה־djemmaa שלהם או האספה הכללית של הקהלה הכפרית. בה משתתפים כל הגברים שהתבגרו והם מתאספים או תחת כפת השמים או בבנין מיוחד שיש בו ספסלי אבן. החלטות ה־djemmaa צריכות להתקבל פה אחד, ז. א. המשא־והמתן נמשך עד שעה זו שכל הנאספים מסכימים לקבל החלטה ידועה או להכנע לה. ומפני שבקהלה הכפרית אין שלטון כזה שיכל להכריח את המועט להכנע להחלטת הרוב, הרי השיטה לקבל את ההחלטות פה אחד היתה נוהגת בין בני אדם בכל מקום שהתקיימו קהלות כפריות ונוהגת עד היום במקומות אלו שהיא מתקיימת, ז. א. אצל כמה מאות מיליונים של בני אדם על פני כל כדור האדמה. ה־djemmaa הקאַבילית היא עצמה ממנה את בעלי השלטון: את „הזקן", הסופר והגזבר; היא עצמה קוצבת את המסים ועוסקת בחלוקת הקרקעות של הקהלה ובכל עבודות הצבור. חלק מרובה של

העבודות נעשה בחבורה: הדרכים, בתי־המסגד, הצינורות של מים, התעלות להשקות שדות, המגדלים להגן מפני אויב, החומה המקיפה את הכפר וכדומה – כל אלה נבנים ע״י הקהלה הכפרית, ואילו הדרכים הגדולות, בתי־המסגד הגדולים במדתם יותר גם השוקים הגדולים הרי הם עסקי בית־האב כלו. הרבה מעקבות עבודת־האדמה בצבור קיימים עד היום הזה, ובתים נבנים גם כעת בידי הכפר כולו או בעזרתם של כל האנשים והנשים יושבי הכפר. בכלל, פונים „לעזרה" כמעט בכל יום, לעבוד השדה, לקציר התבואה לבנין בתים וכדומה. בנוגע למלאכות האומנים הנה כל קהלה יש לה נפח שלה שנותנים לו חלק מאדמת הקהלה והוא עובד בשביל הקהלה; משבאה עונת החרישה הרי הוא חוזר על כל הבתים ומתקן את המעדרים ושאר כלי עבודת־האדמה בלי תשלומי שכר, ואולם לעשות מעדר חדש הרי זו מצוה רבה שאי אפשר לשלם שכרה בכסף או בשוה כסף.

מפני שאצל הקאבילים נוהג קנין פרטי, הרי יש ביניהם כמובן עשירים ועניים. אך כמו כל בני אדם היושבים יחדו ויודעים איך ומהיכן באה ההתדלדלות הם רואים את העניות כדבר שבמקרה שיכל לפגע בכל אדם. „אל יסרב אדם לא לתרמיל ולא לכלא" – אומרים האכרים הרוסים. והקאבילים נוהגים למעשה על פי הפתגם הזה, ובקרבם אין לראות הבדל במגע־ומשא בין העניים והעשירים. בא העני לבקש „עזרה", הרי העשיר עובד ועוזר לו בשדהו, כשם שהעני היה עובד בשדהו של העשיר. מלבד זאת מבדילה ה־djemmaa׳ גנים ושדות, הנעבדים לפעמים בחבורה, לכלכלת החברים העניים ביותר של הקהלה. הרבה מנהגים כאלה נשמרים עד היום הזה. מפני שהמשפחות העניות יותר אין בידן לקנון להן בשר, הרי קונים בשבילן בשר מאותם הסכומים שיש ביד הקהלה מדמי הקנסות או מן הנדבות לטובת ה־djemmaa׳ או מן הכסף שמקבלים בשכר שמוש בבית־הבד של הצבור, והבשר מתחלק חלק כחלק בין אלה שאין ידם משגת לקנות בשר בכספם. כיוצא בזה, בזמן שמשפחה כל־שהיא, שוחטת שה או פר שלא ביום השוק, הרי הכרוז של הכפר מכריז על זה בכל הרחובות, כדי שיבאו האנשים החולים והנשים המעוברות ויקבלו בשר לפי צרכם.

הסיוע ההדדי עובר כחוט השני על פני כל חיי הקאבילים, ובזמן שאחד מהם עובר למסעיר בגבולות ארץ מולדתו ומוצא את חברו בצרה, הרי הוא מחויב לבוא לעזרתו גם אם אם יסכן על ידי כך את רכושו ואת חייו; ואם לא יושיט יד לעזרה, הרי ה' djaemmaa של האיש שהפסיד ע"י האיגואיזם הזה רשאי לתבע לדין, ואז בא הdjemmaa של האגיאוסטן ומשלמת תיכף ומיד את דמי הנזק לניזק. במקרה זה אנו מוצאים כאן מנהג ידוע יפה לכל מי שחקר ולמד את „הגילדיות" של הסוחרים בימי הבינים. וכל זר הבא לכפר קאבִילִי יש לו זכות בימות החורף לדור בבית וסוסיו רשאים לרעות במשך מעת־לעת בשדות הקהלה. ואולם בשעת הדחק הוא יכול לצפות לסיוע בלי שעור. וכך היה מעשה בימי הרעב בשנות 1868 – 1867 שהקאבילים קבלו וכלכלו בלי הבדל יחוס את כל מי שבא לבקש מקלט בכפריהם. בגליל ד ו ל י ס נאספו לא פחות משנים עשר אלף איש שבאו לא רק מכל חלקי אלגיר אך גם ממארוקו, והקאבילים כלכלו את כלם. ובזמן שבכל ארץ אלגיר היו בני־אדם מתים ברעב לא היה בארץ קאביליה אף מקרה אחד של מות ברעב. הdjemmaa של הקאבילים סדרו ותקנו עזרה, בהחסירם מנפשם צרכים הכרחיים, מבלי בקש כל סיוע מאת הממשלה ומבלי התאונן על המעמסה; אם ראו את הדבר כחוב המוטל עליהם. ובאותו הזמן שבין הקולוניסטים האירופאים חבלו תחבולות שונות למנוע מפני הגנבות והפרעות שבאו בעקבות המוני הזרים שהתפרצו, הנה בארץ הקאבילים לא היו זקוקים לשום שמירה כזו: הdjemmaaa לא היו צריכים לקבל מן החוץ לא עזרה ולא הגנה.

יכל אני רק בקצור דברים להעיר על עוד שני קוים חשובים מאד בחייַ הקאבילים: היינו, על המוסד המכונה anaya שתכליתו לשמור בשעת מלחמה על הבארות, התעלות, בתי־המסגד מגרשי השוק ודרכים אחדות ועל המוסד המכונה cefa, שתכליתו אבאר לקמן.

במוסד anaya אנו מוצאים שורה שלמה של חוקים ששואפים להמעיט את הרעה שמביאה עמה המלחמה, ולקדם את פני המלחמה הנה כך חל anaya על מגרשי השוק, ביחוד כשהוא נמצא בקירוב מקום אל הגבול ומשמש מקום שנפגשים בו הקאבילים

עם בני ארצות אחרות; אסור לו לאיש להפריע את השלום בשוק. ואם התפרצו פרעות הרי משקיטים אותן הזרים עצמם שנאספו ובאו בעירי הדרך שבה עוברות הנשים הכפריות אל הבאר לשאב מים גם היא בכלל anaga בשעת מלחמה וכ"ו. ובנוגע אל המוסד cofa הרי הוא מעין התאגדות שהתפשטה בכל הארץ. והיא דומה במקצת אל המוסדות Gegilden או Bürgschaften שבימי הבינים; ומוסד זה הוא חברה מתקימת גם לשם הגנה הדדית וגם לשם תכליות שונות: רוחניות. פוליטיות' דתיות, מוסריות וכ"ו. שאי אפשר לספק אותן בהסתדרות המקומית של הקהלה. של בית־האב ושל הקונפידירציא. המוסד cof אין לו הגבלות במקום; חבריו של המוסד באים מכפרים שונים גם מקרב בני ארצות נכריות. והוא מושיט הגנה לחברים בכל מיני המאורעות בחייהם. בכלל הרי הוא נסיון להשלים את ההתאגדות של בני הארץ ע"י התאגדות שמחוץ לתחום הארץ. כדי לתת יכולת לבא לידי גילוי את הקורבה של השאיפות השונות של מחוץ לגבול ארץ אחת. הנה כי כן אנו רואים. כי החברות החפשיות של אנשים. אחים בדעותיהם ובטעמיהם מבני ארצות שונות' הנראות לנו כאחד מן החזיונות המעולים של חיינו בזמן הזה. יסודן בתקופה העתיקה של הברברים.

חיי ההררים בקוקז נותנים לנו שורה אחרת של דוגמאות ממין זה. שהרבה יש ללמוד מהן. הפרופיסור מ' קובלבסקי שחקר את מנהגי האוסיטינים בזמן הזה – את משפחותיהם הבלתי־מחולקות. את קהלותיהם ואת מושגיהם על המשפטים – יכול היה בספרו המצוין: „המנהג בזמן הזה והמשפט העתיק" להקיש אותם אחד אחד אל תקנות דומות של דינו הברברים העתיקים וגם מצא יכולת לגלות את ראשית צמיחתו של הפיאודאליזם. אצל שבטים אחרים בקוקז אנו מוצאים לפעמים רמזים על אופן צמיחתה של הקהלה הכפרית בזמן שלא היתה של בתי־אבות אלא צמחה וגדלה ע"י משפחות שמוצאן שונה זו מזו שהתאגדו ברצון לאגודה. מקרה כזה מצאו. למשל, זה לא כבר בכפרי החיבסורים. שיושביהם נשבעו שבועה של „חברותא". בחלק אחר של קוקז. בחבל דגיסטאן. אנו רואים את

גידולם של היחסים הפיאודליים שבין שני שבטים, ועִם זה שניהם נשארים ועומדים באותו זמן מאוגדים בקהלות כפריות, ולא עוד אלא ששומרים את עקבות „חמעמדות” של בתי־האבות. הנה כי כן יש לנו במעשה זה דוגמא חיה לאותן הצורות שלבש כבוש איטליה וגאליה בידי הברברים: הליזגינים המנצחים שכבשו כפרים אחדים של גרוזינים וטטרים לא שעבדו את הכפרים האלה לשלטון של משפחות מיוחדות; הם סדרו „שבט” פיאודלי המונה כעת שנים עשר אלף בתים בשלשה כפרים והמושל יחדו על עשרים כפרים גרוזיניים וטטריים. הכובשים חלקו את אדמתם הם בין בתי־האבות שלהם ובתי־האבות אף הם חלקוה לחלקים שוים בין המשפחות; אך אין הם מתערבים בעניני ה׳diemmaa של נתיניהם, שנוהגים עד היום מנהג, שנזכר ע״י יוליוס קיסר, היינו: ה׳djemmaa קוצבת בכל שנה את החלק מאדמת הקהלה שצריך לעבדה, והאדמה הזאת נחלקת לחלקים לפי מספר המשפחות והחלקים נמסרים על פי גורל. ראוי להעיר, כי אף־על־פי שפרוליטרים מצויים בין הליזגינים — החיים על פי שיטת הקנין הפרטי על הקרקע והשלטון בשותפות על העבדים — הנה מעטים הם מאד בין הגרוזיניים המשועבדים שמחזיקים את אדמתם ברשותה של הקהלה. בנוגע לבני המנהג של ההרריים בקוקז הנה דומים הם מאד אל דיני הלנגוברדים והפרנקים וכמה מפסקי־הדינים מפיצים אור חדש על הליכות המשפט של תקופת הברברים, מפני שהם נוחים להתרגז, מתאמצים יושבי קוקז שלא יבא דברי־הריב לידי שפיכות דמים. כך הוא למשל, אצל החיבסורים שהריב עובר מהרה לידי חרבות שלופות; אך אם תמהר אשה ותזרק לבין בעלי הריב גזר של בד המשמש לה מטפחת ראש, תיכף יאספו חרבותיהם אל תערם ויחדלו מריב. מטפחת־הראש של אשה הרי היא בנידון זה anaya. ואם הריב לא נפסק בזמנו ונגמר ברציחה, הנה תשלומי הכופר ששמים על הרוצח מרובים כל כך עד שעושה העון יתדלדל כל ימי חייו, אם משפחת הנרצח לא תאמצהו לה לבן; ואם הוציא אדם בשעת קטטה קלה את פגיונו ופצע בו את חברו, הרי יחדל לכל ימיו להיות מכובד על קרוביו בכל קטטה וקטטה בא דבר הריב לידי מתוכים והם שבוחרים שופטים מקרב

בני משפחתם – ששה אנשים בדינים שאינם חשובים ביותר ומעשרה עד חמשה עשר איש בענינים חשובים יותר – והרוסים שהתבוננו אל הדברים מעידים כי השופטים אינם חשודים אפילו על אבק שוחד. השבועה יש לה ערך כזה, שהאנשים המכובדים על הבריות פטורים ממנה – די להם באמירת הן בלבד, ומה גם שבענינים חשובים לא יפקפק החיבסורי מימיו להודות על עונו (כמובן, הכתוב מדבר בחיבסורי שלא נפגע עדיין בציוויליזציה). השבועה קימת בעיקר הדבר רק בדברים כאלה, כגון דברי ריבות על עניני רכוש שבהם, מלבד קביעות העובדות כהויתן, צריך להעריך אותו כערכן. במקרים כאלה הרי האנשים שמוצא פיהם ישפיע השפעה של ממש על פסק הדין נזהרים זהירות יתרה בדבריהם. בכלל אפשר לומר, כי החברות הברבריות שבקוקז מצוינות ביושר מעשיהן ובכבוד שהן נוהגות בזכיות של בני משפחתן.

בין שבטים שונים באפריקא אנו מוצאים חברות מלאות ענין רב שונות זו מזו, שעומדות על כל המדרגות התיכונות של ההתפתחות למן הקהלה הכפרית הקדמונית עד המלוכות הברבריות של מושל עריץ, עד שעלי לבטל כל מחשבה לתת לפני הקורא לו גם את המסקנות העיקריות היוצאות מן החקירות של מוסדותיהם. די לי לומר, כי אפילו במצב העריצות האכזריה של המלכים נשארים בתקפם האספות הכלליות של הקהלות הכפריות ודיני־המנהגים שלהן בחוג רחב של ענינים שונים. דין המלוכה נותן רשות למלך ליטול את חייו של כל אחד ואחד מנתיניו בשעה שיעלה רצון לפניו או אפילו להשביע את נפשו בבשרו. אך דין המנהג של העם מוסיף לשמור את כל המוסדות המשמשים לשם סיוע הדדי, שמתקיימים בין שאר הברברים או שהתקיימו אצל אבות אבותינו. ואצל כמה שבטים השרויים במצב מעולה ביותר (בארץ בורנו, אוגנדא, אביסיניה) וביחוד אצל הבוגוסים הרי כמה מדיני המנהג מלאים באמת רוח של רגשות מהודרים ומעודנים.

הקהלות הכפריות שבאמיריקה הצפונית והדרומית אף הן היו להן תכונה זו. הטופים בבראזילה, בזמן שנגלו ע״י האירופאים, היו שוכנים

„בבתים ארוכים", שבהם היו יושבים בתי־אבות שלמים ויחדו היו עובדים את שדות הלחם ואת שדות המאַניוק שלהם. האַראַנים שעלו הרבה יותר ברדך הציוויליזציה היו עובדים שדותיהם בחבורה; גם האוקאַגים שהחזיקו בשיטת הקומוניזם הקדמוני וישבו „בבתים ארוכים", למדו לסלול דרכים מתוקנות ובכמה מקצועות של תעשיה הבית לא יפלו מבעל המלאכות שבתחלת תקופת ימי־הבינים באירופא. כלם הו נוהגים בחייהם על פי דיני המנהג שדוגמאות מהם הבאנו בעמודים הקודמים.

בקצה השני של העולם אנו מוצאים את הפיאודליזם המַלאַיי ואולם בידו לא עלה לעקור את „הנהריה", ז. א. את הקהלה הכפרית עם מנהגה שהקהלה מושלת, לפחות, על חלק מן האדמה ומחלקת את הקרקעות בין החברים בני בית־אב אחד. אצל האַלפורוסים במיניהאַסה אנו מוצאים את „השיטה המשולשת" בעבודת האדמה שהקהלה נוהגת על פיה; אצל השבט ההודי Wyandonts אנו מוצאים חלוקת קרקעות מתקופה לתקופה בין כל בית־האב. כמו כן בכל חלקי סומאַטראַ, שהמשפט המושלמי לא הספיק עדיין להרוס לגמרי את הסדר העַתיק של בתי־אבות, אנו מוצאים את המשפחה שלא נחלקה (Suca) ואת הקהלה הכפרית (Kota), שיש לה הזכות על הקרקע אפילו בזמן שחלק ממנו הותקן בלי נטילת רשות מאת הקהלה. אך דברים אלו פירושם, שכל אותם המנהגים, שהיו משמשים לשם הגנה הדדית ולשם הרחקת התגרות בין בתי־האבות בשביל נקמת־דם והמלחמות השונות בכללי אותם המנהגים שהעירנו עליהם לעיל כעל מנהגים מובהקים של הקהלה. גם הם מתקיימים כאן. גדולה מזו: ככל שגדל וחזק השלטון של הקהלה כן נמצאו המדות טובות ונוחות. החוקר De Stuere מוכיח ואומר, כי בכל מקום שהקהלה הכפרית נכנעה פחות בידי הכובשים אנו רואים במדה פחותה את אי־השויון החמרי בין בני־האדם, אף הדינים של נקמת־דם אכזרים הם במדה פחותה; ולהפך, בכל מקום שהקהלה הכפרית נהרסה לגמרה שם „התושבים נאנחים תחת העול הקשה של המושלים העריצים". והדבר הזה טבעי הוא מאד. ובכן, כשהעיר Waitz על הדבר, כי אלה השבטים שהחזיקו בסדר הקונפידרציא של בתי האבות עומדים על מדרגה גבוהה יותר

בהתפתחותם וספרותם עשירה יותר מזו של השבטים שהקשר הזה נפסק אצלם, הרי אמר דבר שאפשר היה לראותו מראש.

אילו באנו להביא עוד דוגמאות הרי זה חוזר על הראשונות – כל כך דומות זו לזו הקהלות הברבריות אף כי שונות הן זו מזו באקלימן ובגזעיהן. אחד הוא הפרוצס של התפתחות שעבר בקרב כל האנושיות על פי צורה אחת עד להפליא. בזמן שסדר בתי־האבות בא להתפרד, משום שמבית נהרס ע״י המשפחה המיוחדת ומחוץ־ע״י המעטת בתי־האבות שנדדו והוכרחו לקבל בתוכם גרים – בא על מקומו הסדר של הקהלה הכפרית, שנוסדה על הרעיון של שתוף הארץ. הסדר החדש הזה שצמח בדרך הטבע מן הסדר הקודם של בתי־אבות נתן כח בידי הברברים לעבור דרך התקופה העכורה ביותר של ההיסטוריה, מבלי להתפורר למשפחות מיוחדות שהיו כלות בלי ספק במלחמה בעד קיומן. בסדר החדש התפתחו צורות חדשות של עבודת האדמה; זו הגיעה למדרגה עליונה כל כך, שלא עלו עליה עד היום יושבי כדור האדמה; מלאכות הבית הגיעו למדרגה עליונה של שלמות. הטבע הפראי נכבש, דרך היערים והביצות נסללו מסלות, והמדבר נושב כפרים שנבנו ע״י הקהלות. שוקים, ערים בצורות בתי כנסיה – עלו וגדלו בין יערים ומישורים שוממים. מעט מעט צמחו ועלו הדעות ע״ד אגודות רחבות יותר שמקיפות שבטים שלמים וקבוצות של שבטים שונים זה מזה עפ״י מוצאם. הדעות העתיקות ע״ד המשפט, שתמציתן אינה אלא נקמה, לבשה לאט לאט צורה אחרת שונה, והרעיון לשלם את הנזק בא במקום הרעיון להנקם מאת המזיק. דיני המנהג שעל פיהם חיים עד היום שני שלישים מבני האדם, אם לא יותר, נבראו לאט לאט בתוך סדר זה, וגם זה הקובץ של המנהגים ששאפו להרחיק את שעבוד ההמונים ע״י המעטים שעלו בכחם כל כמה שעלתה היכולת לצבור

הון ביד אדם פרטי. זו היא הצורה החדשה שלבשה שאיפת ההמונים לסיוע הדדי. וההתקדמות—האיקונומית, השכלית, המוסרית—שהגיעה אליה האנושיות בזמן של סדר עממי זה היתה גדולה כל כך, עד שבזמן מאוחר כשהלכו ונבראו ממלכות באו פשוט ותפשו בידן, לטובת המעטים, את כל התפקידים המשפטיים והכלכליים והשלטוניים, שהקהלה הכפרית היתה ממלאה לטובת הרבים.

פרק ה׳

העזרה ההדית בעיר של ימי־הבינים.

גידולו של השלטון בחברה הברברית. — העבדות בכפרים. — התקוממות הערים הבצורות: שחרורן מפלגותיהן — הגילדיות. — העיר החפשית של ימי הבינים והתפתחותה בשתי דרכים. — זכותה לעמוד ברשות עצמה בעניני דת־ודין ובהנהלתה הפנימית — המצב של כבוד שעמדה בו העבודה. — המסחר שעסק בו הגילדיות והעיר. —

הנטיה לחברותא והצורך בסיוע הדדי נטועים כל כך בטבע האדם, עד שאין לך בהיסטוריה זמנים כאלה, שהיו בני־האדם חיים לבדד, משפחות קטנות נבדלות, מתאבקות זו עם זו על צרכי קיומן. להפך, החקירות בזמננו הוכיחו, כמו שראינו בשני הפרקים הקודמים, כי עוד בתקופות קדמוניות שלפני ההיסטוריה היו בני אדם מתאספים לבתי־אבות שהיו מחוברים יחדו ע״י הרעיון כי מוצא אחד לכל חברי בית־אב וע״י הערצתם את אבות־האבות המשותפים להם. במשך הרבה אלפים שנה היה סדר בתי־האבות משמש לשם אחוד בני־האדם, אף כי שום שלטון לא היה בידו לכוף על אחוד זה, הסדר הזה הטביע חותם על כל התפתחות האנושית שבאה אחרי כן: ובזמן שהקשרים של המוצא המשותף התרופפו מפני הנדידות התכופות בזמן והרחוקות במקום, וגם התפתחות המשפחה המיוחדה בתחומו של בית־האב עצמו הרסה את האחדות העתיקה של בית־האב—אז באה לעולם ע״י כח היצירה הצבורית צורה חדשה של אחוד שנוסדה על יסוד שתוף האדמה, ז. א. הקהלה הכפרית. תקנה זו שמשה מצדה לשם אחוד בני־אדם במשך הרבה מאות שנים ונתנה להם את היכולת לפתח יותר ויותר את מוסדותיהם הצבוריים, אף עזרה להם לעבור דרך התקופות היותר קודרות שבהיסטוריה מבלי שנתפרדו לקבוצות קבוצות של משפחות ויחידים שאין ביניהם שום

קשר, ועל ידי כך היה בידם לפסוע הלאה בדרך התפתחותם ולברא שורה שלמה של מוסדות שניים־במעלה, שכמה מהם התקימו עד היום הזה. כל זה ראינו מתוך שני הפרקים הקודמים. עכשו עלינו לחקור את המשך התפתחותה של נטיה זו לעזרה הדדית המיוחדה לאדם בכל זמן. בבואנו אל הקהלות הכפריות של אלה המכונים ברברים באותה תקופה שעברו לפרק חדש בציויליזציה אחרי מפלתה של מדינת־רומי המערבית, עלינו לחקור כעת את צורות־החיים החדשות שיצרו הצרכים החברותיים של ההמונים במשך ימי הבינים, ביחוד עד כמה שמצאו בטוין בגילדיות של ימי הבינים ובעיר של ימי הבינים.

אלה המכונים ברברים שחיו במאות הראשונות למנין שאנו מונים, כמו הרבה שבטים מונגולים אפריקאים, ערבים וכדומה שעומדים עד היום במדרגת ההתפתחות של אלה, לא לבד שלא היו דומים לחיות שואפות־לדם כמו שרגילים להמשילם, אלא, להפך, היו בוחרים תמיד בשלום מאשר במלחמה. מלבד שבטים מועטים יוצאים מן הכלל שבימי הנדידות הגדולות טולטלו אל שממות המדבר או אל מקומות ההרים הרמים והיו מוכרחים לחיות מן השלל שהיו לוקחים בהתנפלותם מזמן לזמן על שכניהם המאושרים מהם—מלבד השבטים האלה הנה הרוב הגדול של הגרמנים, הסכסים, הקילטים, הסלבים וכ״ו לאחר שהתישבו ישיבת קבע במקומות החדשים שכבשו שבו עד מהרה אל מחרשתם או אל מעדרם ואל עדריהם. ספרי־החוקים היותר קדומים של הברברים מתארים לנו חברות של בני־אדם שיסדו להם קהלות של עובדי־אדמה ולא גדודים של בני אדם עורכים מלחמות זה עם זה כל ימיהם. הברברים הללו בנו בארצות שכבשו כפרים ושדות־אחוזה; הם שחרשו את אדמת היערים, גשרו גשרים על פני הפלגים העזובים, תקנו דרכים על פני הבצות והפכו מדבר לארץ נושבת; ואולם את עסקי־הצבא שיש בהם סכנה מסרו בידי אגודות, Scholae, או חברות של בני־אדם אוהבי־קרבות הנאספים תחת דגל של מנהיגים ארעיים, שהיו עוברים ממקום למקום ומציעים את תשוקתם למאורעות, את כלי זינם ואת ידיעותיהם בעניני מלחמה כדי להגן על התושבים ששאפו לדבר אחד: לשבת בשלוה.

גדודים של אנשי מלחמה כאלה היו נכנסים ויוצאים, עורכים זה עם זה מלחמות ארוכות בשביל נקמת דם; אך ההמון העיקרי של התושבים הוסיף לחרוש שדותיו ולא שם לבו אל מנהיגיו המדומים, עד שלא באו והפריעו את חרותן של הקהלות הכפריות. וההמונים האלה, התושבים החדשים של אירופא, בראו שיטות בכבוש האדמה ותחבולות בעבוד האדמה שעמדו בתקפן עד היום הזה ושמאות מיליונים של בני אדם משתמשים בהן. הם בראו להם שיטה של תשלומי קנס על מעשי עלבון במקום המנהג העתיק של נקמת דם מצד הקרובים; הם למדו את המלאכות הראשונות; ולאחר שבצרו את כפריהם בסיגים, בסוללות ובמגדלים להמלט שמה מפני אויב שעתיד להתנפל עליהם, מסרו עד מהרה את ההגנה על הסוללות והמגדלים לאלה שעשו להם את המלחמה לאומנותם.

אכן אהבת־השלום של הברברים, ולא נטיתם המדומה למלחמה, היא שגרמה לשעבודם שהשתעבדו אח"כ לשרי הצבא. ברי הדבר, כי דרך החיים של הגדודים המזוינים נתנה להם לבני הגדוד מקרים להתעשר הרבה יותר מאשר מצאו להם עובדי־האדמה שהיו חיים חיי שלום בקהלותיהם הכפריות. גם כעת אנו רואים כי בני־אדם מזוינים עורכים לפעמים מסעות של חמסנים כדי להרוג את האכרים האפריקאים ולגזול את עדריהם, אף כי האכרים שואפים רק לחיי שלום ונכונים לקנות אותם אם גם במחיר רב; וברי הוא, כי הגדודים של הימים שעברו לא הצטיינו במדת היושר ויותר מן החמסנים שבימינו. וכך רכשו להם בקר וצאן, ברזל (שהיה לו ערך רב מאד בימים ההם) ועבדים; ואף כי חלק גדול מן השלל היו מבזבזים באותם המשתאות המפוארים שהפייטנים חברו שירי תהלה לכבודם — עוד נשאר חלק כל שהוא והיה משמש לצבור על ידו הון. בימים ההם היו עוד שדות בור הרבה הרבה מאד וגם לא חסרו אנשים הנכונים לעבדם, ובלבד שימצא להם בקר וכלי־עבודה הדרושים. כפרים שלמים שהתדלדלו מחמת המחלות, המגפות של בהמות, השרפות או מפני גרים חדשים שנפלו עליהם, היו עוזבים את בתיהם והלכו זה בכה וזה בכה לבקש להם מקומות חדשים למושבם. ברוסיה נודדים כפרים גם בימינו מחמת סבות אלו. והנה אם בא אחד מן ה־hirdmen

ז׳ א. משרי הגדוד הגדולים, ואמר לתת לאכרים מעט בקר לתחלת המשק החדש, מעט ברזל לעשות ממנה מחרשה, ופעמים שנתן מחרשה מוכנה, וגם אמר להגן על האכרים מפני אויבים ושודדים, ואם בא והודיע כי כך וכך שנים פטורים יהיו התושבים החדשים מכל המסים ואח״כ יתחילו לפרוע את חובם – קבלו הנודדים ברצון את ההצעה להאחז באדמתו. ואחר כך כשבאו החלוצים האלה, אחרי מלחמה קשה עם הבצורת, המבול והקדחת, לפרוע לאדונם את חובם, באו על נקלה לידי שעבוד לזה שמגין על ארצם. העושר נצבר, בלי ספק, בדרך זו, ואחרי העושר בא תמיד השלטון. אך בכל זאת, ככל אשר אנו חודרים יותר לתוך החיים בימים ההם – בשנות המאה הששית והשביעית למנין תקופתנו – אנו באים לידי הוכחה יותר ויותר, כי לקביעותו של שלטון המועט צריך היה, מלבד העושר וכח הצבא, עוד יסוד אחד. זה היה יסוד החוק והמשפט — רצונם של ההמונים לשבת בשלום ולקבוע את ז.ז שחשבו לצדק; ורצון זה הוא שנתן לשרי הגדודים – למלכים, לנסיכים, לרוזנים וכו׳ – את הכח שקנו להם מאתים או שלש מאות שנה אחרי כן. רעיון זה ע״ד משפט צדק שגדל בתקופה של בתי־האבות, שכעת נקבע בלב כי תשלום ראוי הוא למי שגרמו לו נזק, עבר כחוט השני דרך קורות כל התקנות שנתקנו אחרי כן; והוא הוא ששמש יסוד, שעליו נבנה שלטון המלכים והמושלים הפיאודלים, במדה מרובה יותר מן הסבות הצבאיות והאיקונומיות.

אמנם כן, הקהלות הכפריות בעת ההיא (כמו בימינו אצל העמים העומדים במדרגה זו של התפתחות) השתדלו בעיקר למהר ולבטל את המלחמות בין המשפחות בשביל נקמת דם, שהיו יכולות להתפרץ מחמת הדעות שהתהלכו בימים ההם על דבר המשפט. משפרץ ריב בין שני אנשים בני קהלה אחת מהרה הקהלה להתערב בדבר, והאספה הכללית לאחר ששמעה את דבר הריב קצבה דמי כפר (wergeld), ז׳ א׳ תשלומי נזק למי שנפגע או לבני משפחתו, כמו כן קצבה דמי קנס (fred) על הפרעת המנוחה, שהיו משלמים לקהלה. בתחום הקהלה עצמה היו דברי הריב נגמרים בדרך זו. אך בשעה שקרה מקרה של נקמת דם בין שני שבטים שונים או שתי אגודות

של שבטים, אז – למרות כל התחבולות שנחבלו לקדם פני מלחמות כאלה– קשה היה למצא מתוך כזה או בקי בדיני המנהג כזה, שפסק דינו יתקבל על לב שני הצדדים, שיאמינו בתם לבו ובידיעותיו שהוא יודע את החוקים העתיקים. והענין הסתבך עוד יותר ע"י זה, שדיני המנהג אצל שבטים שונים וקונפידירציות שונות אינם קובעים דמי כופר במדה אחת במקרים שונים. מתוך כך היה למנהג לבחר שופט מקרב אלה המשפחות או השבטים, שהיו מפורסמים לשומרי החוק העתיק בטהרתו, ליודעים את השירים והזמירות והאגדות וכדומה, שעל ידם נשמרו דברי החוק בזכרונו של האדם; ושמירת החוק בדרך זו נעשתה למין אמנות „למיסתורין", לדבר שנמסר בדיוק מדור לדור במשפחות ידועות. הנה כי כן אנו מוצאים שבאיסלנדיה ובשאר הארצות הסקנדינביות בימי כל Allthing או אספה לאומית, היה „מגיד החוקים" (Jövsögmathr) עומד ומקריא בניגון פה כל דברי דיני המנהג ללמד דעת לנאספים; ובאירלנדיה, כידוע, היה קים מעמד מיוחד של בני אדם, שיצא להם שם ליודעי מסורות עתיקות ולפיכך נחשבו למומחים גדולים ומהם נבחרו שופטים. להלן, כשאנו מוצאים בספרי־הזכרונות הרוסים כי כמה שבטים בצפונית־מערבית של רוסיה, בראותם את המבוכה שהלכה ורבה בארץ ע"י זה „שמשפחה קמה במשפחה, פנו אל הווַריאַגים (varingiar) הנורמנים לבקש אותם להיות שופטים ושרי הגדודים; כשאנו רואים עוד, כי הנסיכים נבחרים במשך מאתים שנה דוקא מקרב משפחה אחת נורמנית, אנו צריכים להכיר, כי הסלבים מצאו בנורמנים האלה יודעים ידיעה ברורה את אלה מדיני המנהג, שמשפחות סלביות שונות קבלו אותם עליהן, בנידון זה נחשבה ידיעת הכתב־הקדוש, שהיה משמש לרשימת המנהגים העתיקים, למעלה יתרה להנורמנים שהיו בקיאים בו. אך במקרים אחרים יש לנו כמה רמזים על זה, כי היו פונים אל המשפחה „הבכירה" (ז. א. אל הענף שנחשב לאם המשפחה) לבחר מקרבה שופט, ופסקי־הדין של השופטים האלה נחשבו לישרים מאד. לאחרונה, בזמן מאוחר יותר אנו מוצאים נטיה ברורה לבחר שופטים מקרב הכהנים הנוצרים, שבעת ההיא החזיקו עוד בעיקר הראשי של הנצריות, שעתה נשכח, – כי הנקמה אינה מעשה משפט. בעת ההיא

היו הכהנים הנוצרים פותחים את בתי כנסיתם להיות למקומות מקלט לאלה האנשים שנמלטו מפני גואלי הדם. והכהנים היו מקבלים עליהם ברצון להיות מתוכים בדיני נפשות ותמיד היו מתנגדים אל החוק הקדמוני —„חיים תחת חיים ופצע תחת פצע".

קצורו של דבר. במדה שאנו מעמיקים לחקר בתולדות התקנות הקדומות אנו ממעטים למצא יסודות לחזק את התורה של בעלי המלחמה ע"ד תולדות השלטון. הכל מוכיח. כי גם שלטון זה. שנעשה בזמן מאוחר מקור הלחץ. לא בא בתחלתו אל מתוך נטית ההמונים לחיי שלום.

בכל המשפטים היו דמי הקנס (fred). שעלו על הרוב עד למחצית מדמי הכופר (wergeld). באים לרשותה של אספת הקהל. ומימים קדמונים היו נוהגים להשתמש בהם לעשות עבודה הנחוצה לתועלת הרבים. ועד היום הם משמשים לצורך זה (בנין מגדלים) אצל הקאבילים ומקצת משבטי המונגולים; ויש לנו עדות נאמנה מפי ההיסטוריה. כי עוד בזמן מאוחר הרבה יותר היו נוהגים בפסקוב ובכמה ערים בצרפת וגרמניה להוציא את מכסי בית־דין לתקון חומות העיר. לפיכך היה טבע הדבר מחיב שדמי הקנסות היו נמסרים לידי השופטים והם היו מחויבים להחזיק את גדוד האנשים המזוינים שהופקדו להגן על הארץ. וגם היו מחויבים להוציא אל הפועל את פסק הדין. הדבר היה למנהג כללי בשנות המאה השמינית והתשיעית גם בזמן שהבישוף הנבחר היה שופט ובכן באה תחלת אותו המנהג לשים על איש אחד שתי המשרות של שופט ושל מוציא־פסק־הדין. אך שלטונו של ההירצוג' המלך. הנסיך וכדומה היה מוגבל אך ורק בשני התפקידים האלה. הוא לא היה כלל וכלל מושל בעם — השלטון העליון עדיין היה נמצא בידי אספת־העם; הוא לא היה אפילו שר המיליציה העממית. מפני שבזמן שיצא העם למלחמה עמד הנסיך לפקודת שר־צבא שנבחר. שלא היה נכנע למלך או לנסיך אלא נחשב לדומה לו במעלה. המלך או הנסיך נחשב למושל בלי מצרים רק באחוזותיו. עובדא היא שבלשון הברברים השם konung, koning או cyning — שם־נרדף עם השם rex בלשון רומא — פירושו אינו אלא מנהיג זמני או עומד בראש גדוד אנשים. שר הצי של האניות או גם שר

של אנית־שודדים אף הוא היה konung, ועד היום הזה קוראים בנורבגיה להממונה על ציד הדגים בשם Not-kong – „מלך הרשתות". הכבוד שבאו אחרי כן לחלוק למלך לא היה נוהג עדיין בימים ההם, ובזמן שעל מעשה בגידה לגבי בית־האב היו עונשים עונש מיתה, היו מטילים על מי שהרג את המלך רק כופר, אלא שהיו מעריכים את נפש המלך פי כך וכך מנפשו של אדם מן השוק. ובשעה שהמלך קנוי (או קנוט) הרג את אחד מבני גדודו קרא – לפי תאור האגדה – את כל בני הגדוד לאספה (thing) וכרע לפניהם על ברכיו ובקש מהם סליחה, ואת עונו סלחו רק לאחר שנאות לשלם כופר פי תשעה מסכום הכופר הרגיל, והשליש מן הכופר הזה נטל לעצמו לתשלומי נזקו שאבד לו אחד מבני גדודו, שליש נתן לקרוביו של הנהרג והשליש (בתור fred)– לבני הגדוד, על צד האמת, צריך היה שתבא תמורה גמורה בדעות המקובלות, תחת השפעתה של הכנסיה והשפעתם של החוקים הרומאים, עד שהלך ונברא הרעיון כי נפש המלך קודש היא ואסור לנגוע בה.

ואולם הייתי יוצא מחוץ לתחום מאמרי אלה, אילו באתי לחקור את דבר התפתחות השלטון לאט לאט מתוך היסודות הנזכרים. על הדבר הזה ספרו בפרטיות החוקרים גרין באנגליה, אויגוסטר טיירי, מישלא וליושר בצרפת, יאנסן, קויפמאן וגם ניטש בגרמניה, ליאו ובוטא באיטליה, ביליאוב, קוסטומרוב ותלמידיהם ברוסיה, והרבה אחרים. החוקרים האלה הראו כיצד באו התושבים, בני־חורין גמורים שרק קבלו על עצמם „לכלכל" מספר מסוים של אנשי־צבא שיגינו עליהם, והשתעבדו מעט מעט ונעשה לעבדים למגיניהם אלה; איך ששעבוד זה אל הכנסיה או המושל הפיאודלי שיגינו עליהם (commendation) נעשה להם הכרח לאזרחים החפשים, משום שדבר זה היה המחסה היחיד מפני שאר החמסנים הפיאודליים; איך שארמונו של כל שליט פיאודלי ובישוף נעשה למערת רוצחים; בקצור, – איך שהושם העול של הפיאודליזם ואיך שמסעי הצלב, שבאו לגאול את כל אלה שנשאו צלב, נתנו את הדחיפה הראשונה לגאולת העמים. אך לנו אין צורך לספר כאן את כל הדברים האלה, מאחר

שתכלית מאמרנו היא – לחקר עתה את עבודת **כח היצירה והבנין של המוני העם** במוסדותיהם שהיו משמשים לשם עזרה הדדית.

באותו הזמן עצמו שנראה, כאלו נעלמו עקבות־החפש האחרונים אצל הברברים ואירופא בידי אלפי מושלים קטנים באה ליסד ממשלת־כהנים וממשלות־עריצים כאלה שבאו בתקופות הקודמות של הציוויליזציה לאחר מצב הברבריות, או באה לברא מלוכות ברבריות כאלה שאנו רואים כעת באפריקה–באותו הזמן עצמו פנו החיים באירופא ללכת בדרך חדשה, הם הלכו בדרך זו שהלכו בה הציוויליזציה פעם אחת בערי יון העתיקה. בלב אחד, שכעת נראה לנו כמעט למעלה מהבנתנו ושאמנם לא הבינוהו ההסטוריונים זמן רב, באו יושבי הערים הגדולות והקטנות שבקטנות ופרקו מעליהם את עול השליטים מאנשי־הכהונה ומאנשי־החול. הכפר הבצור התקומם נגד הארמון של השליט הפיאודלי: בתחלה פרקו את שלטונו ואחרי כן–התנפל עליו, ולאחרונה הרס אותו. התנועה התפשטה מעיר לעיר; לא היו ימים מועטים וכל ערי אירופא השתתפו בה, ובזמן של פחות ממאה שנה צצו ועלו ערים חפשיות על חופי הים התיכון, הים האשכנזי והבלטי האוקינוס, האטלנטי ועל מפרצי הים בסקנדינביה, לרגלי האלפים שווארצ־וואלד והררי הקארפאטים, במישורי רוסיה, אונגריה צרפת וספרד. בכל המקומות פרצה התקוממות זו, ובכל מקום עברה דרך מצבים אלה ובכל מקום הביאה לידי תוצאות אלה שתארנו.

בכל עירה ועירה שבני אדם מצאו או אמרו למצא להם מחסה כל שהוא בחומות העיר באו „במגע־ומשא" (co-jurations), יסדו „אגודות אחים" „וחברות רעים", שהיו מתאחדים ברעיון משותף אחד, והלכו בעז לקראת החיים החדשים של עזרה הדדית ושל חרות. והם הצליחו להגשים את שאיפותיהם במדה כזו, עד שבמשך שלש או ארבע מאות שנה שנתה אירופא את צורתה. הם כסו את הארץ בנינים מפוארים ומהודרים שהביעו את כח היצירה של אגודות חפשיות של בני־אדם חפשיים. אלה הבנינים שעד היום לא עלינו עליהם ביפים ובתוקף־צורתם; הם השאירו נחלה לדורות הבאים את כל האמניות ואת כל המלאכות, וכל הציוויליזציה שבימינו עם

כל הטוב שהביאה ושעתידה להביא אינה אלא המשר של נחלה זו. ובשעה שאנו באים כעת לקבוע את הכחות שהביאו לידי תוצאות רבות וגדולות כאלה, הרי אנו מוצאים אותם — לא בנפש הגבורים היחידים, לא בסדר הכביר של הממשלות הגדולות אף לא בכשרונות הפוליטיים של המושלים, אלא באותו הזרם של עזרה הדדית לסיוע הדדי, שאת פעולתו ראינו בקהלה הכפרית ושהתעורר ושהתחדש בימי הבינים בתוך האגודות ממין חדש — הגילדיות, שרוח זה העתיק היה חי בהן — אלא שלבש צורה חדשה.

בימינו הוברר הדבר, כי הפיאודליזם לא גרר אחריו בטול הקהלה הכפרית. אמנם עלה בידי האדונים להביא את צואר האכרים בעול השעבוד ולטול לעצמם אותן הזכיות שהיו קודם קנין הקהלה הכפרית (המסים, הנכסים שאין להם יורשים, מכסי הירושה ונשואין), אך האכרים החזיקו בכ״ז בשתי זכיות עיקריות של הקהלה: בקנין הקהלה על הקרקע ובבתי־דינים משלהם. לפנים כשהיה המלך שולח את „השופט" (Vogt) שמנה על הכפר, היו האכרים יוצאים לקראתו בפרחים בידם האחת ובכלי־זין בידם השנית והיו שואלים אותו: מה הדין שהוא אומר לעשות, אם זה שנוהגים על פיו בכפר או זה שהביא עמו מן החוץ? אם ענה הן על ראשון מסרו לו את הפרחים, ואם — על אחרון, יצאו כנגדו למלחמה. עכשיו היו האכרים מוכרחים לקבל את השופט ששלח להם המלך או האדון, אך בכ״ז נשארה בידם זכות אספת־העם לעשות דין והיו ממנים משלהם ששה, שבעה או שנים עשר שופטים, שהיו יושבים בדין יחד עם השופט של המושל בתור פשרנים או אנשים „מוצאים פסק־דין". על פי רוב לא נשאר לו לשופט של המלך או האדון אלא לקים ולאשר את פסק דינם של שופטי הקהלה ולקבל את דת הקנס (fred) כנהוג. זכות רבה זו למנות דינים משלהם, שגרמה אחריה את הזכות למנות הנהגה משלהם ומחוקקים משלהם, התקיימה בידם בתוך כל התגרות והמלחמות, וגם יודעי־דת־ודין שהקיף בהם קארל הגדול את עצמו לא יכלו לבטל זכות זו: בעל כרחם אשרו אותה. ובאותו הזמן החזיקה אספת־העם ביד את המשפט העליון בכל הענינים הנוגעים אל קניני הקהלה, וכמו שהוכיח החוקר מ ו י ר ר היתה האספה כמה פעמים

דורשת מאת האדון המושל שיכנע למשפט בענינים הנוגעים לקרקעות. ההתפתחות היותר חזקה של הפיאודליזם לא יכלה להכניע התנגדות זו; הקהלה הכפרית החזיקה בכל תוקף בזכיותיה; ובשנות המאה התשיעית והעשירית, בזמן שעלו הנורמנים, הערבים והאונגרים והדבר הוברר כי גדודי הצבא אין בכחם לשמור על הארץ מפני האויב — התחילו האכרים בכל אירופא לבצר את כפריהם ומושבותיהם בחומות־אבן ובמבצרים קטנים. בעת ההיא נבנו אלפי מרכזים בצורים בכחן ואונן של הקהלות הכפריות; וכיון שהקהלות הוקפו חומות ובתוך המקדש החדש הזה נבראו ענינים משותפים חדשים — הבינו התושבים עד מהרה, כי עתה בתוך החומות שלהם יש בידם לעמוד לא רק בפני האויב מחוץ, אלא גם להתנגד אל האויב מבית, ז. א. אל המושלים הפיאודלים. ואז עלו ובאו חיים חפשיים חדשים בתוך המבצרים האלה, ונוצרה העיר של ימי הבינים.

שום תקופה אחרת בדברי הימים אינה משמשת ראיה יותר נאמנה על כחות היצירה של העם מן המאה העשירית והאחת־עשרה, בזמן שהכפרים הבצורים והעירות המסחריות, שהיו מעין "נאות־דשא במדבר הפיאודלי" התחילו להשתחרר מעול האדונים ולברא לאט לאט סדר־חיים של העיר לעתיד. לצערנו, מעטות ודלות מאד הידיעות ע"ד תקופה זו: יודעים אנו רק את תוצאותיה, אך מעט מאד הגיעו לנו דברים לדעת, כיצד באו התוצאות האלה. אספות־העם שבערים המוקפות חומה להגן עליהן — מקצתן בכחות עצמן בלבד ומקצתן בהנהלת המשפחות המיוחסות של האצילים ושל הסוחרים — כבשו להן והחזיקו לעצמן את הזכות לבחור מגן צבאי על העיר (defensor municipii) ושופט עליון או, לפחות, את הזכות לברור אחד מאלה שבאו לקבל עליהם משרה זו. באיטליה היו הקהלות הצעירות מגרשות תמיד את מגניהן (defensors או damini), ויש שהיו הקהלות צריכות להלחם עם אלה שלא הסכימו ברצון להניח מקומם. כיוצא בזה אירע גם במזרח: בביהם היו גם העניים גם העשירים (gentis magni et parvi nobiles et ignobiles Bohemiae) משתתפים יחדו בבחירות; ואספות־העם שבערי רוסיה היו נוהגות תמיד כסדר לבחר להן נסיכיהן תמיד מקרב בני משפחה אחת הריוריקים באו עמהן

במשא־ומתן, והיו מגרשים את הנסיך אם מעשיו לא היו נאים. באותו זמן עצמו אנו מוצאים ברוב הערים של מערב ודרום אירופא שאיפה לבנות עליהן למגן (defnsor) את הבישוף שהעיר עצמה היתה בוחרת בו; ויש שהיו הבישופים עומדים בראש להגן על זכיות העיר וחרותה, עד שהרבה מהם זכו לאחר פטירתם להיות קדושים או להחשב למליצי־יושר של ערים שונות, הקדוש א ו ט י ל ר ד בעיר ווינטשסטר, הק׳ אולריך באוגסבורג, הק׳ וואלפגאנג בראטיסבין, הק׳ ה י ר י ב ר ק בקלן הק׳ אדאלברט בפראג וכו׳, וכמה וכמה כהנים ונזירים נעשו קדושים בעריהם על שם שהגינו על זכיות העם. ובעזרתם של המגינים החדשים האלה, החלוניים והכהנים, כבשו להם האזרחים זכיות שלמות לאספות־העם שלהם לעמוד ברשות עצמן בעניני דינים ומשפטים ובהנהלת העיר.

כל מעשה־השחרור נעשה לאט לאט ע״י שורה בלתי־פוסקת של מעשים קטנים של מסירות־נפש לעניני הכלל, שעשו אנשים מקרב המוני העם — גבורים לא נודעים, שגם שמותיהם לא נשארו לזכרון בהיסטוריה. התנועה המופלאה הידועה בשם „שלום אלהים" (treuga Dei), שההמונים מן העם שאפו בעזרתה לשים קץ למלחמות התדיריות של המשפחות המיוחסות בשביל נקמת דם, צמחה בערים החפשיות החדשות, ויש שהיו הבישופים והאזרחים מנסים להשרות בתוך האצילים שלום זה שקבעו בקרבם בין חומות העיר. עוד בתקופה זו בראו הערים המסחריות באיטליה, וביחוד העיר א מ א ל פ י (שהיתה בוחרת בקונסולים משנת 844, ובמאה העשירית היתה מחליפה את „ראשיה"), דיני הים ודיני המסחר, שהיו בזמן מאוחר למופת לכל אירופה; העיר ראבנא בראה באותו זמן סדר־המלאכות שלה והעיר מילאן שערכה את המהפכה הראשונה שלה בשנת 980 עמדה עמידה שלמה ברשות עצמה עוד מימי המאה האחת עשרה. כיוצא בזה אפשר לומר גם בנוגע לערים ב ר י ו ג א ו ג י נ ט ועוד כמה מערי צרפת, שבהן היתה אספת־העם (Mahl או forum) מוסד עומד עמידה שלמה ברשות עצמו. וכבר במשך תקופה זו התחילה עבודת הקשוט האמנותי של הערים ביצירות של הארכיטקטורה, שאנו משתאים עליהן עד היום ושמעידות עדות נאמנה על

התנועה השכלית שהתחוללה בעת ההיא. „בכל העולם כמעט התחדשו אז היכלי הקודש" — כתב בספר־הזכרונות שלו ר א ו ל ג ל א ב ר, וכמה מעמודי־הזכרון הנפלאים ביותר של הארכיטקטורה מימי הבינים מוצאם הוא מתקופה זו: בית־הכנסיה הנפלא העתיק שבעיר ב ר מ ן נבנה במאה התשיעית; ה„סובור" של מארק הקדוש בעיר ויניציא נגמר בנינו בשנת 1071, וה„סובור" המפואר בפיזא — בשנת 1063. על צד האמת, התנועה השכלית שתארו בשם ה ת ח י ה של המאה הי"ב והראציונאליזם של המאה הי"ב ושהיתה המבשרת של הריפורמציה, תחלתה נעוצה בתקופה זו שרוב הערים היו רק קבוצות של קהלות כפריות לא־גדולות המוקפות חומה כללית אחת.

אך מלבד הקהלה הכפרית צריך היה לבא עוד יסוד אחד, שהביא את המרכזים החדשים האלה של חרות ותרבות לידי אחדות המחשבה והמעשה ולידי איניציאטיבא כבירה, שבראו את כחם בשנות המאה הי"ב והי"ג. עם הרבוי של העסקים השונים, המלאכות והמניות, ועם הרחבת המסחר עם ארצות רחוקות צריך היה לברא צורה חדשה של התאחדות, שהקהלה הכפרית לא הספיקה לה, ויסוד חדש זה בקשו ומצאו ב ג י ל ד י ו ת. כמה וכמה ספרים נכתבו על אדות האגודות האלה, המכונות בשם גילדיות, אגודות־אחים ברית־רֵעים, מ י נ נ א, „ארטילים" (ברוסיה), „איסנַפים" (בסרביה וטורקיה), „אמַקרי" (בגרוזיה) וכ"ו, ושהתפתחו כל כך בימי הבינים ומלאו תפקיד חשוב כל כך בשחרור הערים. אך על סופרי ההיסטוריה היה לעבוד יותר מששים שנה ולטפל בשאלה זו עד שהבינו את התכונה העולמית של מוסד זה וטיבו האמתי. רק עכשו לאחר שנדפסו ונחקרו למאות ספרי־התקנות של הגילדיות ונקבע היחס שלהם עם ה־coleegja של הרומאים ועם האגודות העתיקות יותר ביון והודו, יש בידנו להחליט בודאות גמורה, כי אגודות־אחים אלו לא היו אלא המשך ההתפתחות של הפרינציפים, שאת פעולתם ראינו כבר בסדר בתי־האבות ובקהלה הכפרית.

אין דבר שיכל לתאר יותר את אגודות־האחים האלה שבימי־הבינים מאלה הגילדיות הזמניות שהיו נבראות בתוך אניות המסחר. בזמן שאניה הנזית המפליגה בים היתה עוברת מהלך חצי יום מן הנמל, היה הקברנוט

מקהיל על הספון את כל אנשי האניה ואת הנוסעים ופונה אליהם, לפי עדותו של בן הדור, בנאום זה:

היות ששרויים אנו כעת ברשות אלהים, לכן עלינו להיות אחים זה לזה, ויען כי מוקפים אנו סערות, נחשולים, שודדי־ים ושאר פורעניות, עלינו להשגיח על הסדר המעולה, כדי שנגיע בשלום למחוז חפצנו, לפיכך צריכים אנו להתפלל על הרוחות הנוחות ועל דרכנו שתצליח, ועל פי דיני הים צריכים אנו לבחר באלה שיהיו לנו לשופטים (Schöffen)". אחרי הדברים האלה היו אנשי האניה בוחרים בשופט (Vogt) וארבעה Scalini שנעשו בית־דין. מקץ הנסיעה היו השופט עם ה' scalini מסירים מעליהם את משרתם ופונים אל אנשי האניה בנאום זה: "כל מה שאירע באניה אנו מחויבים לחשב לבטל מן העולם (todt und ob sein lassen) שפטנו בצדק ובמשפט, לכן אנו מבקשים את כלכם בשם הצדק והיושר להסיר מלבכם כל כעס שאחד הוגה אל רעהו ולהשבע שבועת־אמונים, כי לא תעלו על לב זכר העבר מתוך איבה, אך אם אחד מכם רואה את עצמו נעלב, יפנה נא אל שופט היבשה ועד בא השמש יבקש ממנו משפט צדק". לאחר שעלו על החוף היו מוסרים את כל דמי הקנסות (fred) שנגבו בדרך לשופט הנמל שיחלקם בין העניים. הספור הפשוט הזה מתאר מאין כמוהו את טיבו של הגילדיות בימי הבינים. אגודות כאלה היו מתיסדות בכל מקום שנמצאה קבוצה של בני אדם מאוחדים ע"י עסק אחד: צידים, דיגים, סוחרים עוברים ממקום למקום, בנאים, בעלי אומנות וכ"ו, כמו שראינו, הנה נמצא השלטון באניה בידי הקברניט, אך כדי שיעלה יפה הענין המשותף הסכימו ביניהם כל אלה שאספו באניה, העשירים והעניים, הבעלים והמשרתים, הקברניט והמלחים, להיות שוים בעניניהם הפרטיים — הסכימו ביניהם להיות בני אדם מחויבים לעזור איש את רעהו — וקבלו על עצמם להביא כל ריב שעתיד לפרץ ביניהם אל השופט שבחרו הם עצמם. כיוצא בזה, בזמן שכמה מבעלי המלאכות — גודרים, נגרים, סתתים וכ"ו — היו מתאספים יחדו לשם בנין בית כנסיה, למשל אף על פי שכלם היו אזרחי העיר שהיתה בה אורגניזציה פוליטית שלה, ואף על פי שכל אחד מהם היה חוץ מזה

חבר לאגודת בני אומנותו. בכ״ז כשנזדמנו לשם עבודה משותפת – לשם עבודה שהיו מומחים לה יותר מאחרים התאחדו שוב לאגודה שחזקוה בקשרים אמיצים יותר אם גם זמניים: יסדו גילדיא, "אַרטיל", לשם בנין בית־כנסיה. כיוצא בזה אנו רואים בימינו בענין "cof„ אצל הקאַבילים: הקאַבילים יש להם קהלה כפרית, אך זו אינה יכולה לספק את כל צרכי ההתאחדות לשם הענינים הפוליטיים, המסחריים והפרטיים, ולפיכך נבראה אגודת־אחים אמיצה יותר בדמות ה׳cof.

בנוגע אל התכונה של אחים בגילדיות שבימי הבינים, הנה די לאדם לעיין בספר־התקנות של גילדיא כל שהיא, כדי לברר דבר זה. אם נקח, למשל, ספר־תקנות של גילדיא דנית עתיקה כל שהיא, נקרא בו, ראשית, כי בגילדיא צריכים להיות שוררים רגשות של אחוה; אחר כך באים כללים על עדות הדינים שהגילדיא עצמה דנה בדברי ריב שבין שני אחי הגילדיא או בן אח ובין זר; ולאחרונה הולכים ונמנים החובות של „האחים" להציבור. אח שנשרף ביתו או שנטרפה ספינתו או שנפגע בימי ההליכה למקום קדוש, כל האחים מחויבים לבא לעזרתו. אח שחלה מחלה אנושה, שני אחים מחויבים לשמור ליד מטתו עד שתעבור הסכנה, ואם ימות, האחים חייבים בקבורתו – חוב לא קטן בימים בהם, ימי המגפות – ובהלויתו עד בית־הכנסיה ועד בית־הקברות. אחרי פטירתו של האח, אם יש צורך בדבר, מחויבים היו לדאוג ליתומיו; ופעמים רבות מאד נעשתה אלמנתו „אחות" בגילדיא.

שתי התכונות הראשיות הנזכרות אנו מוצאים בכל אגודת־אחים שנוסדה לתכלית כל שהיא. בכל המקרים היו החברים מתיחסים זה לזה כך והיו קוראים זה את זה בשם אחים ואחיות; בתוך הגילדיא היו הכל שוים. הגילדיא היתה אדון כללי לקצת נכסים (בקר וצאן, קרקע, בנינים, בתי־כנסיה או „חסכונות משותפים"). כל האחים נשבעו להמנע מכל התגרות הקודמות בשביל נקמת־דם; ואמנם לא הטילו זה על זה חובה שאי אפשר לקיימה: לבלי בוא בריב לעתיד, אך הם הסכימו ביניהם, שדברי הריב לא יעלו ויגיעו לידי תגרת משפחה עם כל התוצאות של נקמת דם, ושהאחים

לא יגישו דברי ריבותיהם לשום בית־דין אחר מלבד לבית־דין הגילדאי מקרב האחים עצמם. ואם אחד האחים בא בריב עם אדם שאינו מבני הגילדיא, היו האחים מחויבים להחזיק בידי אחיהם כל כמה שהוא; אם נאשם בצדק או שלא בצדק בעון פגיעה במי שהוא, היו האחים צריכים לסייע בידו ולהשתדל שיבא הדבר לידי גמר בשלום. אם רק מעשה החמס שעשה האח לא היה בסתר — שאז היה הפקר — עמדה אגודת־האחים לימינו׳ אם קרובי הנפגע אמרו להנקם תיכף בפוגע ולהתנפל עליו׳ היו האחים נותנים לו סוס לברוח, או סירה ושני משוטים, סכין ופלָדָה להוציא ממנה אש; ואם נשאר לשבת בעיר היו מלוים אותו בכל מקום שנים עשר אחים לשמור עליו; ובאותו זמן היתה אגודת־האחים משתדלת בכל כחה לעשות שלום(composition) ואם הגיע הדבר עד בית־דין, היו האחים הולכים לבי״ד לקיים בשבועה את דברי הנאשם; ואם מצא בית־הדין כי חייב הוא, היו האחים שומרים עליו שלא יתדלדל ולא ישתעבד ע״י זה שלא יהא בידו לשלם את הכופֶר אשר הושת עליו; כל האחים היו משתתפים בתשלומי הכופר כשם שהיה עושה בית־האב בימים הקדמונים. ורק אם היה מעשה שהאח בגד באחיו לגילדיא או גם באנשים אחרים שהאמינו בו היו מגרשים אותו מתוך האגודה „ושמו היה פסול״.

אלה היו הרעיונות העיקריים של אגודות־האחים, שמעט מעט התפשטו על כל החיים בימי הבינים. אמנם כן, יודעים אנו גילדיות שנבראו בין אנשים בעלי אומנויות שונות: גילדיות של עבדים, של בני־חורין ושל עבדים ובני־חורין יחדו; גילדיות שנוסדו לתכלית מיוחדה — לשם ציד חיות או דגים או לשם משלחת מסחרית; פעמים שהיתה האגודה מתפרדת לאחר שהושגה התכלית המיוחדה ופעמים שהתקיימה מאות בשנים בקרב בעל אומנות זו או מסחר זה. ובמדה שהחיים העלו תכליות שונות יותר, ויותר במדה זו הלך וגדל רבוי הצורות של הגילדיות. לפיכך אנו מוצאים שלא רק התגרים והאומנים, הצידים והאכרים התאחדו לגילדיות אלא גם הכהנים, הצַיָרים, המורים בבתי־הספר, ובאוניברסיטאות, ואנו מוצאים גילדיות לשם הצגת „יסורי המשיח״, לשם בנין בית כנסיה, לשם התפתחות ה„מיסתורין״ של אמנות זו או מלאכה זו, גילדיות לשם שעשועים מיוחדים — ואפילו גילדיות של

קבצנים, תלינים ונשים זונות, וכל אותן הגילדיות היו מיוסדות על הפרינציפיון הכפול הזה של בית־דין שלהן וסיוע הדדי. בנוגע לרוסיה יש לנו עדות נאמנה שמעידה, כי בריאתה של מדינת רוסיה באה על ידי ה„ארטילים" של הדיגים, הצידים והתגרים במדה זו שנבראה על ידי הקהלות הכפריות שהתפשטו, ועד היום הזה מלאה רוסיה „ארטילים".

מכל האמור למעלה אנו רואים, עד כמה טעו החוקרים הראשונים שחקרו את דבר הגילדיות בחשבם, כי מהותו של מוסד זה היא החגיגה השנתית שהיתה הגילדיא חוגגת. על צד האמת, סעודת־חברים זו היתה באה בו ביום, או למחרתו, שנודעה בחירת „הזקנים", בקורת השנויים שצריך להביא בתקנות האגודה, ופעמים שבאו לדון באותו יום על דברי הריב שפרצו בין האחים; ולאחרונה יש שהיו מחדשים בו ביום את השבועה להיות נאמנים לגילדיא... סעודת החברים, כמו המשתה באספת הקהל בימים קדמונים או „האבא" של הבוריאטים או החגיגה של הכפר לאחר כלות הקציר, היתה משמשת פשוט לשם חזוק אגודת האחים. סעודה זו היתה סמל של הזמנים ההם, כשהכל נמצא ברשות בית־האב. ביום הזה לפחות ה'ה הכל ברשות הכל; הכל היו יושבים לפני שלחן אחד; הכל היו אוכלים מזון אחד. גם בתקופה מאוחרה הרבה יותר היו חברי „מושב זקנים" של אחת הגילדיות בלונדון יושבים באותו יום לפני שלחן כללי בשורה אחת עם ראש־המועצה (אַלְדֶרמֶן) העשירי. ומה שנוגע להבדל שקצת חוקרים אמרו לקבוע בין „הגילדיות של שלום" (frith guild) ובין אלה המכונות גילדיות „חברותיות" או „דתיות", הנה יש לומר כי כולן היו גילדיות של שלום באותו המובן האמור למעלה וכולן היו דתיות במובן זה שהיו דתיות אותן הקהלות הכפריות או העיר שעמדה תחת חסותו של קדוש מיוחד להן. אם המוסד של גילדיות התפשט כל כך באסיה, אפריקה, ואירופא; אם הוא התקיים אלפי שנים והיה צומח ועולה בכל זמן שתנאים דומים עוררוהו לתחיה, אין זאת אלא משום שהגילדיא היתה מין דבר העומד במעלה יתרה על חברה פשוטה לשם סעודה בחבורה או לשם הליכה לבית התפלה ביום מיועד או לשם קבורת מת על חשבון הצבור. הגילדיא התאימה אל

צורך טבעי קבוע עמוק בנפש האדם; והיא שכללה בתוכה כל אותן האטרי־בוטים שזכתה בהם המדינה אחר כך את פקידיה ושוטריה ועוד הרבה דברים, הגילדיא היתה חברה לשם סיוע הדדי „בדבור ובמעשה" בכל המאורעות והפגעים של החיים; והיא ששמשה לשם תקנת משפט צדקי ואולם בנידון זה נבדלה מן המדינה, כי במעשה המשפט הכניסה יסוד אנושי של אח לאח, במקום היסוד הפורמלי שהוא הוא הסימן המובהק של התערבות המדינה בענינים שבין יחיד ליחיד. אפילו בשעה שהיה האח בא לפני בי"ד של הגילדיא, הרי שפטו אותו בני־אדם שידעו אותו יפה, עמדו סמוך לו בעבודתם שעבדו יחדו, ישבו עמו כמה פעמים בסעודה ויחדו עשו את הדברים שהטילה עליהם האגודה: הוא נתן דין וחשבון לפני אנשים דומים אליו ואחים באמת ולא לפני יודעי דת ודין או לפני אנשים המגינים על עניניהם של אחרים.

ברי הדבר, שמוסד המוכשר יפה כל כך לספק צרכי ההתאחדות ואינו נוטל מאת היחיד את האיניציאטיבא שלו, צריך היה להתפשט ולהתגדל ולהתחזק. עכוב אחד היה בדבר, איזוהי הצורה שיבחרו, שתתן יכולת להגילדיות להתאחד זו עם זו, מבלי לפגע באגודות של הקהלות הכפריות, ושתאחד את אלה ואת אלה לדבר הרמוני שלם. ובשעה שנמצאה צורה של חבור כזה – בדמות העיר החפשית – ושורה של מסבות נוחות נתנה לערים את היכולת לעמד איתן ברשות עצמן, הרי מלאו את המוטל עליהן מתוך אחדות הרעיון שיש בה כדי להפליא את הלב אפילו בימינו, בימי מסלות־הברזל, הטלגרף והעתונות. מאות של מגילות־זכרון, שבהן אשרו הערים את מעשה ההתאחדות שלהן, הגיעו לידנו ובכולן נקבעו אותם הרעיונות המשמשים מורי־דרך – למרות רבוי השנויים בפרטי הדברים התלואים בשחרור שקבלו הערים במדה רבה או מעטה. בכל מקום היתה העיר מסתדרת בתור פידירציה כפולה – אגודה של קהלות כפריות גדולות ושל גילדיות.

„כל בני החבורה[*] של העיר – נאמר, למשל, במגילת־הזכרון שניתנה בשנת 1188 לאזרחי העיר א י ר (Aire) ע"י פיליפ הגרף הפלנדרי – קיימו וקבלו עליהם בשבועה לעזור איש את רעהו כאחים

ככל דבר מועיל וישר; ואם יפגע איש ברעהו בדבור או במעשה לא ינקם ממנו הנפגע׳ לא הוא ולא קרוביו... אלא יתבע אותו לדין׳ והפוגע ישלם תשלומי נזק על פי פסק־הדין של שנים עשר שופטים נבחרים הדנים בתור בי״ד של פשרה׳ ואם הפוגע או הנפגע׳ אחרי אזהרה שלישית׳ לא יקים פסק בי״ד׳ יוציאו אותו מן החברה כאיש מלא עון ומחלל שבועה״.

„כל אחד מחברי הקהלה יהי נאמן לחבריו שנשבעו עמו ויושיט להם עזרה ועצה על פי מה שיורהו יושר לבו — כך נאמר במגילות של הערים אַמְיֶין ואבאוויל׳ — „הכל יעזרו איש לרעהו׳ איש כפי יכלתו׳ בתחומה של הקהלה, ולא יתנו לאיש לקחת דבר משל חברו או להכריחו שישלם במקומו מסים (contributions)״ — קוראים אנו במגילות של הערים סואַסון׳ קומפְיֶין׳ סאַנליס ועוד בדומות להן׳

„הקומונא„ — כתב ג׳ילבר נוג׳אַו — „זו היא שבועה שיעורו זה לזה״... „מלה חדשה ומגונה׳ על פיה משתחררים המשועבדים משעבודם; על פיה הם נעשים פטורים מתשלומי מסים׳ אלה שהיו המשועבדים משלמים תמיד לבעליהם״.

אותו הגל של שחרור עבר בשנות המאה הי״ב בכל אירופא וסחף גם את העשירים גם את העניים שבעיר. ואם יכולים אנו לומר כי בכלל היו הערים באיטליה ראשונות לשחרור (הרבה מהן השתחררו עוד במאה האחת־עשרה ובמאה העשירית)׳ בכל זאת אי אפשר לנו להראות על המרכז׳ שממנו יצאה והתפשטה התנועה. יש אשר מושבה קטנה נדחה [באירופה המרכזית עמדה בראש התנועה בגליל שלה והערים הגדולות לקחו לה למופת את מגילת־הזכיות (חרטיה) שלה׳ הנה כי כן נתקבלה מגילת־הזכיות של העיר הקטנה לוריס (Lorris) בשמונים ושלש ערים בדרומית־מזרחית של צרפת, ומגילת בומין (Beanmont) שמשה דוגמה ליותר מחמש ערים ועירות בבלגיה ובצרפת׳ הערים היו שולחות שליחים מיוחדים אל העיר הקרובה לקבל העתקה ממגילת־הזכיות שלה׳ ועל פיה יצרו ובנו את הקונסטיטוציה שלהן׳ אולם הערים לא הסתפקו בהעתקה בלבד שהעתיקו

את המגילה של עיר אחרת: הן חברו את מגילותיהן לפי אותן ההנחות שעלה בידן להוציא בעַל כרחו מידי מושליהן הפיאודלים. והיוצא מזה — לפי הערתו של היסטוריון אחד — כי המגילות בקומונות של ימי הבינים מצטיינות בצורותיהן השונות כמו הארכיטקטורה הגוטית של בתי כנסיותיהן. בכללן אתה מוצא אותו הרעיון העִיקרי האחד — כי ה„סובור" שמש סמל להאגודה של הקהלה עם הגילדיא בעִיר החפשית — ובפרטיהן — אותו שנוי־הצורות לאין שִעוּר.

הנקודה העיקרית ביותר לעיר שנשתחררה הרי היא הזכות להקים בית־דין שלה. וזה גורר אחריו זכות למנות פקידים ומנהלים שלה. אך העיר לא היתה „חלק אויטונומי של המדינה" — דברים כאלה שנשמעים לכאן ולכאן לא המציאו עדיין בעת ההיא — היא היתה מדינה בפני עצמה. זכות היתה לה להכריז מלחמה ולכרת ברית־ שלום וזכות להתאגד ולהתחבר עִם שכנותיה, היא היתה שליטה לבדה בעניניה שלה ולא התערבה בענינים של אחרים. השלטון הפוליטי העליון יש שנמצא כולו בידי האספה העממית (פורום). כמו שהיה, למשל, בפסקוב. במקום שהאספה היתה שולחת ומקבלת צירים. כורתת ברית. מזמינה נסיכים ומגרשתם. או שבמשך עשרות שנים לא נזקקה כלל לנסיך; ויש שהשלטון הפוליטי העליון נמסר לידי משפחות אחדות מיוחסות מן הסוחרים או גם מן האצילים, או שהן באו ותפשו בידו את השלטון הזה. כמו שהיה במאות ערים באיטליה ובאירופא התיכונית. אך הפרינציפיון נשאר תמיד אחד: העיר הרי היא מדינה ובזמן — וראוי יותר להתבונן אל הדבר — שהאריסטוקרטיה המסחרית או גם האצילים תפסו בזרוע את השלטון בעיר, גרם הדבר הפסד מועט להחיים הפנימיים של העיר ולהעממיות שלו במשא־ומתן יום יום: הענינים האלה היו תלואים מעט מאד בזה שאפשר לכנות בשם הצורה הפוליטית של המדינה.

הסוד של סתירה מדומה זו מונח בזה, שהעיר בימי־הבינים לא היתה מדינה שהתרכזה. במשך מאות השנים הראשונות של קיומה ספק הוא אם נאה לה לעיר זו השם מדינה בכל מה שנוגע אל סדרי חייה הפנימיים. מפני שימי הבינים בכלל לא ידעו את ההתרכזות של הפונקציות שבימינו

כמו ההתרכזות הקרקעית: כל קבוצה וקבוצה היה לה חלק שלה בשלטון העליון.

בנוהג שבעולם נחלקה העיר לארבעה רבעים או לחמשה ששה או שבעה „חבלים״ שנפרדו ויצאו מן המרכז. עם זה היה כל רבע או חבל מקום מיוחד למין אחד של מסחר או מלאכה שהכריז בו על השאר, אף כי בכל רבע או חבל ישבו אנשים בני מעמדות שונים בחברה שעסקו בעסקים שונים — אצילים, סוחרים, אומנים וגם משועבדים־למחצה. ואולם כל חבל או רבע היה מקום מיוחד עומד ברשות עצמו. בעיר ויניציה היה כל אי קהלה פוליטית עומדת ברשות עצמה, שהיו לה משלה הסתדרות של מלאכה ומסחר, מרכלת של מלח (שהיו קונים בשביל אזרחי האי) בית־דין והנהלה וגם „פורום״ משלה; ולפיכך לא הביאה בחירת „הראש״ של העיר ויניציה, בין שנבחר זה או זה, שום שנוי בחיים הפנימיים של כל אחת מן הקהלות היחידות. בקלן היו התושבים נחלקים ל־Geburschaften ו־Heimschaften, ז. א. לגילדיות שכנות, וכל אחת מהן היה לה שופט (Burrichter) שלה ושנים עשר יועצים (Schöffen) נבחרים, נציב שלה ושר־המיליציה (greve) שלה. דברי ימי לונדון העתיקה עד זמן הכבוש — אומר גרין — הרי הם קורות של „מספר ידוע של קבוצות קטנות מפוזרות על פני שטח אחד המוקף חומה, וכל קבוצה וקבוצה התפתחה בפני עצמה גם מוסדותיה, גילדיותיה, בתי־דיניה וכ״ו ורק לאט לאט התאחדו הקבוצות האלה לאגודה מוניציפלית״. וכשאנו פונים אל ספרי־הזכרונות של הערים הרוסיות נובגורוד ופסקוב שיש בהם שפע של פרטים התלוים במקום, הרי אנו מוצאים שה„חבלים״ אף הם היו מתחלקים ל„רחובות״, וכל אחד מהם, אם כי היה מקום מושב בעיקרו לפועלים בני אומנות אחת, נמצאו בין יושביו גם סוחרים ואכרים; והיה לקהלה מיוחדה. „הרחוב״ היה אחראי בעד כל חבריו במקרה עון. ובו היה בית־דין והנהלה שלו שהם „נשיאי הרחוב״ וחותם שלו היה לו (סמל של שלטון מדיני) ובשעת הצורך היתה מתאספת אספה של „הרחוב״; לאחרונה היתה לו לרחוב מיליציה שלו, כהנים שנבחרו על ידו, היו לו חיים משותפים ועסקים משותפים.

ובכן היתה העיר של ימי הבינים אגודה כפולה: של בעלי־בתים מאוחדים בחברות קטנות לפי מקומם (בני רחוב אחד, חבל אחד, בית־תפלה אחד) ושל יחידים מאוחדים בברית שבועה לגילדיות על פי אומנותם. האגודה הראשונה הרי היא תולדה של הקהלה הכפרית שממנה יצאה העיר, והשנית – תולדה של גידול העיר שבא מתוך התנאים החדשים.

תעודתה הראשית של העיר בימי הבינים היתה לשמור על החופש, השלטון העצמי והשלום, והיסוד הראשי של חיי העיר, כמו שנראה להלן בבואנו לדבר על הגילדיות של האומנים, היתה העבודה. אך „התעשיה" לא בלעה את כל רוחו של האיקונומיסטון בימי הבינים. בשכלו המעשי הבין כי צריך להבטיח את „הצרכנות", כדי שאפשר יהיה לתעשיה להתקיים. ולכן היה היסוד העיקרי של כל עיר הספקת „צורך הרבים במזון ודירה לעניים ולעשירים" (gemeine notduztt und gemach armer und reicher). אסור היה איסור גמור לקנות צרכי־אוכל נפש ושאר דברים הכרחיים (פחמים עצים וכ"ו) קודם שהוציאו אותם לשוק או לקנותם בתנאים נוחים ביותר שאינם אפשריים לאנשים אחרים. הכל צריך להוציא קודם לשוק ולהמציא למכירה לכל אדם עד השעה שקול הפעמון ישמיע על סגירת השוק. ורק אז רשאי היה התגר לקנות את הדברים שנשארו. וגם זה צריך היה שהרוח שלו יהיה „רוח ביושר". מלבד זאת אם קנה הנחתום לאחר סגירת השוק דגן במדת סיטון, רשאי היה כל אזרח לבקש לצורך עצמו חלק ידוע מן הדגן (בערך רבע הסאה) לפי המחיר הסיטוני, אם הודיע דרישה זו קודם גמר הקניה; אך כמו כן רשאי היה כל נחתום לבא בדרישה כזו אל האזרח שקנה דגן למכירה. כדי לטחן את הדגן די היה להביאו אל הטחנה של העיר ששם טחנוהו בהגיע תורו לפי מחיר קבוע; ולאפות לחם אפשר היה בתנור של הקהלה (fona banat). קצורו של דבר, אם בא המחסור אל העיר, פגע פחות או יותר בכל יושבי העיר, אך מלבד פגעים אלה הנה עד שהתקיימו הערים החפשיות לא יכול היה אדם בתוך חומותיהן למות ברעב, כמו שאנו מוצאים, לצערנו, בימינו לעתים קרובות.

ואולם כל הכללים האלה הרי הם ילידי זמנים מאוחרים בחיי הערים.

מפני שבראשית חייהן היו נוהגות הערים החפשיות לקנות בעצמן כל מיני המזון לצרכם של האזרחים. התעודות שפרסם זה לא כבר טשארלס גרוס כוללות ראיות ברורות המקיימות את מסקנתו, כי החבילות של צרכי־אוכל־נפש שבאו לעיר „היו ניקנות ע״י פקידי העיר המיוחדים לכך בשם העיר ואחרי כן היו מתחלקות בין האזרחים—הסוחרים, ועם זה נאסר על כל אדם לקנות סחורה שפרקוה בנמל עד שיסלקו שלטונות העיר ידם ממנה. זה היה – מוסיף ג ר ו ס – כנראה, מנהג שהתפשט בכל מקום באנגליה, באירלנדיה, באואילס ובשוטלנדיה, ועוד בשנות המאה השש־עשרה אנו רואים, כי בלונדון היתה הקהלה קונה דגן „לתועלתה ולהנאתה של העיר ואזרחיה ותושביה עד כמה שידנו מגעת״ – כמו שכתב ראש־העיר בשנת 1565. בוינציה, כפי שהוברר עתה יפה, היה המסחר בדגן נמצא בידי העיר; ו„הרבעים״, לאחר שקבלו את הדגן מאת הממונים על הסחורה שמכניסים, צריכים היו לשלוח לכל בתי האזרחים היושבים באותו רבע את החלק המגיע לכל אחד ואחד. בצרפת היתה העיר א מ י י ן קונה מלח ומחלקת בין כל האזרחים לפי המחיר ששלמה; וגם בימינו אנו מוצאים בכמה מערי צרפת "שוקים" (Halles), שהיו משמשים קודם אסמים לעיר לאסף שם דגן ומלח. ברוסיה היה הדבר מצוי בנובגורוד ופסקוב.

צריך להעיר, כי כל הענין על אדות הקניות של הקהלות לצרכי האזרחים ועל אדות הדרכים שבהן נעשו הקניות הללו לא נחקר כראוי ע״י סופרי ההיסטוריה; אך פה ושם אנו מוצאים מעשים מחכימים המפיצים אור חדש על שאלה זו. הנה כי כן יש בין התעודות שפרסם ג ר ו ס ספר־התקנות של העיר קילקיני משנת 1367, ועל פיו אנו יודעים כיצד היו קוצבים את המחיר של סחורות. „הסוחרים והמלחים – אומר ג ר ו ס – צריכים היו להודיע בשבועה את המחיר ששלמו בסחורתם ואת דמי ההוצאות שהוציאו להובלתה. אחרי כן היו ראש־העיר ושני „נאמנים״ עמו קוצבים את השער (named the price), שלפיו צריך למכור את הסחורה״. החוק הזה היו שומרים גם ב ט ו ר ס ו לכל הסחורות הבאות „דרך הים והיבשה״. דרך זו „לקצוב מחיר״ מתאימה יפה כל כך אל אותן הדעות

שהיו שוררות בימי הבינים, עד שהכל הלכו בה. וקביעת השער ע״י שלישי הרי הוא מנהג עתיק; ובכל מיני חליפין בתחומה של העיר היו בלי ספק נוהגים גם כן על פי רוב, שלא המוכר או הקונה קוצב את המחיר אלא שלישי — ״נאמן״. אך סדר ענינים זה מביא אותנו לתקופה מוקדמה יותר, היינו לאותו הזמן שכל המסחר בתבואות העיקריות נעשה ע״י כל העיר והסוחרים היו רק סוכנים, באי־כח של העיר למכר את הסחורות שהעיר הוציאה אותן לחוץ. וכך אומר ספר־התקנות של העיר וואסרפורד—שפרסם גרוס כי ״כל הסחורות מכל המינים שהם... צריך שיקנו אותן ראש־ העיר עם שליח־בית־דין (balives), שהם הקונים שנתמנו ע״י הקהלה באותו זמן, וצריך שיחלקו אותן בין כל האזרחים החפשים של העיר״. תקנות אלו ספק הוא אם אפשר לפרשן אם לא שנניח, כי כל המסחר של חוץ היה נעשה בידי סוכנים נאמנים. מלבד זאת יש בידנו עדות ישרה, שאמנם כך היה הדבר נוהג בערי נובגורוד ופסקוב, ״האדון הגדול נובגורוד״ ו„האדון הגדול פסקוב״ היו הם עצמם שולחים את האורחות של המסחר לארצות רחוקות.

ועוד אנו יודעים, כי כמעט בכל הערים של ימי הבינים באירופא התיכונית והמערבית היתה כל גילדיא של אומנים קונה בחבורה את כל החמרים הגולמים בשביל „אחיהם״ ומוכרת את תוצאות עבודתם על ידי נבחרים; וספק הוא אם המסחר של חוץ היה נעשה שלא בדרך זו, — ומה גם שידוע הדבר לסופרי ההיסטוריה, כי עד המאה הי״ג היו לא רק כל הסוחרים בני עיר אחת נחשבים בארץ אחרת אחראים בתור חבורה בעד החובות שחב אחד מהם, אלא גם כל העיר היתה אחראית בעד החובות שחב כל אחד מאזרחיה־הסוחרים. רק בשנות המאה הי״ב והי״ג עשו ערי הרהיין חוזה מיוחד ביניהן, שעל פיו בטלה אותה הערבות של זה לזה. ולאחרונה, הנה יש בידנו תעודה מעולה של עיר איפסוויץ (שפרסם גרוס) שממנה אנו רואים, כי הגילדיא המסחרית של אותה העיר כללה בתוכה את כל אלה שנמנו על האזרחים החפשים של העיר ושהביעו הסכמתם לשלם תרומתם (hanse) לגילדיא, וכל הקהלה דנה בחבורה על זה במה לחזק יפה

את הגילדיא המסחרית ומה הן הזכיות שראוי לתת לה. הגילדיא המסחרית של העיר איספוויץ הרי היא אפוא חברה של באי־כח העיר ולא גילדיא פרטית שכיחה.

קצורו של דבר, ככל שאנו באים להכיר יותר בטיב העיר של ימי הבינים, כן אנו באים יותר לידי הוכחה, כי זו לא היתה הסתדרות פוליטית פשוטה לשם הגנה על חרות פוליטית ידועה. היא באה בתור נסיון לסדר־במדה רחבה יותר מזו שעשתה הקהלה הכפרית — אגודה נאמנה יותר לשם עזרה הדדית וסיוע הדדי, לשם תצריך ותעשיה ולשם חיי חברותא בכלל־מבלי להטיל לשם זה על בני־האדם את חבלי המדינה, אלא להפך נתנה חרות גמורה לכל קבוצה של בני אדם לגלות את כח היצירה שלה במקצוע של האמנות, המלאכה, המדע, המסחר והסדר הפוליטי. עד כמה הצליח הנסיון הזה נראה ונוכח לאחר שנחקור בפרק הבא את ההסתדרות של העבודה בעיר בימי הבינים ואת היחסים של הערים אל הישוב של האכרים שהקיף אותן.

פרק ו׳.

עזרה הדדית — בעִיר של ימי הבינים.

(המשך)

הצדדים השוים והשונים שבין המדינות של ימי הבינים. — הגילדיות של האומנים: התפקיד של המדינה בכל אחת מהן. — יחס העיר אל האכרים: הנסיונות לשחרר אותם, — השלוטים הפיאודלים, — התוצאות שהגיעה אליהן העיר של ימי הבינים: במקצוע האמנות ובמקצוע ההשכלה.—סבות הירידה.—

הערים של ימי הבינים לא היו מסודרות על פי תכנית קבועה מראש בכח רצונו של מחוקק כל־שהוא מחוץ לעניני התושבים. כל אחת מן הערים האלה הרי היתה פרי שגדל בדרך הטבע במובן השלם של מלה זו: היא היתה תולדה פושטת־צורה־ולובשת־צורה על ידי המלחמה בין כחות שונים שהיו מסתגלים ; וחוזרים ומסתגלים זה אל זה, הכל לפי הכח החיוני שבכל אחד מהם וגם לפי מקרי המלחמה והסיוע שמצאו בתוך הסביבה המקיפה אותם. ולפיכך אין לך שתי ערים שתהיינה דומות זו לזו בכל דבר לגבי סדר־חייהן הפנימי וגורלן ההיסטורי ; וכל אחת מהן כשהיא לעצמה פושטת צורתה מדור לדור. ואף על פי כן כשנשקיף על כל ערי אירופא הרי השנויים המקומיים והלאומיים שיש ביניהן חולפים מנגד עינינו ואנו משתאים למראה הנפלא של הצד־השוה שבהן, אף כי כל אחת מהן התפתחה בפני עצמה שלא ברשות אחרים ובתוך תנאים אחרים. עיר קטנה כל־שהיא בצפון שוטלנדיה שיושביה פועלים ודיגים עניים, ועיר עשירה בפלנדריה עם המסחר העולמי שבה ועם חיי התפארת והאהבה אל תענוגות החיים והמונם, — ועיר איטלקית שהתעשרה על־ידי המשא־והמתן עם המזרח ובראה בתוך חומותיה טעם אמנותי עדין ותרבות מעודנה, ולבסוף עיר דלה של עובדי־אדמה ברובה באחד המקומות של בצות־ויאורים ברוסיה — הר

מעט הוא כנראה. הצד השוה שבניהן, וכל זאת הנה התכונות העיקריות של הסתדרותן והרוח החודרת בהן מפליאות את הלב בדמיון אל המשפחה. בכל מקום אנו מוצאים אותן האגודות של הקהלות הקטנות או ה„צבורים" והגילדיות; אותה ה„פרברים" מסביב לעיר־האם; אותה אספת הקהל; אותם הסמלים של עמידה ברשות עצמה, מגן (defensor) העיר, שיש לו שמות שונים ולבושים שונים, הרי אותו שליט ומגין על אותם הענינים השוים; הכנת צרכי־אוכל־נפש, העבודה, המסחר – מסודרים בכל מקום על פי תכנית דומה בעיקרה; התגרות מבית ומחוץ באות מתוך אותן הסבות; גדולה מזו אפילו הסיסמות הנשמעות בזמן התגרות האלה וגם הנוסחאות שמשתמשים בהם בספרי־הזכרונות של הערים, בספרי־התקנות, בתעודות הרי הן שוות ביניהן; ועמודי־הזכרון הארכיטקטוריים, בין בסגנון הגותי בין בסגנון הרומאי או הביצנצי, הם מביעים אותן השאיפות ואותם האידיאלים הדומים; הם נערכו ונבנו בדרך אחת שוה. הרבה מן הצדדים־שאינם־שוים הרי הם פשוט שנויים התלוים בשנויי־הגיל של שתי ערים, ואלה מן השנויים בין זוגות של ערים שיש להם תכונה ממשית הרי הם חוזרים בחלקים שונים באירופא. אחדות הרעיון העיקרי והסבות הדומות שגרמו לצמיחתה של העיר מבטלות את הצדדים שאינם שוים, שאינם אלא תוצאות האַקלים, המצב הגיאוגרפי, העשירות, הלשון והאמונה. לפיכך יש בידנו לדבר על העיר של ימי הבינים בכלל בתור מדרגה קבועה יפה של התרבות; ואף כי רצויות מאד החקירות המראות על הסגולות המיוחדות לכל עיר לפי מקומה ולפי תכונתה, אנו יכולים בכ"ז להעיר על התכונות העיקריות שהיו מיוחדות לכלן.

אין שום ספק כי ההגנה שהיו מגינים בכל מקום על שוק־התגרים, עוד מזמנים קדומים של התקופה הברברית, היא שמלאה תפקיד חשוב, אם גם לא היחידי, במעשה השחרור של הערים בימי הבינים. הברברים בזמנים קדומים לא ידעו מקח־וממכר בתוך הקהלות הכפריות שלהם; הם נשאו ונתנו רק עם בני מקומות אחרים במקומות קבועים ובימים ידועים וקבועים מראש וכדי שיוכל הנכרי לבא אל המקום המיועד לתגרים ולא יעמוד

בסכנה ליהרג באחת המלחמות שבין שתי משפחות על נקמת־דם, היה תמיד השוק עומד תחת חסותן המיוחדה של כל המשפחות. השוק היה אסור־בפגיעה כמו המקום של עבודה דתית, שעל פי רוב היו קובעים אותו תחת חסותו. אצל הקאבילים הרי הוא השוק עד היום annayo כמו המשעול שהנשים הולכות בו לשאב מים מן הבארות; וגם בשוק וגם במשעול אסור לאדם לבא בכל־זין גם בזמן של מלחמה בין השבטים. בימי הבינים היה השוק גם כן ניהנה מהגנה זו, נקמת גואל אדם אסור היה לעשותה בככר שבה מתאסף העם לעשות מקח־וממכר, וכמו כן חל האיסור על היקף ידוע שמסביב לככר זו; ואם בין ההמון של אנשים שונים מוכרים וקונים פרץ ריב כל־שהוא צריך היה להביאו לאלה שתחת חסותם נמצא השוק, ז. א. לבי״ד של הקהלה או לשופט של הבישוף, המושל הפיאודלי או המלך. הנכרי שבא לשוק לעשות סחורה היה דינו כדין אורח וגם נקרא בשם זה. אפילו הברון הפיאודלי שלא היה מהסס לגזול את הסוחרים על אם הדרך, היה מתיחס בכבוד אל ה־Weichbild, ז. א. אל העמוד שעמד על ככר השוק ובראשו היה קבוע אות המלך או נעל־יד או תמונת הקדוש של המקום או, פשוט, הצלב — הכל לפי זה אם נמצא השוק תחת חסותו של המלך, הכנסיה המקומית או אספת־הקהל.

קל הדבר להבין אי זו הדרך התפתח המוסד של בי״ד עירוני מתוך הבי״ד המיוחד לשוק, זה שניתן לעיר ברצון או שלא ברצון. ותולדות אלו של החרות העירונית, שאפשר לחקרן ולמצאן בהרבה דברים, הטביעו בהכרח את חותמן על המשך התפתחותה. הן נתנו את היתרון לאנשי המסחר שבעיר, העירונים, שהיה להם באותו הזמן בית בעיר ושהיו שותפים בקרקעות של העיר, יסדו על פי רוב גילדיא מסחרית, שאחזה בידה את המסחר של העיר; ואף כי בראשונה היה כל בן־עיר כעני כעשיר יכול להיות חבר של הגילדיא המסחרית, וגם המסחר עצמו התנהל, כנראה, להנאתה של כל העיר בידי הנאמנים שלה, בכ״ז נהפכה והיתה הגילדיא מעט מעט למין קורפורציה בעלת זכיות. היא לא נתנה בשום אופן לבא לתוכה את הגרים, שעד מהרה נהרו אל העיר החפשית, וכל הטובות שקבלו

מאת המסחר החזיקה רק להנאתן של „משפחות" מועטות („אזרחים ראשונים" „Les familles"), שהיו אזרחי העיר בזמן שהכריזה על עמידתה ברשות עצמה. ובכן ברי הדבר, שסכנה היתה צפויה כי תביא לעולם ממשלת־המועט של הסוחרים. אך עוד במאה העשירית, ויותר מזה במאה הי"א והי"ב, הסתדרו בעלי האומניות הראשיות גם כן לגילדיות והן שיכלו על פי רוב לעכב בעד המגמות של הסוחרים להיות שליטים.

הגילדיא של האומנים היתה בעת ההיא מוכרת בעצמה את הסחורות שעשו חבריה וקונה בעצמה את החמרים הגולמים בשבילם. עד שחבריה היו בזמן אחד גם סוחרים גם אומנים. ולפיכך, אותו היתרון שרכשו להן הגילדיות הראשונות של האומנים בראשית חיי החרות של הערים הוא שגרם לעבודה של האומנים לעמוד במעלה עליונה זו שעמדה אחר כך בעיר. ואמנם כן, בעיר של ימי הבינים לא היתה עבודת האומן סימן של מעמד נמוך בחברה; אדרבא, היא נשאה על עצמה עקבות הכבוד הרב שהיו לה בקהלה הכפרית. עבודת כפים היתה נחשבת „בחזיונות המסתורין" של ימי הבינים לחוב של איש תם לגבי בני עירו, לתפקיד (Amt) חברותי מכובד כשאר התפקידים. הרעיון של „יושר" לגבי הקהלה ושל „אמת" לגבי הפועל ולגבי הצרכן, זה שהיה נראה מוזר כל כך בימינו, חדר בעת ההיא אל כל הפרוצס של מעשה הסחורה והחליפין שלה. עבודת הבורסי, חרש הנחשת, הרצען צריכה להיות „באמונה", ביושר לב — כתבו אז. העץ, העור או החוטים שהאומן משתמש בהם צריכים להיות „תמימים"; הלחם צריך להיות אפוי „ביושר" וכו'. העתיקו לשון זו לחיינו בזמן הזה תהיה בעיני הקורא „מליצית" בלתי טבעית; אך היא היתה טבעית ובלי שום מליצה בימים ההם, מפני שהאומן בימי הבינים היה עושה מלאכתו לא בשביל קונה שאינו ידוע לו, לא שלח את סחורתו אל שוק לא ידוע לו: קודם כל, עשה מלאכתו בשביל הגילדיא שלו, בשביל אנשים אחים שכלם ידעו זה את זה שידעו את הטכניקה של המלאכה, וכשקבעו מחיר לדבר שעשה האומן, היה יכל כל אחד להעריך את האמנות שיש במעשה הדבר הנדון ואת

כמות העבודה שהוציא האומן. מלבד זאת, לא הפועל היחיד הציע את סחורתו לקהלה – הגילדיא היא שהציעה. והקהלה אף היא מצדה הציעה לאגודה של הקהלות המאוחדות את הסחורות הללו שהוציאה לחוץ והיתה אחראית בעד איכותן. בסדר כזה ענין של כבוד היה לבעלי אומנות שלא להוציא סחורות גרועות, וחסרונות טכניים או מעשה זיוף הם פוגעים בכבוד הקהלה כולה, מפני שלפי דברי ספר־תקנות אחד „הרי הם מבטלים את האמון של החברה". מעשה–האומנות היה אפוא חוב חברותי ועמד תחת השגחתה של כל ה־amitas, של האגודה, ולפיכך עד שהתקיימו הערים החפשיות לא יכלה עבודת כפים לרדת למדרגה תחתונה זו שעליה היא עומדת כעת.

החלוק בין האומן והתלמיד או בין האומן והשוליא (compayne, Geselle) היה קים עוד בזמן שנוסדו הערים החפשיות של ימי הבינים; אך בראשונה היה חלוק זה רק חלוק בשנים ובמדת האמנות של האומנים, אך לא בשלטון ובעושר. לאחר שישב התלמיד שבע שנים לפני רבו והוכיח את ידיעותיו וכשרונו במלאכה ידועה ע"י עבודה מיוחדה נעשה התלמיד לאומן. ורק בזמן מאוחר הרבה, בשנת המאה השש עשרה, כשבא שלטון המלך והרס את הסדר של הערים ושל האומנים נעשה הדבר, אפשר להיות אומן על פי ירושה או בכח העושר. אך זה היה כבר זמן של ירידה כללית בתעשיה ובאמנות של ימי הבינים.

בתקופה ראשונה, תקופת הפריחה של הערים בימי הבינים לא היה בהם מקום רב לעבודה של שכירים ולשוכרים פרטיים. עבודתם של האורגים, עושי הנשק, הנפחים, הנחתומים וכ"ו היתה נעשית בשביל הגילדיא ובשביל העיר, ובזמן שבמלאכת הבנין היו שוכרים אומנים מן הצד, היו הללו עובדים בתור חבורה זמנית (כמו שהדבר נוהג גם בימינו „בארטילים" שברוסיה) ושכר עבודתם היו מקבלים בחבורה כולה. העבודה בשביל אדון אחד התחילה מתפשטת בזמן מאוחר; אך גם במקרים אלה היה שכרו של הפועל יפה יותר מזה שבאנגליה בימינו, והרבה יותר יפה מן השכר שהיה הפועל מקבל בכל אירופא במחצית הראשונה של המאה הי"ט. החוקר

טירולד רודג׳רס עורר את הקוראים האנגלים להכיר במדה מספיקה בעובדא זו; אך כיוצא בזה אפשר לומר גם בנוגע לשאר ארצות אירופא. כמו שהוכיחו החקירות של פאַלק, ושֵינברג ועוד הרבה חוקרים ארעיים אפילו במאה החמש עשרה היה הגודר, הנגר או הנפח מקבל בעיר אמיין שכר יום ארבעה sols, שהתאימו אל ארבעים ושמונה ליטראות לחם או שמינית הפר (bouvard). בסכסוניה היה שכרו של פועל (Geselle במלאכת הבנאות במדה זו לפי דברי פאַלק, — שהפועל היה יכל לקנות בשכר עבודה של ששה ימים, שלשה כבשים וזוג מגפים. הנדבות של הפועלים בבתי־כנסיה שונים גם הן מעִידות על אמידותם לפי הערך. ואין צריך לומר הנדבות המפוארות של כמה מן הגילדיות של האומנים וההוצאות שלהן לצורך חגיגות ותהלוכות. ואמנם כן, ככל שאנו מוסיפים לחקר את טיב הערים בימי הבינים, אנו באים יותר ויותר להכיר כי מעולם לא היה שכר העבודה יפה כל כך והעבודה לא היתה מכובדה על הבריות כל כך כמו באותו הזמן שהחיים בערים החפשיות עמדו במרום התפתחותן.

גדולה מזו; לא רק הרבה משאיפות הרדיקלים שבימינו התגשמו כבר בימי הבינים, אלא גם מן הדברים שנחשבים כעת לחלומות לעתיד לבא באו אז כדברים שכיחים. מלגלגים עלינו באמרנו, כי העבודה צריכה להיות נעימה; אך לפי דברי ספר־התקנות בקוטנברג של ימי הבינים „צריך כל אדם למצא עונג בעבודתו ואסור לאדם המבלה זמנו בבטלה (mit nichts thun) לזכות בדבר שעשו חבריו בעמלם ושקידתם, מפני שהחוקים צריכים להיות מגן לעבודה ושקידה". ובין כל השיחות שבימינה ע״ד יום של עבודת שמונה שעות ראוי היה לזכר את ספר־התקנות של פרדינאנד הראשון בנוגע אל המכרות של פחמי אבן; לפי ספר־התקנות הזה עבודת יומו של הפועל במכרות הוא שמונה שעות, „כמו שנהוג מימים קדמונים" (וויע פאַר אַלטערס הערקאָממען), והעבודה ביום השבת לאחר חצות היום היתה אסורה לגמרי. יום עבודה ארוך מזה היה נוהג לעתים רחוקות מאד — אומר יאַנסין — ואולם קצר יותר היה נוהג ונוהג, לפי דברי רודג׳רס, באנגליה בשנות המאה החמש־עשרה „היו הפועלים

עובדים רק ארבעים ושמונה שעות בשבוע" וההג־למחצה ביום השבת, שאנו חושבים את הדבר לנצחון של זמננו, הרי היה בעיקרו מוסד עתיק של ימי הבינים ; הוא היה יום המרחץ לרוב חברי הקהלה, והזמן שלאחר הצהרים ביום הרביעי היה זמן המרחץ בשביל הפועלים (Geselle). ואף על פי שבימים ההם עוד לא נהגו לתת לתלמידים בבתי־הספר פת שחרית – קרוב להאמין, כי לא נהגו לעשות כן, מפני שלא היו שולחים את התינוקות לבית־הספר רעבים — הנה היה מנהג קבוע בכמה ערים לתת לתינוקות דמי מרחץ, אם ידי הוריהם לא השיגה לכך. ובנוגע לקונגרסים של פועלים הנה גם הם היו מחזה שכיח בימי הבינים. בכמה מחלקי גרמניה היו הפועלים בני אומנות אחת, חברי קהלות שונות, נוהגים להתאסף בכל שנה ולדון על השאלות הנוגעות לאומנותם, לקבוע זמן לימוד לתלמידים, ותנאי הנסיעה על פני כל הארץ שנחשבה לחובה לכל פועל, ושכר העבודה וכ"ו. בשנת 1572 הודו הערים שנמנו על האגודה ההנזית בזכותם של האומנים להתאסף מזמן לזמן לקונגרס"ם ולקבל כל מיני החלטות, אם אינן סותרות לתקנות העיר. ידוע הדבר, שקונגרסים כאלה של פועלים, בני עמים שונים במקצת נקהלו ע"י הנחתומים, המתיכים, הבורסים, עושי־חרבות ועושי חביות.

סדר הגילדיות היה צריך, כמובן, להשגיח השגחה מעולה על האומנים מצד הגילדיא, ולתכלית זו היו ממנים תמיד משגיחים מיוחדים. אך מפליא הדבר, כי עד שחיו הערים חיים של חרות לא נשמעו תלונות על השגחה זו ; ומשבאה המדינה להתערב בדבר והחרימה את רכוש הגילדיות והרסה את חרותם לטובת פקידיה וממוניה, אין מספר להתלונות. מן הצד השני הנה ההתקדמות המרובה במקצוע של כל האומניות שהגיעו לה בסדר הגילדיות של ימי הבינים הרי היא הראיה הנאמנה ביותר, כי סדר זה לא שמש מכשול להתפתחות של איניציאטיבא פרטית. יש לדעת, כי הגילדיא בימי הבינים במו "הציבור", "הרחוב" או ה"חבל" של ימי הבינים, לא היתה חברה של אזרחים עומדים תחת השגחתם של פקידי המלוכה ; היא היתה אגודה של כל האנשים המאוחדים ע"י תעשיה אחת שהם עושים ועליה נמנו : הממונים המושבעים לקנות את החמרים הגולמים, המוכרים את הסחורות שהוכנו

והאומנים — הפועלים, השוליות (Compaynes) והתלמידים. בהסתדרות הפנימית של תעשיה שהיא הרי אספת האנשים האלה החזיקה בזכיות עליונות עד שלא נגעה בענינה של גילדיות אחרות — במקרים אלו היו מביאים את הדבר לדין של גילדיאת הגילדיות, ז. א. דין של העיר. אך מלבד אותם התפקידים הנזכרים, הרי היה בידי הגילדיא עוד שלטון. בידה היה בית־דין שלה, כח צבאי שלה, אספות־עם שלה, והיא ששמרה על המסורות של המלחמה והכבוד והחרות ובאה במגע־ומשא עם גילדיות של בני אומנותה בערים אחרות. קצורו של דבר, היא חיתה חיים אורגניים שלמים, מפני שכללה בשלמות את כל תפקידי החיים. כשקראה העיר למלחמה, היתה הגילדיא יוצאה בתור גדוד (Schaar) מיוחד מזוין בכלי־זין שלו (ובתקופה מאוחרת יותר — בכלי־תותח משלה שהגילדיא היתה מקשטת אותם בחבה), תחת פקודתם של שרים שבחרה היא עצמה. קצורו של דבר, הגילדיא היתה פידירציה עומדת ברשות עצמה, כמו שהיתה הריפובליקא של אורי או ג׳ינִיבה לפני חמשים שנה בקונפידירציה השווייצרית. והלכך מי שבא לדמות את הגילדיות אל אגודות־האמנים שבימינו, שאין להן כל אותן הסגולות של שלטון־ממשלה עליון ויש להן רק הכח למלא שנים שלשה תפקידים שניים במעלה—הרי זה טועה, כאילו בא לדמות את פלורנציה או בריוגא אל אחת הקהלות הכפריות שבצרפת שקיומה תלויה בנס תחת עולם של חוקי נפוליון או אל עיר רוסית המתנהלת על פי התקנות של איקטרינא השנית. גם אלה וגם אלה יש להם ראש־העיר שנבחר, ובעיר הרוסית יש גם אגודות־אומנים (ציכים); אך ההבדל שביניהן הרי זה אותו ההבדל שאתה מוצא בין פלורנציה מצד אחד וכפר נדח בצרפת או עיר נדחה ברוסיה, מצד שני, או בין ראש העיר ויניציה בימים ההם וראש הכפר שבימינו, המסיר כובעו לפני כל לבלר של האדון הפריפקט.

הגילדיות שבימי הבינים היה כח בידן להגן על עמידתן־ברשות־עצמן; ובזמן מאוחר, ביחוד במאה הארבע עשרה, כשבאו שנויים עמוקים בחיי העיר. מתוך כמה סבות שנעיר עליהן, התחזקו המלאכות החדשות במדה זו עד כדי לכבוש להן מקום הראוי להן בהנהלת עניני העיר, ההמונים

המאוחדים בגילדיות „צעירות" התקוממו להוציא את השלטון מיד האוליגרכיא שהלכה וגדלה ועל פי רוב עשו והצליחו — ואז פתחו תקופה חדשה בשגשוג הערים החפשיות. אמנם בכמה ערים כבו את אש המרד של הגילדיות הצעירות בדם אדם. ואז כרתו בלי חמלה ראשי פועלים, כמו שאירע בשנת 1306 בפאריז ובשנת 1371 בקלן. במקרים כאלה, אחרי ירידה כזו, היו חיי־החרות של העיר מתבטלים עד מהרה והעיר היתה נכנעת תחת עולו של השלטון המרכזי. אך ברוב הערים נמצאו כחות חיוניים במדה מספיקה עד כדי לצאת מן המלחמה מחודשות וברכוש של אינרגיא חדשה. התקופה החדשה של התחדשות נעוריהן היתה להן גמולן. גל של חיים חדשים בא על הערים. והגל הזה מצא לו ביטוי בעמודי־זכרון מפוארים, בהצלחה גשמית חדשה שבאה, בהתקדמות פתאומית של הטכניקא וההמצאות ובתנועה השכלית החדשה, שהביאה עד מהרה אל תקופת התחיה והריפורמציון.

החיים של העיר בימי הבינים הרי היו שורה של מלחמות, שבני העיר היו צריכים לערוך כדי לקנות את חרותם ולהחזיק בה. אמנם בזמן של מלחמה קשה זו התפתח ועלה גזע חזק ותקיף של עירונים (ביורגרים); אמנם מלחמה זו נטעה בלבבות אהבה והערצה אל עיר־המולדת והמעשים הגדולים שעשו הקהלות בימי הבינים נעשו בכח אותה האהבה. אך הקרבנות שהביאו הקהלות במלחמתן בעד החרות היו בכ"ז קשים מאד. והמלחמה שעמדו בה הקהלות הכניסה מקור של מריבות לתוך חייהן הפנימיים גופא. רק ערים מעטות מאד הצליחו על פי השתלשלות המסבות לקנות את החרות בבת אחת. ועל פי רוב אבדה להם חרות זו עד מהרה. אך רוב הערים היו צריכות להלחם חמשים וגם מאה שנה ויותר עד שהגיעו, כי יכירו בראשונה בזכיותיהן לחיים של חרות. ועוד מאה שנה עברו עד שעלה בידן להעמיד חרות זו על בסיס איתן: מגלות־הזכיות של המאה הי"ב היו רק המעלות הראשונות בסולם החרות. על צד האמת הרי היתה העיר בימי הבינים מעין מבצר בנאות־דשא בתוך ארץ שקועה בשעבוד אל הפיאודלים, ועליה היה בכח הנשק לחזק את זכותה על החיים.

מפני הסבות שהזכרנו בקצור בפרק הקודם השתעבדה כל קהלה כפרית קימעא קימעא אל מושל כל שהוא מן האצילים או מן הכהנים. ביתו של מושל כזה נעשה מעט מעט לטירה והוא קנה לו חברים מקרב אנשים ריקים־ופוחזים, שהיו נכונים תמיד לבז את האכרים, מלבד עבודת־השעבוד, ז. א. שלשה ימים בשבוע שהיו האכרים מחויבים לעבוד בבית אדונם, היו גובים מהם מסים וארנוניות בשביל כל דבר: בשביל הזכות לזרוע ולקצור, הזכות להתאבל ולשמח, הזכות לחיות, לשאת אשה, למות. אך הרע מכל היה זה, שהיו בוזזים אותם תמיד אנשי־המלחמה, בני הגדודים של הפיאודלים השכנים; אלה ראו את האכרים כאילו בני בית אדונם הם, ולפיכך אם פרצה מלחמה על עסק של נקמת דם כנגד מושלם — היו עושים נקמה באכרים, בבהמתם, בשדותיהם. ואולם כל הכרים, כל השדות, כל הנהרות – כל סביבות העיר וכל אדם שישב על הקרקע היו ברשותו של מושל פיאודלי כל שהוא.

שנאת „העירונים" אל הברונים הפאודלים מצאה לה בטוי מכוון יפה בכמה ממגילות הזכיות, שהברונים הוכרחו לחתם עליהן. הנריך החמשי, למשל, צריך היה לחתם על מגילת־הזכיות שניתנה לעיר ש פ י י ר א בשנת 1111, כי פוטר הוא את העירונים „מן החוק המגונה והמאוס על דבר קנין המושל על הנכסים שאין להם יורשים. זה החוק שהביא את העיר לעניות מרובה" (פאָן דעם שויססליכען אונד ניכטסווירדיגען געזעטצע וועלכעס געמיין בודעל גענאנט ווירד...) במגילה של העיר ב אַ י י ן אנו מוצאים את הדברים האלה: העם עתיק הוא מן האדונים. העם שעולה במספרו על שאר המעמדות מאהבתו אל השלום ברא את האדונים לעצור בעד בעלי־הזרוע ולהכניעם". המגילה שהביא לפני המלך ר ו ב ר ט לחתם עליה אף היא ראויה לעמד עליה. הכריחו אותו לומר במגילה זו: „לא אגזל לא פרים ולא שאר בהמות. לא אלכד את הסוחרים לגזול מהם ממונם או לתת עלהם כופר. מחג „הישועה" ועד חג „הקדושים" לא אלכד על הכרים לא סוסים ולא סוסות ולא סיחים. לא אשלח באש את הטחנות ולא אגזל את הקמח... לא אבא להגן על הגנבים וכ"ו". מגילת־הזכיות „שנתן"

הבישוף Hugues, שבה היה מוכרח למנות את כל הפגעים שהביאה זכותו למשול, אף היא מלאה ענין והרבה דוגמאות כאלה אפשר היה להביא.

להחזיק בחרותן בתוך הפקר זה של הברונים הפיאודלים המקיפים אותן אי אפשר היה להן לערים החפשיות, ולכן היו אנוסות לפתח במלחמה מחוץ לחומותיהן. העירונים התחילו שולחים שליחים לעורר את הכפרים למרד ולנהל אותם; הם הכניסו את הכפרים לתוך אגודותיהם; ולאחרונה ערכו מלחמה גלויה כנגד האצילים. באיטליה, במקום שהכפרים היו מוקפים טירות רבות מאד עלתה המלחמה למדרגה עליונה ומשני הצדדים נלחמו באכזריות קשה. פלורנציה היתה מוכרחה להלחם שבעים שנה מלחמת דמים כדי לשחרר את האכרים (contado) שלה מידי האצילים; אך לאחר שנגמרה המלחמה בנצחון (בשנת 1181) צריך היה לשוב ולהתחילה. האצילים התאוררו ויסדו ליגות משלהם כנגד הליגות של הערים. ולאחר שהיו מקבלים סיוע פעם מאת המלך ופעם מאת האפיפיור המשיכו את המלחמה עוד מאה ושלשים שנה. וכך היה גם ברומי, בלומברדיא—בכל ארץ איטליה.

מעשים נפלאים של גבורה, אומץ ותקיפות עשו העירונים בימי המלחמות האלה. אך הקשתות והקרדומות של האומנים העירוניים לא בכל עת התגברו על האבירים הלבושים מגן וצנה, וכמה מן הטירות עמדו איתן בפני המצור למרות כל מכונות המצור המחוכמות וההתמדה של העירונים הצרים. כמה מן הערים — כגון פלורנציה, בולוניה והרבה ערים בצרפת, גרמניה וביהם—הצליחו לשחרר את הכפרים שבסביבותיהן, והאמידות המופלאה והשלום שבאו אחרי כן היו הגמול להם חלף עמלם. אך גם בערים האלה, ולא כל שכן בערים כבירות או זריזות פחות מהן, היו הסוחרים והאומנים, שעיפו מן המלחמה ושהבינו בשקר את המועיל להם, כורתים ברית שלום עם הברונים, היינו שהיו מוכרים להם את האכרים. הם הכריחו את הברון להשבע שבועת אמונים אל העיר; את טירתו הרסו עד היסוד והוא הסכים לבנות לו בית ולדור בעיר שנעשה בה מעתה אורח (com-bourgeois con-cittadino); אך בשכר זה החזיק בכל את האכרים שקבלו אפוא רק הנחה חלקית מן השעבוד שהיה מוטל עליהם. העירונים

לא הבינו, כי צריך היה להם לתת שווי זכיות של אזרח לאכר, שעליו היו סומכים בענין כלכלת העיר בצרכי־אוכל־נפש; ומפני אי־הבנה זו נפתחה מאז תהום עמוקה בין העיר והכפר. בכמה מקומות החליפו האכרים רק את אדוניהם, משום שהעיר קנתה את זכיותיו של הברון ומכרה אותן חלקים לאזרחיה היא. השעבוד של האכרים נשאר אפוא, ורק בזמן מאוחר הרבה, בסוף המאה השלש עשרה באה המהפכה של בעלי האומניות הצעירות ושמה לו קץ; אך כשבטלו את השעבוד הפרטי של האכרים באו ונטלו מהם את אדמתם. כלום צריך להוסיף כי עד מהרה הכירו הערים את התוצאות המוכרחות של פוליטיקה שתומת־עין זו: הכפר נעשה אויב לעיר.

ועוד לתוצאה רעה אחת גרמה המלחמה כנגד הטירות, היא שהביאה את הערים לידי מלחמות ארוכות זו כנגד זו – מה שנתן מקום לסופרי היסטוריה לברא תיאוריה שהיתה מפורסמה עד סמוך לזמננו, שלפיה אבדו הערים את העמידה־ברשות־עצמן מתוך קנאה זו בזו ומתוך מלחמה זו כנגד זו. ביחוד החזיקו בתיאוריה זו ההיסטוריונים האימפריאַליסטים, אך החקירות החדשות ערערו אותה הרבה. אין ספק שבאיטליה היו הערים נלחמות זו כנגד זו באכזריות עקשנית; אך בשום מקום, מלבד איטליה, לא התפשטו תגרות הערים במדה מרובה כזו; וגם באיטליה גופה היו סבות מיוחדות, ביחוד בתקופה הראשונה, שגרמו למלחמת הערים. המלחמות האלה היו (כמו שהוכיחו את הדבר סיסמונדי ופיראַרי) המשך המלחמה כנגד הטירות – המשך מוכרח של מלחמת הפרינציפיון של חופש הערים והאגודות כנגד הפיאודליזם, האימפריאַליזם ושלטון האפיפיור. הרבה ערים שהשתחררו רק במקצת משלטונם של הבישוף, המושל הפיאודלי או המלך והכנסיה, שהפוליטיקה שלהם שאפה רק לכך: שלא לתת לערים להתאחד ולהקניט את זו כנגד זו. התנאים המיוחדים הללו (שבמקצת נמצאו גם בגרמניה) מבארים לנו, מפני מה אירע הדבר, שהערים האיטלקיות, שמקצתן בקשו סיוע מאת המלך להלחם עם האפיפיור ומקצתן – מאת הכנסיה להלחם עם המלך, נחלקו עד מהרה לשני מחנות: הגיבֵּלינים והגבֶּלפים, ומפני מה נמצאה חלוקה זו גם בתוך כל עִיר ועִיר.

ההתקדמות האיקונומית הגדולה שהגיעו אליה רוב ערי איטליא דוקא באותו הזמן שהמלחמות האלה עמדו בעצם תקפן ואותה הקלות שבה נכרתו בריתות בין הערים הן הן שנותנות לנו מושג נכון יותר ע״ד מלחמת הערים וחותרות יותר תחת התיאוריה הנזכרה למעלה. עוד בשנות 1150 – 1130 התחילו מתחברות הליגות הכבירות של הערים; ומקץ שנים מועטות בשעה שעלה פרידריך ברברוסא על איטליא ובסיועם של האצילים ושל ערים נחשלות אחדות עלה על מילאן, התעוררה ההתלהבות של העם בכח רב בכמה וכמה ערים תחת השפעתם של המטיפים העממים. הערים קרימון, פיאשנצא, ברישיא, טורטונא ועוד באו לעזרה; הדגלים של הגילדיות של הערים ווירונא, פדוא, וויש׳נצא וטריביזי התנופפו יחדו במחנה של הערים כנגד הדגלים של המלך והאצילים. בשנה הבאה התיסדה הליגא הלומברדית, ובעוד ששים שנה אנו רואים כי הליגא הזאת התחזקה ע״י שכרתה ברית עם שאר ערים והיתה לאורגניזציא תקיפה, שגנזה את החצי מאוצר הצבא שלה בעיר גינוא ואת החצי השני – בווינציא. בגליל טוסקאן עמדה פלורנציא בראש ליגא כבירה שנית, שעליה נספחו הערים לוקקא, בולוניא, פיסטויא ועוד, ושמלאה תפקיד חשוב במפלתם של האצילים באיטליא התיכונית; וליגות קטנות היו בעת ההיא חזיון שכיח. אין ספק אפוא, כי אעפ״י ששררה התחרות בין הערים ולא קשה היה לזרוע ריבות ביניהן, אך התחרות זו לא מנעה בעד הערים להתאחד לשם הגנה על חרותן ורק בזמן מאוחר, כשהערים נעשו כל אחת מדינה קטנה, התחילו המלחמות ביניהן, כמו שהדבר נוהג תמיד כשהמדינות באות להלחם זו בזו על הבכורה או בשביל קולוניות.

ליגות דומות לאלו התיסדו לתכלית דומה לזו בגרמניא. בימי יורשי קונראד כשהארץ היתה לשדה מלחמה שאין לה סוף בין הברונים על עסקי נקמת דם, יסדו הערים שבוויסטפליא ליגא כנגד האבירים, ואחד מסעיפי החוזה הטיל חובה שלא להלוות כסף לאביר שיבא להצפין דברים גנובים. ובאותו הזמן „שהאבירים והאצילים חמסו והרגו כטוב בעיניהם– כמו שכתוב „באנקת וורמיזא״ (Wormser Zorn) – נטלו על עצמן ערי

הרהיין (מיינץ, קלן, שפייער, סטראַסבורג ובאזיל) את האניציאטיבא ליסד ליגא לרדוף אחרי החמסנים ולהחזיק את השלום, וליגא זו מנתה עד מהרה ששים הערים שהתאַגדו. אחרי כן נוסדה לתכלית זו גם הליגא של ערי שוואַבין שנחלקה לשלשה „גלילי שלום" (אויגסבורג, קונסטאַנץ, ואולם). ואף כי הליגות האלה הכנעו, אך זמן רב החזיקו מעמד כדי להוכיח, כי באותו הזמן שאוהבי השלום המדומים – המלכים, הנסיכים והכנסיה – עוררו מדנים והם עצמם קצרה ידם כנגד האבירים החמסנים, הנה יצאה הקריאה הראשונה לשלום ואחדות מאת הערים, הערים – ולא המלכים – היו היוצרים האמתים של האחדות הלאומית.

אגודות דומות לאלו לתכלית דומה לזו התיסדו גם בין הכפרים, וכעת לאחר שהעיר על החזיון הזה החוקר Luchaire יש תקוה, כי בקרוב נדע פרטים מרובים על אדות האגודות האלה. יודעים אנו כי הכפרים התאחדו לפידירציות קטנות בסביבות פלורנציה; וכך היה גם בגלילים שהיו משועבדים לנבגורוד ופסקוב. ובנוגע לצרפת הנה יש לנו עדות נאמנה ע"ד אגודה של שבעה עשר כפרים של אכרים, שהיתה קימת בלאַניא (Laonnais) במשך זמן כמאה שנה (עד שנת 1256) ונלחמה בעקשנות על עמידתה ברשותה. מלבד זאת היו קימות בסביבות העיר (Laon) שלוש ריפובליקות של אכרים, שהיו להן מגילות זכיות בתבנית המגילות של לאַן וסואַסון; ומתוך שהיו קרקעותיה סמוכים זה לזה היו מסייעות זו לזו במלחמותיהן על שחרורן. בכלל משער Luchaire, כי הרבה פידירציות כאלו צמחו ועלו בצרפת בשנות המאה הי"ב והי"ג, אך על פי רוב נאבדו התעודות והידיעות על אדותן. אמנם, מתוך שלא היו הכפרים מבוצרים בחומות כמו הערים עלה בידי המלכים והברונים להרוס בנקל את אגודותיהם; אך בזמן שמצאו תנאים נוחים קצת, בזמן שמצאו סיוע בליגות של הערים או מחסה בהריהן נעשו הריפובליקות האלה של האכרים חטיבות מיוחדות בתוך הקונפידירציה שבשווייץ.

בנוגע אל הבריתות שהיו הערים כורתות לשם תכליות של שלום, הנה אלה היו חזיון מצוי מאד. המשא והמתן שנקבע בין הערים באותו

הזמן של השחרור, בזמן שהיו מעתיקות זו אצל זו את מגילות הזכיות. לא פסק אחרי כן פעמים בשעה שהשופטים בעיר אחת מערי גרמניה היו צריכים להוציא פסק דין בענין חדש ומסובך והיו מודיעים כי אין בידם למצא פסק־דין (des Urteils nicht weise zu sein), היו שולחים שליחים לעיר אחרת לבקש שם דין אמת. כיוצא בזה אנו מוצאים גם בצרפת. גם זה אנו יודעים כי הערים פורלאַ וראבינאַ היו נוהגות לקבל לתוכן זו מזו את האזרחים ולתת להם זכיות מלאות בשתי הערים.

וגם זה היה לפי רוח הזמן למסור את דבר הריב שפרץ בין שתי ערים או בתוך עיר אחת לקהלה אחרת שתדון בו ותהיה המפשרת. בנוגע אל דברי החוזה בעניני מסחר בין הערים, הנה היו מעשים בכל יום. האגודות לסדר את ענין התעשיה ולקבוע את כמות החביות שמשתמשים בהן למכירת היין, „האגודות לסחר „דגים־מלוחים" וכ"ו היו ההולכות לפני הפידירציא המסחרית הגדולה של הנסא הפלאַמאַנדית, ואחר כך – של הנסא העצומה שבצפון גרמניה. ותולדותיהן של שתי האגודות הרחבות האלה היו נותנות לי יכולת למלא עוד הרבה עמודים בדוגמאות מן הרוח הפידירטיבי שהיה בלב בני האדם בימים ההם. וכלום יש צורך להוסיף כי בזכותן של האגודות ההנסיות עשו הערים בימי הבינים הרבה יותר להתפתחות המשא והמתן בין העמים והמסע בים והתגליות בים מכל הממלכות במשך שבע עשרה מאות השנים לתקופתנו.

קצורו של דבר, ענין הפידרציות בין מקומות מושב קטנים וכן גם בין בני אדם מאוחדים ע"י תכלית משותפת לגילדיות ראויות להם, וכמו כן הפידירציות שבין הערים וקבוצות הערים – הן הן היו מהותם של החיים והמחשבה במשך כל התקופה הזאת. חמש מאות השנים הראשונות להאלף השני למנינו (מן המאה הי"א עד המאה הט"ז) יכולות אפוא להחשב לשנות נסיון כביר לסדר עזרה הדדית וסיוע הדדי במדה מרובה על ידי פרינציפיונים של התאגדות והתחברות, שעברו דרך כל הגלויים של חיי האדם במדרגות גדולות וקטנות. הנסיון הזה במדה חשובה עלה יפה. הוא אִחֵד בני אדם שהיו עד כה מפורדים, הוא נתן להם חרות במדה הגונה

והרבה את כחם פי עשרה׳ בימים ההם׳ בעת אשר השפעות רבות ושונות נטעו בקרב בני האדם רוח התבדלות (פרטיקוליאַריזם) והרבה סבות נמצאו לחולל מריבות׳ ישמח הלב לראות ולהראות כי הערים המפוזרות בחלק־היבשה הגדול מצאו הרבה דברים משותפים לכולן וברצון רב כל כך התאחדו להשיג הרבה תכליות משותפות להן׳ אמנם סוף סוף לא יכלו עמוד בפני אויביהן העצומים׳ הן עשו כמה וכמה שגיאות מתוך שלא הבינו הבנה רחבה את הפרינציפיון של עזרה הדדית׳ אך הן נפלו ואבדו לא משנאתן זו לזו׳ ושגיאותיהן לא באו מחוסר רוח ההתאחדות ביניהן.

התוצאות של המהלך החדש שהלכו חיי האדם בעיר של ימי הבינים היו רבות ועצומות׳ בראשית המאה הי״א היו ערי אירופא צבורים קטנים של אהלים דלים׳ שהיו עומדים צפופים מסביב לבתי־כנסיה נמוכים לא תואר להם׳ שארדיכליהם לא ידעו כראוי לעשות כִּפָּה על גבם; המלאכות׳ שבעיקר לא היו אלא מלאכת־אורג ועבודת־נפח׳ עמדו בראשית צמיחתן; המדע מצא לו מקלט רק במנזרים מועטים׳ אך כעבור שלש מאות וחמשים שנה השתנתה לגמרי צורתה של אירופא׳ הארץ התמלאה ערים עשירות והערים האלה היו מוקפות חומות רחבות ועבות מקושטות במגדלים ושערים עשוים לתפארה׳ שכל אחד מהם היה מעשה אמנות׳ בתי הכנסיה שנבנו על פי תכנית נהדרה ושהיו מפוארים בכל מיני פאר הרימו לעבים את אהלי־הפעמונים הרמים שלהם, ובבנינם נראה יופי הצורה ועוז הדמיון במדה כזו שלשוא אנו שואפים בימינו להגיע אליה׳ האומנות והאמנות הגיעו לידי שלמות כזו׳ עד שגם בימינו ספק הוא אם יכולים אנו להתפאר כי עלינו עליהם בהרבה׳ אם רק את כשרון היצירה של האומן ואת ההשלמה העליונה של עבודתו נעמיד למעלה מן המהירות של מעשה בית־חרושת׳ האניות של הערים החפשיות היו מפליגות לכל הרוחות בים התיכון הצפוני והדרומי; עוד התאמצות אחת – והיו עוברות את האוקינוס׳ בארצות רבות באה העשירות במקום העניות לפנים; גדלה והתפשטה גם ההשכלה. נבראה שיטה מדעית בחקירות׳ והונח היסוד לתורת המיכניקה ולחכמות הטבע; גדולה מזו – הותקנו כל אותן ההמצאות המכניות שמתגאה בהן כל כך הדור של

המאה הי״ט! אלה היו התמורות הפלאיות שבאו באירופא בזמן של פחות מארבע מאות שנה. ואותן האבדות שאבדו לאירופא עם אבדן הערים החפשיות שלה אפשר להעריך רק אז כשנבא להעמיד את המאה הי״ז מול המאה הי״ד או גם הי״ג. העשירות שבה הצטיינה שוטלנדיה, גרמניה, איטליה אבדה — הדרכים נעשו שוממים, הערים התרוקנו, העבודה נהפכה לעבדות, האמנות בטלה, גם המסחר ירד.

אילו לא היה נשאר שום זכרון בספר להערים של ימי הבינים, שעל פיו יש לדון על תפארת חייהן, אלמלי נשארו אחריהן רק מצבות הזכרון של אמנות הארכיטקטורה שלהן, שאנו מוצאים מפוזרות בכל אירופא, משוטלנדיה ועד איטליה ומהע״ר גירונה שבספרד עד ברסלוי שבארץ הסלוים, גם אז היינו רשאים לומר, כי התקופה שבה עמדו הערים ברשות עצמן היתה הזמן של שגשוג רוח האדם במדה היותר גדולה במשך כל התקופה הנוצרית עד סמוך לסוף המאה הי״ח. בראותנו למשל, על גבי תמונה מימי הבינים את מראה העיר ניורנברג עם עשרות מגדליה ואהלי־פעמוניה, שכל אחד מהם טבוע בחותם היצירה החפשית של האמנות, קשה לנו להעלות על הדעת, כי רק שלש מאות שנה לפני הזמן ההוא היתה נ י ו ר נ ב ר ג זו צבור של אהלים דלים. והפלא שלנו יגדל במדה שנתבונן אל פרטי הארכיטקטורה והקשוטים של כל אחד מבתי הכנסיות, מאהלי־ הפעמונים, משער הערים ומבתי־המועצות, המפוזרים בכל אירופא עד בואך מזרחה לארץ ב י ה ם ואל הערים המתות כעת שבגליציה הפולנית. לא רק איטליה—אם האמנות — אלא אירופא כולה מלאה מצבות זכרון כאלה. ועובדא זו בלבד ראוי לעמוד עליה, כי מכל מיני האמנות הנה הארכיטקטורה — אמנות צבורית על פי רוב — הגיעה בתקופה ההיא לידי התפתחות עליונה. ואמנם כן, התפתחות כזו של הארכיטקטורה אפשרית היתה רק בתור תולדה של צבוריות שהתפתחה במדה עליונה בחיים של הזמן ההוא.

הארכיטקטורה של ימי הבינים הגיעה לידי תפארת לא רק משום שהיתה התפתחות טבעית של מלאכת חושב, לא רק משום שכל בנין וכל הדור ארכיטקטורי נוצרו בלבם של בני אדם שידעו מפי הנסיון של מעשי

ידם, מה הן ההפעלות האמנותיות שאפשר לפעול ע״י האבן, הברזל, הברונזה, או גם ע״י קורות־עץ פשוטים וסיד עם אבנים קטנות, לא רק משום שכל מצבת־זכרון היתה תוצאת הנסיון הצבורי שנצבר בכל מעשה אמנות או אומנות — הארכיטקטורה של ימי הבינים היתה גדולה באיכותה, משום שהיתה הבטוי של רעיון גדול, כמו האמנות היונית בזמנה כן גם היא נולדה מתוך הדעה על אדות האחוה והאחדות, שהעיר טפחה וגדלה אותן: היא היתה מלאה רוח עוז, והרוח הזה בא לה ע״י העוז של המלחמה והנצחון; היא היתה ספוגה אינרגיה, מפני שהאינרגיה חדרה לתוך כל החיים של העיר, בית־הכנסיה או בית־המועצות של העיר הרי שמשו סמל לבנין שכל גודר וכל סתת היו בוניו; הבנין של ימי הבינים לא היה פרי המחשבה של היחיד, שאלפי עבדים עמלו להוציאה אל הפועל ועשו עבודת יומם עפ״י הוראתו של איש אחר – כל העיר כולה השתתפה בבנינו, אהל־הפעמון הגבוה היה חלק מן הבנין המפואר שבו נשמע קול החיים של העיר; הוא לא עמד על מכון שאין לו טעם כמו מגדל עופל שבפאריז; הוא לא היה בנין אבנים שהוקם כדי לכסות על כעורו של הבנין היסודי של ברזל, כדרך שעשו בגשר הטעירי בלונדון, בית הכנסיה שבימי הבינים כמו בנין האקרופול באתונא, היה משמש לשבח ולרומם את הדר העיר שנחלה נצחון; הוא היה סמל הברית של האומנויות; הוא היה הביטוי לרגשותיו של כל אזרח שהתגאה בעירו, משום שהיא היתה יצירתו שלו. היו מעשים, שאחרי הצלחת המהפכה השנית של בעלי המלאכות הצעירות היתה העיר מתחילה לבנות בית־כנסיה חדש, כדי להביע את האחדות שבאה בחייה ביתר עומק וביתר רחב.

האמצעים שהיו בידי הערים, כשבאו לבנות את הבנינים הגדולים האלה, היו על פי רוב קטנים שלא לפי הערך. בית־הכנסיה ש ב ק ל ן למשל התחיל בנינו בהוצאות של חמש מאות מרק לשנה; נדבה של מאה מרק נרשמה לתרומה הגונה, גם בזמן שמלאכת הבנין קרבה לסופה הגיע סכום ההוצאות לשנה עד חמשת אלפים ולא עלה מעולם על ארבעה עשר אלף מארק. בית־הכנסיה ש ב ב א ז י ל נבנה גם הוא בהוצאות מעוטות כאלה,

ואולם לעומת זאת היתה כל „חברה" מנדבת לטובת מצבת־הזכרון המשותפת לכלם חלק משלה באבנים, בעבודה ובמעשה הקשוט. כל גילדיא הביעה במצבה זו את דעותיה הפוליטיות, ועל ידי האבן או הברונזה ספרה לדור את תולדות העיר, רוממה את הפרינציפיונים של חרות, שויון ואחוה, ברכה את בעלי ברית העיר וקללה את אויביה. וכל גילדיא הביעה את חבתה אל המצבה הכללית הזאת בפארה אותה בחלונות בעלי צבעים, במעשי ציורים, „בשערים שראויים להיות שערי גן העדן—לפי ביטויו של מיכאל אנג׳ילו – או בקשוטים מעשה אבן, בכל פנה קטנה של הבנין, הערים הקטנות וגם עדות זעירות היו מתחרות בעבודה ממין זה עם הערים הגדולות, ובתי הכנסיה שבעיר Laon או Saint Quen ספק הוא אם הם עומדים למטה בערכם מבית הכנסיה שבריימס, מבית־המועצות שבברימן, או מאהל הפעמון של בית־העם בברסלוי, הקומונא אינה רשאית להתחיל בעבודה אלא אם כן עלתה במחשבה בלב הגדול של הקומונא, הכוללת את הלבבות של כל אזרחיה המאוחדים ברצון אחד כללי, – אלה היו דברי מועצת העיר בפלורנציה. והרוח הזה מתגלה בכל עבודות הקהלה שיש בהן משום טובת הכלל כגון בנין התעלות, המרפסות, הכרמים והפרדסים שבסביבות פלורנציה, או בתעלות העשויות להשקות את האדמה שהיו עוברות במישור לומברדיה, או בבנין הנמל והצינורות שבגינואה, ובכלל בכל העבודות הצבוריות שהיו נעשות כמעט בכל עיר ועיר.

כל שאר האמניות הצליחו אף הן בערים של ימי הבינים, וההמצאות שלנו בזמן הזה במקצוע זה אינן על פי רוב אלא המשך של זה שגדל בזמן ההוא, העשירות של הערים הפלמנדיות נוסדה על התעשיה של אריגת צמר דק, פלורנציה בראשית המאה הי״ד, עד מגפת „המות השחור״, היתה מוציאה משבעים אלף עד מאה אלף חתיכות של מעשי ארג צמר, ששוין היה מיליון ומאתים אלף פלורינים של זהב, עבודת החטוב של מתכת יקרה, אומנות ההתכה, מלאכת־חושב של לטישת הברזל—כל אלה הן, יצירות של הגילדיות בימי הבינים, שהגיעו בכל אותן המקצועות הללו למדרגה

שאפשר להגיע בעבודת כפים בלבד בלי הסיוע של המניע המיכני הכביר אל עבודת הכפים יש לצרף גם את הכשרון להמציא חדשות כי—יפה אמר אואיבל — הקלף והניר, מעשה הדפוס והחקוק, הזכוכית שנגמרה צורתה והפלדה, אבק־שרפה, השעון, הטיליסקופ, הקומפס, הלוח המתוקן, השיטה העשרונית בחשבון, האלגיברה, הטריגונומטריה, הכימיה, הקונטראפונקט (המצאה שערכה כערך יצירה חדשה במוסיקה) — כל הרכוש הרוחני הזה נחלנו מאת תקופה זו שמזלזלים בכבודה וקוראים לה בשם „תקופת הקפאון" (History of Inductive Sciences 1,252)

אמנם — כמו שהעיר על זה אואיבל — אף אחת מאלה התגליות לא הכניסה פרינציפיון חדש כל־שהוא, אך המדע בימי הבינים עשה דבר חשוב במעלה מן התגלית עצמה של פרינציפיונים חדשים. הוא שהתקין את הגלוי של כל אלה הפרינציפיונים החדשים הידועים לנו בזמן הזה במקצוע של המדעים המיכניים: הוא שלמד את החוקר להתבונן אל המעשים ולהוציא מהם מסקנות. זה היה המדע האנדוקטיבי, אף כי עדיין לא ברר יפה לעצמו את ערכה וכחה של האינדוקציה; והוא שהניח את היסוד גם לתורת המיכניקה גם לתורת הפיזיקה. פרנסיס ביקין, גאלילי וקופרניק היו תולדותיהם של רודגיר ביקין ומיכיל סקוט, כשם שהמכונה של קיטור היתה תולדת החקירות על דבר הלחץ באויר, שחקרו באוניברסיטאות האיטלקיות, ותולדת ההשכלה הטיכנית שבה הצטיינה העיר ניורנברג.

אך כלום יש עוד צורך באמת להרחיב הדברים ולהוכיח את דבר התקדמות המדעים והאמניות בעיר של ימי הבינים? האין די להראות על בתי הכנסיה במקצוע האמנות ועל הלשון האיטלקית והפואמה של דאנטו במקצוע המחשבה, כדי לעמוד תיכף ולהבין מה יצרה העיר של ימי הבינים במשך ארבע מאות השנים לקיומה?

אין שום ספק: הערים שבימי הבינים הביאו טובה מרובה לתרבות האירופאית, היא שמנעה את אירופא להגיע אל מלוכות תיאוקרטיות ודיספוטיות כאלה שנוצרו באסיה בימים העתיקים; היא שנתנה לה את רבוי

המראות שבחיים, את האמונה בכח עצמה, את כח האינציאטיבא ואת זו האינירגיה השכלית והמוסרית שיש בקרבה עד היום ושהיא הערובה היותר נאמנה, כי התרבות הזאת תוכל להדוף אחור כל אויב חדש שיבא עליה מאסיה.

אך מדוע זה לא יכלו ולעמוד ולהתקיים אלה המרכזים של תרבות, שנסו לספק את הצרכים העמוקים של טבע האדם ושהכילו בתוכם עולם מלא של חיים? מדוע קפצה עליהם זקנה במאה השש עשרה? ואיככה היה הדבר, כי לאחר שהדפו אחור את האויבים הרבים מן החוץ ויכלו להוציא אינרגיה חדשה גם מתוך ריבותיהן הפנימיים, נפלו סוף סוף הערים האלה לקרבן של המלחמות מחוץ והתגרות מבית?

סבות שונות הביאו לידי מפלה זו; כמה מהן יש להן שורש בהעבר הרחוק, וכמה מהן היו תולדות השגיאות ששגו הערים עצמן. בסוף המאה החמש עשרה צמחו ועלו באירופא המלוכות הכבירות שנבנו בתבנית זו של רומי העתיקה. בכל ארץ ובכל מקום עלה בידי אחד מן המושלים הפיאודלים, שהיה ערום מחבריו, קמצן גדול מהם, ופעמים אדם ישר פחות משכניו, לרכש לו אחוזות נחלה עשירות עם מספר רב של אכרים יושבים בהן, גם לאסוף סביבותיו המון רב של אבירים ובני־גדוד, ולצבור בארגזיו ממון רב. ברון כזה, קיסר, מלך או נסיך, היה בוחר למושב לו כפרים נוחים על פי מצבם הגיאוגרפי ושלא קנו לעצמם את הסדרים של החיים בערים החפשיות — פאריז, מאדריד, מוסקבה נמצאו אז בתנאים אלו — וע״י העבודה של המשועבדים לו בנה כאן עיר־מלך בצורה, ואליה משך, בכח מתנות ביד נדיבה אחוזות, גבורי מלחמה וגם סוחרים שניהנו מן החסות שסכך המלך על המסחר, וכך נוצרה בצורה זעירה המלוכה העתידה, שהתחילה קימעא קימעא בולעת מרכזים אחרים כאלה. יודעי דת ודין, שחונכו בתלמוד המשפט הרומאי, נהרו ברצון אל הערים האלה; זו היתה משפחה עקשנית ורודפת אחרי הכבוד, בני אדם שיצאו מקרב העירונים, ושׂנאו במדה אחת גם את יהירותם של הפיאודלים גם את המעשים של האכרים שקראו בשם עולי הצורות עצמן של הקהלה הכפרית, שאין להן שם

בספרי־הדינים שלהם, הפרינציפיונים עצמם של התאגדות היו שנואים עליהם כעין ירושה של ה„ברבריות”. האידיאל שלהם היה: ממשלת קיסר שבא עליה הסכם מזויף מאת העם, כי יגשימו את אידיאלם בחיים.

הכנסיה הנוצרית, שלפנים התקוממה כנגד המשפט הרומאי ושעתה נהפכה לבעלת־בריתה, הוסיפה ללכת בדרך זו. ומפני שהנסיון לברא מלוכה תיאוקרטית באירופא תחת ממשלת האפיפיור לא הצליח, עמדו הבישופים המשכילים והרודפים אחרי הכבוד והחזיקו בידי אלה שנחשבו בעיניהם למוכשרים לקומם את החוסן של מלכי ישראל או של קיסרי קונסטנטינופולי. הכנסיה עטרה את המושלים שעלו לגדולה בעטרת קדושה; היא שמה כתר על ראשם כמו על באי־כח האלהים בארץ; היא הקדישה לעבודתם את חכמת חכמיה ואת הכשרונות המדיניים של כהניה; היא העניקה אותם מברכותיה ומקללותיה, מן העושר שלה ומן החבה שרכשה לה בין העניים.

האכרים, שהערים לא יכלו או לא רצו לשחררם, בראותם כי אין בידי העירונים לשום קץ להמלחמות שאין להן סוף בין האבירים — שהאכרים היו משלמים במחירן דמים רבים — שמו עתה תקותם במלך, בקיסר או בנסיך הגדול; ומתוך שסייעו בידו לדכא את חסנם של המושלים הפיאודליים באו לעזור לו בבנין מלוכה מרכזית. לאחרונה, עלית המונגולים והטורקים על אירופא, המלחמה הקדושה כנגד המוירים בספרד, וכמו כן אלה המלחמות הנוראות שפרצו עד מהרה בקרב כל עם בין המרכזים העולים של שלטון עליון: בין איל־די־פראנס ובורגונדיה, בין שוטלנדיה ואנגליה, בין אנגליה וצרפת, בין ליטא ופולן, בין מוסקבה וטביר וכ"ו — הביאו סוף סוף לאותו הדבר. עלה עלו ממלכות כבירות, ועל הערים היה עתה לערוך מלחמה לא רק עם האגודות הרופפות של הברונים הפיאודלים או הנסיכים, אלא עם המרכזים המסודרים סדר כביר, שברשותם נמצאו צבאות רבים של משועבדים להם.

אך הרעה הגדולה מכל היא זו, שהמרכזים העולים של שלטון היחיד מצאו להם סיוע באותן התגרות שפרצו בקרב הערים עצמן. ביסודה של העיר בימי הבינים הונח בלי ספק רעיון גדול, ואולם הרעיון הזה לא הובן

בכל רחבו. העזרה ההדדית והסיוע ההדדי אינם צריכים להיות מצומצמים בתחום של חברה לא גדולה; הם צריכים להתפשט על כל הסביבה, אם לא כן תבלע הסביבה את החברה; ובנידון זה טעה האזרח של ימי הבינים טעות גדולה מבתחלה. תחת להביט על האכרים והאומנים שנאספו לחסות בצל חומותיו כעל עוזרים שיש בידם להביא חלקם בדבר יצירתה של העיר – ובאמת כך עשו — מהרו בני ה„משפחות" של האזרחים הישנים להבדיל עצמן מן הגרים החדשים. הראשונים ניהנו מכל טוב המסחר של הקהלה והשתמשו בקרקעות של הקהלה, והאחרונים היתה להם רק רשות להראות את אמנות ידיהם באין מפריע. העיר נחלקה אפוא ל„אזרחים" או „בני הקהלה" ו„לתושבים" או „שכנים". המסחר שקודם היתה לו תכונה צבורית נעשה עתה לזכות שזכו בה משפחות של סוחרים ואומנים, והמדרגה הבאה אחריה — המעבר למסחר פרטי או לחבורות של בעלי־הון–נעשתה דבר שאין להמלט ממנו.

ואותה החלוקה באה גם בין העיר ובין הכפרים המקיפים אותה. הקומונות של ימי הבינים נסו לשחרר את האכרים, אך מלחמותיהם כנגד הפיאודלים נהפכו מהרה, כמו שאמרנו לעיל, למלחמות בעד השחרור של העיר עצמה משלטון הפאודלים ולא בעד שחרור האכרים. הקהלה העירונית השאירה בידי הפיאודל את זכותו על האכרים בתנאי שלא יגרום רעה לעיר ויהיה לאזרח בה. אך האצילים שנקלטו בעיר ושקבעו מושבם בתוך חומת העיר הביאו לתחומה את מלחמות המשפחות שלהן. הם לא יכלו להשלים עם הרעיון, כי האצילים יכנעו לבית־דין של אומנים פשוטים וסוחרים, ולכן הוסיפו לערוך בחוצות העיר את מלחמותיהם הישנות בשביל נקמת דם. בכל עיר ועיר היו עתה משפחות מתקוטטות מעין משפחות קולוני, ואורסיני, אוברשטולץ וביזי. המושלים הפיאודלים שקבלו הכנסה רבה מן האחוזות שהחזיקו בהן, הקיפו את עצמן בנתינים ושפכו את רוחם על מדותיה ומנהגיה של העיר. ובשעה שפרצה ובאה המריבה בין מעמדות האומנים שבעיר כנגד הגילדיות והמשפחות הישנות, באו הפיאודלים והציעו לפני שתי המפלגות את חרבותיהם ואת משרתיהם

הרבים להרוץ את הריבות שהתפרצו בדרך מלחמה, תחת לבחור בדרכים אחרות, כמו שנהגו עד כה, ולא לפנות לעזרת הנשק.

השגיאה היותר גדולה והיותר קשה של רוב הערים היתה גם זו, שיסדו את עשרן על המסחר והתעשיה וזלזלו בעבודת האדמה. הן חזרו אפוא על השגיאה ששגו לפנים הערים של יון העתיקה ומתוך כך באו לידי אותו החטא עצמו. אך התנכרות הערים לאדמה הביאה אותן בהכרח ליד פוליטיקה שנואה על מעמדות האכרים, דבר שנעשה נראה לעין ביחוד באנגליה בימי אידאורד השלישי, בצרפת בימי המרידות הגדולות של האכרים, בביהם — במלחמות ההוסיטים ובגרמניה בימי מלחמת האכרים. מן הצד השני הביאה הפוליטיקה המסחרית את שלטונות הערים לידי עסקים במרחקים ונטעה את התאוה להתעשר ע"י קולוניות. צמחו ועלו קולוניות שיסדו הריפובליקות האיטלקיות בדרומית־מזרחית, האשכנזיות — במזרח והסלויות (נובגורוד ופסקוב) — בצפונית־מזרחית. ואז צריך היה להחזיק צבא של שכירים בשביל מלחמות הקולוניות. ואחר כך השתמשו באותם השכירים ללחץ את העירונים עצמם. לאותה התכלית באו לעשות הלואות גדולות, שגרמו לקלקול המדות בקרב העירונים. להיות שררה נעשה לדבר שיש בו הנאה מרובה, והמריבות הפנימיות עלו וגדלו יותר ויותר בשעת הבחירות, שהפוליטיקה הקולוניאלית שמשה בהן עיקר גדול לטובתן של משפחות מועטות. הפרוד בין העשירים והעניים, בין ה„מעולים" וה„גרועים" הלך וגדול. ובשנות המאה השש עשרה מצא שלטון המלך בכל עיר ועיר בעלי־ברית ועוזרים מוכנים בין העניים, שהובטח להם לשבר את גאון העשירים.

ואולם יש עוד סבה אחת שגרמה לירידת המוסדות הקומונאיים והיא חשובה יותר ועמוקה יותר מכל שאר הסבות. תולדות הערים בימי הבינים הרי הן אחד מן המשלים המופלאים ביותר ללמוד מהם עד כמה כבירה היא ההשפעה של הרעיונות והדעות היסודיים על גורלה של האנושיות; ועוד יש ללמוד מהם, כי משבא שנוי עיקרי בהרעיונות היסודיים של החברה, הרי באות תוצאות חדשות לגמרי שהן מתנגדות לפעמים אל

הישנות׳ האמונה בכח עצמו׳ ההתאחדות׳ השלטון העליון של כל קבוצה מיוחדה ובנין הגוף הפוליטי מן הפשוט אל המורכב — אלה היו הדעות העיקריות של המאה האחת עשרה. אך מן הזמן ההוא בא שנוי גמור בדעות הללו. יודעי־דת־ודין שלמדו את תורת המשפט הרומי והכהנים הגדולים של הכנסיה הנוצרית, שהתאחדו מימי אינוקנטי השלישי, הצליחו להשתיק את הרעיון—זה הרעיון של יון העתיקה—שהיה מכריע בתקופה של שחרור הערים ושהיה מונח ביסודו של הריפובליקות האלה׳ במשך שתי מאות או שלש מאות שנה עמדו והטיפו מעל העמוד מעל הקתדרא באוניברסיטא ובבתי הדינים, כי גאולת בני־האדם צפונה במלוכה מרכזית הנכנעת לשלטונו של היחיד או של המועטים; כי האדם ה י ח י ד יכול וצריך להיות הגואל של החברה וכי בשם הגאולה של החברא רשאי הוא לעשות מעשי אלמות כטוב בעיניו להעלות בני־אדם על המוקד, להמיתם מעט מעט ע״י ענויים שאין לתארם׳ להביא על גלילים שלמים עוני ומחסור לאין שעור. ועם זה לא המעיטו הגואלים לעשות מעשים גדולים על פי התורה הזאת ובאכזריות שלא נשמעה כמוה באו ונהגו הלכה־למעשה בכל מקום שהגיעה שמה החרב של המלך או המוקד של הכהנים. מתוך ההלכות האלו והמעשים שבאו אחריהן׳ שחזרו עליהם תדיר ושהכניסו אותם בזרוע לתוך ההכרה של החברה׳ באו הלבבות של בני האדם לידי שנוי עצום. האזרחים באו ומצאו כי שום שלטון אינו בלי־חוק ושום רציחה בהדרגה אינה אכזרית מאד׳ אם רק הדבר נוגע „להצלת הצבור" ועם מהלך־הרוחות החדש הזה, בזמן של אמונה חדשה זו בכח המושל היחיד׳ פג כחו של הרעיון העתיק על ההתאחדות ויחד עמו מת כח היצירה של ההמונים. הרעין הרומאי נצח׳ ובמצב־הרוחות הזה מצאו להן המלוכות המרכזיות׳ הבאות בכח הצבא׳ שלל מוכן׳

פלורנציה של המאה החמש עשרה היא דוגמא טיפוסית לתמורה זו. לפנים היתה המהפכה העממית ראשיתה של תקופת חדשה, של התקדמות. ועתה כשהתקומם העם, לאחר שבא לידי יאוש. לא מצא בקרבו עוד את כח היצירה׳ והתנועה העממית לא הביאה שום רעיון חדש. במקום

ארבע מאות באי־כח העיר שישבו במועצת הקהלה הכניסו אלף איש; במקום שמונים חברים של הסיניורה (signoria) באו מאה חברים. אך המהפכה במנין לא הביאה לידי כלום. חמת העם הלכה וגדלה ושוב באו מרידות חדשות. אז פנו לעזרה אל „הערייך" והוא בא והכה את המורדים. אך התפרדות הגוף של הקהלה הלכה ולא פסקה. וכשפנה העם בפלורנציה, אחרי מרידה חדשה, לשאל בעצת חביבו — הירונומיס סאבונארולו — עָנה הנזיר: „הה, עמי, אתה ידעת, כי אין לבי אל עִניני המלוכה... טהר נא את לבך, ואם ברוח נכון תתקן את העיר, אז עליך, העם היושב בפלורנציה, להתחיל בעבודת התקון בכל איטליהו" המְסכות שעל פני הטיָלים בחגיגות „ימי החלב" והספרים המדיחים את הלבבות השלכו אל האיש; וחוק יצא לסייע בידי העניים. ועוד חק אחד יצא כנגד המלוים ברבית—אך הדימוקרטיה בפלורנציה נשארה כשהיתה. כח היצירה שהיה לה בימי קדם פסק. מתוך אמונה יתרה בממשלה חדלו בני פלורנציה להאמין בעַצמם; אבד להם הכשרון לחדש את חייהם. לא נשאר לה למלוכה בלתי אם לבא וליטול מהם את שארית חרותם.

ובכל זאת לא פסק הפלג של עזרה הדדית וסיוע הדדי בקרב ההמונים והוא הלך וזרם גם לאחר מפלתן של הערים החפשיות. הוא שב ועלה בכח כביר בתור מענה על הקריאות הקומונאיות של המטיפים הראשונים לתנועת הריפורמציה. והוא הוסיף להתקים גם לאחר כך, כשלא עלה בידי ההמונים לסדר את חייהם, כמו שקוו לסדר אותם על פי ההתעוררות של הדת המתוקנת, ונכנעו תחת עולו של מושל יחידי. הפלג הזה זורם גם כעת ומבקש לו דרכים להגלות בהם, והגלוי הזה לא יהיה בדמות מלוכה, ולא בדמות עיר של ימי הבינים, ולא בדמות של קהלה כפרית של הברברים ולא בדמות סדר־בתי־אבות של הפראים, אך צורת־החיים העתידה, שיש בה קוים מן הצורות הקודמות, תהא שלמה ומושלמה מהן על פי העומק והרוחב של היסודות האנושיים שבה.—

פרק ז׳

העזרה ההדדית בחברה שבזמן הזה׳

המרידות של העמים בראשית התקופה המדינית׳ — המוסדים של עזרה הדדית בזמן הזה. — הקהלה הכפרית: מלחמתה כנגד המדינה השואפת להכחידה. — המנהגים שנשארו מזמן של תקופת הקהלה הכפרית ונשמרו בכפרים עד היום הזה. — שווייץ׳ צרפת׳ גרמניה׳ רוסיה׳ —

הנטיה של בני האדם לעזרה הדדית יש לה תולדה קדמונית כל כך והיא מחוברה חבור אמיץ כל כך עם ההתפתחות הקודמת של מין האדם עד שנשמרה בלבות בני אדם עד היום הזה, על אף כל פגעי ההיסטוריה ותמורותיה׳ הנטיה הזאת התפתחה בעיקרה בתקופות של שלום ושלוה; אך גם בזמן שבאו על בני האדם פגעים רעים ונוראים — בזמן שארצות שלמות חרבו ע״י המלחמות וישובים שלמים ספו תמו מפני העוני או נאנחו תחת עולו של מושל עריץ — הנה נטיה זו, צורך נפשי זה הוסיפו להתקים בתוך הכפרים ובין המעמדות הדלים של תושבי הערים; והיא היא שקשרה אותם יחדו וסוף סוף השפיעה השפעה גם על אותו המעוט המושלי׳ האוהב מלחמה והעושה שמות׳ שהיה מתיחס אל צורך זה כאל דבר רגשני שאינו ולא כלום׳ ובכל עת שבאו בני האדם לברא להם אורגניזציה סוציאלית חדשה, המסוגלה אל המצב החדש של התפתחותם, הרי שאב תמיד האדם היוצר את כחו ואת רוחו לצאת שוב לדרך ההתקדמות מתוך המעין החי של אותה הנטיה לעזרה הדדית. כל המוסדות האיקונומיים והסוציאליים׳ עד כמה שהיו יצירתם של המוני העם׳ כל השיטות המוסריות החדשות והדתות החדשות — כולן יוצאות מתוך אותו מעין; והפרוגרס המוסרי של מין האדם׳ אם נשקיף עליו מתוך נקודת־השקפה רחבה׳ הרי הוא הרחבה

בהדרגה של היסודות של עזרה הדדית, שיצאה מחוג של בתי־האבות הקדמונים והתפשטה בגבולות רחבים של קבוצות ואגודות של בני אדם, עד שלבסוף עתידים היסודות האלה להקיף את כל האנושיות בלי הבדל אמונה ועם ולשון.

לאחר שעברו את התקופה של סדר בתי־אבות ואת התקופה ההולכת אחריה, זו של הקהלה הכפרית, בראו האירופאים בימי הבינים צורה חדשה של הסתדרות שיתרון גדול היה לה: היא נתנה מקום רחב לאיניציאטיבא של הפרט ובאותו הזמן ספקה במדה הגונה את הצורך של האדם בסיוע הדדי. בערים של ימי הבינים יצאה לאור החיים הפידירציא של הקהלות הכפריות, המכוסה רשת של גילדיות ואגודות־אחים, ועל־ידי צורה כפולה חדשה זו של ההתאגדות הגיעו בני האדם לידי תוצאות גדולות במצבם החמרי בכלל, בתעשיה, באמנות, במדע ובמסחר. חקרנו וראינו את התוצאות האלה לפרטיהן בשני הפרקים הקודמים, גם עשינו נסיון לבאר מפני מה אירע בסוף המאה החמש עשרה, כי הריפובליקות של ימי הבינים – שהיו מוקפות אחוזות של פיאודלים אויבים להן ולא היו מוכשרות לשחרר את האכרים מעול השעבוד ומעט מעט בא קלקול המדות ע״י הרעיונות של המלוכה הרומאית — מוכרחות היו להיות לשלל להמדינות הצבאיות שהלכו וגדלו.

ואולם קודם שנכנעו המוני העם, לשלש מאות שנה, לשלטון־המדינה הבולע הכל, עשו נסיון כביר לחדש את בנין החברה ולשמור על היסוד העתיק של עזרה הדדית וסיוע הדדי. כעת אנו יודעים יפה, כי התנועה הגדולה של הריפורמציון לא היתה כלל מרידה בלבד כנגד פשעי הכנסיה הקתולית, התנועה הזאת חרתה על דגלה גם אידיאל בונה שלה, והאידיאל הזה היה: חיים בתוך קהלות אחים חפשיות, הכתבים והנאומים של המטיפים בימים הראשונים של הריפורמציון שמצאו להם הד חזק בקרב העם היו מלאים רעיונות על האחוה של בני האדם בכל עניני החיים, „שנים עשר הסעיפים הידועים של האכרים האשכנזים וסמלי האמונה הדומים להם, שהיו מתהלכים בין האכרים והאומנים הגרמנים והשווייצרים, דרשו לא

לבד שתהא רשות לכל אדם לפרש את כתבי־הקדש עַל פי רוחו׳ אך גם כללו בתוכם גם את הדרישה להשיב לקהלות הכפריות את קרקעות הצבור ולבטל את תשלומי המסים להפידואלים; והדרישות האלה היו סומכות תמיד על האמונה הנוצרית „האמתית״ ז׳ א׳ על האמונה כי כל בני האדם אחים הם׳ ובאותו זמן גופא התאגדו רבבות אנשים בארץ מורביה לאגודות־אחים קומונאיות ומסרו כל נכסיהם לטובת האגודות האלה ובראו מושבות רבות ופורחות שעמדו על יסודות הקומוניזם׳ ורק ההריגות בהמון, שרבבות בני אדם אבדו על ידן׳ יכלו להפסיק את התנועה העממית הזאת שהתרחבה והתפשטה׳ ורק בעזרת החרב והאש והמיתות המשונות נחלו המדינות הצעירות את נצחונן הראשון והמכריע על ההמונים של העמים׳

במשך שלש מאות השנים שבאו אחרי כן באו המלוכות גם בארצות־היבשת גם באיי בריטניה ובטלו כסדר את כל המוסדות, שבהם מצאה לה עד היום את בטויה השאיפה של בני אדם לסיוע הדדי׳ מאת הקהלות הכפריות נטלו את הזכות של אספות הקהל׳ של בית־דין שלהן ושל הנהלה עומדת ברשות עצמה; הקרקעות שהיו ברשותן החרמו׳ מאת הגילדיות נטלו את נכסיהן ואת חרותן ושעבדו אותן לפקידי המלוכה שישגיחו עליהן ונתנו אותן בידי אנשי זדון ורודפי שוחד. מאת הערים נטלו את הזכות של שלטון עליון ואת המקורות עַצמם של חייהן הפנימים: אספת־העם׳ בית־דין נבחר והנהלה נבחרת׳ השלטון העליון של הצבור ושל הגילדיא — כל זה בטלה המלוכה׳ פקיד הממשלה תפס בידו כל חוליה של זה שהיה קודם דבר אורגני שלם׳ בגלל הפוליטיקה הזאת והמלחמות שבאו על ידה חרבו ארצות שלמות שהיו קודם נושבות ועשירות; ערים עֲשירות ומלאות אדם נהפכו והיו לעירות קטנות; גם הדרכים שחברו את הערים זו עם זו נעשו שוממות׳ התעשיה׳ האמנות׳ המדע — ירדו׳ התרבות הפוליטית׳ המדע והמשפט השתעבדו אל הרעיון של התרכזות המדינה׳ באוניברסיטאות ומעַל הקתדראות בבתי־הכנסיה הורו, כי המוסדות האלה׳ שבהם היו בני אדם רגילים עד עכשו להגשים במעשה את שאיפתם לעזרה הדדית׳ קיומם אסור במדינה מסודרת כהוגן; כי המלוכה והכנסיה בלבד יכולות לשמש קשרים

לאחד את הנתינים ביניהם; כי ההתאגדות ו„ההתבדלות" אויבי ההתקדמות הן; וכי המלוכה היא היא היחידה שראויה להיות המתחיל והממשיך את ההתפתחות. בסוף המאה השבע עשרה הרי המלכים במדינות אירופא הפרלמנט באנגליה וגם הקונבינט הריבולוציוני בצרפת, אף כי גלחמו זה עם זה, באו כולם לכלל דעה אחת, כי בתוך התחומין של המדינה אסור שתמצא אגודה מיוחדה של אזרחים, מלבד אלה האגודות שנקבעו מטעם המלוכה ושנשתעבדו לה; כי הפועלים שהעיזו להתחבר יחד ל„חברה" אחת דתם – עבודת־פרך ומיתה. – „לא תראה בקרבנו מדינה בתוך מדינה!" רק המלוכה והכנסיה של המלוכה צריכות לדאג לעניני הכלל; והנתינים להיות כנופיות של בני אדם שאין קשר ביניהם, שאין להם שום ענינים מאחדים אותם ושמחויבים לפנות אל הממשלה בכל עת שיש להם צורך כללי. עד מחצית המאה התשע עשרה שררו באירופא התורה הזאת והמעשה שעשו על פיה. אפילו על האגודות לשם מסחר ותעשיה הביטו בחשד. ובנוגע לפועלים הנה עוד בימינו היו אגודותיהם אסורות גם באנגליה; בדעה זו החזיקו זה רק עשרים שנה לפני הזמן הזה, בסוף המאה הי"ט בארצות היבשת' כל השיטה של התרבות המדינית שלנו עד היום הזה גם, באנגליה היתה זו' שחלק הגון מן החברה ראה את הדבר כעין מעשה ריבולוציוני בשעה שקבל העם זכיות כאלה, שבימי הבינים, לפני חמש מאות שנה, היה משתמש בהן כל איש – בן־חורין ומשועבד – באספות הקהל של הכפר, בתוך הגילדיא שלו, בתוך הצבור שלו ובתוך עירו.

הבליעה שבלעה המדינה את כל התפקידים של החברה – היא שסייעה להתפתחותו של האינבידואליזם הפרוע והצר. במדה שהתרבו החובות של האזרחים למדינתם, ראו את עצמם פטורים מן החובות של האדם לחברו. בגילדיות – ובימי הבינים היו הכל חברי גילדיא או אגודות־אחים – מחויבים היו שני „אחים" לשמור חליפות על מטת אחיהם החולה; ועכשו יוצא אדם ידי חובתו בתתו לשכנו את האדריסה של בית־חולים סמוך המיוחד לעניים. בחברה של הברברים: מי שעמד וראה איש מכה את רעהו מתוך קטטה שנפלה ביניהם, ולא מנע שלא תבא התגרה לידי שפיכות דמים, הרי

נטל עליו אשמה של רצח; אך על פי התורה החדשה, כי המלוכה שומרת על הכל, מי שעומד ורואה תגרה אין לו להתערב בדבר–לכן נוצרה הפוליציה. ובזמן שאצל הפראים – למשל, אצל ההוטנטוטים – נחשב הדבר לגנאי לאדם לשבת ולאכול קודם שקרא שלש פעמים „כל דכפין יבא ויאכל", יצא האזרח הנכבד אצלנו ידי חובתו לאחר ששלם מס בשביל העניים, והרעבים ללחם יעשו להם מה שיעשו. היוצא מזה, כי בכל מקום – בתורת המשפטים, במדע, בדת – שורלת כעת הדעה האומרת, כי בני אדם יכולים וצריכים לבקש איש איש אשרו לנפשו ולא לשים לב למחסורם של אחרים. הדבר הזה נעשה לאמונה ודת של ימינו, ואלה שמטילים ספק בה הרי הם בעלי־חלומות מסוכנים. המדע מכריז בקול רם, כי המלחמה של כל אחד כנגד הכל הרי היא היסוד של הטבע בכלל ושל חברות האדם בפרט; והביולוגיה אומרת, כי המלחמה הזאת היא היא שהביאה את עולם החי להתפתח ולהתקדם. ההיסטוריה אף היא שופטת בדרך זו; וחכמי הכלכלה רואים מתוך בערותם ותמימותם את ההתקדמות של התעשיה והמיכניקה בזמן הזה כתוצאות „מפליאות" של חק־טבעי זה שהשפיע על כך. הדת גופא של הכנסיות הנוצריות הרי היא דת של אינדיבידואליות שמרככים אותו קצת פחות או יותר במעט חסד וצדקה – ביחוד ביום הראשון בשבת. אנשי „מעשה" ואנשי רוח, אנשי מדע ואנשי דת, בעלי דינים ובעלי פוליטיקה כלם מסכימים לדעה אחת, כי האנידיבידואליות בגלוויה היותר גסים אפשר לרככה במעשי חסד וצדקה, אך היא היא היסוד שעליו עומדת החברה ובה תלויה ההתפתחות לעתיד.

ובכן נראה אפוא הדבר לעמל שוא לבקש בחברה בזמן הזה מוסדות ומעשים שהעזרה ההדדית הביאה אותם לעולם. כלום נשאר זכר כל שהוא לאלה? ואף על פי כן כשאנו באים להתבונן, כיצד חיים רבבות בני אדם, וללמוד את משאם־ומתנם יום יום, הרי מפליא את לבנו קודם כל התפקיד הגדול שיש לו בחיי האדם אפילו בזמן הזה ליסוד של העזרה ההדדית והסיוע ההדדי. אף כי זה שלש או ארבע מאות שנה שהולך ונעשה ההרס להלכה ולמעשה של המוסדות והמנהגים של עזרה הדדית – בכל זאת

מוסיפים רבבות אנשים לחיות על פי המוסדות והמנהגים הללו; הם מחזיקים אותם בחבת־כבוד במקום שעלה בידם לקימם ועושים נסיון לשוב ולקומם אותם במקום שבטלו. איש איש מאתנו במגעו־ומשאו עם חבריו יש לו רגעים של מרד נפשי כנגד סמל האמונה באינדיבידואליזם שבימינו. והמעשים שבני אדם עושים מתוך נטיתם לעזרה הדדית הרי הם חלק גדול כל כך ממעשי יום יום שלנו, עד שאילו אפשר היה פתאום לשים קץ להם היתה פוסקת על ידי כך לאלתר ההתקדמות המוסרית של האנושית. החברה האנושית לא היתה יכולה להתקיים יותר מימי דור אחד. את המעשים ממין זה, שעל פי רוב לא הושם לב אליהם ע״י הסוציולוגים, ושיש להם בכ״ז ערך ראשון־במעלה בשביל החיים ועליתה של האנושיות נחקור כעת; נתחיל מן התקנות הקימות של עזרה הדדית ונעבור אחר כך אל המעשים של עזרה הדדית הנעשים מתוך חבה אל הפרט או אל הצבור.

בהשקיפנו על סדרי החברה האירופאית בזמן הזה, הרי מפליא אותנו קודם כל דבר זה, כי למרות כל הטורח הרב לכלות מן העולם את הקהלה הכפרית, צורה זו של התאחדות מוסיפה להתקיים במדה מרובה, כמו שיראה הקורא מתוך הדברים הבאים, וכי בזמן הזה הולכים ונעשים נסיונות רבים או לקומם אותה בצורה זו או זו, או למצוא סדר־חיים אחר שיבא במקומה. הדעות המתהלכות של חכמי הכלכלה הבורגנים אומרות, כי הקהלה הכפרית מתה באירופא המערבית מיתה טבעית, מפני שנמצא כי קנין הקהלה על הקרקע אין לו מקום בזמן שעובדים את האדמה בדרכים חדשות. ואולם האמת היא זו, כי בשום מקום לא בטלה הקהלה הכפרית ברצונה הטוב; להפך, בכל מקום השתמש המעמד השליט בכח מתמיד, שלא תמיד הצליח, כדי לעקור את הקהלה ולהחרים את קרקעות הקהלה.

בצרפת התחילו לבטל את הקהלות הכפריות העומדות ברשות עצמן ולגזול את קרקעותיהן עוד בשנות המאה השש עשרה. ואולם רק במאת השנים שבאו אחריהן, בזמן שהמוני האכרים הגיעו ע״י המסים והמלחמות לידי עבדות ועוני, שכל סופרי ההיסטוריה מתארים באופן ברור, יכולה היתה גזלת הקרקעות ליעשות באין מפריע ואז הגיעה לידי שערוריה. כל

אחד נטל מהם כמה שיכל... בדו מלבם חובות מדומים כדי לקחת מהם בזרוע את אדמתם — כך אומר כתב־הפקודה שהוציא לודויג הארבעה־עשר בשנת 1667. ברי הוא, כי המלוכה לא מצאה תחבולה אחרת לרפא את הרעה אלא ע״י ששעבדה יותר את הקהלות לשלטונה והיא עצמה גזלה את נכסיהם. על צד האמת, לא עברו אלא שתי שנים והמלך החרים את כל הכנסות הקהלות. בנוגע אל גזל קרקעות הקהלה הנה הלך ורב, ובשנות המאה הבאה הרי היו האצילים והכהנים אדונים לאחוזות אדמה גדולות — בידם נמצאה המחצית מכל האדמה הראויה לעבוד (לפי הערכות אחדות), ורוב הקרקעות האלה נשארו שדות־בור. אך האכרים עדיין החזיקו במוסדותיהם הצבוריים ועד שנת 1787 היו האספות הכפריות של כל בעלי הבתים מתאספות תחת צלו של אהל־הפעמון או של אילן, כדי לדין על חלקי הקרקע הראויים לתת לאיש או על דבר חלוקה שצריך לחלק את השדות שנשארו ברשותם, על דבר חלוקת המסים ובחירת ההנהלה של הקהלה, כדרך שעושה עד היום „העולם״ הרוסי. את הדבר הזה הוכיחו כעת ברור חקירותיו של באבו.

ואולם הממשלה הצרפתית מצאה, כי האספות של הקהלות „סואנות מאד״, ממרות מאד, ולכן תקנו במקומן בשנת 1787 מועצות של נבחרים, את „הזקן״ ושלשה או ששה „משגיחים״, שהיו בוחרים אותם מקרב האכרים האמידים. כעבור שתי שנים באה „האספה המכוננת״ (Assemblée Constituante) שבענין זה הסכימה הסכם גמור למשטר הישן, ואשרה את החוק הנזכר (14 בדצמבר שנת 1789) והבורגנים ה כ פ ר י י ם עסקו כעת אף הם בגזל קרקעות הקהלה, וכך נמשך הדבר במשך כל תקופת המהפכה. רק בששה עשר לאגוסט שנת 1792, בתוקף המרידות של האכרים וההתעוררות שבאה לאחר שכבש העם את ארמון המלך, החליטה „האספה של המחוקקים״ (Assemblée Legislative) להשיב לקהלות את הקרקעות שנטלו מהן; אך באותו זמן עמדה האספה וקבעה, כי הקרקעות האלה שהושבו יחלקו בין האכרים האמידים בלבד. התקון הזה, ברי הוא, הביא לידי מרידות חדשות, ובשנה הבאה, לאחר גרוש „הג׳ירונדיסטים״ עמדו ובטלו אותו, והקונבנט קבע

הלכה (בי״א ליוני 1793), כי כל הקרקעות של הקהלה שנטלו אותם בעלי־האחוזות וכ״ו מאת האכרים, החל משנת 1669, צריך להשיב לקהלות והרשות בידן – אם יחליטו את הדבר ברוב של שני שלישי הדעות – לחלק את הקרקעות האלה חלק כחלק בין כל התושבים כעשירים כעניים, בין כל האזרחים ה״אקטיבים״ וה״פַּסיבים״.

ואף על פי כן היו החוקים ע״ד חלוקת קרקעות הקהלה מתנגדים כל כך אל מושגי האכרים, עד שאלה לא קיימו אותם, ובכל מקום שהאכרים שבו להיות הבעלים אפילו של מקצת מקרקעות הקהלה שגזלו מהם, לא חלקו אותם אלא החזיקו בהם בחבורה; אך עד מהרה באו שנות־המלחמה הרבות עם הריאקציה, והקרקעות של הקהלות החרמו פשוט ע״י המלוכה (בשנת 1794) לעשות אותם אפותיקי להלואות של הממשלה; חלק מהם נועד למכירה וסוף סוף היו לבז; אחר כך השיבו אותם שנית לרשות הקהלות ושוב החרימו אותם (בשנת 1813), ורק בשנת 1816 החזירו לרשות הקהלות הכפריות את השארית של הקרקעות האלה, שהכילו כששה מיליונים דיסיאטין אדמה פחות־פוריה. אך בדבר הזה לא בא עדיין הקץ לפגעי הקהלות. כל משטר חדש ראה בקרקעות של הקהלה מקור נוח לשלם ממנו שכר להנוטים אחריו, ושלשה חוקים (הראשון בשנת 1837 והאחרון בימי נפוליון השלישי) הוציאו, כדי לעורר את הקהלות הכפריות שיחלקו את קרקעות הקהלה; שלש פעמים צריך היה לבטל את החוקים הללו, מחמת האופוזיציה שמצאו להם בכפרים, אך בכל פעם עלה בידי הממשלה לחטף מה־שהוא מאחוזות הקהלות. הנה כי כן בא נפוליון השלישי ואמר, כי יש בדעתו להנהיג את השיטות המשובחות בעבודת האדמה ולשם כך נתן במתנה למקורביו אחוזות גדולות מאדמת הקהלות.

בנוגע להאוטונומיה של הקהלות הכפריות, מה יכל היה להשאר ממנה לאחר פגעים רבים אלה? הממשלה הביטה על ״הזקן״ וה״משגיחים״ כעל פקידיה שלא־על־מנת־לקבל־פרס, שעושים מעשים ידועים מטעם הממשלה. גם כעת, בימי הריפובליקה השלישית, אין לו לכפר שום עמיד ברשותו, וכל מעשה קטן שבקטנים בתחומה של הקהלה הכפרית אינו יכול

להעשות בלי התערבותו ואשורו של כל המיכניזם המרכב של הממשלה; ואף הפריפקטים והמניסטרים בכלל. קשה הדבר להאמין אבל כן הוא: אם האכר, למשל, רוצה לשלם כסף במקום החלק מעבודת גופו בתקון הדרך של הקהלה (תחת לבא בעצמו ולהניח את מספר האבנים הקבוע), הרי לא פחות משנים עשר פקידי הממשלה, בעלי מדרגות שונות, צריכים לתת הסכמתם על זה, והדבר הזה זקוק לחמשים ושתים תעודות, שהפקידים האלה שולחים זה לזה, עד שיקבל האכר סוף סוף רשות להכניס את התשלומין שלו אל מועצת הקהלה. והוא הדין גם בשאר דברים, אם הפיל הסער אילן שעמד בדרך, גם אז נוהגים כך.

מה שאירע בצרפת אירע בכל הארצות שבאירופא המערבית והתיכונית אף עיקר שנות הגזל הנורא של קרקעות האכרים חל בזמן אחד בכל המקומות. ההבדל האחד לגבי אנגליה הוא זה, שמעשה החמס נעשה בדרך חוקים מיוחדים ולא בדרך חוק כללי—בקצור; הדבר נעשה לא בחפזון רב כמו בצרפת, אך לעמת זאת נעשה ביתר תוקף. כבוש קרקעות הקהלה ע"י הלֶנדלורדים גם הוא התחיל במאה החמש עשרה, לאחר שהכניעו את מרד האכרים בשנת 1380, כמו שמוכח מספרו של רוסויא "Historia„ ומספר החקים של היינריך השביעי, ששם יסופר ע"ד הכבושים האלה בפרק הנקרא: "מעשי התועבה והרעה הגורמים נזק לכלל". אחר כך, בימי היינריך השמיני, התחילה, בידוע החקירה והדרישה המיוחדה (Great Inquest) כדי לשים קץ לכבוש קרקעות הקהלה, אך החקירה הזאת נגמרה באשור מעשי הגזל עד כמה שכבר נעשה מעשה.

גזל הקרקעות של הקהלות הלך ונמשך ואת האכרים הוסיפו לנשל מעל אדמתם, ורק מאמצע המאה השמונה עשרה ואילך נקבעה באנגליה, כמו בשאר הארצות, פוליטיקה לבטל כסדר את קנין הקהלות על הקרקע, הנה כי כן צריך להתפלא לא על זה שנעלמו אחוזות הקהלות אלא על זה שיכלו להתקיים, אפילו באנגליה; "ולעמוד עוד בזמן זה שזקני הדור זוכרים אותו." „התכלית האמתית של החוקים ע"ד הגדר" (Enelosure Acts) כמו שהוכיח (Seehbom), היתה

לבטל את קנין הקהלה על הקרקע. ואמנם, כשאשר הפרלמנט משנת 1760 עד שנת 1844 כארבעת אלפים תעודות של גדרים, עלה הדבר לבטל קנין זה בטול יפה, עד שנשאר ממנו כעת רק זכר קלוש. הלורדים תפסו להם את הקרקעות של הקהלות הכפריות, וכל מעשה ומעשה של כבוש נתאשר ע"י הפרלמנט.

בגרמניה, אוסטריה ובלגיה בטלה הקהלה הכפרית גם כן ע"י המלוכה. המקרים שבני הקהלה עצמם חלקו ביניהם את אדמת הקהלה היו מעטים מאד. ואולם המלוכה בכל המקומות הכריחה אותם לעשות חלוקה זו או שסייעה בידי אנשים פרטיים לכבוש את הקרקעות האלה. המכה האחרונה שהכו את קנין הקהלה על הקרקע באירופא התיכונית היתה באמצע המאה הי"ח. באויסטריה צריכה היתה הממשלה להשתמש בכח האגרוף (בשנת 1768), כדי להכריח את הקהלות לעשות חלוקת הקרקעות—ושתי שנים אחר כך נמנתה לתכלית זו קומיסיה מיוחדה. בפרוסיה צוה פרידריך השני בכמה מפקודותיו (בשנות 1752, 1763, 1765, 1769) את בתי־הדין (Justizcollegien) לעשות מעשי חלוקה בעל כרחם של האכרים. בסילזיה יצאה בשנת 1771 החלטה מיוחדה לתכלית זו. וכך אירע גם בבלגיה, אך מפני שהקהלות סרבו, בדבר, יצא בשנת 1847 חוק הנותן רשות לממשלה לקנות את הכרים של הקהלות על מנת למכרם חלקים חלקים ולמכור את קרקעות הקהלה בעל כרחה, אם ימצאו קונים עליהם.

קצורו של דבר, מי שאומר כי הקהלות הכפריות מתו מיתה טבעית בכח חוקי הכלכלה הרי זה חומד לצון, כאילו בא ואמר כי החילים שנפלו בשדה הקטל מתו מיתה טבעית. המעשים עומדים ואימרים: הקהלות הכפריות התקיימו יותר מאלף שנה, ובאותם הזמנים והמקומות שהאכרים לא נתדלדלו ע"י המלחמות והמסים השביחו מדרגות את דרכי עבודת־האדמה; אך מפני שמחיר הקרקע עלה ועלה משום גדול התעשיה והאצילים בזמן סדר המלוכה קנו להם שלטון רב שלא היה להם מעולם בימי סדר הפיאודלים, לכן עמדו וכבשו את החלק המובחר של קרקעות הקהלות והשתדלו בכל כחם להרוס את תקנות הקהלה ומנהגיה.

ואולם התקנות של הקהלה הכפרית מתאימות יפה כל כך אל צרכיהם ומושגיהם של אלה העובדים בידיהם את האדמה, עד שעל אף כל העכובים אנו מוצאים באירופא עד היום הזה הרבה והרבה שרידים חיים וקימים של הקהלות הכפריות, והחיים הכפריים מלאים עד היום מנהגים והרגלים שמוצאם מתקופת הקהלות, על אף כל החוקים הקשים שחקקו כדי לבטל את המשטר הישן של הקהלות, התקיים עד ראשית המאה הי"ט. החוקר הוממא — אחד מן החוקרים האנגלים המעטים ששמו לב לענין זה, מורה בספרו, כי בשוטלנדיה נשארו הרבה עקבות של קנין הקהלה על הקרקע, והדין של runrig tenancy, ז. א. הזכות של הפרמר להיות אדון לחלק מכמה שדות (הזכות של בן־הקהלה שעברה על הפרמר, היה נוהג בפורפארשייר עד שנת 1813; ובכמה כפרים באינוורניס היה שורר עד שנת 1801 המנהג לחרוש את האדמה בשביל כל הקהלה ולא לעשות מצרים ולחלקה רק לאחר החרישה. בקילמורי היו נוהגים לחלק ולחזור ולחלק את השדות "עד לפני עשרים וחמש השנים האחרונות" — אומר הוממא, והקומיסיה הקרופטירית של שנות השמונים מצאה מנהג זה קיים בכמה איים. באירלנדיה היתה שיטה זו שוררת עד הזמן של הרעב הגדול. בנוגע לאנגליה הנה הוכיחו חקירותיו של מארשאל (שלא נודעו לרבים עד ששמו אליהם לב נאססי ומין) עד שאין ספק בדבר כי השיטה של הקהלה הכפרית היתה נוהגת כמעט בכל גלילות אנגליה עוד בראשית המאה התשע עשרה. רק זה לפני עשרים שנה בא הסיר הנרי מין ותמה מאד שמצא מספר רב של זכיות על הקרקע יוצאות־מן־הכלל, שאי אפשר לבארן אלא ע"י זה שהיו קודם נוהגים להחזיק הקרקעות בצבור ולעבוד את האדמה יחדו" — והמעשים הללו משכו את לב החוקר לאחר חקירה בזמן מועט בערך. וכיון שהיה קים באנגליה עד קרוב לזמננו קנין הקהלה על הקרקע, הרי אין ספק שבכפרים האנגליים אפשר למצא מספר רב של מנהגים והרגלים של עזרה הדדית, אילו באו הסופרים האנגלים לשים עין כראוי, על החיים בכפר.

בנוגע לארצות שבחלק היבשת של אירופא, הנה מוצאים אנו הרבה

והרבה תקנות של הקהלה שהתקיימו בתקפן עד היום בכמה מקימות בצרפת, שווייץ, גרמניה, איטליה, ארצות סקנדינביה וספרד — ואין צריך לומר באירופא המזרחית; החיים הכפריים בארצות האלה מלאים מנהגים והרגלים מימי הקהלות, והספרות האירופאית מתעשרת בכל שנה ושנה בספרים חשובים המוקדשים לשאלה זו והדומות לה ולפי־כך, בבואי לבחור מעשים מוכיחים, עלי להסתפק רק במקצת מהם שטפוסיים הם ביותר.

אחד מן המעשים האלה אנו מוצאים בשווייץ. כאן יש רק חמש ריפובליקות—אורי, שווייץ, אַפפינצייל, גלאַרוסו אונטרוואַלדן—שחלק חשוב מאדמתן נמצא ברשות כלן בשותפית, וכל חלק וחלק מתנהל ע"י אספת העם של כל הריפובליקא (קנטון); אך גם בכל שאר הקנטונים יש להן להקהלות הכפריות הנהלה עצמית רחבה, וחלקים גדולים מן הארץ נשארים עד היום ברשותן של הקהלות. שני שלישים מן הכרים שבהרי האלפים ושני שלישים מכל יערי שווייץ הרי הם עד היום נחלת הקהלות; ומספר הגון של שדות, פרדסים, כרמים, קרקעות־הטורף, מחצבים ועוד נמצא עד היום ברשותן של הקהלות. בַקנטון הוואַדי, ששם יש זכות לכל בעלי הבתים להשתתף בשעה שדנים על עסקי הקהלה ולחוות דעה במועצות הקהלה שנבחרו על ידם, מתגלה הרוח של הקהלה בעַרָניות מיוחדה. בשלהי החורף נוהגים בכמה כפרים, שכל הגברים הצעירים הולכים אל העיר לימים אחדים לכרות עצים ולהורידם במורדות ההרים המושפעים (כדרך שמחליקים בעגלות־חורף מעל ההרים), ועצי־הבנין ועצי־ההסקה מתחלקים בין כל בעלי־הבתים או שמוכרים אותם ונותנים להם את דמיהם. המסעות האלה הרי הם חגיגות ממש לעבודת האדם. על חופי היאור הגנפי הרי חלק מן העבודה הדרושה כדי לתקן ולסדר את המרפסות של הכרמים נעשה עד היום בחבורה; ובזמן האביב כשהטירמומֶטר אומר לרדת למטה מאפס קודם עֲלות השמש והקור יכול אפוא להשחית את גפני הכרמים, הרי השומר־בלילות מעורר את כל בעלי הבתים משנתם והם מעלים מדורות מתבן וזבל, ורק הם מצילים את הכרמים מן הקור בעטפם אותם בעַנני עשן. כמעט בכל הקנטונים מחזיקות הקהלות הכפריות בזה שקוראים Bürgernutzen, ז. א. הן מכלכלות בחבורה

מספר ידוע של פרות, כדי להעניק לכל בית חמאה, או שהן עובדות בחבורה שדות או כרמים ויבולם מתחלק בין בני הקהלה, או שהן מחכירות קרקע והשכר בא לטובת כל הקהלה.

זה הכלל: בכל מקום שהקהלות החזיקו לעצמן שדה עבודה רחב עד כדי להיות אבר חי בגוף האומה, ובמקום שלא הגיעו לידי עניות גמורה, אין הן מסיחות דעתן מקרקעות שלהן. ולפיכך הרי נכסי הקהלות שבשווייץ מראים לנו נגוד מפליא לעומת הדלדול של קרקעות „הקהלות" שבאנגליה. יערי הקהלות בקנטון וואַד ובוואַלי (Valais) נשמרים שמירה מעולה על פי ההוראות של תורת גדול־יערים. במקומות אחרים הרי „הרצועות" של קרקעות הקהלה, שמחליפות את בעליהן על פי שיטת החלוקות, מזובלות יפה יפה, משום שאין מחסור לא בבהמות ולא בכרים. הכרים הגבוהים שבהרי האלפים נשמרים בכלל יפה והדרכים מכפר לכפר מתוקנות יפה. ובשעה שאנו מתמלאים התפעלות למראה האהל השווייצי (chalet), הדרך בהר, בהמות האכר, מרפסות הכרמים או בניני בתי־הספר שבשווייץ, עלינו לזכור כי העצים לבנין האהלים לוקחו על פי רוב מיערי הקהלות והאבנים – מן המחצבים של הקהלות, כי הפרות רועות בכרים של הקהלות והדרכים ובתי־הספר נתקנו ונבנו ע"י העבודה של הקהלה. ברי הוא שבשווייץ, כמו בכל המקומות, אבדו לה לקהלה הרבה מזכיותיה וחובותיה, ו„הקורפורציה" הכוללת רק מספר קטן של משפחות עתיקות באה במקום הקהלה הכפרית שלפנים, שהכל היו נמנים עליה. אך זה המעט שנשמר יש לו, לפי דעת חוקרים מובהקים, כח חיוני עצום.

וכלום יש צורך להוסיף, כי בכפרים שבשווייץ נשמרו עד היום הרבה מנהגים והרגלים של עזרה הדדית. האספות בערבים לפרך אגוזים, שבאות חליפות אצל כל בעל־בית; הישיבות בערב לתפור כלי־לבן ושמלות לבתולה העומדת להנשא לאיש; ההזמנות „לעזור" בשעת בנין בתים או אוסף התבואה וכן לשאר עבודות הצריכות לכל אחד מבני הקהלה; המנהג לעשות חליפין בילדים בני כפר אחד בבני הכפר השני, כדי ללמדם שתי לשונות, צרפתית ואשכנזית וכ"ו – כל אלה דברים שכיחים הם.

ראוי להתבונן, כי כמה וכמה מן הצרכים שבזה"ז גם כן מספקים בדרך זו. הנה, למשל, בגלארוס נמכרו רוב הכרים שבאלפים בזמן הצרות; אך הקהלות הולכות עד היום וקונות את השדות, ולאחר שנמצאו האחוזות שנקנו ברשות יחידים מבני הקהלה במשך עשר או עשרים או שלשים שנה, הרי הן חוזרות שוב ומצטרפות לקרקעות הקהלה שחוזרים וחולקים אותם הכל לפי צרכיהם של כל בני הקהלה. יש שם גם כן מספר רב של חברות קטנות, העוסקות בתעשיה של צרכי־אוכל־נפש — לחם, גבינה, יין — ע"י עבודה בחבורה, אף כי תעשיה זו איננה מגיעה לכמות גדולה; ולאחרונה, הנה התפשטו מאד בשווייץ האגודות לאגריקולטורה. דבר שכיח הוא לראות חברות מעשרה עד שלשים אכרים, שקונים בחבורה כרים ושדות ועובדים אותם בחבורה; וחברות לעשית מאכלי חלב, למכור חלב, חמאה וגבינה, קימות בכל הארץ, על צד האמת, הרי ארץ שווייץ היתה המולדת של מיני חברות אלו. מלבד זאת יש כאן כר נרחב לחקר את כל מיני החברות הקטנות עם הגדולות שנוסדו לספק צרכים שונים של הזמן הזה. הרי למשל בכמה מחלקי שווייץ, כמעט בכל כפר וכפר, יש למצא שורה שלמה של חברות: מכבי אש, שואבי מים, שטים בסירות, שומרי חופי היאור וכ"ו. מלבד זאת מלאה כל הארץ חברות של רובי קשת, יורי חצים, רושמי ארץ, חוקרי משעולים ועוד אגודות דומות לאלו, שנוצרו מתוך צרכי המיליטריזם שבזמן הזה.

ואולם שווייץ איננה כלל יוצאת מן הכלל באירופא, מפני שמוסדות ומנהגים כאלה אנו מוצאים בכפרי צרפת, איטליה, גרמניה, דניה וכ"ו. הנה למעלה דברנו על אדות המעשים שעשו מושלי צרפת כדי לבטל את הקהלה הכפרית ולכבוש את קרקעותיה; אך על אף כל מעשי הממשלה נשאר ברשות הקהלות החלק העשירי מכל האדמה הראויה לקולטורה, ז. א. כחמשה מיליון ושמונה מאות דיסיאטין הכוללים מחצית מכל הכרים הטבעיים וחמישית מכל יערי הארץ. היערים האלה מספקים לבני הקהלות עצים להסקה, ועצים לבנין כורתים על פי רוב בקהל והכל נעשה ביושר רצוי; הצאן, והבקר של בני הקהלה רועים לרוחה בשדות־המרעה של

הקהלה, והנותר משדות הקהלה מחלקים וחוזרים ומחלקים בכמה מקומות בצרפת—היינו בגלילי ארדיני—כנהוג.

אלה המקורות הנוספים, שעוזרים לאכרים העניים יותר להתקיים בשנות הבצורת ולא למכור את חלקם המעט בקרקע אף לא לשקוע בחובות שקשה לפרעם, יש להם, ובלי ספק, ערך גם לפועלים העוסקים באכרות גם לשלשת המיליונים של האכרים בעלי האחוזות הקטנות. ספק הוא אם אפשר היה להן לאחוזות הקטנות האלה של האכרים להתקיים בלי העזרה של המקורות הנוספים האלה. אך החשיבות המוסרית שיש בקנין הקהלה, אף אם מועט הוא, עולה הרבה על חשיבותה האיקונומית. הקנין הזה גורם שישמרו בחיים הכפריים גרעיני המנהגים וההרגלים של העזרה ההדדית, הפועלים בלי ספק פעולה כנגד היחידאות הצרה ותאות־הבצע, שהולכות ומתפתחות בנקל בקרב בעלי האחוזות הקטנות. והם הם שמקילים את התפתחות האגודות והחברותא בצורה זו שבזמננו. העזרה ההדדית בכל עניני החיים בכפר נעשה למנהג יום יום בכפר. בכל מקום אנו מוצאים את הדבר הנקרא בשמות שונים, את דבר „העזרה", שהשכנים מושיטים זה לזה בזמן האסיף בשדה, בזמן הבציר בכחם, בזמן בנין בית וכ"ו; בכל מקום אנו מוצאים את הכנופיות בערבים, כמו בשווייץ. בכל מקום בני הקהלה מתאחדים לשם עבודה שאי אפשר לעשותה ביחידות. על אדות המנהגים האלה כתבו כמעט כל אלה שתארו את חיי הכפר הצרפתי. אך אולי מוטב שאביא כאן קטעים מעטים מן המכתבים שקבלתי מאת אחד מידידי שבקשתיו להודיעני את אשר ראו עיניו בענין זה שאנו דנים בו. הדברים האלה כתובים בידי איש בא בימים, שהיה במשך הרבה שנים ראש הקהלה במקום מולדתו בדרום צרפת (בגליל Ariege); המעשים שהודיעני ידועים לו על פי מה שראה במשך שנים רבות. ויתרונם הוא זה שבאו כולם ממקום אחד ולא נאספו חלקים חלקים מתוך החקירות שנעשו במקומות רחוקים זה מזה. כמה מן המעשים האלה אפשר שנראים כפעוטים, אך בכללם הם מתארים עולם שלם של חיי הכפר.

בכמה קהלות קרובות לנו—כותב ידידי—נשמר בכל תקפו מנהג עתיק "L'emprunt" בזמן שבאחוזה יש צורך „בידים" רבות כדי לעשות מהרה עבודה כל שהיא — להוציא מן האדמה את הבולבוסין או לקצור את השחת – מזמינים את הצעירים בני השכנים, מתאספים בחורים ובתולות ועושים את העבודה מתוך שמחה בלי שכר. ובערב לאחר סעודה עליזה בני־הנעורים יוצאים במחולות.

באותם הכפרים, בזמן שבתולה נישאת לאיש מתאספות בנות השכנות לביתה לתפור לה כלי־לבן ושמלות. בכמה כפרים שוקדות הנשים עד היום על מלאכת הטויה. בשעה שצריך לסתר את המטוה באיזה בית, הרי עבודה זו נעשית בערב אחד בעזרת השכנים שנקראו לכך. בהרבה קהלות באריֶיז' ובמקומות אחרים בדרומית מערבית של הארץ קלוף הדורה גם כן נעשה בעזרת כל השכנים. מכבדים אותם בערמונים ויין; ועם כלות העבודה בני־הנעורים יוצאים במחולות. מנהג זה נוהג בזמן כבוש שמן אגוזים וחביטת הקנבוס. בקהלת ל. נוהגים מנהג זה בשעת הובלת התבואה. ימי־העבודה הקשים האלה נעשים חגים, מפני שבעל־הבית חושב לכבוד לו לכבד את העובדים המתנדבים בסעודה יפה. שכר אין נותנים; הכל עוזרים איש את רעהו.

„בקהלת ס. הולך ומתרחב בכל שנה שדה המרעה של הקהלה, עד שכעת באה כל אדמת הקהלה לרשות הכלל שישתמשו בה. הרועים נבחרים ע"י כל בעלי המקנה וגם הנשים בכלל. הפרים — קנין הקהלה הם.

„בקהלת מ. הרי עדרי הצאן, בעלי ארבעים או חמשים כבשים, קנין של בני הקהלות, מתאספים לעדר אחד ואחר כך חולקים אותו לשלשה או ארבעה עדרים קודם ששולחים אותם לרעות בהרים. כל אחד מן הבעלים נעשה רועה העדר לשבוע ימים.

„בכפר ס. קנו בעלי־בתים אחדים בשותפות מכונת־דישה; כל המשפחות שולחות בחבורה את האנשים, חמשה עשר או עשרים, הנחוצים לעבודת המכונה. שלש מכונות אחרות שניקנו ע"י בעלי־בתים אחרים באותו הכפר

עומדות לשכירה למי שרוצה. אך העבודה נעשתה ע״י עוזרים מן החוץ שמזמינים בדרך הנהוג:

„בקהלתנו ר. צריך היה להקים גדר מסביב לבית־הקברות. חצי הסכום, שצריך היה לקנות סיד ולשלם לפועלים מומחים, נתנה מועצת הגליל, והחצי השני נאסף מנדבות בני הקהלה. אך העבודה להביא חול ואבנים ולבלול את הסיד, גם עבודת עוזרים לגודרים, הכל נעשה בידי מתנדבים [כיוצא בזה נהוג בקרב ה־Ljemmao של הקאבילים] הדרכים מכפר לכפר מתקנים גם כן מתנדבים מבני הקהלה. קהלות אחרות בנו להן בדרך זו מזרקות מים. המכבש לסחט את מיץ הענבים — ושאר מכשירים קטנים ממנו — הרי הם לפעמים קנין הקהלה כולה.

שני תושבים בני המקום ההוא, שנשאלו ע״י ידידי, מוסיפים את הדברים האלה:

„באי לא היה לפני שנים אחדות בית־ריחים. הקהלה בנתה בית־ריחים והטילה מס על בני הקהלה. וכדי שלא יבא הטוחן לעשות מיני רמאות ולשאת פנים, נמנו וגמרו לשלם לו שכר שני פרנקים מאת כל „אוכל״. ואת התבואה הוא צריך לטחן חנם.

בסינט ג. מעטים האכרים המבטיחים בתיהם באחריות מאש. במקרה של שרפה — כמו שהיה זה לא כבר — הכל מנדבים משהו למשפחת הנשרף: סיר, סדין, כסא וכדומה. וכך מקומם הנשרף הריסותיו. כל השכנים עוזרים לו לשוב ולבנות בית. ובני ביתו דרים חנם אצל השכנים״.

מנהגים כאלה של עזרה הדדית — וכמוהם אפשר להביא עד אין מספר — מבארים לנו באור שלם, מפני מה מתאחדים האכרים הצרפתים בנקל כל כך לשם שמוש חליפות במחרשה ובכלי הרתמה או במכבש הענבים או במכונת הדישה, בזמן שהכלים האלה הם קנינם של אחד מבני הכפר, וכמו כן הם מתאחדים לשם עבודות שונות לעשותן יחדו. תקון התעלות להשקאה, בעור היערים, יבוש הבצות, נטיעת האילנות וכ״ו נעשו מימים קדמונים בצבור, וכך נוהגים עד היום. כך, למשל, נהפכו בגליל ל ו ז י ר גבעות שוממות למקום פרדסים נאים ע״י העבודה בצבור. „האנשים הביאו

על שכמם עפר, תקנו מרפסות ונטעו שם עצי ערמון ואפרסק, הכשירו את הגנים והביאו מים דרך תעלה ממרחק של חמש ווירסטאות. כעת אנו מוצאים שחפרו שם תעלה חדשה שארכה שש עשרה ווירסטאות.

ע"י אותו הרוח הקהלתי אפשר לבאר, מפני מה הצליחו כל כך בזמן האחרון הסינדיקטים של עובדי־האדמה, ז. א. האגודות של האכרים והפרמֶרים, רק בשנת 1884 הותרו החברות שמספר חבריהן עולה ליותר מתשעה עשר, וכלום צריך להוסיף, כי לאחר שגמרו לעשות את „הנסיון המסוכן" הזה — כך נאמר על אדותו בבית־הנבחרים — הקדימו הפקידים של הממשלה ועשו כנגד החברות כל מעשי ה„זהירות" שהביורוקרטיה מסוגלה להמציא. אך על אף כל זה הולכת צרפת ומלאה סינדיקטים של עובדי־אדמה, בתחלה נוסדו רק לשם קנית זבל וזרע לשדותיהם, משום שהזיוף בשני הדברים הללו הגיע למדה מרובה. אך מעט מעט הרחיבו את גבולות פעולתם בפנות שונות, ובכלל זה מכירת יבול אדמתם והשבחה תדירית של קרקעותיהם. בדרומה של צרפת עוררו החורבנות שהביאה הפילוקסירה ליסד חברות רבות של בעלי כרמים. עשרה, עשרים, ופעמים שלשים כורמים עמדו ויסדו סינדיקט, קנו מכונה של קיטור לדלות מים ותקנו והכשירו הכל להציף חליפות את כרמיהם. חברות חדשות הולכות ומתיסדות לשם הגנה מפני שטפי מים, לשם השקאה ותקון התעלות הקימות ודרישת החוק שכל האכרים באותה שכונה יסכימו פה אחד אינה מעכבת. במקומות אחרים אנו מוצאים חברות של עושי גבינה ומעשי חלב, וכמה מהן חולקים את הגבינה ואת החמאה חלק כחלק ואין הדבר תלוי בכמות החלב שנותנת כל פרה. באַרְיֶיז' יש חברה של שמונה קהלות מיוחדות שהתאחדו לשם עבוד קרקעותיהם יחדו; בגליל ההוא במאה ושבעים ושתים (משלש מאות שלשים ושבע הנמצאות שם) קהלות נוסדו סינדיקטים להמציא עזרת רופא בחנם; מתוך הסינדיקטים צומחות ועולות חברות של צרכנים וכ"ו. מהפכה גמורה באה בכפרינו — אומר Alfred Bandrillarto — ע"י אותן החברות שלובשות בכל גליל שבצרפת צורה מיוחדה להן.

כמעט כדבר הזה אפשר לומר גם על אדות גרמניה. בכל מקום

ומקום שעלה בידי האכרים להפסיק את מעשי הגזל של קרקעות הקהלות הם מחזיקים אותם ברשות הקהלה. וזה נוהג בווירטימברג, באַדין הוהנצולרן ושטַרקנברג שבגליל הֶססן. היערים של הקהלות נשמרים בכלל שמירה מעולה, ובאלפי קהלות חולקים בכל שנה עצי הסקה ועצי בנין בין כל התושבים; גם המנהג העַתיק Lesholztag נוהג עד היום בהרבה מקומות: לקול צלצול הפעמון באהל של הכפר כל הכפרים הולכים היערה לקחת משם עצי הסקה איש איש כפי כחו לשאת. בוויסטפליה יש קהלות, שבהן עובדים את כל האדמה, כאילו היתה אחוזה אחת של שותפים, על פי ההוראות של האגרונומיה בזה"ז. בנוגע למנהגים והרגלים עתיקים של הקהלות, הרי הם שוררים בתקפם ברוב גרמניה. ההזמנות ל„עזרה" שהן חגי העבודה ממש, הן דבר שכיח בווסטפליה, הסֶסן ונאַסאַו. בגלילות שיש ביעריהם הרבה עֵצי בנין נוטלים עצים לבנין בית מיער של הקהלה, וכל השכנים עוזרים בבנין. גם בפרורי העיר הגדולה פרנקפורט יש מנהג בין בעלי הפרדסים, שאם חלה אחד מהם באים חבריו בכל יום ראשון לעבוד ולשמר את כרמו של החולה.

גם בגרמניה כמו בצרפת, משבטלו מושלי העם את החוקים כנגד יסוד חברות של אכרים — הדבר אירע בשנות 1884—1888 — התפתחו מיני אגודות אלה במהירות מופלאה על אף כל המכשולים למיניהם מצד החוק שלא היה נוח להם כלל וכלל. „המעשים מעידים — אומר בוכנברגר — כי בגלל החברות הללו הנה ב א ל פ י קהלות בכפרים, שקודם לא ידעו כלום לא ע"ד זבול חימאי ולא ע"ד פטום הבהמות בתבונה, משתמשים כעת גם בזה וגם בזה במדה שלא היתה כמוה. ע"י החברות האלה קונים כל מיני כלי־עבודה שממעטים את העמל ומכונות לעבודות האדמה, וכמו כן מביאים מכשירים שונים להשביח את היבול. ואגודות מתיסדות גם כן למכור יבול האדמה ולהשביח תדיר את הקרקעות.

מתוך נקודת הראות של האיקונומיקה הסוציאַלית הרי כל היגיעות האלה של האכרים אין להן ערך מרובה. אין בכחן להקל הקלה ממש—ולא כל שכן הקלה קיֶמת—את העניות שנגזרה על מעמד האכרים בכל אירופא.

אך מתוך ההשקפה המוסרית, שהיא מעסיקה כעת אותנו, ערך הדברים האלה רב ועצום הוא. הרי הם מעידים, כי גם בזמן ששיטת האינדיבידיאליות הפרועה שוררת בעולם שומרים המוני האכרים מכל משמר את המנהגים של עזרה הדדית שבאו להם בירושה, ורק הקלו המלוכות את חוקי הברזל, שבהם נתקו את כל הקשרים שבין בני האדם, הולכים הקשרים האלה ומתחדשים, על אף העכובים האיקונומיים והסוציאליים הרבים, והם מתחדשים בצורות אלו שמתאימות יפה אל דרישות התעשיה בזמן הזה, הם מורים גם על הדרך, שבה עלינו לבקש את המשך ההתקדמות, ומה הן הצורות שהתקדמות זו שואפת ללבוש.

קל היה לי להרבות את מספר המשלים האלה מחיי איטליה, ספרד, וביחוד דניה וכ"ו, ואפשר היה להראות על כמה תכונות מלאות ענין רב המיוחדות לכל אחת מן הארצות האלה, ראוי היה להעיר גם על התושבים הסלבים שבאויסטריה ובחצי־האי הבלקני, שביניהם מתקימת עד היום „המשפחה המרכבה" או „המשק שלא נחלק", אך ממהר אני לעבור לרוסיה ששם לובשת שאיפה זו לעזרה הדדית צורות חדשות ובלתי־שכיחות, מלבד זאת, בבואנו להתבונן אל הקהלה הכפרית ברוסיה, יש לנו יתרון זה שברשותנו נמצא חמר רב ועצום שנאסף בזמן המפקד הגדול מבית לבית שעשו זימסטבות אחדות ושמקיף ישוב של עשרים מיליון אכרים כמעט בחלקים שונים של ארץ רוסיה.

מן המספר העצום של הדברים שנאספו ע"י המפקדים ברוסיה יש להוציא שתי מסקנות חשובות, ברוסיה התיכונית, ששם הגיע שליש מן הישוב של האכרים, ואולי יותר מזה, לידי דלדול גמור (ע"י המסים הקשים, חלקים זעירים של קרקע כחוש, רבוי דמי החכירה וגבית הארנוניות בדרך קשה מאד לאחר שנות בצורת) נראתה במשך עשרים השנים הראשונות לאחר שחרור האכרים משעבוד האדונים שאיפה גמורה לקבוע קנין פרטי על הקרקע בתחום הקהלות הכפריות, הרבה מהאכרים „מחוסרי קרקע" שהתדלדלו עזבו את חלקיהם, ואדמתם היתה לנחלה לאלה האכרים העשירים, שהיו עוסקים במסחר וזה היה להם למקור נוסף של הכנסה, או האדמה

נפלה לידי סוחרים מן החוץ שהיו קונים את האדמה בעיקר כדי להחכירה בעתיד לאכרים בשכר מרובה. צריך להעיר גם על זה, כי מפני טעות בחוק השחרור של שנת 1861 ניתנה יכולת מרובה לקנות את אדמת האכרים במחיר מעט מאד, ופקידי המלוכה מצדם השתמשו בהשפעתם הכבירה לטובת הקנין הפרטי והתיחסו בשלילה אל קנין הקהלה, ואולם משנות השמונים ואילך אנו רואים גם התנגדות חזקה ברוסיה התיכונה אל הקנין הפרטי, והאכרים הבינונים, שמקומם הוא בין העשירים והעניים, מתאמצים במרץ רב לחזק את הקהלה, ובנוגע לערבות הפוריות שבדרום, שהן בזמן הזה החלקים היותר נושבים והיותר עשירים ברוסיה האירופאית, הרי התרבה שם הישוב בעיקר במשך המאה הי"ט בזמן של שיטת הקנין הפרטי או של החמס המאושר מטעם המלוכה, אך משהנהיגו בדרום רוסיה ע"י המכונות שיטות משובחות של עבודת אדמה התחילו מעט מעט האכרים־הבעלים עוברים בעצמם מקנין פרטי לקנין קהלתי, וכעת אפשר למצא ב„ממגורה" זו של רוסיה מספר הגון של קהלות כפריות שנוסדו ברצון עצמן ושמוצאן מזמן לא רב.

חצי האי קרים וחלק מן היבשה לצדו הצפוני (פלך טבריא), שיש לנו על אדותם פרטים רבים בענין זה, יכולים יותר מכל לשמש באור לתנועה זו, לאחר שנספח המקום הזה על רוסיה, בשנת 1783, החלו להתישב שם יוצאי רוסיה הגדולה, רוסיה הקטנה ורוסיה הלבנה — קוזקים, בני חורין ומשועבדים שברחו מעם אדונים — שבאו לשם ביחידות או בכנופיות קטנות מכל קצות רוסיה, בתחלה באו לעסוק בגדול בקר, ואחר כך כשבאו לחרוש אדמה, היה כל אחד חורש כמה שהיה בידו. אך בזמן שעלתה הדרישה על הקרקע, מתוך שהנודדים הלכו והתרבו והונהגו מחרשות עשויות בשלמות, נפלו קטטות עצומות בין המהגרים, הריבות נמשכו שנים שלמות, עד שלבסוף באו מעט מעט האנשים הללו, שקודם לא היו קשורים זה לזה בשום קשר, לידי הרעיון כי צריך לשים קץ למריבות ולהנהיג את קנין הקהלה על הקרקע, ואז החלו לעשות אמנות שעל פיהן עברה האדמה, שנמצאה עד כה ברשות יחידים, לרשותה של הקהלה; ואחר כן התחילו

חולקים ומחלקים את האדמה הזאת לפי המנהגים הקבועים ועומדים בקהלות הכפריות, התנועה הזאת התפשטה מעט מעט במדה רחבה, ובארץ לא גדולה בערך מצאו העוסקים־במפקד מאה וששים ואחד כפרים, שבהם הונהג הקנין של הקהלה ע״י האכרים־הבעלים עצמם במקום הקנין הפרטי במשך שנות 1885—1865. המהגרים קבעו ותקנו ברצונם הטוב טיפוסים שונים של הקהלות הכפריות. במעבר הזה מקנין פרטי אל קנין הקהלה על הקרקע אנו מוצאים דבר ראוי לעמוד עליו ביחוד: כי הוא נעשה לא רק בין בני רוסיה הגדולה שהורגלו בחיים של קהלה, אלא גם בין בני רוסיה הקטנה שזה ימים רבים שכחו את הקהלה בשעבוד של הפולנים, גם בין היונים והבולגרים, ואפילו בין האשכנזים, שבמושבותיהם הפורחות ליד האוואָלגא העוסקות בתעשיה למחצה, בראו להם טיפוס מיוחד של קהלה כפרית. הטטרים המושלמנים שבפלך טבריא הוסיפו להחזיק באדמתם לפי חוקי המנהג של האיסלאַם, המתיר את הקנין הפרטי על הקרקע רק במדה מוגבלת, אך גם ביניהם נמצאו כמה מקומות שיסדו שם קהלה כפרית כמנהג האירופאים. ובנוגע לשאר בני האומות הישבים בפלך טבריא, הנה בטל הקנין הפרטי בששה כפרים איסטוניים, בשני יוָניים, בשני בולגריים בכפר אחד טשיכי ובאשכנזי אחד.

התנועה שתארנו לעיל מצויה בכל חבל האדמה הפוריה שבערבות הדרום, אך מקרים בודדים דומים לאלה שמנינו יש למצא גם ברוסיה הקטנה: הנה בכמה כפרים בפלך טשרניגוב היו האכרים לפנים בעלים פרטים על אדמתם: כל אחד היה לו שטר-קנין על קרקעו ועשה באדמתו כרצונו, החכירה או מכרה, אך בשנות החמישים למאה הי״ט התעוררה ביניהם תנועה לקבוע את קנין הקהלה, והנמוק העיקרי לכך היה זה שהתרבה מספר המשפחות שהתדלדלו, ההתחלה בתקון זה באה מאת אחד הכפרים ואחריו הלכו כפרים אחרים, והמעשה האחרון שמזכיר ב׳ ב׳ אירע בשנת 1882. אמנם היו תגרות בין האכרים העניים, שדרשו את קנין הקהלה על הקרקע, והעשירים שבוחרים בקנין פרטי, ופעמים שהתגרה נמשכה כמה שנים, בכמה מקומות אי אפשר היה לבא לידי הסכם כל בני

הקהלה הנחוץ על פי החוק כדי לעבר לצורה חדשה של קנין על הקרקע·
והכפר נחלק אז לשני חלקים· האחד החזיק בקנין הפרטי על הקרקע והשני
עבר לקנין הקהלה; פעמים שמקץ זמן מה התאחדו שני החלקים לקהלה
אחת ופעמים שנשארו במחלקת כל אחד בשלו·

ובנוגע לרוסיה המרכזית הנה בכפרים רבים· שתושביהם היו נוטים
לקנין פרטי· התעוררה משנת 1880 תנועה המונית לשוב ולקבוע קהלה
כפרית· גם האכרים־הבעלים שחיו הרבה שנים על פי הקנין הפרטי חוזרים
בהמון אל המוסדות הקהלתיים· כך· למשל· יש מספר רב של אכרים מי
שהיו „עבדי החצר״ שקבלו רק רביעית מן החלק בקרקע אך בלי מחיר
בזכות של קנין פרטי על נחלתם· ובשנת 1890 התחילה ביניהם תנועה רחבה
(בפלכי קורסק· ריאזאן· טמבוב ועוד) לאחד את קרקעותיהם על יסוד
הקנין של הקהלה· כמו כן אנו מוצאים את „האכרים החפשיים״ הם אלה
שהשתחררו מן השִעבוד על פי החוק של שנת 1803 ו ש ק נ ו את חלקם
בקרקע – כל משפחה לבדה – שעברו עכשו כמעט כולם אל שיטת הקהלה
שהנהיגו ברצונם הטוב· כל התנועות האלה התחילו בזמן קרוב לזמננו ובהן
משתתפים אכרים בני אומות אחרות מלבד האומה הרוסית· כך· למשל· באו
הבולגרים היושבים במחוז טירספול· שהחזיקו במשך ששים שנה בזכות
הקנין הפרטי על הקרקע· והנהיגו אצלם בשנות 1876 – 1882 את הקנין
הקהלתי· המינוניטים האשכנזים שבמחוז ברדיאנסק השתדלו בשנת 1890
להנהיג את הקנין הקהלתי· והאכרים הבעלים הקטנים (Kleinwirtschaftliche)
בין הבפטיסטים האשכנזים בכפריהם הטיפו לדעה זו· לבסוף אביא עוד
מעשה אחד: בפלך סמרה עמדה הממשלה הרוסית בשנות הארבעים למאה
שעברה ויסדה בתור נסיון מאה ושלשה כפרים על יסוד הקנין הפרטי על
הקרקע· כל בעל בית קבל חלק של קרקע משובח במדת ארבעים דיסיאטין
ובשנת 1890 באו האכרים בשבעים ושנים כפרים מאלה מאה ושלשה והביעו
רצונם לעבר לקנין קהלתי· כל המעשים הללו אני שואל מספרו המצוין
של ה׳ ב׳ ב׳ שסדר רק את העובדות שהעירו עליהן בעלי־המפקד בזמ
המפקד מבית לבית שהזכרתיו למעלה·

תנועה זו לטובת הקנין הקהלתי סותרת סתירה גמורה את הדעות של חכמי האיקונומיה בזמננו האומרים, כי עבודת־האדמה האנטנסיבית אי אפשרית בקהלה הכפרית. אך על אדות הדעות הללו, אם נדבר בלשון נקיה, אפשר לומר רק את זאת — כי מעולם לא עברו דרך כור המעשים המוכיחים: הרי הן כלן חלק המיטפזיקה הפוליטית. המעשים שיש לנגד עינינו מוכיחים, להפך, כי בכל מקום שהאכרים הרוסים, בגלל השתלשלות סבות נוחות, לא היו שרוים בידי הדלות, ובכל מקום שמצאו אנשים מומחים ובעלי איניציאטיבא מקרב שכניהם הרי הקהלה הכפרית היא היא שסייעה להנהיג מיני השתלמות שונים בעבודת האדמה ובחיים הכפריים בכלל. כאן כמו בכל מקום מביאה העזרה ההדדית יותר לידי התקדמות מן המלחמה של כל אחד עם הכל, כמו שאפשר לראות מן המעשים הבאים להלן.

בימי ניקולי הראשון הכריחו הרבה מפקידי הממשלה ומבעלי האחוזות את האכרים להנהיג חרישה צבורית בקרקעות של הכפר כדי למלא ולהשלים ע"י כך את אוצרות הבר של הקהלות. שדות־חריש כאלה, שהיו קשורים בלב האכרים עם הזכרונות הרעים והמרים ע"ד משפט בטלו תיכף לאחר שבטל משטר השעבוד, אך כעת עומדים האכרים בקצת מקומות ומנהיגים אותם ברצונם הטוב. באחד המחוזות (בפלך קורסק) הספיקה איניציאטיבה של איש אחד להנהיג שדות חריש כאלה בארבע חמישיות של כל כפרי המחוז. כיוצא בזה אנו מוצאים גם בקצת מקומות אחרים. ביום המיועד באים בני הקהלה לעבודה: העשירים עם מחרשות או עגלות והעניים מביאים לעבודה הצבורית רק את ידיהם, ואין באים בחשבון כמה עשה כל אחד ואחד. אחר כך מוציאים את ההכנסה של שדות החריש הצבוריים להלואות לעניים בבני הקהלה — רובן שלא על מנת להחזיר, לתמיכת יתומים ואלמנות או לתקון בית־הכנסיה של הכפר או בית־הספר, ולבסוף לפריעת חוב צבורי כל שהוא.

כמו שאפשר לשער אצל בני אדם החיים על פי שיטת הקהלה הכפרית, כל העבודות הנכנסות בגדר עניני צבור (תקון דרכים וגשרים, בנין סכרי־מים ומסלולים, יבוש בצות, חפירת תעלות ובארות — כריתת

עצים ביער, נטיעת אילנות וכ"ו) נעשות בידי הקהלה כולה, כמו כן חוכרים אדמה בצבור, ובכרים קוצרים בחבורה—ולעבודה זו יוצאים זקנים עם נערים אנשים ונשים, כמו שתאר את הדבר יפה ל' נ' טולסטוי, עבודות ממין זה נעשות יום יום ברוסיה; ועם זה אין הקהלה הכפרית מתרחקת כלל מן התקונים בעבודת האדמה בזמן שיש בידה להוציא את ההוצאות הדרושות ובזמן שהדעת, שהיתה עד היום נחלת העשירים חודרת אל אהל הכפרי.

למעלה כבר אמרנו, כי המחרשות המתוקנות מתפשטות מהרה בדרום רוסיה; אך נמצא הדבר, כי בכמה וכמה דברים הקהלות הכפריות הן הן שסייעו להתפשטות זו, היו מעשים שהקהלה קנתה את המחרשה, ולאחר הנסיון שנעשה בקרקע של הקהלה הראו האכרים לאלה שקנו מהם את המחרשה על השנויים שצריך לעֲשות בה; או שהם עצמם המציאו עֵזר לבנות בית־מלאכה לעֲשית מחרשות בזול. במחוז מוסקבה שזה לא כבר קנו האכרים במשך חמש שנים 1565 מחרשות נעשתה ההתחלה ע"י אותן הקהלות שחכרו את האדמה בחבורה, והדבר נעשה אך ורק לשם השבחת עבודת האדמה.

בצפונית־מזרחית של רוסיה, בפלך וויאַטקא היו חברות קטנות של אכרים נוסעים עם כלי־המזרה שלהם (הנעשים בידי בעלי־מלאכות באחד המחוזות שיש שם ברזל לרוב) ומרחיבים את השמוש בכלים אלה במקומותיהם וגם בפלכים הסמוכים. התפשטותן המרובה של מכונות־הדישה בפלכי סמרה, סרטוב וחירסון הרי היא תוצאת הפעולות של חברות האכרים, שיש בידם לקנות גם מכונה יקרה. דבר שאין בכחו של אכר פרטי לעֲשותו. ובאותו הזמן שכמעט בכל ספרי תורת האיקונומיקה מנבאים ואומרים כי הקהלה הכפרית עתידה לעֲבור מן העולם אך תבא במקום השיטה של שלוש בעבודת האדמה השיטה של חלוף הזרע, אנו רואים כי הרבה קהלות כפריות ברוסיה הן הן שנוטלות על עצמן להנהיג את השיטה החדשה הזאת כמו שעשו באנגליה. אך קודם שקובעים אותה למעֲשה נוהגים האכרים לקצב חלק משדות הקהלה לעֲשות נסיון ולזרוע עשב מלאכותי, והזרע קונים בהשתתפות כל הקהל. אם הנסיון עלה יפה, אין האכרים

נמנעים לשוב ולחלק את השדות כדי להנהיג משק של ארבעה־שדות, חמשה וגם ששה.

השיטה הזאת נוהגת כעת בכפרים למאות בפלכי מוסקבה, טביר, סמולינסק, וויאטקא ופסקוב. ובמקום שאפשר לקצב לתכלית זו כברת אדמה, הרי הקהלות נותנות קרקעות לגדל שם נטיעות של עֵצי פרי. לאחרונה הנה המחזה הזה שאנו רואים בזמן האחרון ברוסיה, שהתפשטו פתאם אחוזות של בתי ספר, פרדסים, גנים ונטיעות של עצי תות לתעשית המשי — שהתחילו בהן ליד בתי הספר הכפריים בהשגחת מורי בתי־הספר ולפעמים אנשים מתנדבים — גם זה הוא תולדת אותה התמיכה שהקהלות הכפריות תומכות בהתחלות אלו.

מלבד זאת רגילות הקהלות לבא תדיר ולהשביח את אדמתן, כגון במעשי היבוש וההשקאה. הנה, למשל, בשלשה מחוזות בפלך מוסקבא, שעוסקים ברובם בתעשיה, נעשו במשך עשר השנים האחרונות (1880—1890) מעשִים גדולים בענין יבוש הבצות לא פחות מבמאה ושמונים עד מאתים כפרים שונים, ובני הקהלות עצמם עמדו ועבדו באתים. בקצה האחר של רוסיה, בערבות היבשת אשר במחוז נובו־אוזנסק נבנו ע"י הקהלות יותר מאלף סכרים ליאורים ולגבים ונחפרו כמה בארות עמוקות; ובאותו הזמן עמדו במושבה עשירה אשכנזית בדרומית־מזרחית של רוסיה בני הקהלה אנשים ונשים—ועבדו חמשה שבועות רצופים בבנין סכר שארכו שלש ווירסטאות לשם השקאת השדות.

וכיצד היו יכולים להלחם עם פגעי האֲקלים אנשים בודדים? ומה היו מספיקים לעשות בכחות פרטיים באותו הזמן שרוסיה הדרומית סבלה מן המרמיטות שפרו ורבו, וכל האכרים כעניים כעשירים בני־קהלות ואנשים יחידים, מוכרחים היו בעבודת כפיהם לקדם את פני הרעה? הפוליציה אין מועיל בה בשעת פגעים כאלה, והתחבולה האחת הרי היא ההתאחדות.

לאחר שאמרתי הרבה והרבה על אדות מעשי העזרה ההדדית והסיוע ההדדי שהאכרים עושים בארצות „התרבותיות", אני רואה כי עוד יש בידי למלא ספר גדול בספורי מעשים מחיי אלפים ורבבות מבני האדם

השוכנים פחות או יותר תחת ממשלתן או חסותן של מדינות נאורות פחות או יותר, אך הם עומדים עדיין מן הצד של התרבות ושל המדעים שבזמננו. יכל הייתי למשל, לתאר את החיים הפנימיים בכפר טורקי עם הסבך של מנהגים והרגלים נפלאים של עזרה הדדית. כשאני מעיין בספרי הרשימות שלי בנוגע לחיי האכרים בקוקז, הריני מוצא מעשים מעוררים לב של סיוע הדדי. אותם המנהגים אני מוצא ברשימותי ע״ד ה׳djemmia בערב, ה׳purra באפגן, ע״ד הכפרים בפרס, הודו ויבה, ע״ד המשפחות שלא נחלקו אצל החינאים, ע״ד הטירות של השבטים הנודדים־למחצה באסיה התיכונית והנודדים שבצפון הרחוק. בעייני בדרך ארעי ברשימות, שבחרתי מתוך הספרות הגדולה ע״ד אפריקא, אני מוצא בהן הרבה והרבה מעשים כאלה: גם כאן מזמינים „לעזרה" לשם אסף הבר, גם כאן, בונים בתים בסיועם של כל תושבי הכפר—פעמים, כדי לבנות את ההרס שהרסו שודדים „בני תרבות" שהתנפלו על הארץ; שבטים שלמים עוזרים זה לזה בשעת צרה או מגינים על הנוסעים וכ״ו וכ״ו בשעה שאני מעיין בספרים כעין ספר הבקרת למשפט המנהג באפריקא שחבר Post, הרי אני בא להבין מדוע זה לא נמלטו אנשי המקומות ההם אל היערים מחמת המציק של העריצים, מפני כל המצוקות, מעשי השוד והחמס, מפני המלחמות שבין בתי־האבות, מפני המלכים אוכלי אדם והמכשפים הנוכלים עם הכהנים׳ מפני הצידים האורבים לנפש העבדים וכ״ו; מדוע נשארה בלב התושבים מדה ידועה של תרבות והפראים האלה נשארו בכ״ז בני אדם ולא ירדו למדרגת משפחות נדות כמו משפחות האורנג־אוטנג ההולכות וכלות. אין זה אלא משום שלוכדי העבדים, שודדי אוצרות השן, המלכים שואפי קרבות, „הגבורים" מן המאטאבלים וכדומה עוברים מן העולם ועוזבים אחריהם רק עקבות דם ואש; אך הגרעין של המוסדות, המנהגים וההרגלים של עזרה הדדית שגדלו ע״י בית־האב ואח״כ ע״י הקהלה הכפרית עומד וקים והוא הוא שמאחד את בני האדם לאגודות הפתוחות לתרבות והתקדמות ונכונות לקבלן כאשר יבא היום ובמקום בדורי־מות ויין שרף יביאו אליהם תרבות אמתית.

את הדברים האלה אפשר לאמר גם על אדות העולם התרבותי שלנו. הפגעים שבאו בדרך הטבע ובידי האדם עוברים. ישובים שלמים מגיעים מתקופה לתקופה לידי עוני ורעב; השאיפות היותר חיוניות נחנקות בלי חמלה בלב רבבות בני אדם שבאו לידי העניות שבערים; המחשבה והרגש של רבוא רבבות בני אדם מרעלים בתורות שבדו מלבם אנשים לטובת המעטים. אין שום ספק כי החזיונות האלה הם הם חלק מהויתנו, אך הגרעין של המוסדות, המנהגים וההרגלים של עזרה הדדית מוסיף להתקים בקרב מיליוני האנשים האלה; הגרעין הזה מאחד אותם; ובני אדם בוחרים להחזיק במנהגיהם אלה, באמונותיהם ובמסרות אבותיהם, מאשר לקבל את התורה ע"ד המלחמה של כל אחד כנגד הכל, תורה זו שנותנים להם בשם המדע ובאמת אין לה ולא כלום עם המדע.—

פרק ח׳

העזרה ההדדית בחברה שבזמן הזה·

(המשך)

רבוי אגודות הפועלים אחרי בטול הגילדיות ע״י המדינה· — מלחמתן.— העזרה ההדדית בזמן השביתות. — הקואופירציה. — חברות חפשיות לשם מיני תכלית שונים· — הקרבת עצמו. — חברות אין מספר לשם מעשים מאוחדים שיש בהם מיני תכלית שונים. — עזרה הדדית בין התושבי״ם היותר עניים שבערים. — עזרה פרטית. —

כשהסתכלנו בחיי יום יום של תושבי הכפרים באירופה ראינו, כי אף־עַל־פי שהמדינות שבזמן הזה התאמצו בכל כחן להרוס את הקהלה הכפרית — הנה חיי האכרים מלאים הרגלים ומנהגים של עזרה הדדית ושל סיוע הדדי; מצאנו, כי עד היום מתקיימים שרידים של קנין הקהלה על הקרקע׳ שרידים המצויים בכל הארצות שיש להם ערך חשוב׳ ואך הוסרו זה לא כבר המכשולים מצד החוק של המדינות שהפריעו בעד החברות הכפריות לצמח ולעלות׳ צצו עד מהרה בין האכרים בכל המקומות חברות אין מספר לשם מיני תכלית שונים; והתנועה הצעירה הזאת מביעה בלי ספק שאיפה לחדש מין אחדות כזו שהיתה קימת בקהלה הכפרית בימי קדם· אלה הן המסקנות שהגענו אליהן בפרק הקודם; ולכן נבא לעיין עכשו במוסדות אלו של עזרה הדדית שאפשר למצא אותם בזמן הזה בין התושבים בעלי התעשיה.

במשך שלש מאות השנים האחרונות היו התנאים לבריאת מוסדות כאלה בלתי נוחים בערים כשם שהיו בכפרים· הרי ידוע הדבר׳ כי בזמן שנכנעו הערים של ימי הבינים במאה השש עשרה לשלטונן של המדינות הצבאיות שגדלו ועלו אזי נהרסו בדרך אלמות כל המוסדות שאחדו את האומנים׳ בעלי המלאכות והסוחרים לגילדיות ולקהלות עירוניות׳ ההנהגה

העצמית וביתדין משלהם הן של הגילדיות והן של העיר בטלו, שבועת האמן שבין האחים בני גילדיא אחת היתה מעתה לחטא של בגידה במלכות; הנכסים של הגילדיות החרמו בדרך זו כמו הקרקעות של הקהלות הכפריות; ההסתדרות הפנימית והטכנית של כל מקצוע עבודה נפלה לידי הבדינה; החוקים שהלכו ונעשו קשים יותר ויותר התאכצו לכנוע את האומנים להתאחד בדרך כל שהיא. במשך זמן מה נתנה המדינה רשות שתתקים דמות קלושה של הגילדיות הקודמות: התירו, למשל, את קיומן של גילדיות מסחריות בתנאי שתתמכנה ביד נדיבה את המלכים; ועוד התירו בדוחק קיומן של קצת גילדיות של אומנים, שהמדינה השתמשה בהן לשם תפקידים של אדמיניסטרציה. מקצתן של הגילדיות ממין זה ממשיכות את קיומן שאין בו מועיל. אך הדבר הזה שהיה קודם הכח החיוני של החיים והתעשיה בימי הבינים עבר ובטל תחת נטל המדינה המתרכזת הרוצצת הכל.

בבריטניה הגדולה, שיכולה לשמש דוגמא יפה לפוליטיקה זו בתעשיה של המדינות בזמן הזה, אנו מוצאים שעוד במאה החמש עשרה התחיל הפרלמנט את דבר ההרס של הגילדיות; אך תחבולות קשות כנגדן נעשו רק בשנות המאה הבאה. הינריך השמיני לא לבד שהרס את הסתדרות הגילדיות אלא גם החרים את נכסיהן בחוצפא גדולה יותר — אומר Toulmin Smith — ממה שעשה בזמן שהחרים את נכסי המנזרים. אידוארד הששי השלים את מעשהו. ובחצי השני למאה השש עשרה אנו מוצאים כי הפרלמנט קבל על עצמו לפשר כל הסכסוכים בין האומנים והתגרים שעד עכשו היו מפשרים ביניהם בכל עיר ועיר בפני עצמה. הפרלמנט והמלך נטלו להם לא לבד את הזכות לחוקק חוקים בכל מיני דין־ודברים אלה, אך בהיות לנגד עיניהם התועלת של המלכות הכרוכה בדבר הוצאת הסחורה לחוץ־לארץ התחילו עד מהרה לקבוע את מספר התלמידים הנחוצים לפי דעתם בכל מלאכה ולסדר בפרטי פרטים את הטכניקה עצמה של התעשיה — משקל החמר, מספר החוטים בכל אמה של האריג וכ״ו. ואולם צריך לאמר, כי היגיעות האלה לא הצליחו משום שדברי הריב מכל המינים והדברים הקשים שבטכניקה, שבמשך מאות בשנים היו נחתכים על פי הסכם

בין הגילדיות הכרוכות זו בזו ובין הערים שהתאחדו לאגודה׳ הרי הם עומדים מחוץ לשדה הפעולה של מלוכה ביורוקרטית׳ ההתערבות התדירית של פקידי המלוכה התישה את המלכות והביאה את הרוב מהן לידי ירידה גמורה; ולפיכך עמדו חכמי־הכלכלה במאה הי״ח׳ שקראו תגר על המדינה המסדרת את התעשיה׳ והביעו את ערעורם על הדבר הזה שנשמע אז ברבים׳ וכשבאה המהפכה הצרפתית ובטלה מין זה של התערבות הביורוקרטיה בעניני התעשיה׳ שבחו את הדבר כמעשה של שחרור; ולא היו ימים מועטים וארצות אחרות עשו כמעשה צרפת׳

המלוכה לא יכלה להתפאר כי הצליחה יותר בענין תקון שכר העבודה. בערים של ימי הבינים׳ בשנות המאה החמש עשרה׳ כשהלך וגדל ובלט הפרוד בין האומנים ותלמידיהם או שכיריהם׳ יסדו התלמידים את אגודותיהם (Gesllenverbande)׳ שלבשו לפעמים צורה של חבר בני אומות שונות׳ כנגד האגודות של האומנים והסוחרים׳ עכשו קבלה המדינה על עצמה לפשר את כל הריבות׳ ועל פי קובץ־החוקים של אלישבע משנת 1563 הוטלה החובה על שופטי השלום לקבוע את הסכום של שכר העבודה שיספיק לשכירי־יום ולתלמידי־אומנים לפרנסה „בכבוד״׳ ואולם שופטי השלום נמצאו חסרי אונים להשלים בין הבעלים והפועלים׳ שעניניהם מתנגדים זה לזה׳ ובשום אופן לא יכלו להכריח את האומנים לציית לפסק־הדין של השופטים. החוק ע״ד שכר העבודה נהפך לאט לאט והיה אפוא לדבר שאין בו רוח חיים ובסוף המאה הי״ח בטלו אותו׳ אך באותו הזמן שהמדינה היתה מוכרחה לסלק ידה מן התפקיד של תקון שכר העבודה׳ הוסיפה בכ״ז לאסור באסור חמור כל מיני אגודות בין התלמידים והשכירים לשם העלאת שכר העבודה או כדי להחזיק את השכר שלא יופחת׳ במשך כל המאה הי״ח הוציאה המדינה חוקים המכוונים כנגד אגודות הפועלים׳ ובשנת 1799 אסרה אסור שלם כל מיני התאגדות של פועלים ואימה בענש חמור על העוברים׳ למעשה הלך הפעם הפרלמנט הבריטי בעקבות הקונבנט הריבוליוציוני בצרפת׳ שגם הוא הוציא בשנת 1793 חוק דרקוני כנגד חברות של פועלים; התקשרות בין מספר ידוע של אזרחים היתה בעיני האספה הריבולוציונית כעין התנקשות

בנפש השלטון העליון של המדינה, שהיא היא צריכה במדה שוה לשמור
ל כל אורחיה· מעשה ההרס של האגודות בימי הבינים נשלם אפוא· עכשו
סדרה המדינה גם בעיר גם בכפר על בני אדם יחידים שאין ביניהם קשרי·
היא היתה נכונה להקדים ולהרחיק כל נסיון לקומם ביניהם אגודות מיוחדות
ל שהן. אלה היו התנאים שבהם צריכה היתה השאיפה לעזרה הדדית
נפלס לה נתיב במאה הי״ט·

ואולם כלום צריך לומר· כי כל התחבולות שמנינו לא היה בכחן
לבטל את השאיפה הזאת? במשך המאה הי״ח הלכו והתחדשו תדיר אגודות
של פועלים· לא יכלו לבטלן גם אלה הרדיפות שבאו בתור תוצאות החוקים
של שנות 1797 ו־1799· הפועלים השתמשו בכל פגימה שבאה בחוק
ובהשגחה שקבעו עליו· בכל שהיה של האומנים שהיו מחויבים להלשין ע״ד
יסוד אגודה, כדי להתחבר זה עם זה· תחת מסוה של חברות ידידים לעזור
זה לזה (friendly societies)· של קלובים להלוית המת, או של אגודות־אחים
חשאיות· התפשטו האגודות בכל המקומות: בתעשית האורגים· בין הפועלים
בתעשית הסכינים בשיפילד· בין הפועלים במכרות המתכת· ועם זה נבראו
גם הסתדרויות חזקות לחבר את האגודות יחד· כדי לסייע את האגודות
באיזה מקום בזמן של שביתות או רדיפות·

בטול החוק כנגד ההתאגדות או ההתחברות בשנת 1825 הוסיף כח
חדש לתנועה זו· בכל התעשיות נוסדו תיכף אגודות ופידירציות לאומיות
וכשבא רוברט אואן ויסד את „האגודה הגדולה הלאומית" של אגודות
בעלי האומנות· עלה בידו במשך חדשים אחדים לאסוף כחצי מיליון חברים·
ואמנם התקופה הזאת של חרות כמעט לא ארכה· הרדיפות התחילו שוב
בשנות השלשים, ובמשך הזמן שבין שנת 1832 ושנת 1844 יצאו פסקי־הדין
הקשים כנגד הסתדרויות הפועלים להשלח לעבודת פרך באויסטרליה·
„האגודה הלאומית הגדולה" של אואן התפרדה· ובכל הארץ באו גם
הבעלים היחידים וגם הממשלה והכריחו את הפועלים בבתי־המלאכה שלהם
להפסיק כל הקשרים עם האגודות ולחתום על „התעודה"· ז׳ א׳. על כתב
ההסתלקות שחובר בענין זה· את חברי אגודות הפועלים רדפו בהמון

ועליהם הושם העול של החוק „ע״ד הבעלים ומשרתיהם״ שעל פיו די היה לבעל הפבריקא להודיע׳ כי פועליו אינם הולכים בדרך הישר׳ כדי לשומם במאסר ולמסרם לדין.

השביתות דוכאו ביד עריצים חזקה׳ ופסקי־דינים קשים עד להפליא יצאו כנגד אלה שרק הכריזו שביתה או שהשתתפו בתור צירים של השובתים – ולא כל שכן שדוכאו בכח הצבא׳ הפרעות היותר קלות בזמן של השביתות ועל כל מעשי האלמות מצד הפועלים הוטלו ענשים חמורים. בתנאים אלה לא דבר קל היה לעשות מעשה של עזרה הדדית׳ ובכל זאת׳ על אף כל המכשולים, שבני דורנו אין להם השגה נכונה ע״ד כמותם׳ עוד בשנת 1841 התחילה תחית אגודות הפועלים׳ ודבר ההתאחדות של הפועלים הלך ונמשך בלי הרף מאותו זמן ואילך עד הזמן הזה׳ עד שלבסוף אחרי התאבקות ארוכה שנמשכה יותר ממאה שנה כבשו הפועלים את הזכות להתאגד לאגודות. כעת׳ כידוע׳ הנה הרבע מכל הפועלים שיש להם עבודה תדירית׳ היינו כמיליון וחמש מאות אלף איש נמנים על אגודות הפועלים (טרייד יוניונים)׳

בנוגע לשאר מדינות אירופא, הנה די לומר׳ כי עד זמן סמוך לזמננו היו רודפים כל מיני אגודות ועונשים עליהם כעל מעשי קשר׳ אך על אף כל זה הן קימות בכל מקום׳ אף כי פעמים שעליהן ללבוש צורה של חברות חשאיות׳ התפשטותן וכחן של הסתדרויות הפועלים, ביחוד של „אבירי העבודה״ באמיריקה ואגודות הפועלים בבלגיה נראו לכל בזמן השביתות בשנות השמונים למאה הי״ט׳

ואולם צריך לזכור׳ כי המעשה הזה להיות חבר לאגודת פועלים, מלבד העונש שנענשים עליו׳ דורש גם קרבנות גדולים של כסף׳ זמן ועבודה בלי תשלום שכר וגורר אחריו סכנה תדירית להפטר מן העבודה רק על חטא של התחברות לאגודה׳ מלבד זאת הנה ה„יוניאָניסט״ צריך לזכר תמיד על דבר שביתה שאפשר שתבא׳ והשביתה – בזמן שכלה הקרדיט המצומצם אצל האופה והמלוה על המשכון׳ והשכר מקופות השובתים אינו מספיק לכלכל את משפחת הפועל – מביאה לידי רעב של ילדים׳

אלה היושבים במחיצת הפועלים רואים בשביתה שהלכה ונמשכה זמן רב אחד מן המחזות הקורעים לב ונפש; ולכן קל הדבר לתאר, מה היה טיבה של שביתה לפני ארבעים שנה באנגליה ומה טיבה גם בימינו באותן הארצות באירופא שאינן עשירות ביותר: בכל עת, וגם בזמן הזה, סוף שביתה — דלדול גמור ונדידה מאונס של ישוב שלם מאותו המקום; ומיתה בזויה שממיתים את השובתים על תואנה קלה שמצאו או שלא מצאו הרי היא מילתא דשכיחא ביבשת אירופא.

ואף על פי כן הרי בכל שנה ושנה באות שביתות לאלפים והמוני פועלים נפטרים מעבודתם — וקשות וארוכות הן ביחוד השביתות המכונות „מתוך אהבה", הבאות מתוך הרצון לסייע בידי החברים שפטרום מן העבודה או לחזק את הזכיות של אגודות הפועלים; ובזמן שחלק מן העתונים הריאקציונים נוטים לומר, כי השביתות באו מחמת „איום", הנה אלה היושבים בקרב השובתים משבחים ומפארים את מעשי העזרה ההדדית והסיוע ההדדי שנעשים ביניהם. הרבה שמעו בודאי ע"ד העבודה הגדולה שעבדו הפועלים המתנדבים לסדר מעשה עזרה ולספק מזון בימי השביתה הגדולה של הפועלים בלונדון; או ע"ד פועלי המכרות שאחרי בטולם מעבודה כמה שבועות באו תיכף אחרי שהתחילו בעבודה להכניס תשלומין בסך ארבעה שילינגים לשבוע לקופת השובתים; או ע"ד אלמנת הפועל במכרות שבימי התסיסות של הפועלים היורקשירים הכניסה את כל החסכונות של בעלה הנפטר לקופת השובתים; או על זה שבזמן השביתה היו חולקים תמיד את הפרוסה האחרונה בין השכנים, על דבר הפועלים במכרות שיש להם גנים גדולים ושהזמינו ארבע מאות חברים שובתים לקחת מן הגנים האלה כרוב, תפוחי־אדמה וכו'. כל סופרי העתונים בימי השביתה הגדולה של פועלי המכרות ביורקשיר בשנת 1894 ידעו הרבה והרבה מעשים כאלה, אף כי לא כל הסופרים האלה מלאם לבם לכתב על אדות „הדברים הבטלים" הללו שאינם ראוים לבא על עמודי עתוניהם המכובדים.

ואולם אגודה של פועלים בעלי אומנות אחת אינה הצורה היחידה שלובש הצורך של הפועל בסיוע הדדי. מלבד אגודות של פועלים יש עוד חברות פוליטיות, שהרבה פועלים רואים בפעולתן את הדרך המוליכה אל האושר של הכלל יותר מבפעולות האגודות של פועלים, שכעת אין להן על פי רוב אלא תכלית צרה ומצומצמת. ודאי, בזה בלבד שאדם נמנה על חברה פוליטית אין לראות את גלוי השאיפה לעזרה הדדית. הפוליטיקה, כידוע, הרי היא מקצוע כזה, שבו מתחברים ומתלכדים יסודות איגואיסטיים של החברה עם שאיפות אַלטרואיסטיות. אך כל עסקן פוליטי מנוסה יודע, כי כל התנועות הפוליטיות הגדולות התעוררו לשם תכלית עליונה לעתיד לבא, והיותר כבירות מן התנועות האלה הן אותן שעוררו התלהבות שאין עמה בצע. כל התנועות ההיסטוריות הגדולות תכונה זו היתה להן, ובדורנו יכול הסוציאליזם לשמש מופת לתנועה ממין זה. „ענין של דרשנים המקבלים שכר" — זהו הפזמון של אלה שאינם יודעים כלל בטיבה של תנועה זו. אך על צד האמת – הריני מדבר על המעשים הידועים לי לנפשי – אילו באתי במשך שלשים וחמש שנים האחרונות לכתוב יומן והייתי רושם בו את כל המַעשים של מסירות־נפש שראיתי ופגשתי בתנועה הסוציאַליסטית — לא היה השם „גבורה" סר מעַל שפתי הקורא את היומן הזה, אך האנשים שעליהם הייתי מספר ביומן הזה לא היו כלל גבורים: אלה היו אנשים בינונים — ורק שרעיון גדול החיה את נפשם. כל עתון סוציאַליסטי — ובאירופא בלבד עולה מספר עתונים אלה למאות – הרי הוא היסטוריה זו של מסירות־נפש במשך שנים רבות בלי שום תקוה לשכר בעוה"ז, וברוב הגדול של המעשים גם בלי ספוקה של תאות הכבוד, אם נמצאה זו בנפש העובד. ידעתי משפחות שחיו ולא ידעו אם יהיה להם מחר לחם לאכול — על הבעל הטילו חרם בעיר הקטנה על שהיה עוזר בעתון והאשה כלכלה את הבית בעבודת התפירה – ומצב כזה נמשך לא חדשים כי אם שנים, עד שלבסוף עמדה המשפחה שעיפה והלכה לה בלי תלונה כל שהיא ואמרה לחבריה החדשים: „באו והמשיכו – אנו תש כחנו לעמוד!" ראיתי בני אדם שהלכו למות בשחפת וידעו את הדבר ובכ"ז היו רצים בימי גשמים

ושלג לאסוף מיטינגים ולנאום שם נאומים שבועות מעטים קודם פטירתם ולבסוף באו לבית־החולים ובפיהם הדברים האלה: „ובכן׳ ידידי׳ תם ונשלם: הרופאים אמרו׳ כי נשארו לי רק שבועות אחדים לחיות׳ אמרו לחברינו׳ כי מאושר אהיה׳ אם יבוא מי — שהוא לבקרני״׳ יודע אני מעשים שאם אספרם יאמרו עליהם כי „אידיאליזציה״ היא זו; וגם שמותיהם של האנשים האלה, שאינם ידועים מחוץ לחוג המצומצם של ידידים׳ ישכחו עד מהרה לאחר שילכו לעולמם גם ידידיהם׳ באמת, אין אני יודע על מה יש להתפלא יותר: אם על מסירות־נפש בלי־גבול של המעטים או על המעשים הקטנים של מסירות נפש מצד ההמונים שהתנועה משכה את לבם כל מכירה של עשרה גליונות מן העתון לעניני הפועלים׳ כל מיטינג׳ כל מאה „דעות״ בעד הצירים הסוציאליסטים בימי הבחירות׳ הרי הם תוצאות של אינרגיה מרובה כל כך וקרבנות רבים כל כך׳ עד שאלה העומדים מחוץ לתנועה אין להם שום מושג מזה׳ וכדרך שעושים בימינו הסוציאליסטים׳ כך היתה עושה בימים שעברו כל מפלגה עממית ופרוגרסיבית׳ פוליטית ודתית׳ כל הפרוגרס שעשינו בעבר הרי הוא תוצאת העבודה של אנשים כאלה ושל מסירות־נפש כזו׳

את הקואופירציה׳ ביחוד זו שבבריטניה הגדולה׳ רגילים לתאר בדמות „חברה של בעלי מניות״ ואמנם אין ספק כי בצורה זו שיש לה כיום היא מביאה לידי התפתחות של איגואיזם קואופירטיבי לא רק בין היחידים לחברה אלא גם בקרב החברים עצמם׳ ואולם ידוע הדבר ברור׳ כי בתחלה היתה לה לתנועה זו׳ תכונה של עזרה הדדית׳ ואפילו בזמן הזה מאמינים חסידי התנועה הזאת׳ כי הקואופירציה מביאה את בני האדם לידי מדרגה עליונה והרמונית של יחסים איקונומיים׳ ומי שישב בכמה מקומות בצפון אנגליה, ששם התפתחה ביותר הקואופירציה׳ אי אפשר לו שלא יבא לידי מסקנא, כי חלק חשוב מן המשתתפים בתנועה זו נוטים אחרי הדעה הזאת׳ הרוב מהם היו מסלקים ידיהם מן התנועה הקואופירטיבית׳ אילו אבדה מלבם אמונה זו שהזכרתי. וגם זה צריך לאמר, כי בשנים האחרונות עלו באו בקרב הקואופירטורים אידיאלים גדולים יותר ע״ד האושר והאחוה

של העוסקים בעבודה· אין להכחיש· כי נגלתה עתה ביניהם שאיפה לשפר את היחס בין בעלי התעשיה הקואופירטיבית ופועליהם·

ערכה של הקואופירציה באנגליה· הולאַנד ודניה ידוע יפה· ובגרמניה, ביחוד על גדות הרהיין· הרי החברות הקואופירטיביות נעשות גורם גדול בעולם התעשיה· אך אפשר שרוסיה היה המקום היותר ראוי לחקור בו את דבר הקואופורציות בצורותיהן הרבות והשונות· ברוסיה צמחה וגדלה הקואופירציה· ז· א· ה,,אַרטיל" בדרך טבעית; היא באה בירושה מימי הבינים· ובזמן שחברה קואופירטיבית שנבראה כהלכה היתה צריכה להלחם עם תלי תלים של מכשולים מצד החוקים ומצד הביורוקרטיה החשדנית· הנה הצורה הלקויה של הקואופירציה – זה ה,,אַרטיל" — הרי היא התוכן של חיי האכרים ברוסיה· תולדות ,,בריאת רוסיה" ושוב סיביר הרי הם על צד האמת תולדות ה,,אַרטילים" של הצידים והתגרים· שאחריהם נגררו הקהלות הכפריות· כעת אנו מוצאים את ה,,אַרטיל" בכל מקום· בכל קבוצה של אכרים היוצאים מכפר אחד לעבוד עבודה בפבריקא· בכל המלאכות של הבנין· בין הצידים והדיגים· בין האסירים בדרכם לסיביר ובשובם משם· בין הסבלים שבמסלת־הברזל· משרתי הבורסא· פועלי בית־המכס, בהרבה מבתי המלאכה של „אומני־יד" (קוסטַרים) (שעוסקים בהם כשבעה מיליונים איש) וכ"ו· קצורו של דבר· „ממסד ועד הטפחות" בכל עולם הפועלים אנו מוצאים את ה,,אַרטילים": הקבועים והארעיים· לשם עשיה ולשם שמוש בכל מיני דברים· עד היום הזה הנה המקומות הנועדים לדיגים שבנהרות הנופלים לים הכספי נשכרים בידי ,,אַרטילים" גדולים; הנהר אוראַל הוא קנין צבאות הקוזקים האוראַלים· שמחלקים וקובעים את המקומות הנועדים לציד דגים — שאולי הם היותר עשירים בכל העולם – בין הכפרים של הקוזקים בלי שום התערבות מצד השלטונות· על האוראַל· על הוולגה ועל כל היאורים בצפון רוסיה נעשה תמיד ציד הדגים ע"י ,,אַרטילים"· אך מלבד אלה החברות הקבועות אנו מוצאים עד אין מספר הרבה ,,אַרטילים" זמניים· שנוסדו לשם מיני תכלית מיוחדים· עשרה או עשרים אכרים בני מקום אחד יוצאים אל הכרך לעבוד עבודה· עבודת אורגים· בנאים· גודרים· בוני ספינות

וכ"ו הרי הם מיסדים תמיד „אַרטיל" יחדו הם שוכרים דירה ועוזרי תבשילים (פעמים רבות עוסקת אחת מנשי החברים בעבודת הבשול), בוחרים ב„זקן" וסועדים בחבורה; וכל אחד מהם משלם „לאַרטיל" שכר דירה ומזון חבורה של אסירים בדרכם לסיביר נוהגת תמיד בדרך זו, וה„זקן" הנבחר על ידם הרי הוא המליץ הרשמי בין האסירים וראש משמר הצבא ההולך לשלחם. בבתי־הסהר יש להם לאסירים אורגינזציה כזו. הסבלים במסה"ב, השליחים ליד הבורסא, המשרתים בבית־המכס והשליחים העירונים, המאוגדים בערבות של הכלל בעד כל יחיד, יש להם שם טוב כזה, עד שהסוחרים בוטחים בחבר של „אַרטיל" למסור בידו סכום הגון של כסף. בעסק הבנאות מיסדים „אַרטילים" שמספר חבריהם מגיע לעשרה ופעמים עד מאתים, והקבלנים הגדולים בבנין מסלות־ברזל בוחרים תמיד לבא בדברים עם ה„אַרטיל" מאשר עם פועלים יחידים. הנסיונות של מיניסטריום המלחמה לבא בדברים עם ה„אַרטילים" שנוסדו לשם תעשיות מיוחדות בין אומני־הידי ולתת להם הזמנות לעשות מגפים וכל מיני מעשי נחושת וברזל להלבשת החילים, הביאו תוצאות יפות — לפי דברי הדו"ח; ודבר מסירת אחד מבתי־החרשת של הממשלה (הוואָטקיני) בשכירה „לאַרטיל" של פועלים עלה יפה מאד באחד הזמנים.

אנו יכולים אפוא לראות ברוסיה איך שהמוסדות העתיקים של ימי הבינים, שנמלטו מהתערבות המדינה, התקיימו (בצורה שאינה שלמה) בעין עד היום הזה ולבשו צורות שונות, הכל לפי תנאי התעשיה והמסחר בזמן הזה. בנוגע לחצי־האי הבלקני, מדינת טורקיה וקוקז, הנה התקיימו כאן הגילדיות הישנות בכל תקפן. ה„איסנפים" בסרביה הרי יש להם תכונה גמורה של ימי הבינים: הם כוללים גם את האומנים גם את הפועלים השכירים, הם מסדרים את עניני האומנות, והרי הם מוסדות של סיוע הדדי בין במקצוע העבודה בין במקרה של מחלה; וה„אַמקרי" הגרוזינים שבקוקז ביחוד בטיפליס, מלבד שהם ממלאים את התפקידים האמורים, יש להם שפעה רבה על חיי העיר.

מדי דברי בקואופירציות אפשר שראוי היה לי להזכיר על דבר חברות הרֵעים לסיוע הדדי (friendlyscieties) על אגודות ה„משונים" (odd-fellows)׳ על אדות הקלובים שבכפרים ובערים לתשלום שכר רופא׳ על הקלובים להלוית המת או לקנית מלבושים׳ על דבר הקלובים הקטנים׳ שנוסדו בין הנערות העובדות בבתי־חרשת׳ שמכניסות בכל שבוע פינסים אחדים ואח"כ מגרילות ביניהן סכום של עשרה שילינגים׳ שנותן את היכולת לקנות דבר יקר פחות או יותר׳ ועל דבר חברות רבות אחרות ממין זה׳ בכל החברות והקלובים מעין אלה יש לראות סך לא קטן של חברותא ושל עליזות גם בזמן ובמקום שמשגיחים בשבע עינים על „הקרֶדיט והדֶיביט" של כל חבר וחבר׳ אך מלבד המוסדות האלה אנו מוצאים כמה וכמה חברות שיסודן ברצונו של האדם להביא לקרבן׳ אם יהיה צרך בכך׳ את זמנו, את בריאותו ואת חייו, עד שאפשר לנו לדלות מתוך פעולותיהן דוגמאות של סיוע הדדי בצורה יפה שביפות.

בראש וראשון ראוי להזכיר כאן ע"ד חברת המצילים מן המים שבאנגליה ועל מוסדות דומים לזו בשאר ארצות׳ החברה האנגלית יש לה יותר משלש מאות סירות הצלה בחופי הנהרות שבאנגליה, והיא היתה רוכשת לה כפלים מן המספר הזה׳ אילו השיגה יד הדיגים העֲניים לקנותן. אנשי הסירות האלה הם תמיד מתנדבים׳ הנכונים לשים נפשם בכפם כדי להציל בני אדם זרים להם מתמול שלשום ובכל שנה ושנה הם מתנסים בנסיון קשה, ובכל חרף אמנם אובדים אחדים מן האמיצים שבהם בתוך גלי המים׳ ואם תשאלו את האנשים האלה — מה מכריח אותם להעמיד חייהם בסכנה, ופעמים גם בתנאים כאלה שאין׳ כנראה׳ שום תקוה להצליח׳ קרוב להאמין שישיבו לך כדברים האלה: „סופת־שלג נוראה חלפה במֵצר לאַ־מאַנש; היא עָשתה שמות בחופי־החול השפלים אשר בקינט׳ ששם עמד כפר קטן׳ ועל גבי החול ליד הכפר הקטן השליך הים ספינה קטנה בת תורן אחד טעונה תפוחי זהב׳ במים לא־עמוקים כאלה עומדת רק סירת־הצלה ממין הפשוט שקרקעיתה שטוחה׳ ומי שמפליג בסירה כזו בשעת סופה נוראה הרי זה הולך לקראת המות — ובכ"ז שמו בני־אדם נפשם

בכפם והפליגו. שעות שלמות התאבקו עם הסופה; שתי פעמים נהפכה הסירה על פיה. אחד ממלחיה טבע וחבריו השלכו על החוף. את אחד מהם – פקיד בבית המכס, איש אינטיליגנטי – מצאו ממחרת בבקר בתוך השלג הוא פצוע וקפוא כמעט. שאלתי אותו: „איך מלאו לבו לעשות מעשה זה שיש בו סכנת מות? – „גם אנכי איני יודע" – ענה האיש – „הנה שם בים הלכו בני אדם למות. כל יושבי הכפר עמדו ליד החוף והכל אמרו כי מעשה־משוגע הוא להפליג בים ובשום אופן לא נוכל לעמוד כנגד הגלים העולים. ראינו כי באניה היו חמשה או ששה אנשים שנאחזו בתורן וקראו לעזרה בקול יאוש. הכל חשו כי צריך לעשות מה שהוא. אך מה אפשר לעשות? עברה שעה. חלפו שתי שעות. ואנו עומדים עדיין על החוף; כל הלבבות מלאים צער. ופתאם שמענו בעד יללת הסער את אנקת האומללים... עמהם היה נער אחד... לא יכלנו להתאפק עוד. הכל קראו בבת אחת: „צריך להפליג" הנשים גם הן אמרו כזאת; הן היו רואות אותנו כפחדנים. אילו נשארנו עומדים. – אף כי ממחרת היום קראו אותנו בשם שוטים על מעשה זה שעשינו. כאיש אחד קמנו ונבא אל סירת ההצלה. הסירה נהפכה. אך בידנו עלה להקימה. הרעה גדולה כאשר צלל ב. במים ותפס בחבל של הסירה ואנו לא יכלנו בשום אופן להצילו. אחרי כן הציף אותנו נחשול גדול. הסירה נהפכה שנית. וכלנו השלכנו אל החוף. האנשים מן הספינה הטובעת ההיא הוצלו בסירה שבאה מדונגינס ואת הסירה שלנו תפשו במרחק פרסאות רבות לצד מערב. אותי מצאו בבקר בתוך השלג".

הרגש הזה הוא שעורר את פועלי המכרות בעמק רונדא בשעה שהצילו את חבריהם מן המחפרת שהוצפה במים. עליהם היה לבקע דרך שכבה של פחמי־אבן שעביה תשעים ושש רגל, כדי להגיע אל חבריהם הקבורים חיים. אך לאחר שנשאר להם לבקע עוד רק תשע רגל תקף עליהם גז שבמכרות. המנורות כבו והפועלים היו אנוסים לסגת אחור. לעבוד בודה בתנאים כאלה הרי זה לסכן את עצמו בכל רגע שהגז יפגע בהם ם חבריהם יאבדו. אך הנקוש של האנשים הקבורים עוד נשמע; האנשים לה עוד היו חיים וקראו לעזרה. ופועלים אחדים התנדבו לסכן את חייהם

ולהציל את חבריהם. בשעה שירדו אל הסְפִינָה לחלץ אותם נשיהם בדמעות חשאיות – אך אף אחת מהן לא הוציאה מפיה דבר לעכב אותם.

זו היא מהותה של נפש האדם. עד שלא מלאו בני־האדם רוח שכרון עד לשגעון ע"י המלחמה, „אין הם יכולים לשמוע" קול קורא לעזרה ולא לחוש לקול הזה. בתחלה בא מעשה גבורה של יחידי, ואחריו מרגישים הכל, כי מחויבים הם לעשות כמוהו. הסופיזמים של השכל אינם יכולים לעמוד בפני הרגש של עזרה הדדית, כי הרגש הזה הלך וגדל במשך הרבה אלפים דורות ע"י החיים החברתיים של האדם ובמשך מאות אלפים שנה עד לחיי האדם בתוך החברות של בעלי החיים.

ואולם אפשר שישאל השואל: „כיצד יכלו אפוא זה לא כבר בני אדם לטבוע בסירפּינטין, בהייד־פארק שבלונדון, במעמד המון רואים, ואף אחד מהם לא חש לעזרתו" או: „איככה עזבו בלי עזרה ילד שנפל המימה בריג׳נטס־פארק גם כן במעמד המון בני אדם חוגגים והוא ניצל ממות רק בחכמתה של נערה אחת משרתת ששלחה אל המים כלב ניופאונלנדיז" על השאלות האלה יש תשובה פשוטה. האדם הרי הוא לא רק תולדה של האינסטינקטים שקבל בירושה מאבות אבותיו אלא גם של החנוך. הפועלים במכרות והמלחים בים, מתוך שעסוקים בעבודה משותפת ובאים יום יום במגע־ומשא זה עם זה, הורך ונברא בלבם רגש של אחדות, והסכנות המקיפות אותם נוטעות בלבם רוח אמץ וזריזות. ואולם בערים, להפך, חוסר ענינים משותפים נוטע את הרגש לעמוד מנגד, והאמץ והזריזות שמשתמשים בהם רק לעתים רחוקות מאד נעלמים או לובשים צורה אחרת. מלבד זאת הנה מעשי הגבורה של הפועלים במכרות והמלחים בים נמסרים מדור לדור וחיים בכפרים של הפועלים והדיגים ואב לבנו יספרם ברוח שירה. אך מה מן הטרַדיציות יש בקרב ההמון המנומר שבלונדון? כל מסֹרת שהיא קנין הכלל בקרב האנשים האלה הרי היא יצירת הספרות או הדרשה בעל פה אך ספרות מתאימה להאיפוס הכפרי אינה במציאות כמעט, וכהני הדת בדרשותיהם מתאמצים כל כך להוכיח, כי יצר לב האדם רע מטבעו וכי כל הטוב שבנפש האדם למעלה מן הטבע הוא, עד שעל פי רוב הם

עוברים בשתיקה על המעשים שאי אפשר לתארם בדמות התעוררות ממרום או חסד עליון; ובנוגע אל הסופרים „החלוניים", הנה עיניהם ולבם פונים בעיקר אל מין אחד של מעשה־גבורה והוא: מעשה גבורה הבא לרומם את הרעיון המדיני. ולכן הם מתמלאים התפעלות בפני הגבור הרומאי או בפני החיל בשדה־קרב ועוברים בשתיקה על מעשה הגבורה של הדיג מבלי שים אליו לב כלל. המשורר והציר אמנם מתפלאים על תפארת לב האדם' אך רק לעתים רחוקות הם יודעים את חיי המעמדות העניים; ואם יש בהם די כשרון לפאר או לתאר את הגבור הרומאי או הצבאי במקום הנועד לו הנה קצרה ידם באמרם לתאר את הגבור העושה את מעשיו באותה הפנה החבויה של חיי העם שאינה ידועה להם כלל. אין פלא אפוא אם רובם של התאורים הללו מצטיינים בדברי מליצה ובדברי הבאי.

החברות, הקלובים והאגודות לאין מספר לשם שעשועים, לשם תלמוד וחקירה' לשם השתלמות וכ"ו, שהתפשטו בזמן האחרון במספר רב כזה עד שצריך לעבוד הרבה שנים כדי לרשמם בלבד, הרי הם גלוי אחר של אותו הכח הפועל מעולם ועד עולם, הקורא את בני האדם להתאחד ולסייע זה לזה. כמה מן החברות האלה — כמו חברות אפרוחי העופות ממינים שונים שמתאספות בימות הסתו—יש להן רק תכלית אחת: להתענג על החיים יחדו. כמעט כל כפר באנגליה, גרמניה ושווייץ וכ"ו יש לו חברות שלו, לשם המשחק בקריקט' בכדורים, בטיניס או בקיגלי, וקלובים שלו, לשם גדול יונים, זמרה ונגינה. ויש עוד חברות שהן מרובות אוכלסין ביחוד, כגון חברת הנוסעים באפנים, שבזמן האחרון התפתחו במדה מרובה מאד. ואף על פי שחברי האגודה הזאת אין ביניהם ולא כלום מלבד חבתם אל הנסיעה באפנים, בכל זאת הרי נבראה בקרבם מין רוח של „הגודרים החפשים" לתכלית של עזרה הדדית, ביחוד בפנות הנדחות. את הקלוב של אגודת הנוסעים־באפנים באיזה כפר קטן רואים חברי האגודה כביתם שלהם במקצת; ובמחנה של הנוסעים הללו, שמתאספים בכל שנה באנגליה, פעמים שכורתים החברים ברית ידידות נאמנה. ה־Kegelbrüder, אי האגודות למשחק הקיגלי שבגרמניה אף הן עומדות באחדות זו; כמו

כן הן החברות לשם גימנסטיקה (שמספר חבריהן בגרמניה עולה עד שלש מאות אלף איש), אגודות השיטים בנהרי צרפת, היאחט־קלובים וכ״ו. חברות כאלה ודאי שאין בידן לשנות את הבנין האיקונומי של החברה, אך הן, ביחוד בערים הקטנות, מסייעות להישיר את ההבדלים הסוציאליים; ומפני שכל החברות האלה שואפות להתאחד לפידירציות גדולות לאומנות ובנות אומות רבות, הרי הן מסייעות בזה שיגדל וירבה המשא והמתן של ידידות בין אנשים שונים המפוזרים בחלקים שונים על פני כדור האדמה.

הקלובים האלפיים, „ה׳יאגדשוטצפעראיין״ בגרמניה, שיש לו למעלה ממאה אלף איש—צידים, יערנים משכילים, זואולוגים וחובבי טבע פשוטים וכמו כן החברה האורניטולוגית של בני האומות״, שחבריה הם זואולוגים, מגדלי בהמות ואכרים פשוטים בגרמניה, אף היא יש לה תכונה זו, במשך שנים מועטות עלה בידם לא רק לעשות עבודה רבה וגדולה שיש בה צורך הרבים, שרק בכח חברות גדולות לעשותה (חבור מפות גיאוגרפיות, בנין תחנות הצלה בהרים ותקון דרכים בהרים, חקר חיי בעה״ח, החרקים המזיקים, נדידת העופות וכדומה), אלא שבראו קשרים חדשים בין בני האדם, שני חברי הקלוב האלפים, בני אומות שונות, שמזדמנים באהל אחד של ההצלה שבנה הקלוב בראש הררי קוקז, או פרופיסור ואכר, אורניטולוגים שיושבים תחת גג אחד, לא יראו עוד את עצמם נכרים זה לזה, והחברה של הדוד טבי״ בניוקאסטל, שהביאה בלב שלש מאות אלף ילדים וילדות את ההכרה שאין להרוס קן צפור ושיש להתהלך בנעם עם כל בעלי החיים אין ספק שעשתה להתפתחות הרגש האנושי והחשק ללמוד את מדעי הטבע הרבה יותר ממה שעשו בעלי המוסר למיניהם ורוב בתי הספר שלנו.

גם במאמרנו זה הקצר אי אפשר לנו לעבור בשתיקה על אלפי החברות המדעיות, הספרותיות האמנותיות ושל השכלה, אמנם צריך להגיד כי עד הזמן הזה היו החברות המדעיות שנמצאו תחת השגחתה של המלוכה ושקבלו תמיכה ממנה, סגורות בחוג צר, והרבה „מבעלי תכלית״ רואים את החברות המדעיות כמין תחבולה להכנס אל שורת המלומדים

שמקבלים שכר מאת המלוכה, והעמל הרב להמנות על החברים של כמה חברות בעלות זכיות יתרות מביא בלי ספק לעורר קנאה פעוטה. אך בכל זאת אין ספק כי החברות האלה מסירות עד למדרגה ידיעה את המחיצות בין המעמדות, שנעשו על ידי זה שהחברים נולדו בקרב מעמדות שונים או נמנו עליהם, שהם בני מפלגות שונות ודתות שונות. ובערים קטנות ונדחות הרי החברות הגיאוגרפיות או המוסיקליות, ביחוד אלה שמעסיקות חוג רחב או יותר של חובבים, נעשות למרכזים קטנים, למין חוליה המקשרת את העיר הקטנה עם העולם הגדול, וגם למקום שבו בני אדם שתופסים בחברה מעמדים שונים מזדמנים כחברים שוים זה לזה. כדי להעריך כראוי מרכזים כאלה צריך להתבונן אליהם בסיביר, למשל.

לאחרונה, אחד הגלויים החשובים מאד של רוח זה הרי הן אותן החברות הרבות שתכליתן להפיץ השכלה ושרק עתה באו לבטל את המונופולין של הכנסיה והמלוכה במקצוע זה של החיים. על אדותן יש לאמר בבטחון, כי עתידות הן בקרוב להיות ראשי המדברים במקצוע של השכלת העם. „האגודות הפריביליות" הן שנתנו לנו את גני הילדים, ושורה שלמה של חברות בשם ובלי שם העלו ברוסיה למדרגה עליונה את השכלת הנשים. ובנוגע לחברות פדגוגיות שונות בגרמניה הנה, כידוע, הן הן שהשפיעו השפעה מרובה על יצירת השיטות שבז"הז ללמד בבתי־ספר העממיים. החברות האלה הרי הן גם כן סיוע רב למורים. המורה הכפרי היה רואה את עצמו אומלל בלי עזרתן, בשעה שהוא כורע תחת משא עבודתו שמתן שכרה מעט הוא.

כל אלה החברות, האגודות, הבריתות, המוסדות וכ"ו, שמספרן באירופא בלבדה מגיע לרבבות, וכל אחת מהן הרי מוציאה סכום גדול של עבודת מתנדבים, בלי בצע ובלי קבלת שכר או בשכר מועט — וכי כולן אינן גלוי אחד בצורות שונות של אותו הצורך הנטוע בלב האדם לעזור ולסייע לחברו? במשך שלש מאות שנה הפריעו בעד בני האדם להושיט יד זה לזה גם לשם עסק בספרות, באמנות ובהשכלה. החברות הן רשאיות להוסד רק בידיעתה של המדינה או הכנסיה ולהתקיים תחת חסותן, או שהיו מתקיימות

בתור חברות חשאיות כגון הגודרים־החפשים; אך כעת לאחר שהתנגדות הממשלה אליהן התבטלה הן צצות ועולות בכל מקום ומקיפות ענפים שונים של פעולת האדם׳ הן הולכות ולובשות צורה של בין־לאומים׳ ואין ספק שמועילות הן – במדה כזו שלא הערכנוה כראוי – להרוס בין העמים את המחיצות שהקימו המדינות. על אף הקנאה שעולה וגדלה ע״י ההתחרות המסחרית שבין האומות׳ על אף השנאה הבאה עם החזונות של העבר המרקיב׳ הנה הולכת וגדלה ההכרה של אחדות הלאומים גם בלב יחידים בני עליה גם בקרב המוני הפועלים מזמן שכבשו להם את הזכות לבא במשא־ומתן עם אחיהם בני עמים אחרים; ואין שום ספק׳ כי הרוח הזאת של אחדות ההולכת וגדלה כבר השפיעה במקצת להרחיק מלחמה בין עמי אירופה במשך שלשים השנים האחרונות׳

חברות הצדקה׳ שהן עולם שלם בפני עצמן, אף הן ראויות להזכר כאן. אין שום ספק׳ כי הרוב הגדול של חברי החברות האלה התעוררו ע״י הרגשות של עזרה הדדית הנטועים בלב כל בני האדם׳ לצערו של עולם׳ הנה מורי הדת לבני האדם בוחרים ליחס רגשות אלו לדברים שלמעלה מן הטבע׳ הרבה מהם באים להחליט ולומר׳ כי האדם אינו יכל להתעורר מדעתו ע״י הרעיונות של עזרה הדדית׳ אלא אם כן קבל תורה של דת זו שהם׳ המורים׳ באי כחה הם — ויחד עם אויגוסטינוס הקדוש אין הרוב מהם מודה במציאות רגשות אלה בלב „הפראים עובדי האלילים״׳ מלבד זאת הנה הנצרות הקדומה׳ כמו שאר הדתות שצמחו׳ היתה קול קורא לבני האדם לעזור איש לרעהו ולאהב איש את רעהו׳ ואולם הכנסיה הנוצרית עמדה על יד המדינה להרוס את המוסדות של עזרה הדדית וסיוע הדדי׳ שהיו קימים עד שבאה או שהתפתחו מחוצה לה: ובמקום ה ע ז ר ה ה ה ד ד י ת׳ שכל פרא רואה אותה כעין מלוי ח ו ב ה בנוגע אל בני משפחתו, באה הכנסיה הנוצרית להטיף ל ח ס ד׳ שהוא׳ לפני תורתה׳ הטוב ש ע ו ש ה ה א ד ם ב א י ת ע ר ו ת א ד ל ע י ל א׳ ומתוך כך יש מין יתרון להנותן על המקבל. אחרי הדברים האלה׳ שבאו בלי שום כונה לפגוע בכבוד אלה הרואים את עצמם כבחירי אלהים והעושים מעשים שהם רק „אנושיים״׳

ודאי שאנו יכולים לראות את חברות הצדקה הרבות, הנמצאות בכל מקום, גילוי של אותה השאיפה העמוקה של האדם לעזור לרעהו.

כל המעשים האלה מוכיחים, כי השאיפה לבצע, עד כדי לשכח לגמרי מחסורם של אחרים, אינה כלל התכונה האחת המובהקה של החיים בזמן הזה. בצד הזרם האיגואיסטי הזה, שאומר ביהירותו לכבוש את עולמו של האדם, אנו מוצאים מלחמה מתמדת, שהתושבים הכפריים והפועלים בערים מנהלים כדי לחזור ולהקים את המוסדות התדיריים של עזרה הדדית וסיוע הדדי. ובכל המעמדות של החברה אנו רואים שהתפשטה תנועה לקבוע מוסדות שונים לאין מספר, תדיריים פחות או יותר, לתכלית זו עצמה. אך בשעה שאנו עוברים מחיי החברה לחיי הפרט של האדם בן זמננו, הרי אנו רואים לפנינו עוד עולם רחב מאד, עולם של עזרה הדדית וסיוע הדדי, שרוב הסוציולוגים עברו על פניו ולא התבוננו אלא — אפשר משום שמוגבל הוא בחוג צר של המשפחה ושל ידידות שבין איש לאיש.

בשיטת החיים החברתיים שבזמן הזה נפסקו כל הקשרים שבין תושבי רחוב אחד או שכונה אחת. בשכונות של העשירים בכרכים הגדולים בני אדם דרים סמוכים זה לזה ואין איש יודע מי הוא שכנו. אך ברחובות ובסימטות שיושבים שם צפופים הכל יודעים איש את רעהו ובאים במגע־ומשא תדירי זה עם זה. אמנם בסימטאות כמו בכל מקום אי אפשר בלי קטטות של מה בכך, אך יחד עם זה צומחות ועולות כנופיות, לפי הנטיות של איש ואיש, ובתחומן של הכנופיות האלה נעשים מעשים של עזרה הדדית במדה רבה כזו, שהמעמדות של העשירים אין להם מושג על אודותם. אם נתבונן, למשל, אל הילדים של שכונה דלה, המשחקים על הדשא, ברחוב או בשדה הקברות (בלונדון מחזה שכיח הוא) וראינו תיכף, כי ברית כרותה ביניהם, אף כי פעמים שהם מתקוטטים זה בזה, והברית הזאת היא ששומרת על הילדים מהרבה פגעים שונים. הנה גחן קטן אחד מתוך סקרנות אל הבור הפתוח של צנור השופכין — וחברו קורא אליו: „סור! שם בבור שוכנת הקדחת"! — „אל תעבר את הכותל הזה; אם תפל מעבר ההוא ירמסך הקרון!"— „לא תקרב אל התעלה!" — „אל תאכל את הגרגירים האלה: סם־מות הם!"

אלה הן ההוראות הראשונות שהתינוק מקבל בהתחברו אל רעיו ברחוב. כמה ילדים שמקום משחקיהם הוא הרחוב, ליד „הבתים למופת בשביל הפועלים", או החופים והגשרים של התעלות, היו כלים תחת אופני העגלות העוברות או בתוך המים הדלוחים של התעלות, אלמלא היה קים בין הילדים מין זה של עזרה הדדית! ואם אחד התינוקות נתקל ונפל בביב או אחת התינוקות נפלה לתוך התעלה, והרימה כל עדת הקטנים שברחוב קול צעקה, עד שכל השכונה תבא להושיט עזרה. כל הדברים האלה אני אומר על פי מה שראו עיני.

ואחרי חבר הילדים — חבר האמות. „אי אפשר לך לתאר" — כתבה אלי זה לא כבר אשה אנגלית, רופאה, הדרה בשכונה של עניים בלונדון— „מה רבה העזרה שהן עוזרות זו לזו. אשה שלא הספיקה או לא יכלה להכין את כל הדרוש לילד העומד לצאת לאויר העולם — וכדבר הזה יקרה לעתים קרובות! — הרי כל השכנות מביאות לה דבר כל שהוא בשביל הנולד. באותו הזמן אחת מן השכנות נוטלת על עצמה לטפל בילדים, השנית — במשק הבית כל אותה הימים שהיולדת מוטלת במטה". הדבר הזה — חזיון שכיח הוא, וכל אלה שבא לידם לדור בין העניים באנגליה מספרים על זה. האמות מסייעות זו לזו בכל מיני סיוע ומטפלות בילדים זרים. אשה גדולה בת המעמדות העשירים צריכה לכבוש את יצרה — הטוב או הרע תשפטנה הן — כדי לעבור ברחוב על פני ילדים רעבים ורועדים מקור ולעצום עיניהן מראות אותם. ואולם האמות בנות המעמדות העניים אין להן כבוש היצר כזה. הן אינן יכולות לראות בצער ילד רעב: הן מ ח ו י ב ו ת להאכילו והן עושות חובתן. „בשעה שתינוקות של בית רבן מבקשים לחם אין משיבים פניהם ריקם" — כותבת אלי ידידה אחת, שעבדה במשך שנים אחדות באואייטשיפל על יד קלוב אחד של פועלים. ואולם מוטב שאביא קטעים אחדים ממכתבה:

„לשמור על מטתם של שכן או שכנה חולים שלא על מנת לקבל פרס—מנהג מקובל הוא אצל הפועלים. כמו כן אשה שיש לה ילדים קטנים והולכת לעבוד, אחת מן השכנות משגיחה על התינוקות."

אלמלא היו הפועלים עוזרים זה את זה, לא היו יכולים כלל להתקיים. יודעת אני משפחות של פועלים... שתומכות תמיד זו בזו בכסף, במזון בעצי־הסקה, בטפול הילדים שחלו הוריהם או שמת אחד מהם".

בין העניים אין "שלי" ו"שלך" נבדלים כל כך כמו בין העשירים. נעלים, בגדים, כובעים וכ"ו—כל מה שצריך בשעה זו—שואל האחד מחברו, וכמו כן כל מיני כלי בית."

בחורף שעבר (שנת 1894) אספו ביניהם חברי "הקלוב הרדיקלי המאוחד" סכום כסף לא רב והתחילו אחרי "חג הלידה" להעניק תינוקות של בית רבן בלחם ומרק חנם. מעט מעט עלה מספר הילדים שהאכילו עד אלף ושמונה מאות. נדבות נתקבלו מן החוץ, אך כל העבודה העמיסו על שכמם חברי הקלוב. כמה מהם—אלה שהיו באותו הזמן מחוסרי עבודה—היו באים בארבע שעות בבקר לנקות ולקלוף את הירקות; חמש נשים היו באות בתשע או בעשר שעות בבקר (לאחר שגמרו עבודתן בביתן) להשגיח על הבשול והיו יושבות עד שש או שבע בערב כדי לשפשף את הכלים אחרי הסעודה. בשעת הסעודה, בין שתים עשרה ואחת, היו באים מעשרים עד שלשים פועלים לעזור בחלוקת התמחוי, ועליהם היה לגזל לשם זה מזמן הניתן להם לסעודה. עבודה זו נמשכה שני חדשים וכל אותו הזמן נעשתה בלי שכר כלל".

ידידתי מספרת גם כן על אדות מעשים של יחידים, ואני מביא מהם את היותר טפוסיים:

„הילדה אניוטה ב. נמסרה ע"י אמה לאשה זקנה ברחוב א. לאחר שמתה אמה של אניוטה כלכלה הזקנה את היתומה, אף כי היא עצמה התכלכלה בדוחק גדול, ואיש לא נתן לה אף פרוטה אחת בשביל הילדה. לאחר שמתה גם הזקנה, נשארה הילדה, בת חמש בעת ההיא, בלי משען כל שהוא והיתה לבושה סחבות; ואז אספה אותה אל ביתה אשת רצען אחד שמלבדה היתה מטופלת בששה ילדים. ולאחר זמן כשחלה הרצען היה על כולם יחד לשבת בתענית."

בימים האלה היתה מרת מ. אם לששה ילדים, שומרת על מטת שכנתה החולה ואת ילדה הבכור אספה אל ביתה... אך כלום מעשים כאלה אתה מבקש? הרי הם מעשים בכל יום... יודעת אני את האשה ד. (דירתה ברחוב פלוני) שיש לה בביתה מכונת תפירה. היא תופרת בה תמיד בשביל אחרים בלי קבלת שכר עבודתה, אף כי עליה להשגיח על חמשה ילדים ועל בעלה... וכ"ו

כל מי שיש לו השגה כל שהוא על חיי הפועלים ברי לו, שאלמלא נעשו בקרבם במדה מרובה מעשים של עזרה הדדית, לא היו יכולים בשום אופן להתגבר על כל הפגעים הרבים בחייהם. רק בהשתלשלות מאורעות של הצלחה יכולה משפחת פועל להיות, מבלי לעבור דרך פגעים קשים כאותם שתאר האורג יוסף גיטרידז' בספר תולדותיו. ואם לא כל הפועלים, בתוך פגעים כאלה, יורדים עד המדרגה התחתונה של העניות' הרי זה בזכות העזרה ההדדית שנוהגת ביניהם. בידי גיטרידז תמכה אשה זקנה, אומנת, שבעצמה עמדה על מפתן הדלות, בו ברגע שבני ביתו היו קרובים לסוף כל אדם: היא המציאה להם בהקפה לחם, פחמים ושאר צרכים הכרחיים. במקרים אחרים היה איש אחר עוזר להם או שהשכנים היו משתתפים בכספם להציל את בני הבית מצפרני הדלות. ואולם אילו לא באו העניים לעזרת העניים — מה רב ועצום היה מספר אלה שהיו מגיעים לידי עניות נוראה שאין לה תקנה!

פלימסול (זה המפורסם באנגליה במלחמתו כנגד אלה המבטיחים באחריות את האניות הרקובות שלא תצלחנה), שישב זמן מה בין העניים והיה מוציא לצרכי עצמו רק שבעה שילינגים וששה פינסים לשבוע, הוכרח להודות, כי אותם הרגשות של טוב־לב לעניים, שבהם התחיל חי בדרך זו, „נהפכו והיו לרגשות של כבוד והתפעלות" בראותו עד כמה מלאים החיים של העניים מעשים של עזרה הדדית וסיוע הדדי ובהתבוננו אל התחבולות הפשוטות שבהן נעשה מעשה הסיוע הזה. אחרי נסיון של הרבה שנים בא האיש הזה לידי מסקנא, כי „אם נעיין בדבר נמצא, שאנשים כאלה הם הם הרוב הגדול של מפלגות הפועלים" בנוגע לחנוך

היתומים ע״י השכנים העניים שבעניים, הרי דבר זה מקובל כל כך עד שאפשר לראותו כמנהג; וכך היה מעשה לאחר נפץ הגזים במכרות Lund Hill, Waren Vale שמצאו כי „כמעט השליש מן הפועלים שנהרגו, על פי חקירת הקומיסיה, היו מכלכלים מלבד אשה וילדים גם שאר קרובים עניים״,—השמתם לב׳׳—מוסיף פלימסול על הדברים האלה „מה מעשה זה מוכיח? איני מטיל ספק, כי חזיון זה מצוי בין עשירים ואף גם בין אמידים, אך עיינו יפה מה בין אלה לאלה. ואמנם כן, ראוי לעיין לדעת, מה הדבר לפועל, המשתכר ששה עשר שילינגים לשבוע ומפרנס בזה אשה וילדים חמשה או ששה, להוציא שילינג לתמיכת אלמנתו של חברו או לנדב חצי שילינג לקבורתו של עני מדוכא כמוהו; אך נדבות כאלה, דבר שכיח הוא בין הפועלים בכל ארץ וארץ אפילו במקרים הרגילים יותר מפטירת חבר, ועזרה ע״י עבודה—מצויה בכל עת בחייהם.

מעשים כאלה של עזרה הדדית וסיוע הדדי אנו מוצאים גם בין המעמדות העשירים יותר. אמנם כשאדם מתבונן אל האכזריות של נותני־העבודה העשירים ביחס אל הפועלים, בא אל לבו רעיון להטיל ספק בטבעם של בני אדם לעשות טוב. הרבה זוכרים בודאי את החמה שעוררו עליהם בעל המכרות בימי השביתה הגדולה ביורקשיר בשנת 1894, כשבאו לתבוע לדין את הפועלים הזקנים על שלקטו פחמים במכרה נעזב אחד. וגם אם נדלג על התקופות הקשות של מלחמת האזרחים – בזמן שאלפי פועלים שבויים הומתו ביריה לאחר מפלת הקומונא הפריזאית, למשל—מי יכל לקרא בלי חלחלה את הדברים, שגלו הקומיסיות הממלכיות על אדות מצב הפועלים בשנות הארבעים למאה הי״ט באנגליה, או את דברי הלורד שפטסביורי על אדות הבזבוז הנורא שמבזבזים את חיי האדם בפבריקאות, שבהן היו עובדים ילדים שלוקחו מבתי המחסה לפועלים או שנקנו פשוט בכל ערי אנגליה, כדי למכרם אח״כ לבתי החרושת, מי יכל לקרא את כל אלה ולא יתפלא על השפלות שהאדם מסוגל לה ברדפו אחר הבצע? אך צריך להגיד, כי טעות רבה היא ליחס כל החזיונות הללו ליצר לב האדם הרע. האם עד קרוב לזמננו לא הורו אנשי המדע וחלק חשוב

מכהני הדת את תורתם, שנטעה בלבבות אי אמון, בוז ואיבה כמעט אל בני המעמדות העניים? האם לא אמרו אנשי המדע, כי משבטל השעבוד יכולים לבא לידי עניות רק בני אדם מלאים עון? ומה מעט היה מספר באי כחה של הכנסיה, שמלאם לבם להרים קולם כנגד רוצחי־ילדים אלה, בעוד שרוב הכהנים הדתיים הורו, כי יסוריהם של העניים ואף עבדותם של הכושים — רצון ההשגחה האלהית הוא! האם המינות עצמה באנגליה (נונקונפורמיזם) לא היתה על צד האמת מחאת עם כנגד היחס האכזרי של הכנסיה אל העניים?

אין פלא, כי באשמת במנהגים האלה, רגשותיהם של בני המעמדות העשירים—כמו שהעיר מר פ ל י מ ס ו ל— טומטמו במדה רבה ויותר מזה לבשו צורה מעמדית, העשירים יורדים רק לעתים רחוקות אל העניים, שאורח חייהם מפריד ביניהם, ואינם מכירים כלל בטיב חייהם יום יום. אך גם בקרב העשירים—אם נדלג על הקמצנות מצד אחד ועל הפזרנות מצד שני—בחוג בני משפחתם וידידיהם אנו מוצאים מעשים של עזרה הדדית וסיוע הדבר, כמו בקרב העניים, יפה אמרו נ י ר י נ ג ו ד ר ג ו ן, כי אם נביא בחשבון את הכסף העובר מיד אל יד בצורת הלואות ועזרה לידידים הרי יעלה לסכום עצום גם בערך אל הסכומים במשא־ומתן בעולם המסחר. ואם נוסיף על זה—וחייבים אנו להוסיף —את ההוצאות להכנסת אורחים, את מעשי הגמילות־חסד שבני אדם עושים זה עם זה, את העזרה בזמן שמטה יד מודע, את המתנות והנדבות, אין ספק שיפליא את לבנו הערך הרב של ההוצאות הללו בעולם האיקונומיה הלאומית. גם באותו העולם שהאיגואיזם המסחרי שולט בו אנו שומעים מימרה שגורה: „פירמה זו יחסה רע אלינו.״ והמימרה הזאת מוכיחה, כי גם בעולם המסחרי יש יחס של ידידות, וכנגדו יחס רע, ז. א. יחס שעומד רק על הדין. כל סוחר ודאי שיודע, כמה פירמות נמלטות בכל שנה מן החורבן בזכותה של עזרת ידידים שמושיטות להן פירמות אחרות.

בנוגע למעשי הצדקה ולעבודה הרבה בשביל הכלל, שעושים על פי נדבת לבם באי כחם של מעמדות האמידים והפועלים וביחוד באי כחם של בעלי אומניות שונות, הנה הכל יודעים כמה חשוב הוא התפקיד שממלאים

בחיי זמננו שני הסוגים האלה של המתנדבים. אם פעמים שצורתה של התנדבות זו מתנוּלת ע״י השאיפה לפרסום, לשלטון פוליטי או להצטיינות בחברה, הנה אין ספק בכ״ז, כי על פי רוב תחלתה של העבודה באה מתוך הרגש של עזרה הדדית. לעתים קרובות מאד הנה בני אדם שצברו עושר אינם מוצאים בו את האושר שצפו לו, אחרים מתחילים להרגיש, כי אעפ״י שחכמי האיקונומיה אומרים וחוזרים ואומרים, כי העשירות הרי היא פרס לכשרונות, הנה הפרס שלהם מרובה יותר מדי. ההכרה של אחדות בני האדם מתעוררת בקרבם; ואף־על־פי שהחיים החברתיים עשויים לדכא את הרגש הזה באלפי תחבולות, פעמים שהוא מתגבר ועולה, ואז באים בני האדם מטפוס זה לבקש מוצא לצורך זה הנטוע במעמקי לב האדם לנדב את הונם או את אונם לדבר שעתיד לפי דעתם לסייע להתפתחות האושר של הכלל.

קצורו של דבר: לא הכח המדכא של המדינה המתרכזת, אף לא התורות על איבה הדדית ומלחמה אכזרית שנתנו לעולם בקישוטים של המדע ע״י פילוסופים וסוציולוגים מודרניים, לא יכלו לעקור משורש את רגש האחדות של בני האדם, הנטוע עמוק בלב האדם ובהכרתו, משום שהרגש הזה גדל בכל ימי התפתחותנו מקדם, הדבר שהיה תולדות האיבולוציה למן הדורות הקדמונים אינו יכל להשמד ע״י תקופה חולפת של איבולוציה זו עצמה. והצורך בעזרה הדדית וסיוע הדדי, שהיה טמון בחוג צר של המשפחה, בין שכנים עניים של רחוב אחד וסמטא אחת, בכפרים או בחברות חשאיות של פועלים, קם עתה לתחיה גם בקרב החברה שבזמן הזה ומכריז על זכותו—להיות, כמו שהיה בכל הזמנים, המניע הראשי בדרך ההתקדמות. אלה הן המסקנות שאנו באים אליהן בהכר״ת לאחר שחקרנו ודרשנו יפה כל סוג וסוג של המעשים, שמנינו בקצרה בשני הפרקים האחרונים. —

חתימה

אם נקח כעת את כל הדברים שלמדנו מתוך החקירה בחיי החברה בזמן הזה, בצרוף המעשים המעידים על ערך העזרה ההדדית בהתפתחות העולם של בעלי החיים ושל האדם ממדרגה למדרגה, הרי אנו יכולים להוציא מתוך חקירתנו את המסקנות האלה.

בעולם החי ראינו ונוכחנו, כי הרוב הגדול של המינים החיים חבורות חבורות, ובחברותא הם מוצאים את הנשק המובחר להלחם בו מלחמת הקיום — מלחמה זו במובנו הרחב של דרוין: לא המלחמה בעד צרכי הקיום, אלא המלחמה כנגד כל תנאי הטבע שאינם נוחים לחיי מין ידוע. מינים אלו של בעלי חיים, שהמלחמה בין היחידים התמעטה אצלם עד גבול המעוט ומעשה העזרה זה לזה הגיע להתפתחות עליונה, הרי הם בכל זמן המרובים במספרם, המוצלחים ביותר והמוכשרים ביותר להתקדמות. ההגנה ההדדית שנוהגת ביניהם ושמביאה לידי אריכות ימים וציבור נסיון בחיים ולידי התפתחות שכלית ורבוי ההרגלים של חברותא — מועילה להתקיימות המין ולהתפשטותו בעולם ולהתקדמותו. ולהפך, אלה המינים שאינם חברותיים צפויים ברובם הגדול לכליה.

כשעברנו אח"כ לעולם האדם, מצאנו שהיה חי בקרב בתי אבות ושבטים עוד בשחר התקופה האבנית; ראינו שורה רחבה של מוסדות צבוריים וההרגלים שהתפתחו בתחומו של בית האב עוד בזמן שעמד האדם הפרא על המדרגה הנמוכה של התפתחותו. ועוד מצאנו, כי המנהגים הקדמונים וההרגלים של בתי האבות נתנו לבני האדם את גרעיני כל אלה המוסדות ששמשו אחרי כן מניעים עיקריים להתפתחות והתקדמות. מסדר בתי־האבות של הפראים צמחה ועלתה הקהלה הכפרית של הברברים; ושורה

גדולה ורחבה של מנהגים, הרגלים ומוסדות חברותיים, שחלק מהם נשאר עד היום הזה, נבראה בכח הפרינציפיונים, כי האדמה היא קנין הכלל והכל מחויבים להגן עליה, ובכח הדינים והמשפטים של אספת הקהל בכפר ושל אגודות הכפרים שהיו מתיחסים על שבט אחד אב לכלם. ובזמן שצרכים חדשים עוררו את בני האדם לפסוע עוד פסיעה בדרך התפתחותם, עמדו ונבראו שלטון־עם של ערים חפשיות, שהיו אגודות כפולות של קרקעות (קהלות כפריות) ושל גילדיות, שצמחו ועלו מתוך העסק המשותף באמנות או במלאכה אחת או לשם הגנה הדדית וסיוע הדדי.

לבסוף הנה בשני הפרקים האחרונים אספנו עובדות מוכיחות, כי אף על פי שהמדינות שנבראו בתבנית קיסריות רומא השמידו בזרוע את כל המוסדות של ימי הבינים לסיוע הדדי, הרי צורה חדשה זו של התרבות לא יכלה להתקים לארך ימים אלא אם כן ותרה בפני הצורך החזק של בני אדם להתאחד לשם סיוע הדדי. המדינה שסמכה עצמה על צבורים של יחידים שהקשר רופף ביניהם ונטלה על עצמה את התפקיד לשמש להם יסוד מאחד לא מלאה את תכליתה. סוף סוף באו השאיפות של בני אדם לסייע זה לזה ובטלו את חוקי־הברזל של המדינה; הן חזרו והתגלו והתבצרו בתוך חברות ואגודות שונות בלי שעור, שמתאמצות כעת להקיף את כל מראות החיים, לכבוש את כל הדברים הדרושים לחיי האדם למלאות כל מחסוריו.

קרוב להאמין, כי יבאו להעיר על דברינו, כי אף על פי שהעזרה ההדדית הרי היא אחד מן הגורמים של ההתפתחות, אין היא בכ״ז אלא אחת מן הצורות של יחס האדם לחברו; כי בצד הזרם הזה, אף כי כביר הוא, אנו מוצאים ומצאו בכל זמן זרם אחר – שאיפת היחיד לקבוע את עצמיותו לא רק לעלות מעלה (הוא או מפלגתו) בעולם הכלכלי, הפוליטי או הרוחני, לא לעשות מעשה רב מזה, אם גם לא נראה לעין: לנתק את המוסרות שאפו תמיד להתגבשות, להתאבנות ושהמשפחה, הקהלה הכפרית, העיר המדינה הטילה על היחיד. במלים אחרות: בחברה האנושית אנו מוצאים קביעות עצמיותו של היחיד שיש לראותה כיסוד של התקדמות.

ברי הדבר, כי כל סקירה על התרבות תהא פגומה, אם לא נשים עין על שני הזרמים האלה יחד. אך זה הוא הדבר, כי קביעות עצמיותו של היחיד או של קבוצות יחידים, מלחמתם על יתרונם וכל הסכסוכים שיצאו מזה – את כל הדברים האלה חקרו ותארו ופארו מימים קדמונים. ואמנם כן, עד היום הזה רק על הזרם האחד הזה שמו עינם המשוררים, ההיסטוריונים, כותבי קורות הימים והסוציולוגים. ההיסטוריה, כמו שכתבוה עד היום, הרי היא כלה כמעט תאור אלה הדרכים וההתחבולות שבהן קבעו וקיימו את שלטונם אנשי הכהונה, אנשי הצבא, המושלים היחידים ובזמן מאוחר המעמדות העשירים. המלחמה שבין הכחות האלה הרי היא על צד האמת תכנה של ההיסטוריה. ולפיכך יש לנו רשות לחשב, כי ערכו של הגורם האינדיבידואלי בהיסטוריה של האנושיות ידוע למדי, אף כי גם במקצוע זה עדיין נשאר מקום לחקור בדרך שהזכרנו. ואולם הגורם של עזרה הדדית נשכח מלב עד היום; סופרי זמננו ושל הדורות הקודמים כפרו במציאותו או שלגלגו עליו. ולפיכך היה צורך בדבר קודם כל לקבוע את דבר התפקיד הגדול שמלא הגורם הזה גם בהתפתחותו של עולם החי וגם של חברת האדם, ורק אחרי שיכירו ויודו הכל בערכו אפשר יהיה להעריך זה מול זה את שני הגורמים: הצבורי והיחידאי.

ברי הוא, כי אי אפשר להעריך את הגורם פחות או יותר במנין־ומספר אפילו בקירוב. מלחמה אחת כל שהיא-כולנו יודעים זאת-יכולה בכחה או בכח תוצאותיה להביא רעה במדה מרובה יותר ממדת הטובה שהביאה פעולת הפרינציפיון של עזרה הדדית במשך מאות שנים. אך בשעה שאנו רואים, כי בעולם החי הולכות זו בצד זו ההתפתחות לפנים והעזרה ההדדית, וכנגד זה הנה המלחמה הפנימית בתחומו של המין גוררת אחריה עכוב בהתפתחות; בשעה שאנו מוצאים, כי בחברת האדם גם ההצלחה במלחמה תלויה בהתפתחות העזרה ההדדית אצל כל אחד משני הצדדים המתאבקים זה עם זה, אם שני עמים, שני שבטים שתי ערים או רק שתי מפלגות, ובמהלך ההתפתחות המלחמה עצמה (עד כמה שיש בידה לסייע בדרך זו) משתעבדת לתכלית ההתקדמות של עזרה הדדית בתחומים של

העיר או השבט – אחרי שראינו כל אלה יש לנו מושג על אודות השפעתו המכריעה של הגורם הזה, העזרה ההדדית, בתור יסוד של התקדמות.

אך גם זה ראינו, כי מעשה העזרה ההדדית בדרך התפתחותה ברא את התנאים עצמם של חיי הצבור, שעל ידם יכל היה האדם לפתח את האומנות והאמנות, את המדע ואת התבונה; ועוד ראינו, כי אותן התקופות, המוסדות לשם עזרה הדדית הגיעו בהן למרום התפתחותם, היו תקופות של התקדמות מרובה במקצוע האמנות, התעשיה והמדע. ואמנם החקירה בחיים הפנימיים של הערים בימי הבינים ושל ערי יון העתיקה מעלה עובדא זו, כי חבור העזרה ההדדית, כמו שהיתה נוהגת בתחומי הגילדיא, עם הקהלה של המשפחה היונית (ועם זה ניתנה היכולת ליחיד או לקבוצה להתחיל בעבודה מתוך שהיו נוהגים להתאגד לאגודות) נתן לבני האדם את שתי התקופות הגדולות בהיסטוריה: תקופת ערי יון העתיקה ותקופת הערים של ימי הבינים, ואולם חורבן המוסדות של עזרה הדדית שבא במשך התקופות המדיניות אחרי כן מתאים בשני המקומות עם זמן של ירידה מהירה.

בנוגע לאותה ההתקדמות הפתאומית בעולם התעשיה, שבאה בשנות המאה התשע־עשרה ושמיחסים אותה על פי רוב להתגברות היסודות של האינדיבידיאליות ושל ההתחרות, הנה בלי ספק יש לה להתקדמות זו שרשים עמוקים הרבה יותר. לאחר שבאו לעולם התגליות הגדולות של המאה החמש עשרה, ביחוד גלוי החק של לחץ האויר, והרבה והרבה מעשים שהצליחו במקצוע הפיזיקה באו וחזקו אותו (והתגליות האלה נעשו בתוך הערים של ימי הבינים), לאחר התגליות האלה הרי המצאת המניע בכח הקיטור, וכל אותה המהפכה בעולם התעשיה שבאה ע״י השמוש בכח חדש – הקיטור, אינן אל תולדה מוכרחת. אילו התקיימו הערים של ימי הבינים וחכו לפתח את התגליות שהתחילו בהן – ז. א. להשתמש במעשה במניע החדש – אפשר שהתוצאות המוסריות של המהפכה שבאה ע״י השמוש בכח הקיטור היו לובשות צורה אחרת; אבל אותה המהפכה עצמה במקצוע הטיכניקה של התעשיה והמדע היתה מוכרחה לבא. ואולם עדיין הדבר מוטל בספק, אם לא אחרה מכונת הקיטור לבא לעולם (וגם המהפכה בעולם האמנות שבאה

אחריה) על ידי אותה הירידה הכללית של האומנות שבאה בעקבות חורבן הערים החפשיות ושהיתה ניכרת ביחוד בחצי הראשון של המאה הי״ח. בהתבוננו אל המהירות הנפלאה של ההתקדמות בעולם התעשיה בתקופת השנים מן המאה הי״ב ועד המאה הט״ז – במלאכת אורג, בעבודת המתכיות, בבנין בנינים, בשיטה בים — ובהסתכלנו בתגליות המדעיות שהתקדמות זו בעולם התעשיה הגיעה אליהן בסוף המאה הט״ו — יש לנו רשות לשאל, האם לא אחרו בני האדם להוציא תועלת ככל הכבושים האלה של המדע בזמן שבאה באירופה ירידה כללית במקצוע האמנות והתעשיה לאחר שנחרבה התרבות של ימי הבינים? ואמנם אבדן בעלי אמנות כאותם שגדלו הערים פ ל ו ר נ ץ, נ י ו ר נ ב ר ג וכ״ו, הירידה של ערים גדולות והפסק החבור, ביניהן לא יכלו להועיל למהפכה בעולם התעשיה. ואנו יודעים למשל, כי ד ש מ ס א ו ט, זה שהמציא את מכונת הקיטור שבזמננו, בזבז עשרים שנה משנות חייו כדי לעשות את המצאתו ראויה ומוכשרה לשמוש, מפני שלא יכל למצא במאה הי״ח עוזרים כאלה, כאותם שהיה מוצא בנקל בעיר פ ל ו ר נ ץ של ימי הבינים או ב נ י ר נ ב ר ג, ב ב ר י ג, ז. א. אומנים מוכשרים לגשם את המצאתו במתכת ולעשות את המלאכה בשלימות זו ובדיוק זה הדרושים למכונה של קיטור.

ובכן מי שאומר, כי ההתקדמות בעולם התעשיה במאה הי״ט באה בעקבות המלחמה של כל אחד כנגד הכל, הרי זה דומה למי שאינו יודע את הסבות המביאות את הגשם וחושב, כי היא ירד מחמת הקרבן שהביא האדם לאלילו. להתקדמות בעולם התעשיה כמו לכל כבוש אחר בקרב הטבע הרי העזרה ההדדית והחבור בין בני האדם מועילים יותר מן המלחמה ההדדית.

ואולם הערך הרב של העזרה ההדדית מתברר ביחוד במקצוע של האתיקה או של תורת המוסר. ברי לכל, כי ביסודם של כל המושגים המוסריים מונחה העזרה ההדדית. אך תהא מה שתהא דעתנו על אדות צור־מחצבתו של הרגש או של האינסטינקט לעזרה הדדית – אם ניחס אותו לסבות ביאולוגיות או לסבות שלמעלה מן הטבע – אנו צריכים להכיר, כי את מציאותו

אפשר לראות עוד במדרגות התחתונות בעולם החי, ומאותן המדרגות ואילך אנו יכולים לחקור את התפתחותו שאינה פוסקת בכל הסוגים של עולם החי, ובכל המדרגות של התפתחות האדם עד היום הזה. על אף כל המכשולים הרבים שעמדו לו לשטן. גם הדתות החדשות שיוצאות לעולם מזמן לזמן — תמיד בתקופות אלו, שהפרינציפיון של עזרה הדדית פוחת והולך, בימי ממשלת־כהנים או מושלים עריצים במזרח או בזמן ירידתה של מלכות רומא — גם הדתות החדשות באו תמיד לאשר את היסוד הזה. את החסידים הראשונים מצאו הדתות החדשות בין הענוים, השפלים, המדוכאים שבחברה ששם היה הפרינציפיון של עזרה הדדית ליסוד מוכרח בחיי יום יום; והצורות החדשות של התאחדות שהונהגו בקרב הקהלות העתיקות של הבודיסטים והנוצרים, בקהלות של האחים המורביים וכו׳ הרי היו כעין שיבה אל המנהגים המובחרים של עזרה הדדית שהיו נוהגים בתקופה העתיקה של בתי אבות.

אולם בכל פעם שנעשה מעשה לשוב אל הפרינציפיון העתיק הלך והתרחב רעיונו היסודי. מבית-אב התפשט למשפחה, מהתאגדות של שבטים התרחב עד אומה, ולבסוף חל — אם גם באידיאל — על האנושיות כולה. עם זה לבש הרעיון מעט מעט צורה נעלה יותר. בתורת הנצרות הקדומה, בספריהם של כמה ממורי דת האיסלם, בתנועות הראשונות של תקופת הריפורמציה, וביחוד בתנועות המוסריות והפילוסופיות של המאה הי״ח ושל זמננו, הולך ובטל יותר ויותר הרעיון של הנקמה או של „הגמול״— טובה תחת טובה ורעה תחת רעה. הרעיון הנעלה שבנעלים: „אַל נקם למי שפגע בך״ והפרינציפיון: „תן לרעך יותר ממה שתקוה לקבל ממנו״— אלה היו לפרינציפיונים אמתים של המוסר, לפרינציפיונים העומדים למעלה מחשבון פשוט של „שכר והפסד״, צדק ומשפט, לפרינציפיונים המביאים בדרך קרובה

ובטוחה אל האושר. ואת האדם מעוררים לעשות מעשיו הטובים לא רק מתוך אהבה – שתמיד יש לה צורה של נטיה לבני ביתו או באופן היותר טוב למשפחתו – אלא מתוך הכרה כי אח הוא לכל בן אדם.

במעשי העזרה ההדדית, שאנו יכולים לחקרם מקדמוניות התרבות ועד היום, אנו מוצאים אפוא את מוצאם הנכון והודאי של הרעיונות המוסריים ואנו יכולים לקבוע ולאמר, כי בהתקדמותו המוסרית של האדם מלאה את התפקיד העיקרי לא המלחמה ההדדית כי אם העזרה ההדדית, ובהתפשטותו של הפרינציפיון של עזרה הדדית בכל מקום אנו רואים גם בימינו את הערובה הנאמנה להתפתחותו והשתלמותו של מין האדם.—